Dünün ve Bugünün Defterleri

Dünya Sorunları Dizisi - 3

Uluslararasılaşma

Avrupa Solu

Sovyetler

Dosyası

alan yayıncılık

ALAN YAYINCILIK : 78
Dünya Sorunları Dizisi : 3

ULUSLARARASILAŞMA, AVRUPA SOLU ve SOVYETLER DOSYASI

Derleyen *Ragıp Zarakolu*

Çevirenler: *Yılmaz Öner, N. Erişoğlu, Can Oka, Göksel Türk, Hasan Dikbayır, Hasan Sarıca, Zühal Akbelen, Fatma Zabçı, Ahmet Kotil, Ali Şora.*

Ocak 1987

Dizgi - Baskı : Final Ofset
Kapak Düzeni : Ali Rıza Dinsel
Kapak Baskı : Orhan Ofset

alan yayıncılık
ticaret limited şirketi
Başmuhasip Sk. Talas Han
No: 302 Cağaloğlu/İSTANBUL

Dünya Sorunları Dizisi

DÜNÜN ve BUGÜNÜN DEFTERLERİ

Uluslararasılaşma Avrupa Solu ve Sovyetler Dosyası

İÇİNDEKİLER

ULUSLARARASILAŞMA VE YENİ İŞBÖLÜMÜ

Marcel Bühler — **Dünya Piyasası, Uluslararası İşbölümü ve Ulusal Yeniden Üretim/Fransa'da Yeni Uluslararasılaşma Kuramları** 9

Alain Lipietz — **Monetarizm ve Üçüncü Dünya Sanayileşmesi** 33

James Petras — **«Çevre Devleti», Uluslararası İşbölümünde Süreklilik ve Değişme** 52

Sam Wynn — **Uluslararası İşbölümü Çerçevesinde Tayvan'ın «Ekonomik Mucizesi»nin Boyutları** 71

BATI AVRUPA SOLU

Eric J. Hobsbawm — **Batı Avrupa'da Solun Durumu** 78

James Petras — **Güney Avrupa Sosyalizminin Yükselişi ve Çöküşü** 89

DETANT SONRASI SOVYETLER

Jonathan Steele — **Sovyetler Birliği : Detanta Ne Oldu?** 107

SOST — **«Başka Yol Yok»/Sovyetler Birliği'nin Sorunları ve Gelişimi** 126

LATİN AMERİKA

Göran Therborn — **Latin Amerika Demokrasisinin Doğuş Sancıları** 141

Celso Furtado — **Brezilya'nın Kurtarılması, Daralmanın Yıkılması** 187

Giriş

Dünya Sorunları dizimizin üçüncü kitabını oldukça uzun bir aradan sonra yayınlıyoruz. Bundan sonraki dosyaları daha düzenli aralarla yayınlamaya çalışacağız. Dünya genelinde çok hızlı ve yoğun bir değişim dönemi yaşıyoruz. 1980'lerin ilk yarısı Avrupa solunun ani yükselişi ve çöküşüne tanık oldu. ABD'nin hegemonya bunalımı sürdü. Sovyetlerde uzun bir fetret devri yaşandıktan sonra yeni bir reform döneminin sayfaları açıldı. Dünya genelinde güçlerin ve güçsüzlüklerin denk düşüşü, çözülemeyen, adeta donmuş çatışmaların ve sorunların gündemden silinmeyişine neden oldu. İşte Polonya ve Afganistan, ya da Irak - İran savaşı ve Lübnan. Kangrenleşen Orta Amerika bunalımı. Bu garip dengenin bir başka uzantısı ise, halk devrimlerinin engellenebilmesi kaygısıyla koyverilen şekilsiz bir 'demokratikleşme' dalgası oldu. Latin Amerika'da demokratikleşme hızla kendi sınırlarına ulaşırken, Uzak Doğu'da Filipinlerde bu sınırların zorlanmasının sancıları yaşanıyor. Tayvan tek parti rejiminden sessizce, sınırlı bir demokrasiye yöneldi.

Bu üçüncü derlememizde, aradan geçen uzun süreden dolayı, birkaç dosya konusuna birarada yerverildi. Böylece son dönemin hareketli gelişmelerinden birkaçına ilişkin yorum ve kuramsal incelemeleri okurlarımıza iletmeye çalıştık.

Derlememizin birinci bölümünde yeralan Marcel Bühler'in yazısı, Fransız uluslararasılaşma ve regülasyon teorilerinin oldukça kapsamlı bir özetlemesi Bühler bu kuramların hareket ettiği paradigmalara da ışık tutmakta ve Aglietta, Palloix, Andreff, Judeu, Fouet, Michalet v.b. gibi yazarların katkılarını irdelemekte. Bölümün ikinci yazısını oluşturan Alain Lipietz'in katkısı ise, «periferik fordizm» ve üçüncü dünya ülkelerindeki «kanlı taylorizm»i tartışmakta, monetarizmin merkez ve çevre ülkelerdeki uygulanışı ve fordizmin genel bunalımına yolaçan gelişimi irdelemekte. ABD ekonomisinde birara gözlenen nisbi iyileşme, monetarizmden ödün verilerek, yeniden Keynesçi yöntemlere başvurulmasına bağlanmakta. James Petras'ın «çevre devletini» ele alan yazısı ise, uluslararası işbölümü çerçevesinde üçüncü dünya ülkelerinde devletin yapısını ve dönüşümünü irdelemekte. Dış borçların ve kamu sektörünün ma-*

(*) Düzenleme kuramının tartışması ve Türkiye'deki ekonomik bunalıma uygulanışı için bkz.: Tülay Arın, «Kapitalist Düzenleme, Birikim Rejimi ve Kriz», 11. TEZ birinci kitap, 1985 ve «Azgelişmiş Kapitalizm ve Türkiye», 11. TEZ 3. kitap 1986.

hiyeti tartışılmakta, bunların hangi işlevleri üstlendiği, hangi sınıfların çıkarını öne çıkardığı gösterilmekte. Petras, uluslararası yeni işbölümü kavramını da tartışmakta ve bu yorumların abartmalı olduğunu savunmakta. Çevre devletlerini otoriter kapitalist ve geçiş toplumları olarak iki grupta ele alan Petras, her iki durumda da işçi sınıfının üretim süreci ya da artığın kullanımı üstünde hegemonyasını kuramadığına işaret etmekte. Bürokratik devletlerin bunalımı demokratikleşme değil, teknokratlara inisiyatif tanıyan bir liberalleşme ile aşmağa çalıştığını belirten Petras, gerçek değişimin iktidarı tabana doğru yaygınlaştıran bir demokratikleşme ile, özyönetim ile sağlanabileceğini savunmakta. Bu bölümün son yazısı ise Tayvan ile ilgili. Kırk yıla yakın bir zamandır tarihi Kumintang'ın tek parti rejimi altında yönetilen ve bugünlerde çok partili rejime geçen Tayvan (Milliyetçi Çin) «ihracata yönelik sanayileşme»nin örnek ülkelerinden biri sayılıyor: Sam Wynn yazısında Tayvan'daki gelişime ilişkin yaygın yalnız kanıları tartışıyor. Ve bu gelişimin hangi ulusal ve uluslararası çerçevelerde oluştuğunu ve niçin tekrarlanamıyacağını açıklıyor.

İ*kinci dosya konumuz Batı Avrupa solu. Ünlü İngiliz marksist tarihçisi Hobsbawm. 1982 yılında, Fransa, İspanya ve Yunanistan'da sol iktidarların yükseldiği bir dönemde kaleme aldığı yazısında, Batı Avrupa solunun 1945 sonrası gelişimini özetledikten sonra, «sol birlik»ten yana bir tavır koyuyor, ama bunun eski politikalar ve sloganlarla gerçekleştirilemeyeceğini savunuyor. New York Devlet Üniversitesi'nde sosyoloji profesörü olan James Petras ise, Sosyalist Partinin Fransa'daki yenilgisinden sonra kaleme aldığı yazısında, Avrupa solunun yakın dönemdeki yükseliş ve çöküşünü daha farklı bir perspektiften ele alıyor. Petras, popülist bir söylemle ve sahte bir radikalizm ile gelen bu yeni tür sosyalist iktidarların, teknokratların güdümünde «kapitalizmi yeniden yapılandırmaya» yöneldiklerini ve yeni bir sermaye birikimi modelinin motoru olduklarını belirtiyor. Petras'ın deyimi ile, sosyalist bir söylemle reagonomi uyguladılar. Yarattıkları imajın tersine, sosyalist amaçları reddettiler. Bu da sağladıkları kitle desteğini kısa sürede yitirmelerine neden oldu.*

S*ovyetler Birliği Brejnev'in ölümünden sonra oldukça uzun süren bir geçiş dönemi yaşadı. Üçüncü bölümün ilk yazısında Jonathan Steele, detant döneminin özelliklerini sergiledikten sonra, detantı sona erdiren nedenleri tartışıyor ve yeni soğuk savaş döneminin bir sergilemesini yapıyor. Federal Almanya'da yayınlanan* Sozialismus *dergisini yayınlayan ve Avrupa sosyalizmi görüşünü savunan SOST grubunca hazırlanan ikinci yazı ise, Sovyetler Birliği'nin son yirmi yıllık ekonomik ve sosyal gelişmelerinin sayısal verilerini aktarıyor ve neden bir reform politikasının zorunlu olduğunu anlatıyor. Sovyetlere eleştirel bir gözle bakan birçok sol çevrenin bugünlerde benimsediği 'iyimser' tavrın bir örneği olan bu yazı, yine de ihtiyatlı olunması yolundaki görüşlere de yer veriyor.*

Bundan böyle dosyalarımızda, eski dosya konularını da işlemeye devam edeceğiz. Son bölüm böyle bir ihtiyacın ürünü. Tek bir dosyayla ele aldığımız konuları tüketmemiz mümkün değil. Latin Amerika bölümünün ilk yazısı İsveçli ünlü siyasal bilimci Göran Therborn'un. Therborn makalesinde Latin Amerika demokrasisinin özelliklerini sergiledikten sonra, demokratikleşme sürecini ve bunu yürüten güçlerin değişik örüntülerini çözümlüyor. İşçi sınıfının bu süreçte önemli bir demokratik güç olduğuna işaret ediyor. Latin Amerika'da demokrasi ve diktatörlüğe ilişkin batıda yaygın kavram ve efsaneler karmaşasını sistemleştirmeyi amaçlayan Therborn, bu rejimlerin farklı tiplerini toparlayan bir tasnif yapıyor. Demokrasiye geçişte burjuvazi-içi çatışmaların ve işçi sınıfının rolüne değiniyor. İşçi sınıfının bu süreçteki etkinliğinin fiatının ise, «kapitalizmin sürekli olarak kabulü» olduğuna işaret ediyor. Bağımlılık okulunun ünlü kuramcılarından biri olan Celso Furtado'nun yazısı ise Brezilya örneği üzerinden, son birkaç yıldır güncelleşen dış borçlar konusuna değinirken, krizin aşılmasına ilişkin önerilerini sergiliyor. Latin Amerika'nın dev ülkesi Brezilya'nın 'ekonomik mucizesi' birçok bağımlı kapitalist ülke tarafından gıpta ile izlenmiş, örnek alınmıştı. Bunu Brezilya modelinin tıkanışı ve iflası izlemişti. Uygulanmakta olan daralma politikalarına karşı çıkan Furtado, bir anlamda Özal'ın ekonomi politikasına karşı da kullanılabilecek savlar geliştiriyor. Furtado her şeyden önce ekonomi politikasını oluşturan araçlar üstünde tam bir denetim ve egemenlik kazanılması gerektiğini savunuyor. Bunlar arasında ülkenin IMF denetiminden kurtarılmasını da sayıyor. Daralma politikasının iç talebin düşmesine, dolayısıyla ortalama üretim maliyetinin artışına neden olduğunu, böylece enflasyonun gerilemediğine işaret eden Furtado, dış borçların ertelenmesi konusunda diğer borçlu ülkelerle ortak tavır konmasını savunuyor.

Bundan sonra yayınlayacağımız, Barış Hareketleri ve Orta Doğu Dosyalarında buluşmak üzere.

Ragıp ZARAKOLU

NOT: Sayfa 34'de 12. satırda yer alan 'yeni sanayileşen' değiminin doğrusu 'yeni sanayisizleşen ülkelerdir' Sayfa 78'de Hobsbawm'ın adı ise Hobsbawn olarak çıkmıştır. Düzeltir özür dileriz. y.n.

1

Uluslararasılaşma ve Yeni İş Bölümü

Dünya Piyasası, Uluslararası İş Bölümü ve Ulusal Yeniden Üretim
Fransa'da Yeni Uluslararasılaşma Kuramları

Marcel Bühler*

Giriş

Fransa'da politik ekonominin ağırlık noktası son yılların kuramsal çalışmaları düzeyinde daha çok kapitalist üretim ilişkilerinin uluslararasılaştırılması konusuna doğru kaydı. Bunun iki nedeni var ve bu nedenler, Federal Almanya'daki sol tartışmalara uzak düşmenin nedenlerini de içeriyor.

Birinci neden şu ki: «Geleneksel Sol» Soldaki Birliğin parçalanmasına kadar, üçüncü dünya ülkeleri karşısında yeni bir dayanışma politikasının kavramlarını geliştirmeye çalışmıştı (Bak. Beaud, 1979). Ancak bunun için eski Fransız sömürge sistemi üzerinde ve bunun yeni sömürgecilik biçiminde süregelmesi konusunda kapsamlı çalışmalar gerekiyordu (Bak. **Cedetim 1978**). Fransız burjuvazisi eski sömürgelerinde emperyalizm adına saldırgan bir köprübaşı fonksiyonu görüyor. Zaire'de, Nijer'de, Merkezî Afrika Cumhuriyeti'nde giriştiği askerî eylemler hep bu politikanın açılımıdır.

(*) **PROKLA**, Heft 44, (Jahrgang 1981), Berlin.

İşte bu politik bağlam çerçevesinde sol kanat, kendini Üçüncü Dünyadaki yeni sömürgecilik ve bağımlı gelişme konularını tartışmaya itilmiş olarak görmektedir. Ama teorik çalışmalar çizgisinde önemli görünen şey, (Amin / Emmanuel) **Eşitsiz Mübadele** teorisinin eleştirisi ve aşılması idi ve bu eleştiri yeni görüşlere doğru ilerliyordu. **Araştırmaların en önemlileri** sol partilerin resmî kalıpları içinde doğmuyordu.

Ekonomi - politik uluslararasılaştırma teorilerindeki yeni yönelmelere yolaçan nedenlerden ikincisini ise, emperyalistlerarası rekabet savaşında Fransa'nın aldığı değişik konumda aramak gerekir. Bu arada, ulusal yeniden - üretim egemen emperyalist ekonomiler (ABD, Federal Almanya ve Japonya) tarafından giderek artan ölçülerde belirlendiği halde, Fransa «çökmekte olan bir dal»ın üzerinde oturuyor. Günümüzdeki bunalımı, hükümet tarafından, sol kanat ve sendikalar tarafından dünya pazarına dönük bir bunalım olarak yorumlanıyor. O bakımdan Fransa'daki «bunalım stratejileri», uluslararası rekabet mekanizmalarının analizi konusunda, Federal Almanya'dakinden daha güçlü olarak geliştirildi.

İşte bu iki konu da kapitalist üretim ilişkilerinin uluslararasılaştırılması alanında yeni ve somut araştırmalara yol açtı. Ben burada, Fransa'daki tartışmaların en önemli sonuçlarını 4 tez halinde ve Federal Almanya'daki tartışmalara ışık tutması açısından toparlamak istiyorum.

1. Uluslararasılaştırma süreçlerinin araştırma konusu olarak **Dünya Pazarı** uluslararası sermayenin değerlendirilmesi alanındaki bir kategoridir. Bireysel sermayenin değerlendirilmesi ile rekabetin yasaları birlikte ele alınmaktadır. Burada önemli olan şey, bireysel sermayenin, gerek rekabet gerek sermayenin merkezîleşmesi süreci içindeki somut hareket biçimlerinin analizidir. Fransız uluslararasılaştırma teorisi bireysel sermayenin uluslararasılaştırılmasındaki çeşitli tarihsel basamakları olduğu kadar dünya pazarındaki rekabetin yeni hareket biçimlerini —yani çok uluslu şirketleri— de ampirik olarak titizlikle araştırdı. Ama dünya pazarı somut bir tarihsel fenomen olarak giderek araştırma konusu oldu.[1]

2. Uluslararası sermaye değerlenmesi düzlemi üzerinde ne ulusal üretim sistemlerinin hiyerarşik zinciri ne üçüncü dünya ülkelerinin bağımlılık mekanizmaları ayrıntılı olarak araştırılıp analiz edilebilir.

3. Dünya ekonomisindeki hiyerarşik yapının ve de üçüncü dünya ülkelerinin özgül sorunlarını araştırmak için daha derin ve nitel bir analiz çerçevesi gerekiyor. Salt sermaye değerlendirilmesinin analizi bu nedenle ister istemez dar boyutlu olmak zorundadır, çünkü eninde sonunda nicelikler düzeyinde kalmaktan kurtula-

1) Deubner'in yayınladığı Reader'de (1979) en önemli metinlerin çevirisi bulunuyor. Ben bu tezleri kısaca ele alacağım.

maz. İşte uluslararasılaştırma tartışmalarında Fransızların getirdiği yeni öğe burada ortaya çıkmaktadır: Egemen sosyal formasyonların **yeniden - üretimindeki** tarihsel değişmeleri çözümleyerek emperyalist hiyerarşinin çalışma biçimi ve oluşumuna ilişkin yasaları araştırmak. Üçüncü dünyanın bağımlı ülkelerindeki özgül sorunlar işte o zaman değişik üretim biçimlerindeki ulusal, ama biçimi bozulmuş yeniden - üretim olarak beliriyor.

4. Bu varsayım, uluslararası işbölümündeki yeni eğilimleri ve **Dünyadaki Yeni Ekonomik Düzeni** çözümlemek için gereklidir. Aşağıda biz özellikle 2 ve 3'üncü tezleri geliştireceğiz, çünkü yeniden - üretim temeli uluslararasılaştırma süreci için bize yeni önemli ipuçları veriyor. En önemli tezleri Federal Almanya'daki uluslararasılaştırma tartışmalarından bağımsız olarak ortaya getirebileceğiz. Ayrıca bu katkımız, siyasal ekonomik uluslararasılaştırma teorisindeki yeni sorunları omuzlamak amacını güdüyor. Fransa'daki tartışmaların özel bir önemi var, çünkü orada 2'nci dünya savaşı sonrası yeniden - üretim olayında meydana gelen tarihsel maddeci değişmeleri, bugünkü dünya ekonomik bunalımına kadar getirerek inceliyoruz. Bu arada, Federal Almanya'da kopuk kopuk ele alınan ana fenomenler sistematik olarak analiz edilmekte, yani sorunu kapitalist ülkelerdeki yeni yeniden - üretim biçimlerinden başlayarak uluslararası işbölümündeki farklılaşma ve kutuplaşmaya varıncaya kadar inceliyoruz.

Fransa'da geliştirilen tartışmaların önemi bence, bugünkü toplumsal fenomenlerin bu tartışmalarda sistemli olarak ele alınması, yapılan analizlerde bir bütünlük olmamasına rağmen sistematik bir yaklaşım getirilebilmesi. Federal Almanya'da ise, uluslararasılaştırmanın yeni sorunlarına yaklaşırken (örneğin Federal Alman emperyalizminin uluslararası işbölümüne somut etkileri) büyük bir gediğe raslamaktadır. «İhracata yönelik Alman Modeli»nin şimdiye kadarki başarılı hareketi (Konstanz Yazarlar Grubu, 1979), somut toplumsal fenomenlere oturan derinlemesine bir uluslararasılaştırma tartışmasının ancak bölük pörçük olarak yapılmasının bir nedenidir muhakkak.[2] Ben burada Fransa'daki uluslararasılaştırma tartışmasını ortaya sermekle yetineceğim. Burada söz konusu olan araştırmalar ya Sol Birliğin perspektifleri üzerine dogmatik olmayan bir üniversite çevresinin tartışmalarından doğmuştur ya da PSU çevresinde oluşmuştur (Granou, 1979). Tartışmaların geneldeki çevresi elbette üniversitelerdeki sol olmuştur ki bu sol'un Fransa'da kıyas kabul etmeyecek ölçüde güçlü bir altyapısı vardır. E. Maire'nin (1978) CFDT genel sekreteri olarak tartışmalara katkısı

2) C. Deubner (1979) Federal Almanyada Geleneksel Sol çevresindeki uluslararasılaşma tartışmalarının düzey ve perspektifini çözümlemiştir.

da gösteriyor, ki bu tartışmalara sendikalar da artan ölçüde ilgi duymaktalar.[3]

«Uluslararasılaştırma» sorunu çok yönlü bir fenomen olarak ortaya çıkmaktadır. Kültürel ilişkiler, askeri saldırılar, çokuluslu holdingler... Bunlar uluslararası bağların alternatif biçimleri ve öğeleri sayılır. Bu arada çeşitli bölgeler veya uluslardan çeşitli objeler kendini gösterir. Bu makalede yalnız ekonomik düzlemdeki uluslararası bağlamlar araştırılmaktadır ki, bu bağlamlar da, sermayenin uluslararasılaşarak değerlenmesine ve bunun, çeşitli ulusal sosyal formasyonların yeniden üretimi üzerindeki etkileriyle sınırlı tutulacaktır. Bu kısıtlanma şu bakımdan haklı ki, ekonomik düzeydeki uluslararasılaştırma, uluslararası ilişkilerin önemli bir öğesini oluşturuyor. Bu kısıtlanmış anlamıyla bile uluslararasılaştırma fenomeni çok yönlü bir fenomen olarak kendini gösteriyor. Önce uluslararasılaştırmanın iki ayrı objesinden söz edelim.

Birincisi bireysel sermayedir ki, sermayenin ulusal sınırlar içinde değerlendirilme çerçevesini aşan bir sermayedir ve değişik şekillerde uluslararasılaşmış değerlendirme ilişkileri aramaktadır.

İkincisi, yeniden üretim biçimleri ve düzeyini, ulusal/uluslararası sermaye değerlenme ilişkilerinin yönlendirdiği ulusal sosyal formasyonları.

Ben burada özellikle üç ayrı sorunu incelemek istiyorum:

1) Üretim sürecinin uluslararasılaştırılmasını açıklamada ortaya çıkan kuramsal sorunlar.
2) Kapitalizmin 2. Dünya Savaşı sonrasındaki uzun süren atılımının ve ardından patlayan bunalımın nedenlerini açıklamanın alternatiflerini saptamak.
3) Her iki fenomenin uluslararası işbölümüne etkileri ve bu etkinin «İki Dünya»nın karşılıklı ama eşitsiz gelişmeleri üzerindeki sonuçları.

Benim yorumum bazı önemli sorunları ele almakla yetinecektir (Uluslararasılaştırma açısından önemli olan moneter problemler araştırmamızın dışında bırakılmıştır). Burada sermayenin uluslararasılaştırılmasındaki tarihsel gelişme açıklanacak değildir. Yine uluslararası işbölümünün, kapitalist ilişkilerin gelişimindeki tarihsel bir koşul olarak açıklanmasına girişilmiyor.[4]

Fransız uluslararasılaştırma teorisinin tarihi aslında Marx'ın «Kapital»indeki çalışma planının tarihsel bakımdan değişen koşullar altında yeniden gerçekleştirilmesi anlamına geliyor. Uluslarara-

---

3) Daha ayrıntılı bir değerlendirme için karşılaştır: Denbner 1979 J. Esser, W. Fach, G. Junne, U. Ludwig, U. Rehfeldt, F. Schlupp ve G. Simonis, ile yapılan tartışmalardan bu makale kaynaklanıyor.

4) Karşılaştır: Destanne de Bernis/M. By (1977)'nin Ders Kitabı veya Coquery-Vindrovitsch (1978)'in ve C. Meiyyasoux (1978)'nun çalışmaları.

sılaştırılmış «Değer» tartışması (Eşitsiz Mübadele, Amin, 1979) sonrasında veya sermayenin uluslararası değerlenmesinin ampirik ve kuramsal araştırımı (Sermayenin dolaşım biçimlerinden üçünün uluslararasılaşmış durumunun somut olarak belirlenmesi) ardından en yeni aşama, ulusal toplumsal yeniden - üretimin dünya piyasası bağlamında analizi sorunudur. Gelişmedeki bu aşama sadece kuramsal koşullara bağlı değildir, çünkü «Uluslararası Yeni İşbölümü» tartışmaları yüzünden yapı bakımından farklı ulusal yeniden - üretim biçimlerinin analizi de özellikle önem kazanıyor. Böyle bir problemler alanına girmeden önce, uluslararasılaşmamış, yani bireysel sermayenin enternasyonalleşmiş üretim sürecinin bugünkü biçimi içinde nasıl enternasyonalleştiğinin ana çizgilerini araştıracağız.

1. BİREYSEL SERMAYENİN ULUSLARARASILAŞMASI

Uluslararasılaşma süreçleri ekonomik açıdan iki ayrı objeyi ilgilendiriyor: Birincisi sermayenin değerlenmesi çerçevesinde bireysel sermayeyi ilgilendiriyor, ikincisi, genel toplumsal ilişkilerin yeniden - üretimi çerçevesinde ulusal sosyal formasyonu ilgilendiriyor. Bireysel sermayenin burada araştırılacak olan farklı uluslararasılaşma biçimlerini burada tarihsel olarak türetemeyeceğiz, ancak mantıksal bir türetme ile yetineceğiz. O bakımdan biz, bireysel sermayenin, sermayenin ulusal düzeydeki değerlenmesinin sınırlarını aşmak zorunda kalacağından yola çıkıyoruz. Bu yüzdendir ki «uluslararasılaştırma» sermayenin değerlenmesinin özel bir biçimi olmaktadır ve bu arada değer yasası hiçbir değişikliğe uğramaz. Sermayenin değerlenmesindeki yasa değişiklikleri ise olsa olsa rekabet biçimlerini, bilvesile aşırı kâr amacını ilgilendiren değiştirmeler olabilir. Bireysel sermayenin geçirdiği dolaşım süreci bireysel sermayenin uluslararasılaştırılmasındaki farklı biçimlere ışık tutan ipuçlarını vermektedir, şöyle ki:

$$PS - MS \begin{bmatrix} ÜA \\ İG \end{bmatrix} ÜS \quad MS' - PS' - MS' - \begin{bmatrix} ÜA \\ İG \end{bmatrix} \ldots ÜS' \ldots MS'' \quad (5)$$

Mantıksal açıdan olanaklı bir takım uluslararasılaşma biçimleri tarih boyunca hep farklı aşamalarda gerçekleşmişlerdir. Burada «aşama» kavramı, söz konusu biçimlerden birinin ilgili dönemdeki hareketi belirleyen egemen biçim olduğu anlamına geliyor.[6]

1.1. Uluslararasılaşmanın çeşitli basamakları

a) Birinci basamak meta sermayesinin uluslararasılaşmasıdır, ki burada da iki ayrı biçim gözetebiliriz:

---

5) PS: Parasal Sermaye, MS: Meta Sermayesi, ÜA: Üretim Aracı İG: İşgücü, ÜS: Üretken Sermaye, MS': Artık-Değer katılmış meta sermayesi.

6) Karşılaştır: Michalet'nin «Klasikler» tartışması.

• Kapitalist üretim biçimi ister istemez aşırı üretime yolaçtığından üretilen metaın yurt-dışında satılması sermayenin değerlenmesindeki güçlükleri ortadan kaldırmaktadır (böylece MS'— PS' süreçi uluslararasılaşmaktadır).

• Kâr, esas bakımından hammadde maliyetleri ve «işgücü» denen metanın yeniden-üretim maliyeti tarafından belirlenmektedir. Hammaddelerin, yiyecek maddelerinin ve işgücünün (köleler, yabancı işçiler) ucuz olarak ithalatı yoluyla üretim maliyetleri düşürülmekte ve kârlar uygun koşullar altında yükseltilebilmektedir.

(PS — MS $\begin{matrix}\text{İG}\\ \text{ÜA}\end{matrix}$ sürecinin uluslararasılaşması).

Böyle bir uluslararasılaşma biçimi sayesinde, yeni meta sermayenin MS — PS — MS' dediğimiz dolaşımı, kendini bağımsız duruma getirip kendi sermaye fraksiyonlarını (dallarını) yaratması, ticarî sermayeyi yaratması, sonucunda yeni bir kapitalist işbölümü ortaya çıkmaktadır.

Sömürgeci ticaret ise kendi bağımsız biçimi içinde meta sermayesindeki uluslararasılaşmanın her iki biçimini de temsil ediyor. Bu iki biçim şunlardır: Malların satışı ve üretim süreci için ucuz değer öğelerinin sağlanması.

b) Uluslararasılaştırmada ikinci basamak, para-sermayenin (PS—MS—PS') dolaşımıdır. Yurtdışında yatırılan artık para-sermaye yurtdışındaki rakip üretimin kontrolüne yaramıyor, yalnızca rantlılığı yükseltme çabasında.

c) Produktiv (üretken) sermayenin dolaşımındaki uluslararasılaşma ise üçüncü basamağı oluşturuyor. Ve bu basamak, üretken sermayenin ÜS'...ÜS" gibi parçalarının uluslararasılaştırılması biçiminde oluşur. Bugün uluslararasılaşma alanında siyasal-ekonomik tartışmaları belirleyen bu biçimi daha somutlaştırarak saptamak istiyoruz.

Uluslararasılaştırılmış üretim süreçlerinin analizinde iki ayrı uluslararasılaştırma biçimi görüyoruz:

• Çeşitli ulusal sermayelerin dünya piyasasındaki aynı dalda ucuz metalar düzeyinde rekabeti (örneğin tekstil sektöründe). Bu rekabet kapalı ulusal üretim süreçlerindeki meta sermayenin uluslararasılaşmasını belirler.

• Üretimin veya üretimin bazı kesimlerinin yurt-dışına parçabaşı ücretlerinin düşüklüğü nedeniyle kaydırılması, ki burada üretim sürecinin kendisi uluslararasılaşmaktadır.

Yaptığımız bu ayrımlama aslında, eğer üretim sürecinin belli bir merkezileşme çerçevesinde uluslararasılaştırıldığını kanıtlayabilirsek, hiç de kılı kırka yarmak sayılmaz. Yukarıdaki iki uluslararasılaştırma biçiminden birincisi oldukça eskidir ve kapitalist sanayi ülkelerinde kârlı olmayan veya az üretken dallar için bir gerçek-

tir (örneğin tekstil alanı için). Üretim sürecindeki uluslararasılaşmanın, sermayenin uluslararası değerlenmesinin özgül bir biçimi haline gelişinin ancak ikinci dünya savaşı sonrasına raslaması hiç de bir raslantı değildir. Kapitalist meta üretiminin yalnız kapsamı genişlemekle kalmadı, aynı zamanda teknik bakımdan da daha karmaşık bir durum aldı. Bir metaın üretimi için artık önceden sağlanmış üretim öğeleri gerekiyor, bir meta artık sadece bir tek fabrikada değil, bütün bir fabrikalar zinciri içinde üretiliyor (örneğin buzdolapları). Üretim sürecinin bölümleri ancak, bu sürecin kendisi teknik açıdan bölümlere ayrılabiliyorsa, ayrı yerlere kaydırılabiliyor. Sınai üretimdeki yeni doğrudan üretim süreci (Taylorizm) ücretli emeği büyük çapta niteliksizleştirmekle birlikte, üretim yerlerinin dünya çapında yaygın biçimde planlanması gibi başka bir olanağı da beraberinde getirmiştir (yani belirli emek niteliğine coğrafi açıdan bağımlı kalmama koşulunu da). Üretimin uluslararasılaşması o bakımdan kapitalist üretim teknolojisinde belirli bir gelişmeyi de şart koşuyor. İşte gelişimdeki bu basamak bireysel sermayenin yeni bir varoluş biçiminde kendini gösteriyor: Ulusal düzeydeki büyük holdingler ve uluslararasılaşmış biçimde çok - uluslu holdingler. Merkezileşme ve konsantrasyon gibi, sermaye birikiminden türeyen bilimsel kategoriler, çok - uluslu holdingleri açıklayabilecek kategoriler olmaktan çıkmış bulunuyor. Madde yönünden baksak bile çok - uluslu holding sermayenin uygun biçimidir. Holding, hammaddeden başlayıp son ürüne kadar bütün üretim zinciri üzerinde olabildiğince geniş bir denetimi amaçlıyor ve bunu ulusal olduğu kadar uluslararası düzeyde de, ve hem düşey hem de yatay biçimde yapıyor. Bu denetimin kapsamı, dünya piyasasının anarşik rekabeti için üretimin bütün zincir boyunca rasyonel olarak yönetilip planlanmasına olanak veriyor.

Diyelim ki karmaşık türden meta üretimi yapılıyor, o zaman dünya piyasası sadece bu türden bir metaın üretimi için geçerli yeni bir fonksiyonu üstleniyor: Teknik açıdan karmaşık bir metanın (örneğin bilgisayarların) uluslararası mübadele değeri öyle değer-öğelerinden meydana geliyor ki bunlar, aynı holding içersinde çeşitli ulusal toplumsal formasyonlardaki üretim süreçlerinden çıkan değer öğelerini kapsıyor (örneğin Güney Kore'den sadece elektronik bağlantı devrelerini) Dünya piyasası metaın (bilgisayarın) sadece mübadele değerini düzenlemekle kalmıyor, aynı zamanda kendinden önceki üretim süreçlerinin üretkenliğini de ayarlıyor. Çünkü bu süreçler mübadele değerinin içine birer öğe olarak akmaktadır. Ortalamanın altında bir üretkenlik, üretilen malların son mübadele değerini yükseltiyor. Aynı şekilde daha önceki üretim basamaklarının birer maliyet öğesi olarak ücret düzeyi de dünya piyasası düzeyinde birlikte belirleniyor. Önceki üretim zinciri içinde yer alan bir üretim dilimindeki ücret ve emek süreci de böylece birlikte uluslararasılaştırılmış oluyor. Ekstra-kâr hedeflemesi açısından, çok-uluslu serma-

ye, üretken sermayenin uluslararasılaştırılması sırasında ulusların aralarındaki üretkenlik ve ücret farklarından çıkar sağlıyor ve bu durum, bireysel sermayenin stratejisini de belirleyici oluyor. Bu elverişli durum, tek tek üretim basamaklarının daha yakından denetimi sonunda daha büyük boyutlara ulaşıyor. Açıkça belli oluyor ki, ÇUH (çok uluslu holding) veya ÇUŞ (çok uluslu şirket) fenomeni, tek başına sermaye birikimi yasalarından hareketle açıklanamaz. Marksist analizin bütün kategorileri yanında **reel** (gerçekteki) **tarihsel** gelişmeleri içeren kategoriler de bireysel sermayedeki böyle bir biçimlenmeye (ÇUH'lara) yol açıyor.

d) Üretken sermayenin ortaya çıkmasıyla birlikte, bireysel sermayenin dolaşımındaki uluslararasılaşma en son şeklini alıyor. Ama bireysel sermayenin yeni uluslararasılaşma biçimlerinin doğması yine de olanaksız değil, örneğin kapitalist işbölümündeki değişmelerden yeni biçimler doğması pek âlâ mümkün. Taylorcu anlamda (teknolojik) üretim süreci iş (çalışma) süreçlerinin birbirinden basit ve karmaşık diye ayrımlanmasını derinleştiriyor, ve bu uçurumu fabrikalarda bir kurum haline getiriyor, yani üretim sürecinin planlanması ve denetimini, üretim eyleminden (veya dolaysız üretimden) ayrı tutuyor. Bu ayrım artık uluslararası düzeyde kabul olunup çıktı ve sermayenin büyük derecede uluslararasılaşmış yeni bir fraksiyonu ortaya çıktı, ki buna **Engineering** sermayesi deniyor.

Bu yeni tür sermaye anahtar-teslim fabrikaları planlıyor ve eşgüdümlüyor ve sonunda, üretim eyleminin kendisi veya doğrudan üretim süreci artık aynı sermayenin denetiminde olmaktan çıkıyor. Sermayenin kapitalist sanayi ülkelerindeki bu yeni dalı (fraksiyonu) teknik bilgiyi merkezi duruma getiriyor ve üretim eylemi (ya da doğrudan üretim süreci) sermayenin değerlenme süreci dışına itilmiş oluyor. Bu özgül strateji aslında, büyük ölçüde malî sermayenin üçüncü dünyadaki devletleştirmelere karşı, örneğin Cezayir gibi kimi ülkelerin kalkınma stratejisine karşı, bir tepkidir. Doğrudan yatırım karşılığında devletleştirme rizikosu da kalkmış oluyor, finansman garantisi sağlanıyor, çünkü ulusal hükümetlerin çoğu anahtar-teslim fabrika satın almayı yeğ tutuyorlar. Kapitalist-sanayi ülkelerinde Engineering sermayesi yüksek kaliteli bir yığın kafa ve proje emekçisini istihdam etmekte... buna karşılık mücadeleci usta işçiler Engineering denen sermaye için de artık çalışma sürecinin bir bölümü olmaktan çıkmıştır.

Üretim süreci anlayışını kontrol etmekle Engineering sermayesi **teknolojiyi** de gözaltında tutmuş oluyor, yani bağımlılığı büyük ölçüde sağlayan faktörü de... İşte sermayenin bu yeni dalı, sermayenin dünya piyasası yatırım koşullarındaki değişmelere karşı tepkisidir ve aynı zamanda sermayenin optimal değerlenme koşullarını temsil etmektedir. (Karşılaştır: **Palloix** (1975). Engineering Capital üzerine IREP araştırması).

Bugünkü dünya ekonomik bunalım çukurunun derinliğini saptarken en önemli yeri, **egemen sınaî üretim sürecindeki**, yani Taylorizmdeki-**Bunalım** alıyor. Ancak sermayenin değerlenme koşullarını yapısal olarak değiştirecek yeni bir üretim sürecidir ki kapitalist ilerlemeye nisbeten **stabil** (kararlı) bir dürtü sağlayabilir. Ama buradan sermayenin uluslararasılaşması açısından yeni biçimler ortaya çıkacak mı, bunu şimdiden bilemeyiz.

1.2. Bireysel Sermaye / Sermaye Dalı Düzeyinde Uluslararasılaşma Analizinin Sınırları

Fransız siyasal ekonomisinin önemli katkısı yöntemsel olarak kapitalist üretim ilişkilerinin çözümlendiği çeşitli analiz düzlemlerinin sistemli biçimde **yeniden kurulması**'nı amaçlıyor. «Uluslararasılaşma» şimdiye kadar siyasal ekonomide en başta, bireysel sermayenin, bilvesile Sermaye dalının değerlendirilmesine ilişkin uluslararası strateji olarak anlaşıldı ve öyle analiz edildi. Bu yönde Fransa'da özellikle Palloix (1975) ve Michalet (1976) sistematik ve ampirik olarak araştırmalar yaptılar. Ama uluslararası işbölümü böyle bir düzlemde incelenemez, burada sistematik açıdan başka bir bakış düzlemi gerekiyor. Bunu yine Palloix'nin verdiği bir örnekle somutlaştıralım: Sermayenin değerlenme sorunu olarak ele alındığında üretken sermayenin uluslararasılaşması konusunda analiz edilen şey üretim öğelerinin bir üretim zinciri içinde kaydırılması ve bunun analiz edilmesidir. Genelde sermaye ihraç edenler oligopollerdir ve bu oligopoller için sermaye ihracı, aynı sermaye dalı içinde oligopolist konumu korumak ve yaymak anlamına gelmektedir. Yine sermaye ihracı bağımlı bir ülke için şu anlama gelmektedir: Üretim süreçinin belli bir dilimini bu dilimle ilgili ve gerekli üretim yapısı olmaksızın ülkede yerleştirmeye kalkışmak. Sermaye ihracını açıklayabilen birikim yasaları (sermaye dalında kâr oranının düşme eğilimi, dünya piyasasındaki rekabet ve merkezileşme, kâr oranının dallar arasında dengelenmesi), uluslararasılaşma konusu iki obje açısından aynı yapısal sonuçlara götürmemektedir bizi, çünkü bir üretim diliminde yapılan ithalat ulusal üretimin yapısı açısından yıkıcı etkiler doğurabiliyor. O bakımdan uluslararası işbölümünü incelerken daha geniş bir kuramsal alanda çalışmak zorundayız.

Geleneksel siyasal - ekonomik uluslararasılaşma kuramlarının konusu olarak bireysel sermayenin değerlenmesindeki uluslararasılaşma ancak değerlenme sürecinin yasalarına paralel olarak ele alınabilir ki, burada bu sürecin sınırları **uluslararasılaşma** dediğimiz analiz objesinin sınırlarından başka bir şey olamaz. Öte yanda yeniden - üretim süreci bireysel sermayelerin toplamıyla eş tutulamaz ve bunun biçimlerinin belirlenmesi bireysel sermayeler düzeyinde yapılamaz. Oysa uluslararasılaşma şimdiye kadar böyle bi-

reysel sermayeler düzeyinde ele alındı ve buradan da kendi «gelişme strateji»sine vardı, yani ithal ikamesi stratejisi... Bu bağlamda tüm toplumsal yeniden - üretim bu strateji çerçevesinde birkaç kilit-dalın büyüme evresiyle bütünleşiyor. Ve bu stratejinin üçüncü dünyada başarısızlığa uğraması da gösteriyor ki, ülkenin emperyalizme bağımlı kalışı yapısal açıdan bireysel sermayeden veya kilit dalların kontrolundan öteye uzanan bir gerçektir.

Fransaki tartışmalarda bireysel sermayenin, rekabet ve merkezileşme nedeniyle sermaye dalının aldığı hareket biçimi çerçevesinde uluslararasılaşarak değerlenme stratejileri yeteri kadar kesin bir kuramsal ve ampirik yoldan incelenmişlerdir. Bundan sonraki analizler yeniden - üretim kesimleri arasındaki ilişkilere yönelecektir ve böylece ulusal üretim sistemlerinin gerek hiyerarşisi gerekse fonksiyon biçimine ilişkin yasalar ortaya çıkacaktır. O bakımdan, uluslararasılaşma kuramının bir bölümüyle kendi başına bir sanayi politikası biçimi almasına şaşmamak gerekiyor.

2. Yeniden - Üretim Süreci ve Doğrudan Üretim Süreci

Uluslararası işbölümünü analiz etmek için ulusal yeniden üretim sürecinin somut biçimi araştırılmaktadır. Burada çıkış noktası olarak iki ayrı tez, en azından üstü kapalı olarak sözkonusu edilebilir:

Uluslararası işbölümü sayesinde ulusal ekonomiler arasında belirli bir hiyerarşi oluşmuştur ki bununla are - bağımlılık ilkelerinin egemen ekonomiden (örneğin ABD'nin ekonomisinde) köklendiği belirlenmektedir. (Bak. Aglietta / Fouet, 1978, 25).[7]

Merkezileşme ve konsantrasyon 20. yüzyıl kapitalizminin temel süreçleri olmayıp tam tersine ücretli emek ilişkilerindeki ve de genişlemiş yeniden üretim sürecindeki değişmelerdir.

Bu iki tez, belirli geleneksel Marksist kuramlardan kendini ayırıyor, örneğin **Çürüme Kuramı**'nda ya da **Tekelci Devlet Kapitalizmi Kuramı**'nda kapitalist/emperyalist sistem, genişlemiş yeniden üretim içinde - bunalımlar ve refah evrelerinden geçerek - iç çelişkileriyle gelişmesini sürdüren ve bu arada her evrede yeniden özgül yeniden - üretim biçimleri yaratan **dinamik bir sistem** olarak kabul edilmektedir. Kapitalist gelişme **regülasyon** (dediğimiz nicel gelişme) ve **bunalım** (dediğimiz nitel çöküş, ki yeni regülasyon biçimlerine de zorluyor) gibi iki kavramdan oluşan bir kavram ikilisi yardı-

---

7) ABD'nin hegemonya durumunun tarihsel gelişimi (Aglietta, 1976) ve bugünkü durumundaki zayıflama burada ele alınacak değildir. 2. Dünya Savaşında ABD'nin hegemonyası ve böylece dönemli kapitalist atılım süresinin hegemonyal gücü olduğu varsayılıdır.

mıyla açıklanıyor.[8] Demek ki yeniden - üretim sürecinin analizi, regülasyon biçimlerinin, kapitalist gelişmedeki patlama noktalarının ve buradan çıkacak yeni regülasyon biçimlerinin **alternatifleri** nelerdir, onları sergilemek zorundadır. Uluslararasılaşma - düzlemi bu analiz çerçevesinde —biçimsel olarak düşünürsek— aynı zamanda hem indirgemeye tabi tutuluyor hem de genişletiliyor ve bu, **ikili adımlarla** yapılıyor, şöyle ki: Regülasyon/Bunalım analizine göre, ilk adımda egemen ekonomi analiz ediliyor, ikinci adımda da, uluslararasılaşma süreçleri ulusal ekonomilerin içeri - sızma ve içeriyi - yıkma süreçleri olarak ele alınıyor. Uluslararası işbölümü de böylece bir **hiyerarşileşme ve farklılaşma** süreci olarak kabul ediliyor.

2.1. Yeniden - Üretim ve Çalışma Süreci

Bu alanda en ayrıntılı çalışmalardan en önemlisi Aglietta'nındır (Aglietta 1976, Palloix 1978 ve özetleyen bir çalışma Granou 1979) ki yazar, burada yukarda sözü edilen varsayımlar çerçevesinde, ABD kapitalizmini hakim toplumsal formasyon olarak alıp, onun dinamiğini çok ayrıntılı olarak inceliyor. ABD'nin analizi Fransız siyasal ekonomisi içinde geniş bir yer kaplıyor. Bunun da haklı bir nedeni var ki o da, ikinci dünya savaşından sonra beliren uzun süreli kapitalist sıçramanın egemen ABD ekonomisinden kaynaklanması ve bu kapitalist sıçramanın gelişiminin ABD ekonomisi tarafından belirlenmesidir.[9] Ben burada Aglietta'nın en önemli tezlerini özetleyerek başlıyacağım ve egemen ABD ekonomisindeki sıçramanın nedenlerini bunalım noktasına kadar getireceğim.

2.1.1. Ücretli Emek İlişkisinin Dönüşümü

Birikimden, maddesel yatırım sürecini anlayacak olursak, genişletilmiş yeniden - üretimin gerekli bir öğesi olarak üretici güçlerin de değişmesi anlamına gelir. Yatırımın hedefi sermaye - dalında hiç değilse ortalama bir kâr sağlamaktır. Kârı - en - çoklaştırmanın stratejileri mutlak ve göreceli artık - değer üretiminden başka bir şey değildir. **Aglietta** daha çok biçimsel olup da sermayenin değerlenme düzleminde homojen olarak yerleşmiş yasaları incelemekte ve bunları somut biçimlenmeleri için yeniden - üretim sürecinin biçim değiştirmesine kadar izlemektedir. Şöyle ki:

Mutlak artık - değer üretimi 1. Dünya Savaşından beri özellikle çalışma sürecindeki duraklamaların, dinlenme ve bekleme süreleri-

8) Kapitalist gelişmeyi «regülasyon» ve «bunalım» gibi bir kavram ikilisiyle açıklama ilkesi bütün Grenoble Okulu (de Berniz, Palloix, Aglietta, Judeu v.b.) için ortak bir tutumdur. Bu ilke teori tarihi açısından Perroux ve Weiller'nin «Hiyerarşi» ilkesine kadar uzanmaktadır.

9) Her egemen faktör gibi, bu da bir ilişkidir, yani güçlerin birbirlerine göre çelişkilerle dolu esnek bir konumlanışının ifadesidir.

nin azaltılması suretiyle yükseltildi. Çalışma süresinin böylece daha sıkı sömürülmesi üretim sürecindeki teknik değişiklikleri ve niteliksiz iş gücünün niteliksizleşmesini beraber getirir. O bakımdan artık-değer üretimini «mutlak» ve «göreceli» diye ikiye ayırmak zordur. **Mutlak Yoksullaşma** kavramı işin niteliksizleştirilmesi süreci sonunda elbette yeni bir nicel ve de nitel anlam kazanmaktadır. **Palloix** (1975) bu konuda en çok yabancı işçilerin zarara uğradıklarına işaret etmektedir.

Ama biz —analiz nedenlerinden ötürü— mutlak ve göreceli artık-değer üretimini ayırmaya girişecek olursak burada göreceli artık-değerin üretimini ele alacağız ve bunun da iki ayrı mekanizma biçiminde yükseldiğini söyleyebiliriz:

- Çalışma sürecindeki değiştirmeler (iş üretkenliği)
- Ücretli emeğin varlık koşullarının değiştirilmesi (değişken sermayenin değerinin düşürülmesi)

Kapitalizmin gelişmesi sadece egemen üretim sürecindeki değişmelerin sonucunda olmuyor, aynı zamanda ücretli emeğin genişletilmiş yeniden üretimindeki koşulların değiştirilmesinden ileri geliyor. Kapitalizmde sınıfların durumunun analizi yapılırken yeniden üretim sürecinin egemen biçiminin bir görüntüsü olarak tüketimdeki egemen normları da araştırmak gerekiyor. Egemen üretim süreci ve tüketim normlarının gelişmesi genişletilmiş yeniden üretimin yapısal öğeleridir. Buradaki değişmelerin analizi siyasal açıdan dikkate alınmaya değer, çünkü bu analiz —kapitalizmin gelişme ve bütünleşme yeteneğinin sınırlarını da vermektedir. Kapitalizmin sıçrama veya atılım evreleri yeniden üretim kesimlerinin (sektörlerinin) dengeli ve uyumlu büyümesinin bir ifadesidir. Bunalımlar ise bu sektörlerin karşılıklı tıkanmasının birer ifadesi olup regülasyon mekanizmasının özgül biçimleri burada bütün uyumsuzlukları temizlemektedir.

a) Çalışma Sürecindeki Değişmeler

ABD'deki çalışma süreçi 1900'den bu yana temelinden değişti: **Taylorizm** yeni üretim araçları aracılığıyla çalışma süresindeki duraklamaların azalmasını ve imalât bandındaki çalışma hızının yükseltilmesini sağladı, kısacası çalışmadaki üretkenlik birdenbire sıçradı ve aynı zamanda kolektif niteliksizleşmeye yol açtı. Taylorizmin karakteristiği yarı otomatik imalât bandında üretimdir, ücretli emekçi kitlelerinin kolektif olarak niteliksizleştirilmesi ve iş gücünün o zamana kadar görülmemiş gerçek bir **subsumption**'a (nitelendirme) uğramasıdır. Çalışma sürecinin değişmesini belirleyen stratejik değişken **zaman**'dır.

Zaman ekonomisi vardiya işçiliği ve zamanla belirli ücret biçimleri sayesinde genellik kazanmaktadır. Çalışma üretkenliğinin yükselmesi emekçinin ruhsal sosyal olarak kaldırabileceği yükün sınırında sona eriyor. Yeni üretim süreci ister istemez ücretli emeğin

yaşama koşullarında bir değişmeyi gerektiriyor, çünkü çalışma üretkenliğinin Taylorizm paralelinde yükseltilmesi ve makineleşmenin yoğunlaşması, eski tüketim biçimleri ve normları sürdürüldüğü sürece aşırı - üretim bunalımlarına yol açıyor (örneğin 2. Dünya Savaşı öncesi büyük bunalım gibi).

b) Ücretli Emeğin Yaşama Koşullarının Değişmesi

Yeni üretim süreci ve bunun üzerine kurulu değişmiş yeniden üretim süreci Fransa'daki tartışmalarda Fordizm olarak adlandırılıyor. Bu kavramı biraz daha açmak gerek. Bu kavram Gramsci'nin önerdiği Amerikanizm (Gramsci 1967, sonradan Hirsch 1979) kavramına dayanmaktadır. Ancak Taylorizm denen egemen üretim biçimini daha kesin aydınlatmak ve işçi sınıfı için egemen tüketim normuyla (örneğin merkezileşmiş yaşama ve oturma koşulları, evişlerinin standartlaştırılması, kişisel yeniden üretim çevresini metaların doldurması gibi) birlikte ele alarak kavram yeniden belirleniyor.

«Fordist ücretli - emek ilişkileri, işgüçlerinin, büyük işletmeler içinde üretim süreci tasarımının ve planlamasının üretim eyleminden ayrı tutulması sonucu, belli bir seferber edilme biçimini yeniden - üretimin özgül bir biçimine tekabül ettirmektedir. Bu özgül biçim ise kitlesel olarak üretilen metaların satın alınmasına dayanıyor» (Bak. Granou 1979, s. 205).

Tüketim biçimi genişletilmiş yeniden üretimin gereklerine göre yapılanıyor. Bu ilişki kurambilimsel - teknik devrim teorisine paralel hareket eden bir üretici gücün doğal gelişme teorisinin karşısında yer alıyor. (Bak. Lehrbuch der politischen Ökonomie - Sozialismus, Berlin GDR, 1972).

Egemen üretim süreci olarak Taylorizmin karakteristiği makine donatımının yerel olarak merkezileştirilmesidir. Çalışma güçleri de coğrafi olarak merkezileşmekte ve kentleşme (Urbanizm) Fordizmin başlıca öğesi haline gelmektedir. Kentleşme yeni ve küçültülmüş, kişisel, yani evcil bir yeniden üretim hücresine itmektedir insanı: Kentsel, proleter tipi küçük aile çıkmaktadır ortaya. Evcil yeniden üretim fonksiyonları Taylorizm yüzünden genişlemektedir ve işgücünün kendini manevî ve bedensel olarak yeniden - üretmesi çalışma dışı zamana kaydırılmaktadır. Kentsel küçük aile geleneksel büyük ailenin koruyucu görevini artık üstlenemediğinden, artık yeni ve genişletilmiş bir kolektif tüketim gerekli olmaktadır (İşsizlik sigortası, sağlık örgütü, emeklilik sigortası, serbest zaman endüstrisi). Ücretlerdeki dolaylı payın yapısal olarak artması bu eğilimin bir göstergesidir.*

Fordizm, bayağılık derecesinde anlamsız kitle tüketim malları imal etmektedir. Meta ilişkilerinin evcil yeniden üretim alanına

(*) Yazar burada tüketimin insanın kendini yeniden üretmesi için gereken düzeyde kolektifleştirilmesi dese yerinde olurdu. (çev. notu)

giderek artan ölçüde girmesi üretkenlikte ilerleme sonuçlarının I. sektörden II. sektöre doğru aktarılmasını yansıtmaktadır.[10] Tüketim normunun genişletilmesi, daha yüksek bir üretkenlikle imal edilen meta yığınlarının satılabilmesi için bir nedendir. Bu süreç —ekonomik olarak kısaldığında— aşırı - üretim eğiliminin çözüme bağlanması için özgül bir biçimde anlaşılabilir. İşte, sermayenin değerlenme sürecini biricik analiz düzlemi olarak ele almanın yetersizliği burada belli oluyor. Çünkü ücretli emek ilişkisinin yeniden üretimi açısından bu gelişme, özellikle kadının evdeki işinin kısmen de olsa yerini giderek standartlaştırılmış metaların alması anlamına geliyor (örneğin hazır çorbadan tutun ilaçlara kadar). Böylece kadın emeği kitle halinde sınaî ücretli emeğe dönüşüyor, ki bireysel sermaye açısından bu tür bir emek daha kârlı oluyor. İşte burada boş kalan kadın emeği sanayideki yedek işsizler ordusu içinde esnek bir öğe görevini yapıyor. Çünkü ailenin koruma ve yeniden üretim işleri işsiz gençlerde olduğu gibi kadınlarda da kullanılmaktadır. Fordist kitle tüketiminin kilit - metaları bundan böyle büyük kentlerdeki kiralık konutlar ve sermayenin merkezileşmesinin bir zorlaması sonucu olan otomobildir.

O bakımdan, Fordist tüketim normunun bu iki dalında 1974—75 bunalımının ortaya çıkması hiç de yadırgatıcı olmamalıdır (Mandel 1978). Fordizm emeğin niteliğini düşürme süreci uygulayarak işçi sınıfını bütünleştirmektedir. İşçi sınıfı içinde bir farklılaşma —ki ekstra kâr sağlama amacıyla gereklidir— üretimin doğasındaki veriler boyunca gerçekleşmiyor, tam tersine üretim dışındaki veriler dolayısıyla oluyor bu farklılaşma (yabancı işçiler, gençler, kadınlar). Meta ilişkileri tüm yeniden üretim alanlarını giderek daha büyük ölçüde yapılaşmaya uğrattıklarından, işsizlik de tüketimin dışarlanması ve toplumda bir kenara - itilme karakterine bürünüyor. Bu faktör, tüketim normunun korunması amacıyla kişisel geçim bütçesinin giderek borçlanmasına paralel olarak, işçi sınıfının bugünkü bunalım içinde direnme potansiyelinin bir yapı kazanması açısından bazı ipuçları verebilir.

Fordizm ister istemez ücretli emeğin ve sermayenin kapitalist regülasyonu çerçevesinde yeni bir biçim yaratmaktadır. Merkezileşmenin ifadesi olarak Taylorizm sabit sermaye cinsinden yüksek yatırımlara yol açmaktadır. Regülasyon biçimleri bu yüzden, tüketimin stabil ve sürekli kalması hedefini gözetmek zorundadır. Bu açıdan bakınca, sendikaların ilk kez ABD'deki New Deal programı çerçevesinde yasallık kazanmalarına şaşmamak gerekir. Yine yadırgamamak gerekir ki, stabilleştirilmiş ücret düzeyleri konusunda

10) Bu dengeli büyümeye «yapısal olarak tutarlı» adı verilir. Aynı kavram, nisbeten özerk birer kontrol altındaki ulusal toplum biçimlerinde her iki sektörün birbirine bağlantısı için kullanılmaktadır. Aynı zamanda kavramın bu bağlamda kullanılması bir kavram kargaşası yaratmaktadır.

«kolektif pazarlığa oturmak» sendikalara ancak o dönemde kısmet olmuştur. Fordizm'in analizi, 2. Dünya Savaşından sonra göreceli stabil ve uzun vadeli bir kalkınmanın nedenlerini çözümlemeyi amaçlıyor.

c) Fordizmin Bunalımı

Fordizmin üretim süreci olarak Taylorizmin temel direği zaman ekonomisini en çoklaştırmaktır. Bu zaman ekonomisi ruhsal ve sosyal açıdan insanın yüklenme sınırına dayanmış olup sonunda, böyle bir çalışma sürecine karşı direniş olarak 1968'deki sınıf olayları başgöstermişti. Üstelik kitlesel tüketim de artık, üretim sürecinin I. ve II. sektörleri arasındaki dengeyi koruyacak oranda yükseltilemiyordu. Kolektif tüketimden beklenen yüksek düzey ücretlerdeki dolaylı (sosyal) payın artmasıyla kitlesel tüketimi ya da kâr oranını düşürmüş bulunuyor. Sınıf mücadelesi, kolektif tüketimin kendisi bu mücadelenin konusu haline geldiği ölçüde (sağlık hizmetleri, çevre korunumu, yönetim kararlarına katılma, atom enerjisi) genişliyor. Bütün bu faktörler nitel bir patlamaya, Fordizmin bunalımına yol açtı. Bu bunalım 2. Dünya Savaşından sonraki atılım modelinin de bunalımıdır. Bugünkü bunalım yalnız sermayenin değerlenme sürecindeki bir bunalım değil, çalışma ve yeniden - üretim sürecindeki bir bunalımdır da.

Bunalımın —burada soyut olarak örneklediğimiz biçimde— saptanması Fransız tartışmalarında ampirik olarak ayrıntılı biçimde ifade edilmektedir (Aglietta 1978, Granou 1979 ve Berniz 1978) Dünyanın bugünkü ekonomi bunalımından kapitalist yollardan kurtuluşu egemen üretim sürecinde yeni bir modelle (Yeni - Fordizm)[11] mümkün kılınmak isteniyor, ki bunun da başlıca iki önemli momenti var:

- Yarı - özerk çalışma gruplarıyla tam otomatik üretim ve yeni egemen bir üretim normu: Kontrol. Sermaye açısından kontrol normu eski zaman normuna kıyasla daha nesnel kavranabilir. Ücretli emek ve sermaye arasındaki tartışma, yeni normun aracı saydığımız informasyon üzerindeki kontrolumuz açısından ortaya çıkmaktadır. Burada yeni otoriter devlet konusundaki politolojik kuramlar ister istemez önplana geliyor (Poulantzas 1978, Fach 1978, Esser/Fach 1979).

- Kolektif tüketim alanlarının geniş çapta özelleştirilmesi, bilvesile henüz devlet sektörüne ait alanlara metaların doldurulması (örneğin sağlık hizmetleri alanına makinelerin doldurulması). Sözünü ettiğimiz bu yeni egemen üretim ve yeniden üretim sü-

11) Aşağıdaki açıklamalar gerçekten de spekülatiftir, ama Fransa'daki durumun özgünlüğü gerçi spekülasyonlara da açık olmaktır. Çünkü kapitalizmin çöküşü üzerine çeşitli tahminlerden sonra İstikrar (Stabilite) Potansiyeli hakkındaki düşünceler ortaya koymak meşru değil midir?

reci henüz görünürlerde yok. Ortaya çıkacak yeni bir atılım, kitlesel işsizliğin önlenmesine ilişkin stabil bir strateji anlamına gelecektir (Bak. Junne 1979).

Egemen ekonomide yeniden - üretimin yeni teorisi iki ayrı alanda geliştirilmek zorundadır:

- Çalışma sürecindeki bunalım derinlemesine olarak üretken işin (çalışmanın) bunalımı olarak ele alınmalıdır.
- Devletin fonksiyonları yeniden üretim teorisi çerçevesinde Fransız politik - ekonomistleri tarafından sadece alt - yapı düzeyinde o da eksik olarak incelenmiştir. Burada, devlet teorici yeni çalışmaları dikkate almak zorunluluğu vardır (Bak. Brunhoff 1976. Poulantzas 1976 - 1978).

2.2. Kapitalist rekabet ilişkilerinde değişmeler

Şimdi aşağıda Fordizme özgü regülasyon mekanizmalarını, bir tez biçiminde, sergilemeye çalışacağız. Yeniden üretim sürecindeki değişmeler rekabet dediğimiz hareket biçiminden geçerek meydana gelmektedir. Aglietta'nın (1976) ana düşüncesi, bunalımların sabit sermayenin yoğun bir değer kaybı sonunda üretim cihazının yeniden yapılanması için gereken koşulları yarattığıdır.

Sermayenin değer yitirmesi bir yanda regülasyon açısından önemli bir alet sayılacağı gibi, öte yandan toplumsallaşmanın ters bir biçimidir.

a) Sermayenin Merkezileşmesi

Merkezileşme sermayenin değerlenmesindeki gelişmenin sonucudur. Fordizm sabit sermayenin büyük hissesi sonucunda şu özel durumlara yol açmaktadır:

- Üretim ve tüketim biçimleri belli bir ölçüde istikrarlı ve sürekli olmalıdır. 1929 büyük bunalımı gibi bunalımlar öylesine derin çatlamalara yol açabilirdi ki sonunda yeniden üretimin kendisi bile sorunsal olup çıkardı. Bundan böyle sermayenin değerlenmesinde de yapısal olarak yeni bir regülasyon ortaya çıktı. Sermayenin değer yitirmesi planlandı ve —I. ve II. sektörleri içindeki büyümeyi birbiriyle dengelemek için— bu değer yitirme süreci hızlandırıldı.
- Herhangi bir şirketin elindeki disponible finansman değerleri rekabet mücadelesinde böylece merkezî bir silâh haline geldi.

b) Ortalama Kâr Oranı ve Rekabet

Artık - değer rekabet kapitalizminin koşulları altında, sermaye dalının kendi içindeki kâr oranının azalma eğilimine göre ve belli varsayımları da katarsak, kâr oranının çeşitli sermaye dalları arasındaki dengelenmesi sonunda belli bir dağılıma uğramaktadır (Kâr oranı sorunsalı için bkz. Deleplace 1979). Büyük işletmelerin Fordizm paralelindeki biçimi (yatay ve düşey bütünleşme) yüzünden

sermaye dalları arasında kâr oranının dengelenme yasası, kâr oranlarının farklılaşması sonucu geçerliliğini eğilimsel olarak yitirmektedir. Bu farklılaşmanın nedenleri şunlardır:

- Üretim zincirlerini tümüyle bütünleştirmiş olan büyük işletmeler kullanım değerinin üretim yerini ve değerlenme yerini birbirinden ayırabiliyorlar (şubelerde üretim, transfer bedelleri).
- Piyasaya girişi engelleyen duvarların örülmesi
- Değişik holding alanlarında sermayenin değer yitirmesinin farklı olarak planlanması
- Ulusal pazarda rekabeti zorlaştıran teknik üretim normları ve ekonomik mübadele kuralları. Normlar konusundaki mücadele, Fordist anlamda büyük çaplı üretimin üretiminde bir normlaştırma taşıyor. Normların oynadığı bu önemli rol Amerika'da araba ruhsatı almak için konulan şartlar ile birlikte iyice açıklık kazanmıştır. Sermayenin değerlenmesi alanında sergilediğimiz Fordist regülasyon biçimlerinin 2. Dünya Savaşından sonra ABD'deki büyük holdinglerin kâr oranlarının yükselişindeki ve sürdürülmesindeki katkıları büyüktür. (Bak. Aglietta (1976) ve Andreff'in (1976) ayrıntılı ampirik araştırmaları).

Moneter Sistem - Enflasyon ve Bunalım

Şimdi kapitalist gelişmenin içinde yatan çelişkilerin Fordist karakterli bir regülasyon çerçevesinde bunalımlara nasıl yol açtığını açıklamak kalıyor. Fordizm kredi - banka sisteminin gelişmesine de neden oldu. Ulusal olduğu kadar uluslararası alanda da Merkez bankaları sistemi ve Bretton Woods anlaşması sonunda kur sistemi stabil duruma getirildi. Sermayenin değer yitirme bunalımlarını Fordist yöntemle geçiştirme biçimi (sermayenin planlı ve hızlanan biçimde eskimesi) çelişkilerle dolu olup paranın değer yitirme bunalımına, yani enflasyona yol açmaktadır. Sabit sermayenin planlı olarak yaşlanması sonunda sürekli olarak üretim süreci içinde aktarılan değerden daha yüksek fiyatlarla metalar piyasaya sürülmektedir. Gelir olarak ancak reel olarak üretilen şeylerin dağıtılması mümkün olduğundan aradaki boşluk, genel-geçerli eşdeğer niceliğin, yani paranın değer yitirmesiyle doldurulmaktadır. Bunalımı belgeleyen başka bir süreç de yine Fordizmin yapısında yatan bir yükselme eğilimidir, yani üretken olmayan emeğin kolektif tüketim yüzünden yükselme eğilimi.

Bunalımın üçüncü momenti I ve II. sektörlerinin büyümeleri arasındaki orantısızlıktır. Şöyle ki tüketim sektörü I. sektöründeki üretkenlik adımlarını izleyemez olur. Bu faktörlerin arasındaki ilişki sonunda bunalıma götürür ki gerek ulusal gerekse uluslararası alanda ister istemez malî bunalım olarak boy gösterecektir. Bunalımın bu özgül biçimi paranın değer yitirme bunalımındaki egemen

momenti ifade etmektedir. Aslında enflasyoncu süreç sayesinde sermayenin geleneksel değer yitirme bunalımı ertelenmiş olmaktadır. Sektör I ile II arasındaki yapısal dengesizlik ise bir malî bunalıma yol açar ki, bu sermayenin hızlanarak değer yitirme olayıdır. Egemen ekonomideki regülasyon biçimlerinin ve bunalımlı patlamaların analizi aşağıda sergilenecek olan uluslararasılaşma teorisinin birinci basamağı sayılır.

3. Uluslararasılaşma

Egemen ekonomideki yeni yeniden - üretim yapısının başlıca ana çizgilerini belirledikten sonra, buna dayanarak uluslararasılaşmanın özgül biçimleri ortaya serilmektedir. Burada da iki ayrı analiz düzleminde hareket etmeliyiz:

a) Dünya piyasasındaki bireysel sermayelerin ve sermaye dallarının rekabetinde hareket biçimi olarak Sermayenin Değerlenmesi,

b) Ulusal üretim sistemleri/toplum biçimlerinin eşitsiz gelişmesindeki hiyerarşik zincir anlamında uluslararası işbölümü. «Dünya piyasası» denen kategori, uluslararası işbölümünü açıklayabilmek açısından çok dar kalıyor. Buraya kadar «değişmiş yeniden - üretim yapısı» hakkındaki teoriyi artık uluslararası düzlemde sergilemek gereklidir. Burada dikkate alınacak fenomenlerin karmaşıklığı bizi ister istemez daha çok biçimsel ve örneklere yönelik bir açıklamaya zorluyor.

3.1. Dünya Piyasasındaki Rekabet

Geleneksel uluslararasılaştırma teorisi dünya piyasasındaki rekabet biçimlerinin analizini, «kâr, aşırı kâr, merkezileşme» gibi geleneksel kategorilerle sınırlı tutmaktadır. Rekabetin yeni biçimleri, yani kapitalist gelişmenin bugünkü evresinde ağır basan yeni rekabet biçimleri dikkate alınmamaktadır. Fordizmin iş sürecini temsil eden Taylorizm, iş sürecini standartlaştırarak emeğin üretkenliğini standartlaştırmaya ve kıyaslanabilmesine olanak yaratmıştır. Bir sermaye dalı içinde uluslararası rekabet açısından önemli olan içerik emeğin üretkenliğini saptama yolundaki mücadeledir. Rekabet mücadelesi bundan ötürü teknik ve emek - örgütlenmesi bakımından bir takım normlara dayandırılmaktadır. Uluslararası çaptaki rekabetin bu yeni biçimine çelik bunalımı sırasında raslamak mümkün olmuştur: Fabrikaların kapatılmasının kriteri herşeyden önce uluslararası üretkenlik normları olmuştur (bir iş saatinde üretilen ton/çelik), çünkü üretkenlik tekniği çoktandır standartlaştırılmıştı. Emeğin üretkenliğinin uluslararasılaştırılması Taylorizmin, dünya piyasasında egemen üretim süreci olarak kabul edilmesinin bir göstergesidir. Açıkça bellidir ki, bu strateji ortalama ve aşırı kârları hedefliyor.

İşte bu varsayım üzerinden yola çıkarak belli bir sermaye dalı içinde ve bireysel sermaye açısından uluslararasılaşmanın somut analizi yapılabilir. Fransada, üretken sermayenin dolaşımının uluslararasılaşmasını yeni bir biçim olarak ampirik düzeyde incelemeye ağırlık verilmektedir. Başka bir deyişle, üretim merkezlerinin üçüncü dünyadaki bağımlı ülkelere, bu stratejinin bir taktiği olarak kaydırılması olayını sadece kârın en-çoklaştırılması açısından ele almak yeterli olmuyor. Bu süreç tarihsel koşulların sonucudur ve daha derinlemesine bir analizi gerektiriyor. Merkezleri kaydırma olayı karmaşık bir üretim zinciri içinde yapılmaktadır genellikle (Örneğin ABD'deki kompütür üretiminin bir bölümü olarak elektronik mikro-parçaların Güney Asya'da imalatı). Bunu mümkün kılmak için bütün üretim sürecinin öylesine parçalanabilir ve standartlaştırılabilir olması gerekiyor ki, merkezî bir yerdeki tek tek üretim dilimlerinin sonuçları bir meta bütünü halinde kombine edilebilsin. İşte üretken sermayeyi karmaşık bir üretim zinciri içinde uluslararasılaştırabilmek için gereken üretim-tekniği koşullarını da ilkin Taylorizm yaratmış bulunuyor.

3.2. Uluslararası İşbölümü ve Ulusal Yeniden-Üretim

Kapitalizm her dönemdeki kendi somut tarihsel biçimi içinde ulusal yeniden üretimi iki biçimde yapısallaştırıyor: Maddesel üretim çerçevesi ve sınıf ilişkileri her dönemde özgül biçimde yeniden üretilip vurgulanıyor. Bu sürecin yapısı, kapsamı ve derinliği uluslararası işbölümü zinciri içinde ulusal **toplumsal formasyon**'un özgül aşamasını ifade etmektedir. Burada hareket noktası şudur: Ulusal toplumsal formasyonlar yapısal olarak farklı yeniden-üretim bölgeleri olarak iki ayrı bloka parçalanabilir, yani bir yanda kapitalist sanayi ülkeleri (egemen ülkeler) öte yanda üçüncü dünyanın bağımlı ülkeleri, yani bu egemenlik altında yaşayan ülkeler. Uluslararasılaşma, değişik bloklarda ulusal yeniden-üretim açısından iki ayrı sonucu doğurmaktadır:

- Kapitalist sanayi ülkeleri açısından emperyalizm-içi bir rekabet mücadelesi ki, Fordizmin uluslararasılaşması biçiminde bugünkü egemen biçimi temsil etmektedir. Bu sürecin kapsam ve derinliği uluslararası işbölümündeki konumu belirlemek bakımından önemlidir.
- Üçüncü dünyanın bağımlı ülkelerine gelince, eşitsiz gelişmenin ve bağımlılığın derinleşmesi; ulusal üretim sistemleri yurt-içi yeniden üretim gereklerine uygun biçimde gelişmemekte yani bunların özgül yapısı derinlemesine bozulmaktadır.

Uluslararasılaşma kuramı bundan böyle bu ayırımı açıklayabilmeli ve bağımlılığın özgül biçimlerini araştırmalıdır. Şurası hiç tartışmasız bellidir ki, bazı toplumsal formasyonları (örneğin İspanyayı) kesin olarak hiçbir bloka sokamayız. Ama buradaki bölüm-

lememizin anlamı da bu değildir, biz bu bölümlemede daha çok eşitsiz gelişmenin dünya çapındaki yapısal sonuçlarını arıyoruz. Bu kuramsal yapı ampirik olarak zenginleştirilmelidir, özellikle bağımlılık mekanizmalarının somut biçimleri saptanmalıdır. Fransa'daki ekonomik çalışmalar özellikle kapitalist sanayi ülkelerinin uluslararası rekabeti konusunda yapıldı. Bağımlı toplumsal formasyonların analizi disiplinler arasında ele alındı. Bu arada sosyo - grafik ve antropolojik incelemeler yeni bilgiler kazandırdı bize (Bak. Meillassoux, 1978 ve Coquery - Vidrovitch, 1978, ekonomik bağımlılık mekanizmalarına ilişkin olarak bak. Judet, 1979).

Aşağıda örnek olsun diye uluslararasılaşmanın belli başlı biçimlerini sergileyeceğiz. Bu yöntem ister istemez örneklemeli olmalı. Çünkü ulusal yeniden - üretimin özgül biçimi her ülke için ayrı ayrı araştırılmalıdır. Yoğun çalışmalarla doldurulması gereken boşluk da buradadır. Granou (1979) Fordizm kuramı çerçevesinde Fransa'daki yeniden - üretim düzenini araştırırken ampirik ve tarihsel bir yaklaşım getirmiştir.

a) Fordizmin Uluslararasılaştırılması

Fordizm dünya piyasası üzerinden uluslararası nitelik kazanmıştır. Üretim ve yeniden - üretimin özgül biçimleri dünya piyasasındaki rekabetin ölçeği haline egemen ekonominin normları olarak geldiler. Bu sürecin önemli öğesi uluslararası emeğin üretkenliği oldu, yani Taylorizm sayesinde yapısal olarak artırılabilen üretkenliğin... Taylorizmin dünya piyasasında belli bir sermaye dalı içinde yaygınlık kazanması aynı zamanda emperyalizmin toplumsal formasyonlarını da ayrı ayrı yapılaştırdı ve özgülleştirdi. İşte bu farklılaşma, yani uluslararası rekabet mücadelesinin sonucu olarak ulusal üretim sistemlerindeki bu farklılaşma ilerde araştırılıp saptanacaktır.

Burada önemli olan, Fordizmin uluslararasılaşmasının sadece özgül üretim normlarının değil, özgül yeniden - üretim normlarının da uygulanması ve kabul ettirilmesi anlamına geldiğidir. Toplumsal yaşamın giderek daha geniş alanları Amerikanlaştırılıyor. «Orman koşusu» eskiden gereksiz diye bir yana itiliyordu, «jogging» ortaya çıkınca ve bu spor yeni kitle tüketim araçlarıyla popüler duruma getirildiği vakit bu, Amerikan tipi halk sporu rağbet gördü. Fordist salgının toplum düzeyindeki yaygınlaşma ve derinleşmesi egemen toplum biçimleriyle bağımlı toplum biçimleri arasındaki, yani kitlesel tüketim ile lüks tüketim arasındaki ayırımın temel öğesi olup çıkıyor.

Kapitalist gelişmedeki başka önemli bir fenomen'e henüz değinmedik: Ulusal üretim sistemleri birbirinden farklı olarak çalışıyor, bunların aralarında tek - yanlı uzmanlaşma süreçleri ortaya çıkıyor. Bu tür süreçleri yapısal olarak farklı bloklar açısından ayrı ayrı araştırmak gerekiyor:

• Emperyalist ülkelerde Fordizm; sektörlerin üretim - tekniğine ilişkin düzeninde bir değişme belirmiştir. Üretim sürecinin kitlesel tüketim adına bayağılaştırılıp standartlaştırılması üretim araçlarına karşı teknik beklentileri büyük ölçüde artırmıştır. Hatta ampirik olarak göstermek mümkündür ki (Palloix 1977), ABD sermayesinin görece hakimiyeti üretim araçlarının teknolojik açıdan ileri üretimi üzerindeki kontrolundan ileri gelmektedir. Üretim tekniği açısından belirleyici sayılan ve uluslararası üretkenlik normlarını saptayan alanlar Fransızların teorik çalışmalarında, «stratejik düğüm noktaları» olarak adlandırılmaktadır. Kapitalist sanayi ülkelerinin aralarındaki hiyerarşi içindeki durum stratejik düğüm noktalarının ulusal alanda nisbeten özerk biçimde kontroluyla belirlenmektedir.[12] Bu endüstriyel kabul noktası, ekonomik tekel - durumlarını dikkate alabildiği gibi, doğal olarak genişletilmesi de gerekmektedir. Bu konuda sınıf mücadelesinin özgül dönemdeki düzeyi hiç kuşkusuz önemli bir rol oynayacaktır.

Bağımlı ülkelere gelince, Fordizmin yaygınlaşmasındaki kapsam ve derinliğin kriteri ampirik olarak saptanmalıdır. Fordizm, bağımlı yeniden - üretimin belli başlı çizgilerini (yeniden üretim sektörleri arasında yapısal ve organik bir ilişkinin bulunmaması, kapitalizm öncesi üretim ilişkilerinin bozulması) elbette ortadan kaldırmadı, tam tersine olsa olsa farklılaştırdı. Örnek: Yabancı bir üretim merkezinin bağımlı bir ülkede kurulması ulusal üretim yapısı açısından, izole bir üretim diliminin kurulması anlamına gelebilir. Şöyle ki, bu merkezin üretimi ne ulusal gereksinmelere karşılık veriyor ne de ulusal yeniden üretimi artırıcı yurtiçi etkileri oluyor. Tüketim normunun uluslararasılaştırılması bağımlı ülkelerde yapısal açıdan başka bir boyuta sahiptir: Seçkinler ve kentsel burjuvazinin lüks tüketimini karşılamak.

b) Uluslararası İşbölümü

Uluslararası işbölümü denince genelde, ABD ekonomisinin egemen olduğu ulusal ekonomilerin hiyerarşisi anlaşılmaktadır ve aşağıdaki kriterlerden yola çıkarak analiz edilir (Palloix 1977):

• Ulusal yeniden - üretim bütün kapitalist ülkelerde özerk olarak yürümemekte, tam tersine dünya çapındaki kapitalist üretim biçiminin bir parçası olarak gerçekleşmektedir.

• Uluslararası işbölümü, belirtildiği üzere, bireysel sermayelerin değerlendirilmesi ve sermaye dalında geleneksel analiz düzleminde incelenemez. Sermayenin değerlenme stratejisinin her bir ulusal yeniden - üretim üzerindeki yansıması sistemli olarak araştırılmalıdır. Uluslararası işbölümü bu yöntem temeli üzerinde ulusal ekonomileri sıralayan aşamalı bir sistem olarak belirlenebilir ki,

12) Schlupp (1979), Federal Almanya'nın farklı durumunun bu ilkeyle nasıl açıklanabileceğini gösteriyor.

ekonomilerin konumunu yeniden üretim sürecinin özerk olarak kontrol edilme derecesi belirler. Söz konusu «içerden» kontrol, sınıfların kendi içlerindeki bağların ve yeniden üretim sektörleri arasındaki ilişkilerin özgül tutarlılık derecesine de bağlıdır. Aşağıya doğru, yani üçüncü dünyaya doğru yaklaştıkça söz konusu tutarlılık giderek dışardan egemen ekonomiler tarafından belirleniyor. Bu süreç içinde ulusal üretim sistemleri giderek farklılaşıyor ve daha da kutuplaşıyor. İşte bu biçimsel çerçeveyi ilerki adımlarda ampirik olarak zenginleştirmek gereklidir. Özellikle önemli olan konu bu saptamaların sınıfsal gözlemle belirlenmesidir. Poulantzas'ın çalışmasından (1975) hareketle, bağımlı toplumsal formasyonların egemen iktidar bloku içindeki özgül sınıfsal şekillenmesi, (Klassen Konstelation), komprador burjuvaziyle ulusal burjuvazinin ittifakı olarak geliştirilmektedir.

Bir yandan, stratejik düğüm noktalarının ulusal kontrolünü öte yandan bağımlı ulusal yeniden - üretim yapılarının uğradığı yapısal bozulmayı uluslararası işbölümü analizinde merkezî kategoriler olarak belirtirsek, uluslararası işbölümünü yeni fenomenlerin ışığı altında ele almak mümkün olmaktadır. Bir örnek verelim

Bir kalkınma stratejisi, çok-uluslu holdinglerden anahtar teslim fabrikalar satın almaya dayanıyor ve bunun ardından ulusal kontrol altında çalıştırılıyor. İleri bir teknoloji böylece, çok-uluslu holdinglerin etkisini sınırlayarak ulusal kalkınmanın çarkları arasına sokuluyor. Cezayir, örneğin, böyle bir stratejiyi uygulamaya çalıştı (Judet, 1979). Burada sergilenen teori açısından gösterilebilir ki, bu strateji uluslararası işbölümünün yapısını değiştirmeyi bırakın, bağımlılığı yeni yeni biçimler altında derinleştiriyor: Emperyalist bağımlılık gitgide «teknik tasarım bilgisi» denen stratejik düğüm noktası yardımıyla sürdürülmektedir. Teknik bilgi olsun, iş sürecinin doğrudan kendisi olsun, işbölümlemesi yoluyla birbirinden koparılıyor. Yüksek derecede uluslararasılaşmış yeni dallar ortaya çıkmıştır. Engineering denen sermaye (Teknik danışmanlık, Planların yapılması v.b.) işbölümünde böyle yeni bir biçimi temsil etmektedir. Anahtar teslim fabrikaların ithalatında stratejik düğümlerin kontrolu kapitalist sanayi ülkelerinde kalıyor, yani ithal edilen şey tasarımsal teknolojinin kendisi değil. Bağımlı toplumlar içindeki bu eşitsiz gelişme işte bu ithal yoluyla daha şiddetleniyor: Üretim sürecinin sermaye - yoğun karakteri, çevre ve çalışma koşulları hep bu gelişmenin öğeleridir.

Gösterdiğimiz bu iki örneğin eksiklerini elbette tamamlamak gerek. Bu örnekler sadece Fransızların çıkış noktasının yeni fenomenlerini açıklayabilecek durumda, yeni anahtar - teslim fabrikalar, «ozalit - stratejisi», v.b. gibi fenomenleri saptayacak yetenekte olduğunu sergiliyor.

Türkçesi : Yılmaz ÖNER

KAYNAKÇA

Aglietta, Michel (1978 I): *Rôle du Dollar et hégémonie financière des Etas-Unis;* in: Economie et Statistique, No 97, fév. 1978, 93 - 102.

ders.: (1978 II): *Sur quelques aspects des crises dans le capitalisme contemporain,* in: Greffe / Reiffers (1978).

ders.: (1976): *Réqulation et crises dù capitalisme américain;* Paris, Calmann - Lévy 1976 (auf englisch bei New Left Bibl.).

Aglietta, Michel; Fouet, Monique (1978): *Les nouvelles perspectives du capitalisme américain,* in: Economie et Statistique No. 97, fév. 1978, 25 - 41.

Amin, Samir (1979): *De l'avenir des relations économiques internationales,* in: Dossier FIPAD 6, avril 1979, Nyon 1979.

Andreff, W. (1976): *Profits et structure du capitalisme mondial,* Paris, Calmann - Lévy 1976.

Beaud, M. (1979); de Bernis, G., Masini, J.: *La France et le Tiers Monde,* Grenoble, Presses universitaires de Grenoble, 1979.

Benachenhou, Abellatif (1980): *Pour un développement populaire et autonome,* in: Le Monde Diplomatique, Fév. 1980, p. 17 - 18.

ders.: (1980 I): *Théorie du Développement et Nouvel Ordre économique international,* in: Dossier FIPAD 16, mars - avril 1980, Nyon 1980.

Brunhoff, Suzanne (1976²): *Etat et Capital,* PUG / Maspéro, Paris 1976.

Les Cahiers Français, No. 190: *Les Multinationales,* mars - avril 1979, Paris 1979.

Les Cahiers Français, No. 191: *Le Commerce international,* mai - juin 1979, Paris 1979.

Les Cahiers Français, No. 192: *Redéploiement ou protectionisme?,* juillet - sépt. 1979, Paris 1979.

CEDETIM (1978): *L'impérialisme français,* Maspéro, Paris 1978.

Coquéry - Vidrovitch, *Cathérine* (1978) (Hrsg.): Connaissance du Tiers - Monde, Cahiers Jussieu No. 4, 10/78, Paris 1978.

Deleplace, G. (1979): *Théories du capitalisme, une introduction;* PUG / Maspéro, Paris 1979.

Destanne de Bernis, G. (1978): *Les firmes transnationales, in: Greffe/Reiffers* (1978) ders. mit M. Byé (1977): *Relations économiques internationales,* Paris, Dalloz 1977.

Deubner, Christian (1979): *Internationalisierung als Problem alternativer Wirtschaftspolitik,* in: Leviathan 1/1979.

Deubner, C. u.a. (1979), Rehfeldt, U., Schlupp, F.; Ziebura, G.: *Zur Internationalisierung des Kapitals - Reader - Campus,* Frankfurt a/M 1979.

Drouin, Pierre (1980): *Le redéploiement des multinationales,* in Le Monde, 24.1.1980, P. 1 et 34.

Esser / Fach / Junne / Schlupp / Simonis (1979): *Das «Modell Deutschland» und seine Konstruktionsschwächen,* in: Leviathan, 1/1979.

Esser, J.; Fach, W. (1979): *Internationale Konkurrenz und selektiver Korporationismus,* Manuskript, Konstanz 1979, i.E.

Fach, W. (1978): *Souveränität und Terror,* in: Leviathan 3/1978.

Gramsci, A. (1967): *Amerikanismus und Fordismus,* in: Philosophie der Praxis, Frankfurt a/M 1967, 367 ff.

Granou, A., Baron, Y., Billaudot, B. (1979): *Croissance et crise,* Paris 1979, Maspéro.

Greffe, X., Reiffers, X. - L., (1978): *L'Occident en desarroi, ruptures d'un systeme économique,* Dunod, Paris 1978.

Gresi (1976): *Etudes politiques industrielles La division internat. du travail,*

Tome 1 et 2, Paris - La documentation française 1976.
Hirsch, J. (1979): *Der 'nationale Sicherheitsstaat'*; Frankfurt 1981.
Informationen über Multinatione Konzerne, 3/79, Wien 1979.
Informationszentrum Dritte Welt Freiburg (1978): *Entwicklungspolitik Hilfe oder Ausbeutung*, Freiburg 1978.
Junne, Gerd (1979): *Internationalisierung und Arbeitslosigkeit*, in: Leviathan 1/1979.
Judet, Pierre (1979): *L'économie algérienne et la logique de l'indépendance*, in: Le Monde Diplomatique, Fév. 1979, S. 1 u. 12.
Konstanzer Autorengruppe (s. Esser / Fach u a.)
Lehrbuch (1972): *Lehrbuch der politischen Oekonomie Sozialismus*, Berlin - DDR 1972.
Lemperière, Jean (1980): *Deux types de production et d'échange*, in: Le Monde, Le Monde de l'Economie, 22.1.1980, P. 26.
Maire, Edmond (1978): *Pour un nouvel ordre économique mondial*, in: Le Monde Diplomatique, Novembre 1978, S. 14.
Mandel, Ernest (1978): *La Crise 1974 - 1978, Paris Flammarion 1978.*
Meillassoux, Claude (1978): *Modalités historiques de l'exploitation et de la surexploitation*, in: Coquery - Vidrovitch 1978.
Michalet (1976), *le capitalisme mondiale*, PUF, Paris 1976.
Le Monde - *Année social et économique 1978*, Paris 1979.
Palloix, Christian (1978 I): *Travail et production*, Paris Maspéro 1978.
ders. (1978 II):*La crise du mode de production capitaliste*, in: Greffe / Reiffers 1978.
ders. (1977): *Procès de Production et Crise*, PUG / Maspéro 1977.
ders. (1975): *L'internationalisation du Capital*, Ma sero. 1975,
ders. (1979): *Les firmes transnationales d'origins françaises implantées dans le Tiers Monde et l'économie du crédit international;* in: Beaud u. a. (1979).
Penouil, Marc (1979): *Socio - économie du sous - développement*, Paris Dallos 1979.
Peroux und Weiler (FN 8) vgl. die Theoriegeschichte in: de Bernis (1977).
Poulantzas, Nicos (1978): *L'etat, le pouvoir, le socialisme*, PUF, Paris 1978.
ders., (1976): *La Crise de l'etat*, PUF, Paris 1976.
ders., (1975): *La Crise de Dictatures*, Maspéro / Seuil 1975.
Schlupp, Frieder (1979): *Internationalisierung und Krise - das «Modell Deutschland» im metropolitanen Kapitalismus* in: Leviathan 1'/1979
Simonis, Georg (1979): *Die Bundesrepublik und die neue internationale Arbeitsteilung*, in: Leviathan 1/1979.
Strahm, R., (1975): *Überentwicklung Unterentwicklung*, Laetare Verlag, Stein b/Nürnberg 1975 a.
United Nations (1978): Transnational Corporations in World-Development, a re-examinetion, New York 1978.
United Nations (1973): *Multinational Coprorations in World Development*, New York 1973.
UNIDO (1979): *World Industry since 1960: Progress and Prospects*, Wien 1979.
UNCTAD (1978): *Transfer of Technology Its Implication for development and Environment*, New York 1978.
World Bank Atlas 1979.
World Bank (1979): *World Economic and Social Indicators*, April 1979.
Ziebura, Gilbert (1979): *Neue internationale Wirtschaftsordnung und neue internationale Arbeitsteilung ein unaufhebbarer Widerspruch?*, in: Vereinte Nationen 9/79, S. 167 ff.

Monetarizm ve Üçüncü Dünya Sanayileşmesi

Alain Lipietz

13 Ağustos 1982. Dünya mali çöküntüsünün başlangıcı olması uzun zamandır beklenilen, başlıca borçlu Üçüncü Dünya ülkelerinin ödemeden kaçındıkları haberi, bomba gibi patladı. Meksika ödemeleri durdurduğunu açıklarken, tüm diğer belli başlı borçlu ülkeler ve onlarca sayıdaki daha küçükleri ise borçlarının yeniden görüşülmesi talebinde bulundular. Felaket henüz gerçekleşmemişti. Felaketin eşiğindeki yaz, yerini daha sakin bir sonbahara bıraktı. Şüphesiz, gerçekte hiçbir şey çözümlenmemişti. IMF'nin Yıllık Toplantısını ve Caracas Konferansını izleyen dönemde, Brezilya'nın borçlarını yeniden görüşme zemininin aleyhine, ödenmemiş borçlar her ay artmaya devam etti. Süregelen tartışma, olası çözümler ve bundan da öte, sorumluluğun kimde olduğu noktasında toplanmıştı. Herkes, Üçüncü Dünya'nın borç ve faiz yükünün asla tümüyle geri ödenemeyeceğini biliyordu. Tüm sorun, borçluların harcamalarının ne kadar kısmının **iptal edileceğini** belirlemekti. Bankalar, özgün borçları ele alırken gereğinden çok mu rahat ve serbest davranmışlardı? Yoksa, Üçüncü Dünya ülkeleri akılalmaz bir borç yükü altına girip, bu paraları[1] çar-çur mu etmişlerdi?

Electricit'e de France'ın durumunu düşünecek olursak, artık nükleer enerji kapasitesi sağlamak için 20 milyar $ borçlanması olgusundan ötürü, onu suçlamayı kimse düşünmemiştir. Ekonomik büyüme beklentileri içerisinde borçlar artırılmış, fakat ardından gelen ve ileri sanayileşmiş ülkelerin izlediği resmi deflasyonist politikanın daha da ağırlaştırdığı kriz, bu temel varsayımı çürütmüştü.

1. **The Economist** (30 Nisan 1983), 'Kredi Cümbüşü' altbaşlığını, yetmişlerdeki bankacılık trendini tanımlamak için kullanmış ve **Latin Amerika** üzerine bir başka kesimde de ('Paralar Nereye Gitti?') kredilerin çarçur edilmesi üzerinde önemli bir vurgulama yapmıştır.

Durum Üçüncü Dünyanın borçlarının pek çoğu için de aynı değil midir?

Üçüncü Dünya'da bu kredilerin yanlış kullanılmış olduğu inkar olunamaz. Güney'in zenginliklerinin sahiplerinin varlıklarını Kuzey'in bankalarına[2] yatırarak —1982'de 11 milyar $— temel yurttaşlık erdemlerinden yoksun olduklarını göstermiş oldukları söylenmektedir. Ancak, 'fonların bu geri dönüşü' (recycling), temel olarak, rantın toplumsal -mantığının açıkça görüldüğü, Meksika, Venezüela gibi petrol- ihracatçısı ülkeleri etkilemiştir. Mülk spekülasyonu, orta sınıfların doymak bilmez tüketimi v.s. için de bu, söylenebilir. Ancak bu tür olgular, 1970'lerde 'monetarist' rejimlerin yürürlükte olduğu, [özellikle Şili ve Arjantinin — 'yeni sanayileşen (deindustrializing) ülkeler modeli'—] hükümetin ithal ikamesi'[3] yıllarında oluşturulmuş olan ulusal sanayii boğup, yokettiği ülkelerde çok daha şiddetli olarak duyulmuştur.

Asıl açıklanması gereken, ithal ikamesinin gerçek bir arz-yönlü politikasına ve ihracat teşvikine güvenerek 'gelecek iş vaatleri[4]'ne karşı, geçmiş borçlarını tehlikeye atacak biçimde yatırım oyunu oynamış olan ülkelerin, dramatik kaderidir. Yoksa, biz, Güney'de ve Doğu'da yeni sanayileşme biçimlerinin boğazlanmasının hesabını, nasıl veririz?

Bu makalede, ilk olarak, merkez sanayi ülkeleri ile yakın bağlantısı olan, ideal birikim tipi 'periferik Fordizme'[5] doğru eğilimli, yeni biçimlerinin ilkelerini anımsayacağız. Sonra da, merkez Fordizm'in (Central Fordism) yetmişli yılların 'yavaş büyüme' dönemine girdiği bir zamanda, periferik Fordizm'in neden, yüzde onluk büyüme hızlarında seyretmeye devam ettiğini tartışacağız. Ve son olarak da, merkez 'monetarizm'in ilkin Merkez'i sonra da Güney'i nasıl uçurumun kenarına sürüklediğini, sonunda bu alanı terk etmesinin de Fordizm'in kaçınılmaz genel krizine yol açan gediği, nasıl onaramadığını inceleyeceğiz.

I — 'Periferik Fordizm' nedir?

Kuzey'in mamûl mallar (manufactures), Güney'in birinci mal lar (primary products) ihraç ettiği, 'uluslararası eski işbölümü', bugün, modası geçmiş, merkezi kapitalist gelişme tarzına karşılık gelmektedir. Rekabetçi kapitalizm çağında, sermaye birikimi, kendi

2. Bkz. **The Economist**, gösterilen yerde.
3. 1981'de, imalat sanayiinin GDP'deki oranı Şili'de 1960 düzeyine (% 22) ve Arjantin'de % 32'den % 25'e düştü.
4. Bkz. G. Palloix, 'L'économie de crédit international', **La France et le Tiers Monde** içinde, Grenoble 1979.
5. Bkz. A. Lipietz, 'Towards Global Fordism?' ('Global Fordizme doğru mu?'), **NLR 132**, ve 'Derrière le crise: la tendance a la baisse du taux de profit', **Revue Economique** No. 2, Mart 1982.

alanında uygun pazarlar (outlets) yaratmamış ve her zaman, eksik tüketimin aşırı - üretim krizleri yaratması tehlikesi varolmuştur. Metropolitan sermaye, bu nedenle, ülke dışında, ürünlerini emecek pazarlar araştırmalıdır.

1930'ların Krizi, bu tür krizlerin —aşırı - üretim krizi ç.n.— sonuncusudur. İkinci Dünya Savaşından sonra, Ford ve Keynes gibi sermayenin zeki (intelligent) temsilcilerinin ve işçi mücadelelerinin baskısı altında, aşırı - üretim eğilimi, kurumsallaşmış artan girişim verimliliği (makineleşme ve üretim sürecinin parçalanması nedeniyle) ile ücretlilerin artan alım - gücü çiftçinin aracılığıyla 'içsel olarak' çözümlenmiştir. 'Fordizm' terimi, artan reel ücretler[6] ile sağlam verimlilik kazançlarını birleştiren, düzenleme **(regulation)** tarzı ve birikim sistemi için kullanılmaktadır. Buna tekabül eden ekonomi politikası ise 'Keynescilik' olarak adlandırılmaktadır.

Fordizm, emeğin örgütlenmesinden kaynaklanan, verimlilik artışlarındaki yavaşlamanın bir sonucu olarak krize girmiştir. Belli bir noktada, makineleşmenin büyüyen maliyetleriyle, yüksek alımgücünü[7] ve kâr düzeylerinin korunmasını uzlaştırmak imkansız olmuştur. Şu halde, kriz, pazar yokluğundan **'kaynaklanmamaktadır:** bu, sermayenin değerlenme (valorization)' krizidir. Yalnızca ikinci bir aşamada, kitlelerin alım - gücüne yönelen bir saldırı aracılığıyla, kârları restore etme girişimleri bir aşırı - üretim krizine yol açmıştır. Bu demektir ki, yalnızca talebin telafi edilmesi yoluyla, krize radikal bir çözüm bulunamaz.

Azalan kârlılık karşısında kapitalist firmalar, ayrıca, iyi sendikalaşmamış ve ucuz emek arama yoluna gitmişlerdir. Fordist iş örgütlenmesi, iş bölümünün üç düzeyi arasında: (düzey I: kavrayış; düzey 2: nitelikli üretim; düzey 3: niteliksiz montaj,[8]) coğrafi bölümlenmeye gidilmesine imkan vermektedir. Üçüncü düzey görevler, başlangıçta, merkezin uzak bölgelerine (Fransa'nın batısı, Amerika'nın Güneyi), sonra yakın periferiye (Meksika, Güney ve Doğu Avrupa) ve daha sonra da diğerlerine doğru 'yer değiştirebilirlerken' (relocated), birinci ve ikinci düzey görevler, çoğunlukla merkezde kalmaktadır.

Bununla beraber, çokluluslu şirketler, 'uluslararası yeni işbölümü'nü tek başına örgütleyen **demiurge** (*) olarak görülmemelidirler: böylesi bir rolden daha çoğu 'dünya ekonomisi' ya da 'dünya

6. Bkz. M. Aglietta, **A Theory of Capitalist Regulation, (Kapitalist Düzenleme Kuramı)** NLR, Londra, 1979: ve B. Coriat **l'Atelier et le chronomètre,** Paris, 1979.
7. Bkz. Lipietz, 'Derrière la crise...'
8. Bkz. Lipietz, **Le Capital et son espace,** Paris, 1977.

(*) **Demiurge :** Demiurgos, Eflatun felsefesinde dünyayı yaratan etken, kâinatın yaratıcısı.

sermayesi'nin[9] hayaletvari hareketine atfedilmelidir. 'Yeni sanayileşen ülkelerin' ortaya çıkışında, sermayenin bu eğilimi, belli bağımlı ülkelerin emek - gücü rezervlerini değerlendirmek için yaptıkları özerk proje ile birleşmiştir. Bu proje, genellikle diktatoryal biçimlerde, devletin kendisine, yalnızca sömürülen sınıflara ve dünya emperyalizmine karşı değil, birincil mallar sektörüne bağımlı eski egemen sınıflara karşı da, büyük ölçüde özerklik üstlenmede öncülük etmiştir.

60'larda Asya'nın dört gelişen ülkesinde ve Filipinler ve Fas gibi, bugünün 'ikinci dalga' ülkelerinde belirgin olarak ortaya çıkan, yeni sanayileşmenin ilk biçimi 'Kanlı Taylorizasyon' olarak tanımlanabilir. Bu bir **Taylorizasyondur** çünkü, temelde giyim ve elektronik gibi gerekli disiplin türlerine bölünmüş olarak kadınları istihdam eden ve kârın yararına eski sömürüyü harekete geçiren emekyoğun sanayileri gerektirmektedir. **Kanlıdır,** çünkü, buradaki karşılaştırmalı üstünlüklerin temelinde, kendisi zora adayalı korkunç bir süper - sömürü yatmaktadır. Bu sanayileşme modeli, toplumsal olarak çok kararsızdır. Dahası, yalnızca işgücünün yerleşim yerini değiştirdiğinden, dünya talebinin baskı altına alınmasına ve işlerini korumaya çalışan 'eski ülkelerde' korumacı tepkilerin ortaya çıkmasına hizmet etmektedir.

1970'lerde Meksika, Brezilya, Güney Kore[10] gibi ülkeler tarafından benimsenmiş olan yeni sanayileşmenin daha gelişmiş biçimi de oldukça ilginçtir. Bu, ister daha önceki bir ithal ikamesi politikasının mirası, ister süregelen merkantil kapitalizmin mirası, ister kimi zamanlar petrol gibi hammadde ihracına uygulanan 'mucizevi' teşviklerin sonucu, isterse de 'kanlı Taylorizasyon' üzerine dayalı manüfaktür ihracat evresinin devamı olsun; bu ülkelerde 70'lerin konjonktürü, özerk bir yerel sermayeyi, göreli olarak geniş kent orta sınıflarını ve deneyimli bir işçi sınıfı çekirdeğini de beraberinde getirmiştir. Bu birleşim, 'Periferik Fordizm' olarak adlandırdığımız yeni bir stratejiye fırsat tanımıştır.

Burada, yoğun birikim ve genişleyen pazarlar çifti üzerine temellendirilmiş olan gerçek Fordizm'den sözetmekteyiz. Ama, bu hâlâ, iki canalıcı anlamda **periferik'dir.** İlk olarak, dünyada yan devreler (branch circuits), nitelikli üretim düzeylerine karşılık gelen iş örüntüleri ve ürün karışımları, hepsinden de öte mühendis-

9. 'Sistem - kurucu' yaklaşımın riskleri üzerine, bkz. Lipietz, **'Imperialism or The Beast of Alpocalypse, (Emperyalizm ya da Mahşerin Canavarı), Capital and Class,** Bahar 1984.
10. Bu stratejiyi, ilkin, 1960'larda bir dizi Güney ve Doğu Avrupa ülkesi uygulamaya başlamışlardı. Bkz. Lipietz, 'Sur les fordismes périphériques de' l'Europe du Sud', Naxos seminerine sunulan çoğaltılmış yazı, **European Integration: Urban and Regional Problems (Avrupa Entegrasyonu: Kentsel ve Bölgesel Sorunlar),** Eylül, 1983.

lik, büyük ölçüde bu ülkelerin dışında kalmaktadır. İkinci olarak, pazar çıkışları (outlets) modern orta sınıfların yerel tüketiminin farklı bileşimini, Fordist sektörde çalışan işçilerin hane halkı ihtiyaçlarını kısmen karşılayabilmelerini ve aynı mamul malların merkeze ucuz ihracını gerektirmektedir. Elbette, **dünya** toplumsal talebinin, özel olarak da hane halkının dayanıklı mallara olan talebinin büyümesi, umulmaktadır. Ancak, böyle bir talep, **yerel** Fordist dallarda verimlilik kazançlarının bir fonksiyonu olarak, ulusal temelde, kurumsal olarak düzenlenmemektedir.

Kısaca, buradaki ithal ikamesi politikasının eski - biçimi, değişen oranlarda, çoğu kez hammadde ihracının teşviki ile desteklenen ihracat ikamesi politikası ile birleşmiştir. Aynı zamanda, merkezden yapılan ithalat da bunu giderici biçimde artmış[11] ancak, temel olarak (sınai) donatım kategorisindeki mallar, uluslararası yeni işbölümünün 1. ve 2. düzeylerinde üretilmiştir. Bu nedenle, Periferik Fordizm, **tümel** üretim süreci ve global pazarlar bakış açısından a) her bir Yeni Sanayileşen Ülkeler —YSÜ— içerisinde bir birikim modeli olarak b) Merkez ve YSÜ'leri birleştiren bir birikim modeli olarak çözümlenmelidir.

Burada, 'Periferik Fordizm' terimi altında gruplandırılmış olan birikim modelinin geniş sınırlarını vurgulamaktayız. Böylece, mamül mallar ihracatının içsel talebe oranı Meksika'da yüzde 4.1'den Güney Kore'de yüzde 25.4'e değişmektedir (1978'de). Herbir somut durumda, nihai içsel talep ile ve (sınai) yeniden - ihracat arasındaki tam oran, düzenleme tarzının ulusal özelliklerini (özel olarak ücret ilişkisini) egemen sınıfların uyguladıkları hegemonya biçimlerini vb. yansıtmaktadır. Sözgelimi Meksika'nın, en azından kent sektöründe, göreli olarak 'demokratik', Güney Kore'nin göreli olarak diktatoryal olduğu açıktır.

Bununla birlikte, biz, «periferik Fordizm» teriminin, yalnızca, mamül mallar için içsel pazarın büyümesinin, ulusal birikim modelinde gerçek bir rol oynadığı hallerde kullanılması gerektiğinde ısrar etmeliyiz. Her ne kadar, bazı yazarlar, Güney Kore'yi kanlı Taylorizasyonun hâlâ, emek - yoğun endüstrilerin yeri değişen (relocated) bölümlerinde ağırlıklı olarak bulunduğu 'hırdavatçı ülke' ('detail - shop country') olarak değerlendirmekte ısrarlıysalar da, gerçek şu ki, bu 1962-1972'nin sözünü ettiğimiz karakteristik büyüme örüntüsünü çoktan yakalamıştır. 1973'ten bu yana, büyüme içsel pazarda merkezlenmiş, ihracatın payı yüzde 28'den yüzde 23'e

11. İthalata duyulan bu talep, artık egemen sınıfların ihracat sektöründeki tüketim harcamaları değil, çeşitli yatırım programları uygulamak ve sonradan da bunları izlemek gereksinmesi tarafından düzenlenmektedir. Bu nedenle, anılan talep, ulusal gelirdeki çeşitlenmelere göre daha az esnek olmaktadır. Bkz. R. Hausmann, **State Landed Property, Oil Rent and Accumultion in Venezuelan Economy**, doktora tezi, Cornell Üniversitesi, 1981.

düşmüş ve ithal ikamesi boyunca teknolojik basamaklarda etkin tırmanma girişimleri iç pazarda ithalatın payını yüzde 27'den yüzde 20'ye düşürmüştür. Reel ücretlerin, verimlilikten daha yavaş yükselegeldiği yerlerde, bunlar öylesine yükselmişlerdir ki Güney Kore, Tayvan'a karşı rekabet edemez duruma düşme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır.

Bu ülkeler, sanayi vatanları için merkezsizleşmiş imalathaneler olmaktan çok öte oto - merkezli (sınai) kapitalizmin, 'Güney içinde Kuzey'in, giderek daha çok özelliğini göstermektedirler. Belli OPEC ülkelerinde parasız varlıkların birikiminde olduğu gibi, periferik Fordist ekonomilerin ortaya çıkışı da gözlerimizin önünde, periferinin gerçek bir kopuşunu ve eski hiyerarşinin tamamen yeniden ortaya çıkışını hızlandırmıştır. Gerçekte, periferi, hiçbir zaman, homojen bir yapı olmamıştır: Ancak, burada ortaya çıkan yeni unsur, temel olarak hammaddeler veya başka tür kaynakları ihraç eden ekonomiler ve YSÜ'ler arasındaki **eski** işbölümü örüntüsüne benzer biçimde meta akışının büyümesidir. Sıradanlaşmış ara dallarda (örneğin çelik) ve hatta mühendislikte olduğu gibi, bütün sıradan Fordist üretim hatlarında, YSÜ'ler, Güney pazarlarında hızla merkezle rekabet edebilir duruma gelmektedirler. Bazı durumlarda, hammaddeler, emek göçü ve manüfaktür üretim üçlü örüntüsü Güney - Güney arasında yapılan mübadelede ortaya çıkmakta ve YSÜ'lerin Güneye olan ihracatları, merkeze[12] olan ihracatlarından daha çok sermaye - yoğun, daha karmaşık ve bölgesel olmaktadır.

II — Krizin İzlediği Başarı

Yetmişlerde Brezilya, Güney Kore ve Meksika'nın şaşırtıcı başarısı 'azgelişmişliğin gelişmesi' teorisinde bir yara açtı. Periferi, sanayileşe**bilir**, ekonomik büyümeyi sağlaya**bilir**, merkez ile en modern manüfaktür dallarında bile rekabet **edebilir**. YSÜ'lerin manüfaktür üretimlerinin büyümesi 1970'den 1978'e kadar yıllık ortalama olarak Portekiz'de yüzde 4.6, Meksika'da (en 'ithal ikameci' model) yüzde 6.5, Güney Kore'de yüzde 18.3 olarak değişmektedir. Güney Kore'de kişi başına milli gelir 1960'da 70 $ iken, 1979'da 2281 $'a çıkmıştır. Eğer bunu kapitalist merkezdeki, Doğu Blokundaki ve eski ithal ikameci ekonomilerdeki büyüme oranı ile karşılaştırırsak periferik Fordizmin başarısı (ve hatta ihracat performansı) gerçekten ezici gözükecektir.

I. Başarının Konjonktürü

Dünya ölçeğinde, YSÜ'lerin başarıları oldukça az dramatiktir: Bunları insan iki elin parmaklarıyla sayabilir. Nijerya, İran ve Türkiye —hepsi 'yarı - emperyalist rol' oynamayı ummaktaydı— çamura gömüldüler ya da devre dışı bırakıldılar. Dahası 1980 yılı, Gü-

12. Bkz. IRFI Raporu, **Rapport Annuel Mondial sur le Système Economique et les Stratègies** Paris, 1982.

ney Kore, Brezilya ve Polonya'da büyümenin keskin bir biçimde frenlenmesine ve işçi mücadelelerinin yükselmesine şahit olmuştur ve 1982'de modelin mali çöküntüsü Meksika'da ilan edilmiştir. Bu zaman mekan sınırlamaları ile, inkar edilemez başarı, bir dizi içsel ve dışsal koşula dayanıyordu. Burada, biz kendimizi, hemen hemen sonuncusu ile sınırlayacağız, çünkü bunlar **periferik** Fordizm olgusunda istisnai bir ağırlık oluşturuyorlar.

Fransa'da savaş sonrası sanayileşmeye bakacak olursak, pek çok benzerlik hemen görülecektir. Yeniden yapılanmanın ilk evresinde ABD'den donatım malları ve teknoloji ithalatı Marshall Planı tarafından finanse edilmiş ve düşük dereceli (low-grade) ihracat ile geri ödenmiştir. Bunu, köylülüğün ücretli emek içinde absorbe edildiği ve içsel Department I piyasasının Fransız sanayii tarafından ele geçirildiği ikinci evre izlemiştir. Ancak, Üçüncü Dünya sanayileşmesi ile olan farklılıkları daha az görülür değildir. Fordizm ile karşı karşıya gelirken, Fransız ekonomisi, yalnızca gelişmiş sanayi temelini elde etmekle kalmamış, hepsinden öte, aynı zamanda büyümenin içteki çıkış noktasını oluşturan ücretli emeğin entegrasyonu için kurumsallaşmış biçimlerde oluşturmuştu. Savaş sonrası geçiş yapıları ve Marshall yardımı zaten düzenleme prosedürlerinde ulusal hükümranlığı içeren, göreli olarak oto-merkezli birikim modeline işaret etmiştir. Birikim modelleri ve düzenleme tarzları doğrudan doğruya ve sürekli bir uluslararası karakter taşıyan periferik sanayileşme için durum asla bu değildir. Şimdi, o, **merkez** Fordizmin **periferik** bir Department II'yi tüm üretici kitlesi için tüketici malları üretecek bir şekilde donatmak üzere tasarlanmış bulunan Department I'idir. Bu üretici kitlesi de, yüksek ama yavaş bir büyüme hızına sahip bir geliri olan merkezi bir bileşen ile geliri çok düşük bir tabandan artan periferik bileşene bölünmüştür.

Periferik Fordizmin gelişimi, yabancı sermaye borçlanması aracılığıyla finanse edilmiştir. Borçların geri ödenmeleri a) petrol ve göçmen işçileri içine alan geleneksel ihracat kazançlarından b) yerine getirilmesi yeni üretim süreçlerinin kârlı işleyişini ve gelecek üretimleri için pazarların var olmasını gerektiren YSÜ'lerdeki iş vaadi'nden c) merkezden donatım mallarının satın alımı için borcun kısa dönemli telafi edici geri dönüşünden (recycling), sağlanmıştır.

Uluslararası borç veren /ülkeler/ topluluğu, bunu özellikle birinci petrol fiyat şokunun, likit varlıkların hacminde önemli bir artışa yol açtığı zaman, 'oynanabilir bir el' olarak görmekte mutabakata vardılar. Batılı özel bankalara yatırılmış, dev OPEC 'petrol paraları' artığı, hemen hemen herhangi bir fiyata borç verilmeliydi ve bunların herşeyden öte en büyük genişleme ufuklarına sahip ülkelere, YSÜ'lere geri dönüşünü sağlamak üzere parlak ama denetimsiz bir operasyon işe koşuldu. 1974'den 1978'e kadar, bankerler potansiyel borç alıcılarını kapattıkça büyük Batılı bankaların uluslararası sunumu 280 milyar $'a çıkmıştır. İkinci petrol şoku yeni bir etki sağladı.

Üretimin uluslararasılaşmasına paralel olarak, uluslararası bankacılık sermayesi, arka plana (background) doğrudan yatırım yapmaktaydı. Daha genel olarak, **özel** uluslararası borç ekonomisi 'gelişmekte olan ülkeler'e ve özellikle YSÜ'lere doğrudan yatırım yapmakta ve resmî olarak borç vermektedir. Tüketimlerini ve gelişmelerini finanse etmek için borçları artırmayı 'serbestçe seçenin' yerel egemen sınıflar olmasından ötürü alışılagelmiş 'bağımlılık' tablosunu örten 1970'lerin bu anahtar eğilimi hakkında oldukça çok şey yazılmıştır.[13]

OPEC bankalarını merkezi finans sistemi ile birlikte gruplamanın taşıdığı kuramsal ve siyasal sorunları bir yana bırakırsak, yeni sistemin, periferiden merkeze değer transferini güvence altına almakta eskisi kadar etkin olduğunu söyleyebiliriz. YSÜ ihracatı yalnızca ithalatı örtmekte sık sık yetersiz olmakla kalmamakta, ihracat kazançlarının artan bir oranı uzun süreden beri devredilen borçların faiz ödemelerine ayrılmaktadır. ÇUŞ'un kârı yeniden elde etmesi klasik olgusuna, ağır bir borç servis konusu da eklenmiştir.

Bağımlı ülkelerin genellikle negatif bir sermaye dengesi (yeniden elde edilen net kâr) bulunması olgusunu açıklamak fazlasıyla ortak hale gelmiştir. Şimdi, 1979'dan bu yana, 'petrol üretmeyen gelişmekte olan ülkelerin' borç servisinin, bunların uzun dönemli dış borçlarının yıllık artışını geçmiş olduğu eklenmelidir (Tablo I'e bkz.). Diğer bir deyişle, bu ülkeler, aldıkları borçlardan daha çok ödeme yapmaktadırlar. Borç servis ödemeleri —ki yarısından çoğunu faiz oluşturmaktadır— mal ve hizmetlerin ihracı yoluyla ancak öylesine karşılanabilir ki ihracat kazançlarının ortalama yüzde 20'si (Güney Kore'de yüzde 13'ü) bu yolla emilir. Ancak, YSÜ'ler bile, yetmişlerin sonunda mal ve hizmetlerde olanaklarını tükettikleri için ödemelerini kısa dönemli borçlarla dengelemek zorunda kalmaktadırlar.

Tablo : 1
Petrol Üretmeyen Gelişmekte Olan Ülkeler : Uzun Dönemli Kredilerin Gel-giti.

	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981
Toplam yeni borçlanma (milyar)	$ 23.3	26.5	29.4	40.2	56	50.1	77.3	55.1
Borç servis (faiz ve anapara) (milyar)	$ 17.5	21.4	23.8	30.3	43.7	60.5	75.2	96.4
Malların ve hizmetlerin yüzdesi olarak borç servis	11.2	13.5	12.8	13.8	17	18.3	18.2	20.8

Kaynak : D. Llewellyn, 'Avoiding and International Banking Crisis', **National Westminster Bank, Quarterly Review,** August 1982

13. Bkz. Palloix, anılan yerde: Barthélémy, Besnainou, Brebder ve Evenczyk. **Vers des limites financières à la croissance,' Economie Prospective Internationale,** No. 3, 1980.

Gelecekte yapılacak ihracat umuduyla yapılan açık finansman daha da belirsiz ve tehlikeli biçimlere neden olur. Yine de, euromarket (Avrupa pazarı) şeklinde ya da 'xenomarket' (yabancı pazar) şeklinde yasal bir sınır olmaksızın bir para yaratma kaynağı varolduğu için, işlemeye devam eder. Bu denetimsiz kredi sunumu YSÜ'lerin genişlemesinin sürebilir ve sürecek olması iddiasına dayanmaktadır. 'Dünya kapitalist sisteminin düzenlenmesine (tahmin edilen talep ve potansiyel arzın düzenlenmesi anlamında) olarak veren (uluslaraşırı) özel bankacılık sisteminin düzenlenme (dar olarak denetim anlamında) eksikliğidir.'[14]

Uluslararası para yatırımında yasal bir sınır olmamakla birlikte, özel kredi, hâlâ, sağlam sanayi devletlerinin[15] resmi mühürünü taşıyan krediler almak yoluyla, kendini güvence altına almak zorundadır. Ancak, 1970'lerde büyük ticari açıklar ihtiyari dolar sunumu tarafından düzenlenebilir hale gelmişlerdir. Bu 'xenodolar'lar uluslararası para kütlesinin yaratılması için bir çeşit temel oluşturmuşlardı. Bu nedenle, YSÜ ekonomilerinin büyümesini 'önceden geçerli kılan (pre - validated) uluslararası bankacılık borçlanmaları, kısmen 'American Federal Reserve' yürüttüğü borçların paraya dönüştürülmesi (monetization) aracılığıyla 'sözde geçerli (pseudo - validated) kılınmış'lardır. Bunun karşılığında, Carter yıllarını karakterize eden gevşek para politikası, (1979 sonu 1980 başında ilk monetarist saldırıdan tümüyle farklı olarak), merkez ülkelerinde toplumsal talebin azalan ama hala önemli miktarda olan, büyümesini sürdürmeye yardım eden daha geniş bir Keynesci iktisat politikasının bir parçasını oluşturmuştur.

---

14. Bkz. C. A. Michalet, **Banques Multinationales, firmes multinationales, et économie mondiale** çoğaltılmış çalışma, Paris Üniversitesi, 1980.
15. Klasik tezin aksine, para arzı, (madeni?) bir tabanla bir 'çoğaltan'ın çarpımı değildir. Arz, borç taleplerinin, projelerini 'ön geçerlileştiren' bankalar üzerindeki taleplerince içsel olarak belirlenmektedir. Şimdi, bu projeler üretim araçları ve değer yaratıcı emeğin taahhüdünü içerseler de, sözkonusu değerin, çıkışın satılması yoluyla bir piyasa 'onay'ı alması (ya da geçerli kılınması) gereklidir. Üretim ve geçerli kılma akışında bulunan bu değerler 'yapılmakta olan değerler' olarak adlandırılabilir. Girişimcilere kredi olanaklarını sunan bankalar, sonraki geçerli - kılmayı kestirirler, ama yine de kredinin bir kısmını serbestçe değiştirilebilir döviz olarak sağlamak zorundadırlar (uluslararası düzeyde dolar olarak). Bunu, kendi merkez bankalarından sağlarlar; merkez bankaları da, şirket projelerindeki ticari banka çıkarlarına göre, parayı resmi destekleme ile piyasaya sürerler. Bu 'borçların paraya çevrilmesi' (piyasadaki parayı yeniden - düşürmekle birlikte) 'parasal zemin'i yaratır, —yani, merkez bankasının bakış açısından, kesin olarak geçerli kılınacak olan kredi kesimini oluşturur. 'Sözde geçerli kılma' işlemi, bu nedenle, devletin güvencesi biçiminde, üretim sürecinin ve yapılmakta olan değerleri belirleyen ticarileşme sürecinin tamamlanacağını **resmi olarak kestirir.** Bkz. Lipietz, **'Le Monde Enchanté'**, Paris, 1983. (İngilizce yayını Verso tarafından hazırlanmaktadır).

Bu nedenle, 1970'ler, 'yeni sanayileşme'nin başarısı için üç 'mucizevi' koşulu biraraya getirmiştir. 1- Fordizm, Periferi'de hala gençliğin eylemleriyle uğraşırken, merkezde de bir verimlilik krizi ile karşı karşıya kalıyordu. Verimlilik açıkları, ücret - maliyet farklılıklarını yalnızca, daraltmıyor aynı zamanda da aşıyordu. 2- Fordizm'in krizine rağmen, merkez devletleri, YSÜ'lere göreli ve mutlak olarak genişleyen pazarda bir pay öneren atılım politikasını (pump - priming policy) sürdürüyorlardı. 3- (Batı Almanya ve Japonya gibi) ABD'de de gevşek para - arz politikası tarafından desteklenen xenodolarların varlığı YSÜ'lerde yatırımlar için kullanılabilen kolay kredileri yaratıyordu.

Göreceğimiz gibi, monetarizm, merkezde üstünlük kazandıkça, son iki koşul, ortadan kalkmıştır. Ancak, ilk koşulun kararsızlığı, hatta dışsal durgunluk faktörlerinin yokluğunda bile, periferik Fordizm'in krizini yaratacak olan bir içsel faktördü.

2. Krizin İçsel Faktörleri

Fordizm krizinin genel ve de bu nedenle aynı zamanda yerel koşulları, periferinin ayırıcı özellikleri tarafından ağırlaştırıldılar.

Emek süreciyle ilgili olarak altmışların ithal ikamesi problemleri az ya da çok hafifletilmiş bir biçimde, yani merkezi verimlilik normlarına ulaşmanın zorluğu ve hepsinden öte yeni ağır sanayiler için ithal edilen yatırım mallarının yükselen maliyeti biçiminde ye niden ortaya çıktı. Emek - Yoğun sektörlerde, merkezde korumacılığın ortaya çıkışı, bir tersine yer değiştirme süreci (process of reverse relocation) ile öylesine birleşmiştir ki, periferik teknoloji tabanının düşük sermaye yoğunluğu, onu, düzey 1 ve 2'nin merkez alanlarında zorunlu olarak yoğunlaşmış olan, yüksek düzeyde otomatikleştirilmiş teknolojiye karşı bir rekabet dezavantajı ile yüzyüze getirmişti. Bu, kitlesel üretimin artık merkezde daha kârlı olduğu ve Asya'da ancak özel siparişlerin dikkate alınır olduğu tekstil sanayii örneğinde son derece açıktır. Elektronik Sanayii de, şimdilerde bir değişme içindedir.

Talebe bakacak olursak, otomobil sektörünün tipik durumu, merkezde, önemli bir genişlemenin görünürde olmadığını göstermektedir. Kitlesel tüketici talebinin temel yeni alanı böylece, periferide ücret gelirine aittir. Ancak, her ne kadar, kentsel istihdam yükselmekteyse de ücret düzeyi, merkeze karşı rekabet edebilir durumda kalmak zorunluluğu tarafından sınırlanmaktadır. Güney Kore ve Portekiz gibi ülkeler de Taiwan ve Tunus gibi diğer periferik ülkelerin rekabetiyle karşı karşıya kalmaya başlamışlardır. Genel sosyo - politik düzenlemeye geldiğimizde hemen «toplumsal ilişkiler kaos»u ile karşı karşıya kalırız. Bir yandan, YSÜ'ler ihracat sektöründe —kendileri, tekstil atölyelerinin 'kanlı Taylorizasyon'u yoluyla yarı— köleci ihracat tarımından proto - Fordist ağır sanayi normlarına kadar geniş ölçüde değişen çok yüksek sömürü oran-

larını sürdürebilmek için otoriter yapılara gerek duyarlar. Diğer yandan, kent orta sınıfının yükselişi ve bağımsız (shop - floor) sendikacılık demokratikleşmeye doğru bir eğilim başlatmıştır. İster, bu geri dönecek olsun ve baskı rejimi istikrarsızlaştıracak olsun (Güney Kore, Polonya), ister kontrol edilemez bir biçimde patlasın (İran), isterse de az ya da çok esneklikle uyumlu hale getirilecek olsun, (İspanya, Portekiz, Brezilya) esasen güvenilmez olarak kalacaktır. Ancak, son durumda, çalışan sınıfın taleplerine kapı aralayacak ve ihracat ikamesi stratejisinin rekabetçi temelleri kırılacaktır.

Tam anlamıyla, ekonomik bakış açısından, bol uluslararası kredi ve parlak ihracat görünüşleri, donatım malları ithalatındaki keskin yükselmelere karşı düzenlenmedikçe, 'teknolojik basamaklarda' herhangi bir ilerleme içerisinde zımmen bulunan sermayenin artan bileşimi, periferik sanayileşmeyi ortadan kaldırmamıştır. Ancak, YSÜ'lerin de bazı hammaddeleri ihraç ettiğini ve diğerlerinin çoğu için ithalata bağımlı olduklarını hatırlayacak olursak, tüm on yılı aşkın dönem boyunca, modelin kararlılığı neredeyse mucizevi olarak görülmektedir.

III — Merkezi Monetarizmin Tuzağında Periferik Fordizm

Merkez Fordizm, altmışlardan bu yana saklanan ve birinci petrol şokuyla açığa çıkmış olan krizi, on yıldır savuşturuyordu. Bunu, 'tekelci düzenleme' biçimlerini destekleyerek yapabilmişti. Sanayisizleşmeye rağmen ücretli kitlelerin alım gücü, esasen üçüncül istihdam artışı ve doğrudan ücretler sayesinde korunmuş ve hatta genişletilmiştir. Aynı zamanda, 'borçların paraya çevrilmesi' —temel olarak, OPEC petrodolarların, uluslararası banka sistemi tarafından geri dönüşünü gerektiren— krizden etkilenen sermayelerin değersizleşmesinin (devalorization) giderilmesini ve genişletilmiş yoğun birikimin dünya çapında yeniden başlayacağı gibi basit bir beklenti içerisinde, yeni yatırımların finanse edilmesini olanaklı kılmıştır.

Monetarizmin özü, bu bahsi yenilemeyi reddetmektir. Bunun yerine, krizi ortaya çıkarmak için bilinçli bir karar sözkonusudur: Sermaye ve ücretler arasında eklenen değerin dağılımına meydan okumak ve kârsız sermayenin ve borcunu ödeme gücü olmayan tüketicinin kredi finansmanı kesmek. Herşey mitsel bir 'tedavi' adına yapılmıştı Sanki tüm bunlar, Fordizmin çöküşünü önleyen emniyet ağını yırtıp açan yeni büyüme modelinin zincirlerini çıkarmak için gerekliymiş, sanki, yeni model, piyasanın görülmez eli tarafından biçimlendirilmiş ve yalnızca Keynesciliğin serbest bırakılmasına gerek duyuyormuş gibi. Garip bir biçimde, insan, üretici güçlerin, yalnızca 'eski üretim ilişkilerinin modası geçmiş prangalarını kırmak' zorunda olduğunu söyleyen vülger - Marksist doktrini hatırlıyor.

b. Uçuruma Gidiş

Monetarist politikada iki ana kaldıraç şunlardı: İngiltere ve ABD'de ücret gelirlerine yönelik saldırı ve kredi para yaratımını yavaşlatmak için faiz hadlerinin kasdi olarak yükseltilmesi.

Ancak, uluslararası para yaratımının düzenlenmesi, nihai olarak, xenodolar 'temeline' (ABD dışında tutulan dolar) ve Birleşik Devletler piyasasında faiz haddine bağlıdır. En yüksek kazancın peşinde ülkeden ülkeye, başıboş dolaşan 'sıcak para' miktarı o derece yükselmişti ki, sterlin eşdeğeri ile omuz omuza ABD faiz oranı, neredeyse, herhangi bir merkez bankasının kendi ödemeler dengesini[16] koruma görevini yürütürken gözönüne alacağı zorunlu bir kural haline gelmişti. YSÜ'lerin büyümesini ve merkez ülkelerin, negatif ticaret dengesi nedeni ile fazla masraf yapmayı reddetmelerini finanse eden de, esas olarak, borç verilen ve geri alınan petro dolarlardan oluşan işte bu paraydı.

Bu tedavi etmekten çok öldürmekti. Onsekiz ayda Thatcherizm, Callagan yönetimi altında ulaşılmış olan sınai büyümeyi tamamen yok etmiş (% 15), ve dokuz ayda Reaganizm, Carter'in mirasını silip süpürmüştür (% 10). Diğer büyüme alanları da daha sonra, güçlü sosyal demokrat iktidarların yönetimde olduğu ülkelerde ve hatta en rekabetçi ihraç ekonomisi, Japonya'da bile mahvedildi. Bir kaç ay içinde genel durgunluk, petrol dé dahil, hammadde talebini azalttı, ve OPEC fazlaları hızla kurudu. Hala yükselen dolar, faiz oranlarını uyardı, petrol ithalatcısı ülkelere soluk aldırmadı ve Birleşik Devletlerde durgunluğun derinleşmesine hizmet etti.

1980'den beri, bütün YSÜ'ler uzun vadeli borçlarını geri ödemeyi garantilemek için kısa vadeli kredilere bel bağlamışlardır. Şimdi, tam da yatırım borçlarını ödemek zorundalarken ve petrol fiyatları yükselmeye devam ederken, dış pazarları (özellikle merkezde) daralmıştır. Dahası, OPEC fazlalarının kuruması ve faiz oranının hızla yükselmesi gibi, 1970'lerin dünya likidite fazlası, sermaye sıkıntısına teslim oldu. Xenodolarlar daha pahalılaştı ve bulunmaları zorlaştı.

Her ne kadar, tekelci düzenleme, monetarizmin darbesi altında çökmemişse de, kriz, ilk defa 30'ların zincirleme depresyonlarını anımsatan dramatik oranlar yarattı. Büyüme Kuzey'de birbirini izleyen üç yıl için durdu: Güney de, YSÜ'ler de dahil, 70'lerin başlarından beri ilk kez büyümenin durması ile karşı karşıya kaldılar. Yetmişlerin sonunda, hala % 5-6 oranında büyümekte olan uluslararası ticaret, 1981'de (hacim olarak) % 3 daraldı. 1982'de Orta Doğu'da ve Latin Amerika'da kişi başına gelir düştü (önceleri 'yalnızca' Afrika'da yaşanmış olan bir şeydi bu): İçsel ve dışsal dünya

16. Burada, **reel** faiz oranından, yani gerekli paranın göreli değersizleşmesinin bir sonucu olarak uluslararası net kayıplardan, söz ediyoruz.

talebi, güçlenme işareti göstermedi, ve 1982'de hala Üçüncü Dünya ülkelerince, özellikle, göreli olarak geniş ihraç endüstrilerine sahip olanlarca ödenmesi gereken uzun dönemli borçlar 80 milyar $ dı (ve şüphesiz 120 milyar $ kısa vadeli borç da vardı). Borçlarını ödemek için ihracatlarına bel bağlayan bütün ülkeler —Polonya'dan, Pinochet'in Şili'sinden (dünyanın en büyük kişi başına borçluları) Meksika'ya— gerçekte, ödemeleri geçici olarak ertelemeye zorlandılar. Tuzak, 'yeni sanayileşme'nin üzerine kapandı.

Peki, ikinci petrol şoku için ne söylenebilir? YSÜ'lerin gelişmesini mahveden, monetarizmin yükselişinden çok, bu olmadı mı? Şüphesiz, özellikle monetarizmi yeğleyen 'merkez' hükümetlerin gerçek kararında, önemsiz bir unsur olmaktan çok uzaktı. Ancak, birinci petrol şokunun Üçüncü Dünya sanayileşmesinin genelleştirilmesini teşvik etmiş olduğunu ve Meksika ve Venezüela'nın ikinci petrol fiyatı yükselmesinden yararlanmış olması gerektiğini hatırlamalıyız. Çöküşten petrolü sorumlu tutan **OECD Observer** (Ocak 1983), bu açıklamayı geniş ölçüde belirginleştiren bir dizi rakam yayınladı. Buna göre, 1980'de birinci monetarist saldırının şiddeti altında faiz yükü çok artmış olduğu için, 1981'de Üçüncü Dünya ihraç fiyatları düşmüş, 1982'de ihracatın büyümesi kırılmıştı.

1983, Dünya Bankası Raporu'na göre, 'orta gelirli petrol ithal eden ülkeler'in ticaret hadleri —yani, bir birim ihracat değerinin bir birim ithalat değerine oranı— 1979-82 arasında % 10.7, 1973'den 1976'ya kadar olan birinci petrol şoku döneminde % 9.7 düşmüştür. Ancak, ihracatın alım gücü —yani, bir önceki rakamın, ihracat hacmindeki büyüme ile çarpılması— % 4.5 olan birinci dönemdeki değerlerle karşılaştırıldığında, ikinci dönemde % 2.5 büyümüştür. Farklı olan, ikinci şokun bir daralma aracılığıyla 'yönetilmesi' ve dünya efektif talebinde yalnızca bir kayma olmamasıdır. Gerçekte, dikkat çeken, 1979-82 arasında ihracatın alım gücünde her hangi bir büyümenin olmamış olmasıdır. Bu ülkelerin boğulması, gerçek ticaret hareketlerinden daha çok cari ödemeler dengesinin mali düzeyinde gerçekleşmiştir. Aynı rapora göre, 'nispi fiyat'lardaki değişmeler, çok daha fazla duyarlı idi. Eurodolar üzerinden 'reel' faiz haddi —yani, üç aylık oranların, OPEC de dahil, bütün gelişmekte olan ülkelerin ihraç fiyatları ile deflate edilmesi— 1979-72'de % 0 dan, 1974'de % 30'a çıkmış (petrol fiyatındaki yükselme nedeniyle). 1975-78'de % 0 etrafında dolaşmış, 1979'da yalnızca % 10 düşmüş ve 1981-82'de yeniden % +20'ye tırmanmıştır!

Doların yavaş yavaş değer kaybettiği bir zamanda, petrol fiyatının, varil başına 34 $'a yükselmiş olduğunu hatırlamalıyız. Doların yükselişi, birim petrol fiyatını (rent) önemli ölçüde artırmış, ancak bu Federal Reserve (FED)*'ün monetarist politikasının bir sonucu olmuştur.

(*) FED : American Federal Reserve Bank : ABD Merkez Bankası

İkinci petrol şokunun, uluslararası ticaretin sonraki akışı üzerindeki sorumluluğu ne olursa olsun ve insanlar bunu izleyen bir monetarist 'şokun' gerçekleşmemiş olması halinde, ne olabileceğini düşünürlerse düşünsünler, yine de gerçek şu ki, petrol fiyatlarındaki yükselme, monetarist politika aracılığıyla uzun süren bir dünya durgunluğuna dönüştürülmüştür. On yıl sonunda, monetarist yeniden yönelim, para dolaşımının (money circuit) kapalığının, gerekli sermayenin sonraki geçerliliğini kestirmenin olanaksız olduğuna işaret eden siyasal, toplumsal, kültürel bir reddir. Geleceğe duyulan güvenin, yatırım mekanizması aracılığıyla,bugünü etkilediğini biliyoruz, ayrıca, yatırımın üretim mallarının üretimi için, sermayenin geçmiş taahhütlerini meşrulaştırmaya yardım ettiğini de biliyoruz. 'Nazik zor'[17] çağının altını çizerek, monetarizm, krizli on yıllarda bile, merkezde % 2-4, periferik Fordizmin ülkelerinde ise % 10-15 lik bir sınai genişlemeyi gerçekleştirme düzeyini tutturmuş bulunan 1970'lerin 'Keynesci' büyümesinden geri kalan ne varsa yıkıp geçti.

Monetarizm, yapılmakta olan ürünün beklenen maliyetine karşı yatırım maliyeti üzerinde bahis oynamağa artık hazır değildi. Verdiği borcu kılı kılına geri isteyen Venedik Taciri gibi, monetarizm, kendi geçerli değerinin ağırlığını talep etmekteydi. Ansızın, yirmi yıllık dinç ve sağlıklı büyümeden sonra, tam anlamıyla sancılı bir değişme olan sınırsız felakete dönüştü. Toplumsal talebi istikrarlı kılan güçlü refah Devleti kurumlarına saldırarak ve yapılmakta olan sözde geçerli değerler silsilesini parçalayarak, tekelci düzenlemenin emniyet ağlarını yırttı. Krediye dayalı genişleme rüyası ile büyülemiş bulunduğu, hâlâ ileriye gitmekte olan dünyayı uçuruma fırlattı.

2 — Desteksiz Bırakılan Monetarizm

Tanrılar mahvetmek istediklerini önce çıldırtırlarmış. Ne var ki, insanlar tarihlerini kendileri yaparlar. Yönetimleri altında, kendi ülkelerinde üretimin % 10 oranında düştüğü ve durgunluğun tüm dünyaya yayıldığı, iki yıllık Reagan - Thatcher birlikteliğinin ardından, otuzların görünümü yedi yıllık bir erteleme sonunda 1982 yazında yeniden ortaya çıktı. Ancak, uluslararası mali topluluğun, FED'in izlemeye niyetli olduğu geçerlileştirme hiyerarşisinden (ya da daha iyisi seçici değersizleştirme hiyerarşisinden) resmi olarak haberdar edildiği söylenmelidir. Kabaca söylersek, düşünce, yaratılmakta olan 'küçük değerler'in, hatta, büyük sınai değerlerin yerlebir edilmesi, ama ister büyük bankalar ister ulusal devletler olsun, bankacılık sisteminin çöküşüne izin vermemek yolundaydı. Yaratıl-

17. Bu deyimi J. Kornai, **'Resource - constrained versus Demand - constrained Sistems'**, **Econometrica**, cilt 47, No. 4, Haziran 1979'dan aldım.

makta olan değerlere bağlı kredi - paraya olan güveni öldürmeden, yaratılmakta olan değerleri öldürmek; bunu söylemek yapmaktan daha kolaydı: bankaların, dünya durgunluğu ile geçerliliği sorgulanır hale gelmiş olan yatırımları finanse etmede zaten oldukça önemli çıkarları bulunmaktaydı. Sözgelimi, büyük, özel bankalar pek çok 'küçük' devlete borç verecekler için son uğrak haline gelmişlerdi. Benzer bir şekilde, sanayi firmalarının iflasları çoğalmaya başlayınca bankalar, borçlarının kendi varlıklarının önemli bir oranını oluşturduğunu gördüler.

17 Mayıs 1982'de, Drysdale Govenment Securities iflas etti ve Chase 258 milyon $ kaybetti. Paniğin önüne geçmek için, FED 3 milyar $ enjekte etmek (yani, sözde geçerli kılmak) zorunda kaldı. Haziran - Temmuzda, en önemli İtalyan özel bankası, Banco Ambrosiano, iflasa sürüklendi ve Midland Bank ve diğerleri, İtalyan Merkez Bankası sorumluluk kabul etmeyi reddettiği için, (Ambrasiano'nun Luxemburg'a bağlanması yüzünden) 400 milyon dolarlık borçları ile bırakıldılar. Temmuzda, Penn Square kendisine kredi sağlayan en büyük iki kuruluşu, Continental İllinois ve Chase Manhattan'ı, ciro krizine (cash-floworisis) sürükleyerek iflas ettiği bildirdi. Şu soru, artık, ciddi olarak sorulur olmuştu: Merkez bankaları, ikinci düzey bankaları, kayıplarını artık görünürde geçerli kılmayarak hangi noktada 'hendeğe' yuvarlayacakdı?

Gerçekte bu soru, borcunu ödeyemez durumda olsa da, hala, yalnızca ödemelerin arkasındaymış gibi ele alınan Polonya tarafından zaten altı aydır ortaya atılmıştı. Bu yolla, Batılı bankaların hala, Polonya'nın borçlarına 'sahip çıktığı' ve bu nedenle kendilerine kredi veren kuruluşlara olan borçlarını ödeyebilecekleri kurgusu, sürdürüldü. Ancak, 13 Ağustosta, Meksika, 80 milyar dolarlık borç (bu borçun 60 milyar doları 1100 batılı bankadan alınmıştı) ödemelerini ertelediğinde, akın, adamakıllı başlamıştı. Bütün diğer büyük borçlular, Brezilya gibi, ne faizleri ne de anaparaları ödeyecek durumda olduklarını ilan ettiler. Gerçekte, ne ile ödeyeceklerdi ki? Kimse, artık onlardan birşeyler almıyordu. Ne de, birileri onlara, artık borç verirlerdi.

Uzun zamandır beklenilen kriz, 'caydırma krizi' ('dissuasion crisis') biçimini aldı. Monetarizm, yalnızca, 'eski gelişme modeli' içine sokulmuş olan şirketleri değil, kendisine son zamanlarda, kucak açmış olan periferik Fordist devletleri de köşeye sıkıştırmıştı. Herkes, bunların iflaslarının bütün parasal sistemi yıkacağını görebiliyordu. Dünyayı ve özellikle ABD'yi uçurumun kenarına sürükleyen monetarizm olduğu için, gözden düşen de monetarizm oldu.

Temmuz 1983'de, FED yön değiştirdi ve para arzını kontrol hırsından vazgeçti: Artık amacı, değersizleşmesi felaket anlamına gelecek herşeyi sözde geçerli kılmaktı. Federal Fund'ın faiz oranı, iki

ayda, % 15 den % 9'a düştü. Bank of International Settlements* ve International Monetary Fund'daki ABD temsilcileri, iflasın eşiğinde olan ülkelerin, hendekten kurtulması için son bir kez kefaletlerini üstlendiler. ABD'de ve İngiltere'de seçimler yaklaşıyordu ve bir mini-iyileşme lüksü için zaman çok uygundu. Bundan başka, stoklar azalmış, makineler eskimiş, ve yeni otomobil modellerinin sunuluşu uzun zamandır ertelenmişti. İki yıllık durgunluk sermayesizleşme (decapitalization) ve değersizleşme (develorization) dan sonra yalnız, yeniden üretime dönüş 'teknik bir dönüşüm' gerektirmekteydi.

ABD'de iyileşme, ders kitaplarındaki Keynesci yöntemlerle yürütülmekteydi: Vergi kesintileri + hükümetin silahlanma harcamaları + gevşek para politikası. Büyümesi 1981 yazından 1982 yazına % 4'de tutulan para arzı M_1, sonraki oniki ayda % 14 büyüdü. Ancak, bütçe açığı mevcut sermayeyi ve yeni yaratılan parayı emerek daha da hızla genişledi. Reel faiz oranı, 'ABD bankalarının eurodolar piyasasına 40 milyar dolar enjekte etmesini ve böylece borçlu ülkelerin kurtulmasını kolaylaştırmasını engellemedi. Oysa, yaldızlı 'kurtuluş' sözcüğünün altında, terör dengesi önemli ölçüde azaltılmış bir düzeyde sürdürülüyordu.

Borç verenlerin bakış açısından, yalnızca Latin Amerika'nın en büyük üç borçlu ülkesi (Brezilya, Meksika ve Venezüela) Citicorp'a toplam varlıklarının % 180'ini, Chase Manhattan'a % 183'ünü, Hannover'a % 174'ünü, Bank of America'ya % 148'ini vb. borçluydular. Ortalama olarak bu rakam banka başına 5 milyar dolardan 8 milyar dolara değişmekteydi.

Borçlular yönünden, her ne kadar, Meksika başkanlık seçimlerinden sonra IMF'nin sert disiplini altından geçmeyi kabul etmişse de Brezilya 1982 Aralığında ilerleme vaadinde bulunmaktan vazgeçti, daha fazla birşeyler ödemeye istekli olmadığını açıkladı (1982'de Brezilya'nın borç servis oranı toplam ihracat düzeyine ulaşmış durumdaydı.) Brezilya, daha sonra, Ocak 1983'de IMF ile yeni bir niyet mektubu imzaladı: IMF, Mayıs ve Ağustos'ta bu mektubun gereklerini yerine getirmediği suçlamasında bulundu, yine de diğer bir niyet mektubu da Eylül'de imzalandı ve bu böyle sürüp gitti. Tek taraflı moratoryum tehdidini bir sertlik programı ve bunun ardından kentlerdeki huzursuzluğun etkisiyle süratle iptali izlediği için Brezilya IMF ve BIS (Bank of International Settlements)'den kredi ardına kredi koparmayı başardı. Herbir yeni tutar özel bankalardan kredileri yenilemek için yeşil ışık alıyordu.

Daha genel olarak, **IMF Bulletin** (Ağustos 1983), Ağustos 1982'den beri yeniden görüşülen borçların tahminini verdi: Brezilya, Meksika, Venezüela, Arjantin ve Polonya için 75 milyar dolar; ve diğer oniki ülke için 25 milyar dolar. İlk yirmibeş yılda, ticari banka-

(*) BIS: Bank of International Settlements: Uluslararası Denkleştirme Bankası.

ları içeren bu tür yalnızca onüç anlaşma imzalanmıştı, en sonuncuları 1979'da 3 milyar dolar ile Türkiye ve 1982'de 4.8 milyar dolar ile Polonya için yapılmıştı.

Geçen yıl (1983) borç yeniden görüşmelerinin doğası tümden değişti. Tek tek ülkeler için yapılmasına izin verilen yalnızca kısa vadeli düzenlemeler yerine, şimdi şu ya da bu yolla uluslararası kredi - paranın büyük bir kısmının artık herhangi bir güvenliğe karşı taahhüt edilmeyeceği; bunun periferik Fordizm'deki 'doğrudan' kârsahibinin sermayesi kadar dondurulacağı yollu yeni bir anlayış gelişti.

SONUÇ

Son zamanlarda, durumda küçük bir temel değişiklik olmuştur. Para ve bütçe kontrolünün gevşetilmesinden ötürü oluşan ABD'deki iyileşme, Asya'yı bir yana bırakırsak, periferik Fordist ekonomilerden yapılan ihracatta, genel bir yükselmeye izin vermekte yeterince güçlü olamadı. Dahası, ABD açıklarının yüksek faiz oranlarında seyreden xenodolarlarla finanse edilmesi nedeniyle, Üçüncü Dünya açıklarının finanse edilmesinde kullanılabilecek para az da olsa bulunmaktadır. Bu koşullarda, 1982 yazı ve 1983 yazı arasında yapılan ortalama üç yıllık borçların yeniden programa bağlanması (rescheduling) anlaşmaları, uygulamada yetersiz kalmaktadır. Yalnızca asli ödemeler sorunu 1985-86'da yeniden ortaya çıkmakla kalmayacaktır, aynı zamanda şu anda ne Brezilya ne de Arjantin kendi faiz ödemelerini yapabilmeyi başarmaktadırlar. Bu da, ABD bankalarının güvenirliğini[18] ciddi olarak etkilemektedir. Alacaklılar ve borçlular arasındaki 'terör dengesi' bu nedenle, ekonomik çöküntü ve IMF'nin Üçüncü Dünya'ya empoze ettiği açlığa rağmen sürdürülmüştür. Ancak, demokratikleşme sürecinin sözkonusu edilmesine yol açmaktansa, kendi borçlarını reddetme tehdidinde bulunmayı tercih eden Arjantin yönetiminin direnişine de dikkat edilmelidir.

Bugün, bir takım Üçüncü Dünya ülkeleri, bugün Fransız çelik sanayisi ve belki de yarının nükleer enerji sanayii durumuna benzer bir durumdadırlar. Elbette, kredilerinin bir kısmını israf etmişlerdir, ancak asıl nokta bu değildir. Onlar, toplumsal ve kültürel koşullarda oldukça tartışılabilir olsa da, dünya mali topluluğunun desteklediği ve hatta izlemeye zorunlu bıraktığı bir gelişme modeline yatırım yapmışlardır. Gerçekte, ihracata yönelik bu model, onlara IMF tarafından bir on yıl ya da bunun gibi bir süre için dikte edilmiştir. Bunun nihai kriz nedenlerinden birisi de yeni yatırımın bir pazar çıkışından yoksun oluşuydu. Tek tek işletmeler —ve **a fortiori***

18. Bkz. Claude Julien, 'Le Tiers Monde face à ses dettes', **Le Monde Diplomatique**, Mayıs, 1984.

(*) a fortiori : Çok etkileyici bir biçimde.

tüm bir dal— böylesi sıkıntılara düşürse, ya bunun geri kalan mal varlığı parçalanarak, önemli kredi sağlayanlar arasında dağıtılır, ya borçlar iflah olmaz kredilerin enjeksiyonu ve açıkça bağımlılaştırılma yoluyla toplumsallaştırılır, ya da ulusallaştırılır.

Elbette, bu akıştan yararlananlar da vardır. 'Bunun «politik olarak geçerli olmadığını» söylemek iyi değildir' diyor **The Banker,** 'Devrimler de düzenleme sürecinin bir parçasıdır. Bir ülke, alt üst olabilir ve pek çok insanını öldürebilir, yine de, o, yeni borç ya da taahhüt alamıyorsa ve kaynakları yoksa, varolan geliri içerisinden dış harcamalarını yapmak zorundadır.'[19]

Çoğu uluslararası mali topluluğun görünüşte şöyle bir amacı vardır: Borç servisinin yeniden programa bağlanması için mümkün olduğu kadar çoğunun kurtarılabileceği ve başka yerlerde yeniden yatırılabileceği biçimde müzakereler yapmak. Rohatyn ya da Zombanakis'in yeniden programa bağlama planları, aptallığı şimdilerde iyice anlaşılmış olan monetarist Shylocks'un akılsız felaketçiliğinden kaçınma avantajına sahiptir. Ancak bu planların etkileri de Güneyin halk kitlelerini, 1979-82 arasında Kuzey hükümetlerinin yaptıkları hataların diyetini ödemek zorunda bırakmak biçiminde ortaya çıkmaktadır.

Diğer uçta, belirsiz moratoryum ya da doğrudan doğruya borçların reddinin tehdit edici söylentisi dolaşmaktadır. Hepsinden öte, ne Sovyetler Birliği, Rus İmparatorluğu'nun borçlarını ne de Almanya savaş tazminatlarını geri ödemiştir, ve dünya finans sistemi hâlâ çökmüş değildir. Folluklarını kaybetmekten sıkıntı çekenler küçük Fransız **rantiyerleridir.** Ancak, saf kredi - para çağında, büyük kredi bankalarının muhasebe sistemlerindeki delikler nasıl doldurulabilir? Batı Avrupa bankaları, zaten Polonya'nın kayıpları için tahsisata geçmişlerdir, ancak reel faiz oranlarında görülen yükselme gelecek yatırım programlarını ağır bir biçimde ezecektir.

Bankalara, borç verme kapasitelerini sürdürmeye ve ayakta kalmaya izin verecek diğer bir çözüm de, gelişmiş kapitalist ülkelerde vergilendirmeden çekilen telafi fonu olurdu. Ancak, böyle bir başlangıcın, ekonomik rasyonelden yoksun olmamakla birlikte, politik olarak uygulanabilir bir seçim sayılması zordur.

Bugünkü içinden çıkılmaz durumda, en iyi 'aydınlatılmış' olan yön, geçmiş akılsızca yatırımın çoğunun tasarlanan çıkışlarını artık bulacağını ve geri kalanın değersizleşmesinin hemen hemen dikkat edilmemiş ufak bir artışla dünya enflasyonunu geçeceği umuduyla, borçların paraya çevrilmesine devam edilmesi olurdu. Somut olarak, bu, dünya kağıt parasının (SDR) borca sürüklenmiş Üçün-

19. R. Pringe, 'How Developing Countries Are Coping with Their Debt', **The Banker,** Aralık 1982. Makale, açıklarla finanse edilen büyüme biçimindeki YSÜ stratejisinin 1970'lerde tümüyle uygulanabilir olduğunu ve çok sayıda olumlu etkide bulunduğunu vurgulayarak başlamaktadır.

cü Dünya'ya serbest dağıtımını gerektirecektir. IMF'nin kendisi de, andığımız bu en ağır borçluların iç pazarın zararına olan en keskin düzenlemeleri yapmasını gerektirse de, yavaş yavaş kesikli tümüyle dönüşlü bir likidite artışı[20] düşüncesine gelmektedir. Bu oldukça çelişkili bir durumdur; çünkü, dünya talebinde güçlü bir iyileşmenin yokluğunda herhangi bir ihracata yönelik 'düzenleme', yalnızca, YSÜ'lerin 1981-1982 Krizine yol açan yapısal profilini yoğunlaştıracaktır.

Monetarist şokun yarattığı çevrimin kapatılmasının bir yolu olarak, borçların parasallaştırılması, eğer eski modeli yenilemiyorsa, —yani, eğer bu, YSÜ'lerin merkezi Fordizmin en aşırı kaprislerine daha az bağlı olan bir gelişme modelinde yeniden merkezileştirilmesi için bir fırsat oluşturuyorsa—, anlamlı olacaktır. Tüketim normları, daha çok ithalata rağbet etmeli, üretim yerel kaynakların kullanımına daha çok bağlı olmalı ve birikimi, belirsiz dış piyasalara daha az bağımlı olmalıdır. Ama bu ulusal toplumlarda ve uluslararası iktisadi düzende parasallık sorununun çok ötesine geçen değişimleri de öngörecektir.

Olası Gelişmeler Üzerine Son Bir Not

Caracas Konferansına başlanmışken, Türkiye'nin herbiri 15-20 milyon dolar değerinde 160 F-16 savaş uçağı siparişinde bulunduğu rapor edildi. General Dynamics, savaş uçaklarının kredi ile satılmasına izin verecek bir mali sözleşme yapabilecek başka hiçbir firma olmadığı için, ihaleyi kazandı. Türkiye de, besbelli ki F-16 siparişinin miktarından ötürü, borç yeniden program - bağlama anlaşmasına gerek duyan YSÜ'lerin ilki oldu. Ama monetarizm, üretim araçlarını sözde geçerli kalmayacak da olsa, iş 'şeytan ticareti'ne gelince, bu seçime tabi olmayacak gibi görülüyor.

Türkçesi : N. ERİŞOĞLU - Can OKA

20. Bu, 'borçlu ülkelerin akıl hocasının çelişkileri'ne işaret eden, Paul Fabra'nın hazırladığı bir dosyanın başlığıdır. (**Le Monde**, 13 Eylül 1983). Yazar, aşırı bir iç baskı ile gevşek para politikasının dünya enflasyonunu azdıracağını savunmaktadır.

«Çevre Devleti», Uluslararası İşbölümünde Süreklilik ve Değişme

James Petras *

«Fazla gelişmiş» ve «azgelişmiş» devlet, «güçlü» ve «zayıf» devletler üzerine odaklaşan tartışmalar, asıl sorunu, yani bu terimlere anlam veren, bunları biçimlendiren toplumsal bağlamı oluşturan sınıf ilişkileri ve mücadeleleri sorununu atlıyorlar. Bu yazıların ardında, 'devlet'in toplumun üzerinde bir konuma sahip olduğu, kendi mantığının ve etkinliğinin bulunduğu varsayımı yatıyor. Oysa, hiçbir şey, gerçekten bu kadar uzak olamaz. Devlet aygıtının gelişimi, yerel yönetici sınıfların hegemonya sürdürmekte gösterdikleri zayıflıklar ile doğru orantılıdır: Sivil toplum içerisinde arabulucu grupların bulunmaması; bunların, sömürgeci güçler, kapitalist ve ticari yayılma, şehirleşme, laiklik vb. tarafından çözülmesi, egemen mülk-sahibi grupları devletin baskı aygıtlarını güçlendirmeye zorlamışlardır. Bunun pahası, kimi zaman, çok yüksek olmuştur: Mülksahibi sınıfların polis ve ordu içerisindeki temsilcileri, onların çıkarlarını korumak karşılığında, çok yüksek fiyatlar koparmışlardır. Bu şantajın düzeyi ve **modus operandi**'**si, kimi zaman, egemen gruplara geri teper: Yönetici sınıf ile yerel egemen sınıfları etkileyen pratik çıkarlar arasında bir gedik açılıverir. 'Devlet'in gücü, ancak şu bağlamlarda anlaşılabilecek karmaşık bir terimdir: (1) bu, devletin, varolan toplumsal üretim ilişkilerini ayakta tutabilme yeteneği, daha da belirgin olarak, emek gücünü egemen mülk-sahibi grupların çıkarlarına uygun bir biçimde denetleme gücü ve (2) devletin, uluslararası piyasada artık-değer elde etmekte ve bunu verimli etkinliklere dönüştürmekte gösterdiği kolektif gücü ile ölçülebilir. Devletin ulusal ve uluslararası işbölümü içerisinde etkinlikte bulunabilme yeteneği, temelde, sınıf çatışmasının düzeyine bağlıdır: Yüksek bir çatışma düzeyinin yaşanıyor olması, devlet etkinliğinin sürdürülebilirlik zeminini yok eder; bundan ötürü de, zayıf devlet toplumsal uyumdan yoksun kalırken, güçlü devlet bu olanağı elinde tutabilmektedir. Böyle olunca, şu ortaya çıkıyor: 'Güçlü' ve 'zayıf'

(*) Sosyoloji Profesörü New York Devlet Üniversitesi, Binghamson.

(**) Modus operandi Çalışma yöntemi.

devletler tartışması **türev** bir olgudur. Çevre devletlerinin güçlülüğünün ya da zayıflığının kaynaklarının anlaşılması için, sınıf mücadelesi ve sınıf oluşum süreci ile bu sürecin niteliğinden başlamak gerekiyor. Toplumsal üretim ilişkileri baskı ihtiyacını doğurmaktadır. Bu, devletin zor kullanmasının üretim sisteminin korunması ve yeniden-üretimi için mutlak anlamda zorunlu hale gelmesi noktasına kadar bile varabilir.

Üretici güçlerin ve sınıf ilişkilerinin gelişmesi ile farklı bir sınıf yapısının serpilip büyümesi, devletin özel önemine biçim verir. Devlet aygıtının büyümesi, ilk elde, üretici güçlerin gelişmesi —ve yerel yönetici sınıfların savunmasızlıkları — ile paralellik gösterir. Şişirilmiş bürokratik kadrolar ile aşırı derecede yüksek askeri bütçeler, ancak tarihdışı, toplumdışı rasyonalitenin standartlarına göre —devleti, özgül sınıf konjoktürü ya da tarihsel durum ile ilişkilendiremeyen soyut nosyonlara göre— 'fazla-gelişmiş'tir. Çevrenin kimi tarihsel özellikleri bulunmaktadır —ve bu özellikler biliniyorlar—, çevrede üretici güçlerin gelişmesinden çok daha önce sınıf mücadelesi gelişmiştir. Bu olguya karşılık olarak da, devlet, «ekonomik olarak rasyonel» olanın çok ötelerine taşacak ölçülerde, devrimci alt-üst oluş («istikrarsızlık») korkusunu körükler. Dahası, devlet aygıtının, sivil toplumun diğer kurumlarının ötesinde yaygınlaştırılması, metropolitan güçlerin toplumsal yapıya derinden müdahele etmekte olduklarını yansıtır: Çevre devletini ayakta tutmak üzere, ileri kapitalist ülkelerden (ve neden olmasın, sosyalist ülkelerden de) askeri kaynak aktarımı, devlet ile sivil toplum arasındaki 'dengesizliğe' yolaçmıştır. Çevre devlet aygıtı, **sınıf mücadelesinin gelişimine ilişkin olarak, imparatorluk devleti mantığından** türeyip serpilmiştir (bu arada, küçük meta üreticilerini baskı altına almak üzere de modern askeri teknolojiyi devreye sokmuştur). Üçüncü Dünya ülkelerinin pek çoğunda karakteristik olan ordu ve ekonomi arasındaki eşitsiz teknoloji gelişimi, devletin mantığı içerisinde ortaya çıkan bir sonuç ya da devlet içerisindeki mistik bürokratik buyurganlığın bir sonucu olarak değil, ancak sınıf ilişkilerinde ortaya çıkan bir bunalım olarak anlaşılabilir; bu bunalım, egemen sınıfların emek-gücü üzerindeki hegemonyalarını kaybetmelerinden doğmaktadır.

Temel ayrımlar, devletin (göreli ya da mutlak) özerklik derecesinde, devletin baskı altına alabilme yeterliğinde ya da teknik etkinliğinde değil, temsil etmekte olduğu özel sınıflarda aranmalıdır.

Çevre Devletinin Ortak ve Farklı Özellikleri

Çevre devletlerinin benzer politikalar uygulama ve benzer kurumlar oluşturma yoluyla, gelişmenin «buyruklarını» yerine getirmekte olduklarını söylemek bir adet oldu. Böyle olunca, çevre devletleri arasındaki ortak ve farklı özellikleri belirlemek önem kazanıyor. Çünkü, çevre devletlerinin çoğu, ortak koşullardan ötürü, or-

tak politikalar ve pratikler geliştirirken, bir yandan da, birbirinden son derece farklı amaçlar ve yöntemler gözetmişlerdir.

Çevre devletlerinin, hemen hemen evrensel olarak rastladığımız en az beş ortak özelliği vardır: (1) ekonomiye yaygın ve uzun süreli müdahele, (2) kamu sektörünün artan etkinliği, (3) dış bağlarda yaygınlaşma ve derinleşme, (4) planlama enstitüleri ve mekanizmalarının kurulması ve değişen ölçülerde kullanılması ve (5) sanayileşmenin teşviki. İdeolojisi ne olursa olsun —en muhtar «serbest girişim rejiminden» en açık sosyalist rejimlere kadar—, çevre devletlerinin tümü, zor kullanma hakkının son kertede elde tutan statüsünü korurken bile, pekçok iktisadi rol ve işlevleri üstlenmişlerdir. Yaygın devlet etkinliği radikal rejimlerden beklenirken, çarpıcı bir biçimde, «serbest girişim» uygulayan rejimlerde devlet etkinliğinin çapı ve amaçları son derece gelişkin olarak ortaya çıkmıştır —hemen hemen ideolojik isteklerinin tersine, devletçidirler—. Devlet yalnızca vergi toplayıp mülkiyeti korumakla kalmamış, belli bir süre içerisinde pekçok sektördeki verimli birimlerin büyümesine etkin olarak karışmıştır. Kooperatiflerin örgütlenmesi, altyapı yatırımları, temel sanayiler, mühimmat fabrikaları, stratejik sanayiler —tümü de devlet etkinliğine sahne oldu. Herbir müdahelenin nedenleri biribirinden farklıydı: Kimi alanlarda başlangıç yatırımları, özel sermayenin gücünü aşmakta (sermaye malları sanayii), kimilerinde, kâr uzun bir döneme yayılmak durumundadır ve bazı zorluklar bulunmaktadır, bu durum, yabancı sermaye yatırımı için caydırıcı olmaktadır (çelik sanayii). Bunun ötesinde, devletin özel yatırımı destekleyip teşvik etmek için maliyetleri düşük tutmak gibi bir devlet politikası izlediği, altyapı geliştirimi gibi kimi alanlar da vardır (elektrik ve güç). Son olarak, devlet aygıtı içerisinde, kimi özel üretim etkinliklerinin denetimini elde tutmakta çıkarları bulunan özgül iktidar gruplarının varlığı sözkonusudur (örneğin, silah üretimine ilişkin olarak ordu) Bundan ötürü, devlet ideolojisi tersini söylese bile, çevre kapitalizminin büyümesi ve güvenliği için, **devlet** müdaheleciliği zorunlu hale gelmiştir. Devlet müdaheleciliğinin özel girişim için taşıdığı **tamamlayıcı** role böylece işaret etmiş olduktan sonra. bu politikaların doğrudan ürünü olan ve bunların önüne geçen bir diğer gelişmeye dönelim. Bir kamu sektörünün kurulması, statüsü, varlığı ve gücü sektörün talihine bağlı olarak büyüyüp küçülen bir bürokratik sınıfın gelişmesini de gerektirir. Devlet etkinliğinin başlatılması için gerekli olan ve kökleri yerel sermayenin ihtiyaçları ve yetersizliklerinde yatan itki, kimi durumlarda yerini, resmi önderlikleri bulunmayan ama karar verici rolü oynayan bürokratik burjuvazinin itici gücüne bırakır. Özerk kamu kuruluşlarının/parastatal/ların ve devlet yatırım ve ticaret kurumlarının korkunç bir hızla büyümesi, içerisinde milyoner bürokratların özel kesimdeki eşleri ile aynı ayrıcalıkları kullanmakta olduğu ve aynı tutucu toplumcu görüşleri savundukları yeni bir imparatorluğun parçalarını oluş-

tururlar — bu çift, sık sık birlikte iş girişimlerinde bulunur ve aynı sosyal klüpleri oluştururlar. Uluslararası mali sermayenin, özellikle Batılı bankaların petro-doları çevreye yeniden-döndürmesi ile birlikte boy atması, yeni bir devlet etkinliği için dev bir dolaysız finans kaynağı oluşturdu. Çevre devletlerinin tümünün özel para piyasalarının artan borçları ve bunlarla genişlemekte olan malî bağları da ideolojiden bağımsız olarak her yerde görülen bir diğer ortak özelliği oluşturuyor. Yükselen enerji, yiyecek ve sınai emtia maliyetleri, büyük ölçüde değişen sorunlarla meşgul olma biçimine kadar uzanarak, tüm çevre devletlerinin dış koşullarını homojenleştirme eğilimini yaratmıştır. Dış dalgalanmaları denetim altına almak için karteller aracılığıyla yürütülen çabalar ve çevre devletlerinin, şeker örneğinde Küba ve Brezilya'nın biraraya gelmesinde olduğu gibi, bağımlılıklarını yeniden belirleme çabaları da ortak koşulları sergilemektedir.

Son olarak, piyasanın yarattığı parçalayıcı ve kaotik etkiler, en laissez-faire rejimleri bile, sonunda, planlamaya ve dalgalanmaları hafifletecek devlet örgütlerini yaratma girişimlerine başvurmaya zorlamıştır bu, ancak yerel kapitalistler için bir kurtuluş olacak olsa bile. Planlama sürecinin kendisi ise, çoğu durumda rastgeledir ve verilere de güven duyulmaz; plan ile iş çevresinin davranışı arasındaki uyuşma, ancak tesadüfi durumlarda sözkonusu olur. Ancak eğer devletin plan ile meşru kılınmış finans tahsisatı olmasaydı, bu iş çevrelerinin de pek azı ayakta kalabilirlerdi. Planlamacıların amaçların ortaya konulması ve kaynakların tahsis edilmesi biçimindeki ritüelleri, böyle olunca, tümüyle de gereksiz olmamaktadır ve bu, sosyalist planlamayı başka yerlerdeki karşıtlarıyla biraraya getirme çabaları uzak bir gelecekte gerçekleşecek olmanın ötesine geçse bile böyle.

Radikal rejimler sözkonusu olduğunda, sanayileşme itkisi, programatik bir tutumun — azgelişmişliği ve emperyal bir merkeze bağımlılığı yenme arzusunun— bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Buna karşılık, bağımlı çevre ülkeleri de, kısmen ticari grupların sanayi etkinliğe dönüşmesi, kısmen ithal ikamesi programları ve dış ticaret açıkları (her koşulda sürüp giden inatçı bir sorun bu), kısmen de yerel piyasaları ele geçiren ve ya da sınai ihracat platformları yaratmak için ucuz emek sömürüsü peşinde olan metropol ülkelerden gelen baskılar yüzünden, sanayileşme programları uygulamışlardır. Burada bir ironi yatmaktadır: En 'bağımlı', dışarıdan yönetilen çevre devletlerinin bazılarında, en yaygın sanayileşme ortaya çıkmıştır— ancak, bu sürecin de ileride tartışacağımız kendi özgül nitelikleri bulunmaktadır.

Çevrede devletin belli ortak özellikleri gösterdiğini belirlerken, devrimci devletleri kapitalist devletlerden kökten biçimde ayıran özgül nitelikleri gözden kaçırmamak da gerek. Hatta bunlar, daha da önemli.

Müdahelenin, planlamanın, vb. sorunlarını etkili olarak ele alıp tartışabilmek için daha önce şu sorunun sorulması gereklidir: Devletin sınıfsal niteliği nedir? Yani, bilinen genel etkinliğinin dışında, devlet, özgül sınıfların sınıf çıkarlarına ilişkin olarak belli bir rol oynar ve bu etkinlik düzeyidir ki, **sınıf devleti** ile genel-olarak-devlet arasında ayrım yapmamıza olanak tanır. Şorun şudur: İktidardaki parti ve kimin bunun faturasını ödeyeceğine ve kimin devlet müdahelesi ve mülkiyetinden yarar sağlayacağına karar veren bürokrasi içerisindeki örgütler, hangi sınıfları temsil etmektedir? Ulusallaştırma nosyonundan daha önemlisi, 'kimin için?' sorusudur. Artık nasıl dağıtılmaktadır? Dışarıdan borçları alan kimdir; bunları kim geri ödemektedir? Kapitalist rejimler ile her tür ve renkten savunucuları, «devlet» ya da «ulus»u ortak referanslar olarak kullanıp ilişkiyi gizliyorlar. Hem devrimci devletler hem de bağımlı kapitalist devletler borçlanmışlardır; ilkinde borçlar genellikle üreticilere yarayan üretim etkinlikleri tüketimi finanse etmek için harcanırken, ikincisinde, bundan çok büyük çoğunlukla mülk sahipleri yararlanmışlardır. Üstelik, ödemeler ve ardarda gelen sertlik programlarının külfeti de, çevre ülkelerinin tümünde de sınıfların hepsince çekilmemiştir— seçici kısıtlamalar ve sertlik, ilk elde işçi sınıfının payına düşmüştür. Devrimci toplumlarda ise, yük daha düzgün bir biçimde üstlenilmiştir; bürokrasinin baş gösterdiği yerlerde, bunlar, maliyetin çoğundan kaçınmak istemişlerse de, yukarıdaki önerme savunulabilir. Bağımlı kapitalist ülkelerin pekçoğunda önemli ölçülere ulaşan bir kamu sektörü gelişmişse de, özel sektör, kamu sektöründen söz edilmeye değer ölçülerde personel, kaynak ve destek çekmeye devam etmektedir. Üstelik, kamu sektöründe, güç ve varlık kazanan çalışanlar ve yöneticilerde, özellikle de tepede, bu kaynakları özel yatırıma çevirme eğilimi vardır. (Kamu ile özel sektör arasındaki) bağlantıların ve rollerin değişmesi, kamu sektörünün özel sektöre bağımlı kalmasına katkıda bulunmaktadır. Kamu girişimleri kârlı oldukça ve varlıklı özel sektör kamu sektöründeki üst kademe yöneticilerle bağlantılarını sürdürdükçe, kârlı kamu firmalarının satılarak devlete daha az kârlı işlerin kalması, böylelikle serbest birişim sisteminin faziletlerini destekleyecek polemik malzemesinin oluşturulması gibi bir eğilim ortaya çıkmaktadır. Kamu girişiminin büyümesi pratikte, yukarıya doğru tırmanmakta olan mülksüz politikacıların ürülü girişimciler olmalarında bir sıçrama tahtası işlevini görmektedir: Bu tanıdık kariyer örüntüsü, bir milliyetçi kitle önderi ile başlar, kamu girişimleri (bazan «sosyalist» ünvanı da eklenerek) örgütlenip desteklenir; sonra, birleşik işlere girilir ve sonunda özel bir servet ve sermaye sahibi olup çıkılır. Batılı gözüyle bu dönüşüm, 'ideolog'dan 'pragmatist'e kayışın bir ifadesidir.

İlk evrede, sermaye kıttır, kapitalizm olumsuz bir görünüm vermektedir ve bunlar halkın beklentileriyle birleşince, çevre kapitalizminin siyasal önderlerini devlet girişimini geliştirmeye zorlar. Çok-

uluslu şirketlerle olan bağlantılar aracılığıyla çevre devleti, sınai ihracatını desteklemek için bir ittifak oluşturur. Ancak, geniş ölçekli kamu girişimlerinin işin içine girmesi, yerel personel kullanımı, kamu çalışanlarının yukarıya doğru tırmanma ve daha büyük ödüller talebinde giderek artan biçimde bulunmaları, bürokratik-milliyetçilik üzerinde bir baskı oluşturur. Bağımlı kapitalizmde, yerel yönetim yeteneği arttıkça, yerel sermaye ile bağlantıları olan bürokratik burjuvazinin yabancı sermaye aracılığıyla çokuluslu sermaye pahasına, yaygınlaştırılması eğilimi doğar. Bu istisnai koşullarda, devlet ile yerel sermayenin birleşik güçleri, dünya işbölümündeki rollerini değiştirmenin yollarını araştırır, sınai piyasalarda emperyal ülkelerle rekabete girer. Kimi durumlarda, bağımlı kapitalizmde çokuluslu şirketler tarafından varedilmiş bulunan iştirakçi sınıflar, dünya ekonomisinde rekabetçi kapitalizmin eyleyenleri konumunu alırlar.

Üretim kapasitelerini artırmaya devam eden devrimci rejimler de, dış finansa ve teknolojiye bağımlı kalmaya devam ederler. Ancak, öncelikler kitle örgütlülükleri tarafından ve göreli olarak eşitlikçi normlarla oluşturulmaktadır. Ne var ki, devrimci toplumun kısmen dünya piyasası için üretmek zorunda olmasından ötürü (bu toplumların hiçbiri, ihtiyaç duyduklarının tümünü, rasyonel olarak üretebilecek durumda değildir), bu piyasanın rekabetçi koşulları, toplumdaki üretimi biçimlendirmektedir. Devrimci toplumların ürettiği ürünler, etkin biçimde ve kapitalist toplumsal ilişkilere dayalı olan üklelerin maliyetleri ile rekabet edebilir maliyetlerle üretilmek zorundadır. Dünya mübadelesi içerisinde maddileşmiş bulunan sömürücü üretim koşullarının, devrimci topluma da kısmen aktarılması kaçınılmaz olur. Ancak, bu ülkede, halk iktidarı kurumları aracılığıyla yaşam koşullarını gözle görülür biçimde ilerleten kitlelerin devrimci siyasal örgütlülükleri, üretimin içinde ve dışında, piyasanın etkisi üzerine sınırlamalar uygulamaktadır. Ne var ki, üretici güçlerinin gelişmişlik derecesi düşük olan çevre ülkelerinde sosyalist devrimler olduğunda, bu ülkeler çelişkili bir durumda kalacaklardır: Toplumsallaştırılmış üretim, uluslararası işbölümünün bir parçasını oluşturmaya devam edecektir.

Çevre devletlerinde kamu sektörünün girişimlerinin artması, bizi, bunları sosyalizme geçiş halindeki toplumlarla karşılaştırmaya götürmemelidir; pekçok durumda, çevre devletlerinde kamu sektörü kapitalist üretimin maliyetlerini toplumsallaştırırken (dünya piyasası ile ilişkileri olan) sosyalizme geçiş durumundaki ülkelerde kapitalizmin öğeleri, sosyalizmin yararına işe koşulmaktadır. Örneğin çevre kapitalizmi koşulları altında devlet sektörü yüksek maliyet düşük kâr yönelimi içerisinde ve altyapı sektörlerinde genişlemekte, düşük maliyet-yüksek kâr özelliğindeki üretim ve işleme sektörleri ise özel ellerde tutulmaktadır. Toplumsal devrimci ülkelerin yürüttüğü kapsamlı bir toplumsallaşma süreci, bu olayların ender ve az rastlanır olmasını güvence altına almaktadır.

Özetlersek, ortak koşullar ve zorunluluklar, tüm çevre devletleri arasında ortak özelliklerin ortaya çıkmasına neden oluyorsa da, devletin etkinliğinin niteliği ve sonuçları açısından kapitalist ve devrimci devletler arasında temelde ayrılık gösteren bazı nitel farklılıkların bulunduğu da açıktır. Dünya kapitalist piyasasının devleti «homojenleştirdiği» nosyonu, tam da şu «çevre devleti» terimi, çok farklı yapıları birbirine karıştırmamıza yol açan yanlış bir adlandırmadan başka birşey değildir. Bu yaklaşım, sınai buyrukların, kapitalist ve sosyalist toplumlar arasındaki farklılıkları ortadan kaldırdığı yolunda kimi yorumları içeren geçmişin «yakınsama» kuramına benziyor. Toplumsal-devrimci bakış açısından, teknik-ekonomik gelişmenin çevresinde yer alsalar da, devrimci ülkeler, yeni bir toplumsal düzene dünya ölçeğinde bir geçişin **merkezini (epicenter: Depremin merkez noktası)** oluşturmaktadırlar. Devletlerin sınıflandırılmasında kullanılan daha önceki ölçütlerdeki «ekonomist» yanlışlık, bu ölçütleri önerenlerin Avrupa merkezli bakış açılarıyla uyumludur. Devletlerin daha karmaşık bir biçimde —toplumsal-siyasal merkezler ve teknik-ekonomik çevre olarak— konumlandırılması, farklı bir dünya düzeni ve bu düzenin dönüşümünün sürdüğü sürecin kavranmasını gerektirmektedir.

Şu anda varolan kapitalist dünya düzeninin iktisadi değişme hızı, pekçok gözlemcinin söylediğinden çok daha düşüktür. Siyasal ve yasal olarak bağımsız devletlerin ve bir uluslararası forumlar ve 'projeler' bolluğunun ortaya çıkmış olmasına karşın, son yirmi yılda, uluslararası işbölümü pek az değişmiştir. Kapitalizmin geleneksel işbölümünü yeniden tanımlayabilme yeteneği çok abartılmıştır Bu noktayı şimdi biraz ayrıntılı olarak inceleyeceğiz.

Uluslararası Yeni İşbölümü

Üçüncü Dünya'nın hammadde ihraç edip işlenmiş madde ithal ettiği eski sömürgeci işbölümünün aşılmış olduğunu ve «uluslararası yeni işbölümü»nün ortaya çıkmış bulunduğunu söyleyen çok sayıda kuramcı vardır.[1] Bu yeni işbölümüne göre, Üçüncü Dünya ülkeleri, ileri-sermaye yoğun mallar karşılığında, kapitalist ülkelere ucuz emek-yoğun mamül mallar ihraç edecek kadar sanayileşmişlerdir. Uluslararası yeni işbölümünün varlığını savunan kuramcılar, Üçüncü Dünya'da süren sanayileşmenin, yeni dünya kapitalist rasyonalitesini ve mantığını yansıttığını iddia etmektedirler. Bu varsayımları

1) Bkz. Folker Frobel, Jurgen Heinrichs, Otto Kreye, «The New International Division of Labor Origins, Manifestations and Consequences» (mimeo), Bill Warren, «Imperialism and Capitalist Industrialisation», **New Left Review** (Eylül/Ekim 1973). Ayrıca bkz. Martin Landaberg, «Export-Led Industrialisation in The Third World: Manufacturing Imperialism», **The Review of Radical Political Economics**, c. II, No. 4. ss. 50 - 13.

değerlendirmek için, Dünya Bankası'nın —hem 1960 hem de 1976'ya ait verileri içeren çalışmasından* alınmış olan seçilmiş kimi ülkeleri inceleyeceğiz (47 ülke).

1976'da, seçilmiş dünya ülkelerinin % 80'inde, birincil emtia, ihracatın % 70 ya da daha çoğunu oluşturuyordu. Dahası, bu ülkelerin yarısında, birincil emtia, ihracatın % 90'ını aşıyordu (Bkz. Tablo I).

TABLO I

Birincil Malların Toplam İhracat Yüzdesine Göre Gruplanmış Ülkeler
N = 47

Birincil Malların İhracata Yüzdesi	Ülkelerin Yüzdesi	
% 90— 100	40.4	
% 80— 89	21.3	} 80.8
% 70— 79	19.1	
% 60— 69	2.1	
% 50— 59	2.1	
% 50'nin altı	14.9	

Bu sonuçların en çarpıcı yanı, pek çok ülkenin resmi bağımsızlıklarını elde etmesinden yirmi yıl sonra bile, dünya işbölümü örüntüsündeki **sürekliliktir.** Üçüncü Dünya'nın pekçok yöresinde sanayi üretiminin gelişmiş olmasına karşın, kapitalist dünya ekonomisi içerisinde Üçüncü Dünya ülkelerinin asıl rolü, hala, birinci emtia kaynaklarını oluşturmaktır. Ticari çeşitlenme ile sınai ihracatın artmasının, bağımsızlıkla birlikte gelen siyasal değişikliklerden önemli ölçüde etkilenmiş olmadığı açıktır. Görünen o ki, piyasalar ile merkez kapitalist ülkelerdeki sınıflar arasındaki sosyo-ekonomik bağların sürekliliği, siyasal önderlikteki değişikliklerden daha güçlüdür.

Şimdiye kadar ele almış bulunduğumuz olgular, uluslararası yeni işbölümü (UYİ) nün savunucularının iddialarını somutlaştırmaktadır —Üçüncü Dünya ülkelerinin ezici çoğunluğu, hala egemen olarak, birincil ürün ihracatçılarıdırlar.

UYİ tartışması, 'Üçüncü Dünya ülkeleri «geliştikçe», bu ülkeler dünya işbölümündeki konumlarını değiştirmeye çalışacaklardır' yollu bir tartışma biçimini alabilir.

(*) Dünya Bankası Raporu, 1979 (Washington: Dünya Bankası, 1979)

TABLO II

Gelir Düzeyine Göre Birincil Emtia Payı Yüzdesi

	1960	1976	1960-1976 Yüzde Farklılık
Düşük Gelirli Ülkeler			
Etopya	100	98	+ 2
Mali	96	99	— 3
Burma	99	99	0
Malawi		96	
Hindistan	55	47	+ 8
Pakistan	73	43	+ 30
Tanzanya	87	91	— 4
Sri Lanka	99	86	+ 13
Haiti	100	49	+ 51
Kenya	88	88	0
Orta Afrika Cum.	98	82	+ 16
Uganda	100	100	0
Endonezya	100	98	+ 2
Yüksek Gelirli Ülkeler			
Mısır	88	73	+ 15
Kamerun	96	90	+ 6
Gana	90	99	— 9
Honduras	98	90	+ 8
Nijerya	97	99	— 2
Tayland	98	81	+ 17
Yemen Arap Cum.		87	
Filipinler	96	76	+ 20
Kongo Halk Cum.	91	87	+ 4
Papua Yeni Gine	92	99	— 7
Fas	92	84	+ 8
Fildişi Sahilleri	99	92	+ 7
Ürdün	96	79	+ 17
Kolombiya	98	78	+ 20
Ekvador	99	98	+ 1
Kore Cum.	96	12	+ 84
Nikaragua	98	84	+ 14
Suriye Arap Cum.	81	90	— 9
Malezya	94	84	+ 10
Cezayir	93	99	— 6
Türkiye	97	76	+ 19
Meksika	88	69	+ 19
Jamaika	95	44	+ 51
Şili	96	95	+ 1
Tayvan		15	
Kosta Rika	95	71	+ 24
Brezilya	97	75	+ 22
Irak	100	100	0
Arjantin	96	75	+ 21
İran	97	99	— 2
Trinidad ve Tobago	96	94	+ 2
Hong Kong	20	3	+ 17
Singapur	74	54	+ 20
Tunus	90	74	+ 16

TABLO III

Düşük ve Orta Gelirli ÜD Ülkelerinin ve 1976'daki Birincil Ürünlere Göre İhracat Yüzdeleri
N = 47

Gelir Düzeyi (Ülkeler)	% 70 İhracat Yapan Ülkelerin Yüzdesi (Birincil ya da Üstü)	% 70'den Az İhracat Yapan Ülkelerin Yüzdesi (Birincil İhracat)
Ort.	% 82	% 18
Düşük	% 72	% 23

Üçüncü Dünya ülkeleri arasında —yine Dünya Bankası ölçütlerini kullanarak— gelir düzeylerini ele alır ve bunları düşük gelirli/orta gelirli olarak bölersek, orta gelirli ülkelerin beşte dördünden çoğunun ağırlıkla birincil mallar ihracatçıları olduğunu (% 70 ve fazlası); düşük gelirli ülkelerin dörtte üçünden daha azının bu özelliği gösterdiğini görürüz (Bkz. Tablo II ve III). Açıkça, ulusal ekonomideki gelişme düzeyi, Üçüncü Dünya ülkeleri arasındaki uluslararası işbölümündeki rollerini değiştirme eğiliminin iyi bir göstergesi değildir. Pakistan ve Hindistan gibi düşük gelirli ülkelerde, gelişmedeki korkunç eşitsizlik kendini tipik Asyagil sefaletin hemen yanıbaşındaki büyümekte olan bir ihracat sektörü ile ortaya koymaktadır. «Orta gelirli» ülkelerde, dev / yedek / işçi yığınları, başlangıçta dış finans yönündeki güçlü telkinler, en azından, siyasal-askeri stratejik çıkarların ürünleri, üç öndegelen ülkede (Güney Kore, Hong Kong ve Tayvan) sınai ihracatın ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Üçüncü Dünya ülkelerindeki gelir artışının, basitçe, birincil meta ihracatına süregelen bağımlılık ile uyuşmazlık gösteriyor olmadığı açıktır. Gerçekte, ihracat örüntüleri için sanayileşme, yüksek gelirle Üçüncü Dünya ülkelerinden çok, en düşük gelirli ülkelere daha çok çekilmiş izlenimini vermektedir.

Üçüncü Dünya ile merkez kapitalist ülkeler arasındaki genel ilişkiyi, hâlâ, eski işbölümünü betimliyor olması açık olmakla birlikte, bu örüntüden uzaklaşan bir **izleğin** varlığı sözkonusudur. Seçilmiş ülkelerin aşağı-yukarı üçte ikisi, 1960 ile 1976 arasında, ihracatta birincil-olmayan mallara doğru bir kayma göstermektedirler. (Tablo IV)

TABLO IV

Seçilmiş Üçüncü Dünya Ülkeleri Arasında 1960 - 1976 Döneminde Birincil Emtia İhracat Oranlarının Karşılaştırılması

İhracatta Birinci Emtiaın Oranının Azaldığı	ÜD Ülkeleri	% 63.8
İhracatta Birincil Emtiaın Oranının Arttığı	ÜD Ülkeleri	% 17.0
İhracatta Birincil Emtia Oranının Değişmediği	ÜD Ülkeleri	% 8.5
Veri Yok		% 6.4

UYİ iddiaları fazlaca abartılıyor olmakla birlikte, genel piyasada mübadeledeki **değişmelerin** incelenmesinin bazı temelleri de bulunmaktadır. Ancak, çeşitlenme yönündeki genel izleğin katetmesi gereken daha çok yol olduğu ve ülkelerin aşağı yukarı dörtte birinin ya hiçbir değişim göstermediği ya da birincil ürünlerin ihracatına **giderek** daha çok bağımlılaştığı da akılda tutulmalı.

Dahası, bu izleği çözümlerken, değişim oranının incelenmesi de önem taşımaktadır. Biz, Dünya Bankası örneklerinden, herbiri için 16 yıllık bir döneme ait verileri elde bulundurduğumuz 32 ülkeyi inceledik.

Sınai ihracatın gerçek gelişimi oldukça farklı örüntüler göstermektedir —seçilen ülkelerin dörtte üçünden çoğu düşük ya da orta büyüme göstermiş, ancak beşte birinin biraz üstüne çıkan sayıda ülkede önemli büyüme gözlenmiştir—. Bu büyüme rakamlarını değerlendirirken, Üçüncü Dünya ülkelerinin çoğunun çok düşük taban rakamları ile yola çıkmış olduğu, dolayısıyla çarpıcı kazançların birincil emtiaya önemli ölçüde bağımlılığı hala aşamadığını da dikkate almak gerekir. Birincil ihracatlarda-önemli artışlar gösteren 20 ülkeden 13'ü ya da % 65'i hâlâ birincil ürün ihracatına önemli ölçüde (% 70 ya da üstü) bağımlıdır. Gerçekte, yalnızca yedi Üçüncü Dünya ülkesinde birincil-olmayan mallar toplamın % 50'sini aşmaktadır (Hong Kong, Hindistan, Pakistan, Güney Kore, Tayvan, Haiti ve Jamaika).

TABLO V

1960 - 1976 Arasında Sanayileşen Ülkelerde Birincil-olmayan İhracatın Yüzde Artışı

Yüzde Artışı	ÜLKELERİN Yüzdesi		
% 5'in altı	% 18.8		
% 5 - 10	% 18.8	düşük	% 37.6
% 11 - 20	% 40.6	orta	% 40.6
% 20'nin üstü	% 21.9	yüksek	% 21.9

Bu müstesna yedi durum üzerinde odaklaşarak, UYİ savunucuları, bu ülkelerin bazılarının kapitalist ve sosyalist ülkeler arasındaki dünya ölçeğindeki saflaşmada aldıkları özel stratejik askeri **siyasal** konumlarına (Hong Kong, Güney Kore, Tayvan) ve **ulusal** sınai gelişimlerinin tarihsel köklerine (Hindistan) bakarak, Üçüncü Dünya üzerine kuram geliştirmeye çalışmışlardır.

Üstelik, kısmen sınai büyüme ve ihracatın çeşitlenmesi, UYİ kuramcılarının öne sürdüğünün tam tersine, metropol ülkelere yapılan ihracatca uyarılmıştır. Daha devingen olarak sanayileşen çok sayıda Üçüncü Dünya ülkesi için, bölgesel genişleme büyüme örüntüleri açısından daha can alıcı hale gelmektedir.

Geçmişin ticaret örüntüleri, yalnızca kısmen ihracatın yapıldığı yerlere göre biçimlenmiştir. Düşük gelirli ÜD ülkeleri arasında metropol-olmayan alanlara yapılan ihracat 1960'da % 37, 1976'da % 34 oranına ulaşmaktadır. «Orta gelirli» Üçüncü Dünya ülkeleri arasında, metropol-olmayan alanlara yapılan sınai ihracat oranında % 29'dan % 33'e tırmanan bir kayma olmuştur.

Ancak birincil emtiaya olan bu süregelen bağımlılık ve son derece seçilmiş sinai çeşitlenme bağlamında, «uluslararası yeni işbölümü»ne yönelen sınırlı bir izlekten sözedilebilir. 1976'larda, düşük gelirli mamül ihracatın yaklaşık % 52'si, orta gelirli ihracatın % 64'ü merkez kapitalist ülkelere yapılmaktaydı. En ileri düzeyde sanayileşmiş ÜD ülkeleri arasında, tekstil ürünleri ve giyim, Hindistan'ın sınai ihracatının % 20'sini, Pakistan'ın % 32'sini, Güney Kore'nin % 36'sını Tayvan'ın % 30'unu, Hong Kong'un % 44'ünü oluşturmaktadır. Tekstil ürünlerinin ve giyimin baskınlığı, andığımız bu en devingen ÜD ülkelerinin sınai itkisinin bile son derece sınırlı ve duyarlı niteliğini ortaya koymaktadır. Esasen, emek yoğun imalat için, ucuz emeğin sağlanabilirliği, sanayiin ilerlemesinin önemli bir özelliğidir— ama bu, uluslararası yeni işbölümü ile ilgili önemli varsayımlar için bir zemin oluşturmaz.

UYİ kuramcıları, ÜD'nın karşıkarşıya bulunduğu önemli sorunların çoğunu bulanıklaştırmışlardır. Gerçek sorun, metropol ülkelerdeki sanayi sermayesinin mantığından türeyen uluslararası yeni işbölümünün gelişimini görmekten çok, metropoldeki sınai piyasaların çok sınırlı olarak açılması, sınai finanstaki sınırlamalar, teknoloji aktarımına engellerin oluşturulması, vb. dir. UYİ okulunun entelektüel iflası, bunların, metropolde devlet politikasını biçimlendiren sınıf güçlerini ve çokuluslu şirketlerin gerçek tavrını çözümlemedeki yetersizliklerini yansıtmaktadır. Soyut çıkarsamacı bir kapitalizm modeli üzerinde çalışarak, savlarına destek olacak açıklayıcı «vakıa»yı gelişigüzel seçerek, bu okul, Latin Amerika'nın büyük ülkelerindeki çokuluslu sanayi üretiminin % 90'ından çoğunun, iç pazarın fethine yönelik olduğu olgusu ile ilgilenmeyi bir yana bırakmışlardır[2]. Hong Kong, Güney Kore ve Tayvan deneyimi üzerinde sabitleşerek, Kuzey ile Güney arasındaki, tam da ÜD ülkelerinin yeni piyasalara açılma **yetersizliği** ve metropol ülkelerin uluslararası yeni işbölümünün yaratılmasına gösterdiği direnişin uzlaşmazlığı üzerindeki temel çelişkileri kavrayamamışlardır. Gerçekleşen sınai ihracat, geniş ölçüde, burjuva ÜD ülkelerinin ve metropolitan rekabetçi kapitalizmin sınırlı sektörlerinin (elektronik, giyim/capitalists/) birleşik baskılarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. UYİ kuramcıları, üye ülkelerin ekonomik politikalarının formüle edildiği işlemsel temel

2) Bkz.James Petras, «Comment l'Amerique latine aimente le prosperite des Etats - Unis», **Le Monde Diplomatique,** Ağustos 1979, s. 133 - 136.

olmaktan **çok uzak** olan Trilateril Komisyon tutumunun raporlarının retoriğine kabül edilmişlerdir.

UYİ savlarının temelini oluşturan terimler de tartışılır. «Sanayileşme» nosyonu, farklı yerlerde çok farklı anlamlar taşımaktadır.[3] Metropol ülkelerde bu terim, yenileşmenin yordamlanmasını, geniş ölçekli araştırma geliştirmeyi, makine donanımının, işlemenin, montajın, satış ve dağıtımın geliştirilmesini anlatmaktadır. Çevrede ise, sanayileşme' yalnızca öğelere karşılık gelir —makine donanımının çoğunda sözkonusu olduğu gibi, ithal edilen teknoloji ve satışları ifade eder. Dahası, pekçok ülkede, sanayilerin konumları, özgül bir toplumsal etmenler kümesine bağlıdır— ücretin düşük olması, vergi ve grevin sözkonusu olmaması — bunlar da, öte yandan, sınai gelişimin 'yaygın etkilerini' sınırlayan ve ikincisi, koşullar değiştiğinde sanayiin toplanıp bu ülkeden ayrılmasına yolaçabilir[4]. Hem tarihsel hem de çağdaş deneyimler, Batılı 'sanayileşmenin', Doğu'nun 'ayna'sı olduğu yolundaki basit nosyonları reddetmemizi sağlamalıdır.

Üçüncü Dünya sanayileşmesinin niteliğine daha yakından bakacak olursak, buralardaki sanayilerin çoğunun düşük düzeyde sınai bilgi ve yatırım gerektiren montaj birimleri olduğunu görürüz. Üstelik Güneydoğu Asya, Meksika, Orta Amerika ve Karaiblerde şirketlerin üretim alanlarında tüm niyet ve amaçları doğrultusunda egemenliği elde bulundurduğu serbest ticaret bölgelerinin ortaya çıkışında düşünüldüğünde, üretim ancak en anlamsız ve yasal anlamda «ulusal»dır: Toprak «ulusal»dır, işlemler, yasalar ve üretim ise, gerçekte, yabancılarca yürütülmektedir. Dahası, Üçüncü Dünya ülkelerinin çoğunda sınai üretimin parçalanmış niteliği, bizim, tümleşik üretim süreçleriyle değil, metropolitan güçlere bağımlı ve onların denetimindeki kısmi ve sınırlı üretim ile ilgilenmekte olduğumuz anlamına gelir.

Kapitalizmin Üçüncü Dünya ülkelerini hergün biraz daha fazla dönüştürmekte olduğu açıktır. Birincil ürünler, makineleşmeye ve taşımacılığa konu olmakta, ticari genişleme de kapitalist devlet tarafından teşvik edilmekte, agro-mineral ürünlerin sınai işlenmesi açık bir biçimde gelişmektedir. Ulusal siyasal iktisat içerisinde, sanayi büyümekte ve birincil mal üretimi azalmaktadır. Geçici ve mevsimlik olarak istihdam edilen yarı-proleter kırsal ve kentsel işçi yığınları, proleterleşme sürecine eşlik etmekte, hatta onu aşmaktadır. Yine de bu, sınai büyüme ağırlıklı olarak geleneksel ihraca-

3) Philip Mc Michael, James Petras and Robert Rhodes, «Industrialisation in The Third World», James Petras, **Critical Perspectives on Imperialism and Social Class in The Third World** (New York: Mothly Review, 1979), ss. 103 - 136 içerisinde.

4) James Petras, Juan Manuel Carrion, «Contradictions of Colonial Industrialisation and The Crises in Commonwealth Status: The Case of Puerto Rico», Petras Critical Pespectives on Imperialism and Social Class in The Third World, **op. cit. ss.** 253 - 70. içerisinde.

tın süregelen büyümesine, finanse edilmesine ve sürdürülmesine bağlıdır. Dahası, sanayide en devingen biçimde büyüyen sektörler, yalnızca iç sektörler değildir; bu, geniş ölçüde, dayanıklı malların alıcılarına, yani nüfusun % 20'sini oluşturan üst orta ve üst sınıflara yönelmiştir. Uluslararası bir yeni işbölümünün var **olması** ve 1990' larda dünya sanayi ihracatının % 15'ini gerçekleştiren Üçüncü Dünya ülkelerinin bile kasvetli görünüşü büyüyen sınai kapasite ve birincil üretimden kaynaklanan sürekli artan artık-emek gücü arasındaki iç çelişkileri artırmaktadır. Yeni bir işbölümü aramak yerine, Üçüncü Dünya'da yeni bir işçi temelli toplumsal devrimler öbeği bekleyebiliriz.

Çevre Devletleri ve Eski ve Yeni İşbölümü

Önceki tartışmalardan, farklı çevre devleti türleri arasında bir ayrım olduğu; bunların kiminin geleneksel, kiminin ise yeni işbölümüne katıldıkları sonucuna çevredeki rejimleri tanımlayan ideolojik bölünmelerin kestirmeden ifadesidir. Geleneksel işbölümünün —egemen olarak birincil emtia ihracatçılarının— hala bir parçası olmakta devam eden en az dört farklı rejim türü tanımlayabiliriz: (1) Yönetici sınıfın ayakta kalabilmek için metropolitan siyasal ve askeri devlete şiddetle gerek duyduğu **yeni-sömürgeci** rejimler. Bu ülkeler arasında Zaire, Gabon, Tayland ve Kamerun'u sayabiliriz. (2) Bağımlı **gelişmeci** rejimlerin kendi siyasal ve askeri güçleri bulunmaktadır ve bu rejimler bu güçlere dayanırlar, ama bu rejimlerin ekonomik genişlemesi büyük oranda metropolitan finansman ve yatırım kaynakları tarafından yürütülmektedir. Bu ülkeler arasında, sanayileşirken bile geleneksel ihracata dayalı olma niteliklerini koruyan Kenya, Mısır ve Kolombiya'yı sayabiliriz. (3) Geleneksel işbölümünde ısrar eden üçüncü çevre devleti varyantı da, Cezayir, Libya ve Irak gibi **devlet kapitalizmi** uygulayan ülkelerdir. Bu durumda, sıkı devlet mülkiyeti ve ağır sanayiin gelişmesi, uluslararası piyasalarla henüz rekabet edemeyen ya da henüz tamamlanmamış bulunan yeni projelerin finanse edilmesi için, petrol ihracatına bağımlılığı ortaya çıkarır. (4) Yeni üretim alanları açan ve birincil emtia rolünden ayrılmayı olanaksız kılan sınıf yapısını dönüştüren, Küba gibi **devrimci** rejimler. Kısmen, kıtlık, stratejik kaynakların yüksek maliyeti, nitelikli personel eksikliği, Sovyet Bloğu ile yapılan uygun anlaşmalar yüzünden, Küba, birincil emtia ihracatçısı olarak kesin bir konumda kalmaktadır.

Özet olarak, pekçok çevre devletinde siyasal ve toplumsal değişiklikler gözlenmekle birlikte, bu ülkeler, uluslararası işbölümündeki yerlerini yeniden tanımlayamamışlardır. Yine de, ihracat türündeki benzerlikler —birincil emtia—, ithalat türündeki farklılıkları ve bunların nasıl kullanıldığını gözden saklamamalıdır: Yeni-sömürgeci devletlerde lüks ithalat ve tüketici maddelerinden üst sınıflar ya-

rarlanır ve bunlar yeni üretici güçlerin ortaya çıkışını sınırlarken, devrimci rejimlerde tüketici mallarının ithalatından nüfusun büyük bir çoğunluğu yararlanmaktadır. Benzer biçimde, 'ulusal gelişmeci' rejimlerin ithal ettiği sermaye malları ulusal burjuvazinin mirası olarak alınırken, devlet kapitalizmi rejimlerinde, bunlar, bürokratik bir katmanın yönetiminde halkın yasal denetimi altındadır. Dış ilişkiler aynı kalırken, içteki rejim türü, mübadeleler yoluyla elde edilen ekonomik artığın dağıtılma biçiminde önemli farklılıklar yaratmaktadır. Bir devletin uluslararası işbölümüyle ilişkisini yeniden tanımlamanın tarihsel olabilirliği, çevre devletinin artığı yeni ürünler ve yenilikler yaratabilecek sınıf ve kurumlara yönlendirebilme yeteneğine bağlıdır. Yeni-sömürgeci devlet dışında değişik ölçülerde kapasite yaratmaya çalışır görünürken, yalnızca devrimci devletler, yeniliğin meyvalarının, üreticilerin çoğunun yararına toplanmasını güvence altına alabilir izlenimi vermektedir.

Tam da eski işbölümünde çok sayıda çevre devletinin varolduğunu görmüş olduğumuz gibi, yeni işbölümünde de benzer bir gruplama yapılabilir: (1) Hong Kong gibi **sömürgeci** rejimler Güney Afrika gibi **sömürgeci yerleşik rejimler,** sanayi ihracatçıları arasında yer alırlar; (2) içerisinde Güney Kore, Brezilya, Tayvan ve Singapur' un sayılabileceği **bağımlı gelişmeci** rejimler; (3) Hindistan da muhtemelen **devlet kapitalisti** rejimlerden birisi olarak değerlendirilebilir ve (4) **devrimci** rejimlere de örnek olarak Çin'i verebiliriz.

Bu devletlerin UYİ'ndeki rolleri, kısmen, ucuz emek kaynağının varlığı ve rejimin bu emek gücünün sanayi ihracat platformları yoluyla yabancılarca sömürülmesini artırmada gösterdiği (özellikle Güney Asya ülkelerindeki) istekliliğe bağlıdır. Brezilya, Hindistan ve Güney Afrika gibi büyük ülkelerde, korkunç bir ihracata yönelik devlet sanayi sektörü, ihracat teşviki ve yasal girdilerin düşük maliyeti kombinasyonu ile birlikte geliştirilmektedir. Uzun dönemli dış bağlantıları olan ulusal girişimci grubun varlığı da ek bir etmendir. Asya'da çok uluslu sermaye, ülkenin uluslararası işbölümüne katılımını yeniden tanımlamada önemli bir rol oynamış görünürken, Latin Amerika'da bu, «ulusal» sermaye, yerel büyük işletmeler ve kamu işletmeleri olmuştur. Güney Kore her iki örüntüyü birleştirmiş görünmektedir: Devlet ve çokuluslu firmalar —devlet daha çok önem taşımak üzere— birleşmiştir. Uluslararası işbölümünün katılımlarını yeniden tanımlayan bu çevre devletleri arasında, bunların yeni konumlarının **devamlılığını** gözönüne alarak, daha temel bir ayrımın yapılması gerekiyor. Asyalı ve kimi Karaibli ülkeler oranında, ihracat sanayileri, **gerikalmış bağlantıların** herhangi birinden ve tümünden mahrumdurlar: Montaj birimlerinin oluşturulması sırasında, **yalnızca toprak** ve **emeğe** çokuluslularca el konulmuştur. Dolayısıyla, bunların uzun-dönemli istikrarı üzerinde kesin kısıtlamalar bulunmaktadır. Sınıf çatışmasının patlak vermesi ya da milliyetçi hareketler, metropol ülkelerde korumacılığı geliştirerek ücret mali-

yetlerini artırabilir ve şirketlerin tası tarağı toplayıp başka ülkelere hareket etmesine neden olabilir. Bu gibi örnek-olaylarda, sınai dönüşüm yüzeyseldir ve **geriye dönüşe açıktır.**

Çin'de, siyasal bürokratların yerini açık bir biçimde yönetim seçkinlerinin alması, tarihsel bir gelişim görünümündedir — Çin'in dünya piyasasında, geleneksel bir role, yani dışarıya emek yollamaya, yabancı sermayeye ayrıcalıklı sanayi alanlarını teklif etmeye, dış borçlarını biriktirmeye, vb., yeniden dahil edilmesine yol açmaktadır. Şöyle ya da böyle, siyasal bağlam farklı bir görünüm vermektedir: Güçlü bürokratik merkeziyetçi devlet, ulusun, düşman emperyalist ülkeler arasında parçalanmasına yönelik tüm girişimlere engel olmaktadır. Ne var ki, bürokratik kolektivist önderliğin çabası, ucuz emek sömürüsü, hatta Güney Kore ve Tayvan'dan yayılan emek-yoğun ihracat mallarının fiyatlarının kırılması yoluyla sınai ihracatlarını maksimize etmeyi hedeflemektedir.

Özet olarak, çevre devletlerinin dünya ekonomisiyle ilişkilerinin, devletin **sınıf niteliği** ve **bunların eski ya da yeni işbölümündeki konumuna** göre değiştiği sonucuna varabiliriz. Tek tek şu ya da bu özelliğe bakmak, siyasal ve toplumsal eylemin kısıtlılıklarını ve sınırlarını anlamamıza olanak sağlamaz.

Çevre Devleti Stratejileri ve Sosyalizme Geçiş

Özel olarak toplumsal devrimler ve dünya ekonomisi arasındaki ilişkiye bakacak olursak, en az dört ayrı stratejinin ayırdına varabiliriz:

(1) **Kopuş ve Otarşi :** Pol Pot yönetimi altındaki Kampuçya deneyimi, Mao'nun Çin'i ve Stalin'in Rusya'sı dönemlerindeki belli eğilimler, dünya mübadelelerinden çekilerek tümüyle iç kaynaklar temelinde üretici güçlerini geliştirmeye çalışan bir yaklaşımı ortaya koymaktadır: Bu okula göre, kendine güven, kişisel erdemler ile iktisadi sağduyuyu bağdaştırır. Bu yaklaşım, yüzyıllar süren gelişmeyi birkaç onyıla sığdırmaya yönelik, büyük ölçekli ve sürekli olarak baskı ve denetime gerek duyan güce dayalı çabalara girişmiştir. Bu çaba, —rejimin gereksiz olarak addettiği tüm diğer alanları bir yana bırakarak— uluslararası işbölümü yoluyla edinilen malların pekçoğunu içeride üretme amacını gütmüştür. Sertlik, toplumun modern sosyalizm yerine ilkel komünizmin bir biçimine yaklaşmasına neden olmuştur.

(2) **Kapitalizmden Kopuş ve Sovyet Bloğuna Entegrasyon :** Küba ve Vietnam, Sovyetler Birliği ile —hadler, geçmişte Batı ile olduğundan çok daha cömert de olsa— geleneksel bir işbölümüne girmişlerdir. ABD ile uluslararası çatışma ürünü bu politika, kısmen, ideolojik bir seçimin sonucu olmaktan çok, bu ülkelere empoze edilen koşulların bir ürünüdür.

(3) Sovyet Bloğundan Kopup ve Dünya Piyasasına Yeniden Girme : Çin, Batı ve Japon sermayesiyle birleşerek üretici güçlerini, emek yoğun ürünlerin ihracı yoluyla da uluslararası piyasadaki payını maksimize etme girişiminin en berrak ifadesidir. Bağımlı bürokratik kolektivizmin ortaya çıkışı, Çinli önderlerin dünya piyasalarında yeni bir rol peşine düşmeleriyle birlikte gözlenmiştir. «Modernleşen» bürokratik önderlik— Batılı sermaye arası bağlantılara, toplumsallaştırılmış üretim ile giderek artan yönetimsel tahsisat ve toplumsal artığın kullanımı (ve dünya mübadeleleri aracılığıyla çekilip alınması) arasındaki çelişkilerini yükselmesine eşlik etti. Bürokratik önderliğin «sosyalist bilinç»i **yönetimsel-teknokratik** ölçütlere göre yeniden tanımlama yeteneği, eğer üreticilerle olmayacaksa, mutlaka parti-ordu aygıtıyla meşruiyetini sürdürmekte canalıcı önem taşımaktadır.

(4) Komuta Edici Konumların Ele Geçirilmesi ve Her İki Blokla Görüşmelere Oturma : Nikaragua, dünya ticaretinin avantajlarını ve kendi **karma ekonomisine** Batılı ülkelerden teknoloji aktarımını maksimize etme çabasına girmiş bulunmaktadır. Ülke, bir yandan da, devlet içerisindeki siyasal ve ideolojik değişiklikler yoluyla, sosyalist ülkelerden siyasal ve ekonomik destek sağlamaktadır. Bu yaklaşımda, devrimci devlet canalıcı mali sektörler ile dışticaret sektörleri ile bir kısım verimli alanları elde tutar ve kitle örgütlülükleri yoluyla özel sektörün geri kalan kesimlerini denetler. Bu yaklaşım, Çin olgusunda eksikliği açık olarak görülen devrimci bütünlüğünü korurken, hızlı kopuş yaklaşımının (Küba) getirdiği altüst oluş yaşanmaksızın, adım adım toplumsallaş(tır)ma sürecine evrilmeye, sertlikten ve kendine dayalı yaklaşımın gerektirdiği baskıdan kaçınmaya çalışmakta. Bununla birlikte, bu dönüşüm sürecinin olanaklılığı, uluslararası sermayenin baskıları ve yerel sermayenin artan siyasal muhalefeti gözönüne alındığında, tartışma götürür görünmektedir.

Sonuç

Çevre devletleri hakkındaki en çarpıcı olgu, birincil üretim ihracına bağımlılığın sürmesiyle birleşmiş olarak **sanayiin** gelişmesidir. Temel 'dönüşüm', iç üretime yönlendirilmiş (kamu ya da özel) 'ulusal sermaye'ye bir karşılık olarak ortaya çıkmıştır. Dış mali / oluşumların / devlet ile oluşturduğu birleşme, geleneksel ihracatın ilerlemesine ve ithal ikamesi sanayilerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Sömürgeci devletten başlayarak bağımsız devlete kadarki değişiklikler, çoğu ülkelerde, uluslararası işbölümü üzerinde değil ulusal işbölümü üzerinde nitel değişmelere yol açmıştır : Kent sanayileri ile tarım, karşıt kutupları oluşturmuştur. Ticari sermaye sınıfını sınai üretime dönüştüren dev sermaye akımının net alıcıları durumundaki, emperyal savaşlardan çıkar sağlayan stratejik askeri

merkezler niteliğindeki büyük ülkeler (Güney Kore, Tayvan, Hong Kong) istisnaları oluşturmaktadır.

Sanayiin ve yeni sınıfların —bürokratik, girişimci, küçük meta üretici— ortaya çıkışı ve emeğin ücretliler ve maaşlılara dönüşmesi, ifadesini güçlerin koalisyonuna dayalı devlet rejimlerinde bulur. Artan biçimde, 'genel gelişim'in sorunlarının yerine sınıf talepleri — gelişme ürününün nasıl dağıtılacağı, toplumsal üretim ilişkileri, yeni yönetici sınıfların töhmet altında bırakılması — geçer. Etos'un üretimi ve sayesinde devletin ve egemen çevre yönetici sınıflarının toplumu örgütlediği azgelişmişlikle mücadele, özgül sınıf taleplerine ve suçlamalarına yol açmaktadır: Üretim kimin için yapılacaktır? Çokuluslusların (Suudi Arabistan'ın ARAMCO'su dahil) mülkünü kamulaştırarak kendini meşrulaştıran çevrenin yeni yönetici sınıfının kendisi de, şimdi bir sömürü kaynağı olarak görülmektedir. Toplum içerisindeki eşitsizlikleri ve eşitsiz gelişmeyi derinleştirmekle uğraşan çevre devleti, artık «Kuzey Güney» ikiliklerini göstererek iktidarını koruyamaz artığa el konuluşunun özgül kaynakları, 'dışarıya' yapılacak transferde ısrar etse bile, yerel iktidar aygıtları tarafından dolayımlandırılmaktadır. Artan ekonomik farklılaşma, yerel kamu ve özel oymaklar ve yönetici sınıflardaki ekonomik yogunlaşma, 'ulusal gelişme' iddiaları ile özel (seçkin) palazlanma ve tahsisat iddiaları arasındaki temel bir çelişkiyi kışkırtmaktadır. Yüksek büyüme tutturmuş bulunan kapitalist devletlerin komutacılığı ile bürokratik kolektivist devletlerin yeni piyasa açılımlarının ikisi de, ücretli ve maaşlı işçilerle küçük meta üreticilerinin ortaya çıkacağı siyasal ve toplumsal alanı daraltırlar. Bürokratik kolektivist devlet ile otoriter kapitalist devletin giderek artmakta olan benzerliği, sivil askeri bürokratik katmanların halk denetimine gösterdikleri ortak muhalefette açığa çıkmaktadır. Otoriter kapitalizm, (kolektivist düşmanlarına ait olan) hiyerarşik siyasal örgütlenme geliştirir ve onu kapitalizmin hizmetine koşar. Kolektivistler ise, (kapitalist düşmanlarına ait öğeler olan) piyasa ve yönetimsel yapıları geliştirerek bunları bürokratik olarak planlanmış ekonomilerinin hizmetine koşar. Temel programatik yakınlık, farklı mülkiyet biçimlerinin birinin ya da diğerinin asimile edilmesinde değil (ne «kapitalist restorasyon» ne de «adım adım gelen sosyalizm» vardır), işçi sınıfının toplumsal artığa yabancılaştırılmasıyla artığın kendi göreli egemen gruplarına aktarımını kolaylaştıran sömürücü toplumsal ilişkilerin ayakta tutulmasında kullanılan temel payanda olarak devletin asli rolünde bulunmaktadır. Piyasaların ve bürokrasinin eşzamanlı olarak büyümesi, işçi sınıfının ve toplumsal üretimin yaygınlaşmasında maddileşmiş olan büyüyen çelişkisi ve yabancı tahsisat ile paralellik gösterir. Uluslararası düzeyde tarihsel tahsisat tarafından yaratılmış bulunan çatışmalara (anti-emperyalist mücadelelere) şimdi, ulusal düzeyde kamu (ya da sosyalist) ve özel egemen çıkarların tahsisatı da eklenmektedir. 'Bürokrasi'nin ya da 'piyasa'nın burjuva toplumları

tarafından ortaya konulan siyasal alternatifler, tümüyle yanlış, işçi sınıfı karşıtı iki seçenekten oluşmaktadır. Her iki durumda da devlet, artığı yabancılaştırır: İki durumda da işçi-sınıfı üretim süreci ya da artığın kullanımı üzerinde hegemonya kurmaz. Hem bürokratik-kolektivist hem de piyasa yönelimli devletler, işçi sınıfı üzerinde, onu egemen çıkarların lehine işleyişini yöneten 'yasalara' uymaya zorlamak için baskı kurmak zorundadırlar. Çevrede bürokratik «sosyalist» devletlerin «serbest piyasalara» intikali ve örgütlü işçi sınıfına karşı en aşırı zor kullanımı, (Arjantin, Şili vb.) çevre işçi sınıfının, bu örnekte olduğu gibi alternatifini oluşturmamış da olsa, sömürülüşünü açıkça kavradığını göstermektedir.

Hem uluslararası hem de ulusal işbölümüne sokulmuş bulunan çevre devleti, böylece, herhangi bir kitlesel siyasal hareketin —özellikle, üretim noktasından işe başlamış olanların— giderek daha belirgin biçimde hedefi haline gelir. Sınıf bilincinin ve işçi sınıfı örgütlenmesinin eksikliği ve sivil/asker bürokratik katmanların katlanarak çoğalması, eski mülkiyet ilişkilerinde kökleşmiş eski yönetici sınıfların iktidardan düşmesinin ve yeni mülksüz sınıfların —daima kitleler adına ama değişmez biçimde kitleler üzerinde yöneterek— iktidarı ele geçirmelerinin koşullarını hazırlar. Otoriter kapitalist devletin kitlelerce yıkılması, doğrudan doğruya sosyalizme değil, mülkiyet biçimlerinin kolektifleştirildiği ama toplumsal ilişkilerin hiyerarşik kaldığı 'geçiş' devletlerine yol açmıştır. Çevrede bürokratik rejimlerin bunalımı, demokratikleşme —etkin iktidarın aşağıdaki ile doğru yaygınlaştırılması— yoluyla değil, liberalleşme —iktidarın yatay olarak siyasal aygıtlardan teknokratik yönetimsel gruplara doğru yaygınlaştırılması— yoluyla çözülmüştür. Liberalleşme, hiyerarşik düzeni korur: Piyasada yeni ayrıcalıklı sektörler doğar; bürokratik kolektivizmden «piyasa sosyalizmi»ne geçiş, yapısal olarak daha olanaklı, siyasal olarak daha kabuledilebilirdir. Aygıt içerisindeki «tarihsel uzlaşma», emek disiplinini sürdürme konusundaki konsensusa dayanır. Dolayısıyla, çevre devletinin egemenliğindeki gerçek değişme, işçi sınıfının kendisini hem bürokrasi hem de piyasa ile olan ilişkisinde yeniden tanımlayabilmesinin lehinedir. Bugün, hareket düzgün bir biçimde yürümektedir. Bolivya, Peru, Nikaragua'da, bu, özyönetim taleplerinde ve daha ileri sektörlerde sınıflara dayanan bir demokrasi talebinde ortaya çıkmaktadır.

Daha genel terimlerle, bu hareket, yeni bir demokratik alternatifin olurlanmasında değil, daha geniş olarak, varolan devlet entegrasyonunun reddedilmesinde kendini ortaya koymaktadır: En temel talep, hem kapitalist devletin korporatizminin hem de partinin egemenliğindeki kolektivist devletin kitle örgütlenmesine karşı, özerk sınıf örgütlenmesidir.

Türkçesi: Can OKA

Uluslararası İşbölümü Çerçevesinde Tayvan'ın «Ekonomik Mucizesi»nin Boyutları

Sam Wynn*

Kalkınma sorunuyla ilgilenen iktisatçılar, «ekonomik mucize»nin en güzel örneği olarak, Tayvan'ı göklere çıkarmışlardır. Tayvan sanayiinin astronomik büyüme hızına ve gelir dağılımının (servet dağılımı üstüne hiçbir bilgi yok) diğer «yarı-sanayileşmiş» ülkelerdekinden daha az eşitsiz olduğuna dikkatleri çekiyorlar. Kısacası, Tayvan oldukça serbest bir pazar ekonomisi altında «eşitlik içinde büyüme»yi başarmıştır. Böylelikle, diğer Üçüncü Dünya Ülkelerine öykünülecek bir örnek olarak sunuldu.

Bağlanmışlık (dependency) kuramcıları açısından, Tayvan bir paradoksu sergilemekte. Tüm «**periferi**» ekonomileri arasında, belki de en «bağlanmış» (dependent) olanı olmasına karşın, Tayvan tam istihdam ve gerçek sanayileşmeyi, nerdeyse başarmıştır. Borç ve dış ticaret oranları yüksektir; yabancı yatırımcılarca çok tutulan bir yerdir ve ekonomi politiği ise uluslararası güç politikasının küçük ayak oyunlarının ve büyük manevralarının bir sergisidir.

Tayvan olayı, ne ölçüde diğer Üçüncü Dünya ülkelerine genelleştirilebilir? Tayvan'ın kalkınmasında belirleyici etmen ne olmuştu? Tayvan nereye gitmektedir?

Koloni Dönemi : 1895 - 1945

Bu soruları yanıtlayabilmek için, Tayvan'ın alışılmamış türden sömürgeleşme sürecini kısaca gözden geçirmek gereklidir. Japonya, yorgun düşmüş Avrupalı sömürgecilerden çok değişik bir biçimde yönetti. Japonların Tayvan'da biçimlendirdikleri ekonomi amaçlı planlama, ana kaynaklara devletçe (Japon özel sermayesi ile ortaklık içinde) sahip olunması yoluyla kurulmuştur. Tayvan ekonomisinin Japon kolonici yönetimi, Japonya'da Meiji hükümetinin işbaşında oluşunu yansıtıyordu; bu da onu, önemli açıdan, İngiliz ve Fransız kolonici yönetimlerinden ayırıyordu.

(*) ABD'de yaşayan Formozalı bir ekonomistin takma adı. **Monthly Review**, 33 (1), Nisan 1982, New York.

İngiliz ve Fransızların «dolaylı yönetim»i özel mülkiyeti yerel derebeyleri (satrap) yardımıyla korumaya dayanıyordu. Japon emperyalistlerin yönetimi ise çok daha doğrudandı ve üretimin devlet eliyle yapılmasına olduğu kadar, «her yerde hazır ve nazır» Japon polis gücünün zulmüne de dayanıyordu.

Başından beri, Tayvan, Japonyanın tarımsal bir eklentisi sayıldı. İki ürün (şeker ve pirinç) ekonomisi, denenmiş kolonici yöntemlere uygun biçimde özendirildi. Ama bir yönüyle Tayvanın kolonileşme deneyimi diğerlerinden ayrılır: Ana üretim, kendi içine kapalı tarıma sayılı, bir kaç kırıntısının döküldüğü salt yabancılara ayrılmış bir bölgeyle sınırlandırılmış değildi. Sürülecek toprağı olan pek çok çiftçi, Japon tüketicilerinin boyuna artan istemlerini karşılamak için, pazara dönük olarak şeker ve pirinç üretti. Böylece, Tayvan tarımı çabucak ve büyük ölçüde ticarileşti.

Japon yönetimi, Meiji Japonyasındakine benzer bir toprak reformunu da başlattı. Orta boy toprak sahipleri daha çok üretmeye özendirildiler. Böylelikle vergilendirmeye karşı çıkmaları azaltılır ve onların ortakçılarının sıkılıp suyu çıkarılırken, asalak büyük toprak ağaları da yerle bir edildi. Orta boy toprak sahipleri (ve küçük çiftçiler) için Japonya pazarı için üretimi daha da kârlı kılmak üzere, koloniciler önemli yordambilimsel ilerlemelere öncülük ettiler. Tayvan'ın ekolojisine uygun düşen yeni tohumluk soylarıyla denemeler yapıldı ve (Devletçe desteklenen çeşitli araştırma kurumları eliyle) tohumluklar yetkinleştirildi. Sonuç, kişi başına gelirde yükselme idi: Gerçekten de, Tayvanlı köylülerin 20'inci yüzyılın ilk yarısındaki durumu —giyimdeki süsler, konut durumu, banka hesabı gibi geçim durumu göstergelerine göre— Japonyadaki köylülerden iyiydi.

Japon elde tutma döneminin en kalıcı etkisi, yine de, geçim düzeyini iyileştirmek olmaktan çok, daha sonraki gelişmelerin temelini atmasıydı. Bu yapı, tarım, sanayi ve — hem Japonların hem milliyetçilerin çok usta oldukları «yasa ve düzen»i de içeren — toplumsal yaklaşımları kucaklamaktaydı.

Japon Ara dönemi ve Formoza Milliyetçiliği

Tayvan'da orta sınıf, Japon koloniciliğini «altın çağ» imişçesine sunmaktadır. Bunun nedenini anlamak hiç de zor değildir. Adanın 16 milyonluk nüfusunun % 80'inden çoğu, 17'inci yüzyıl başlarında Çin'den göç edenlerin soyundandır. Kalanı, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ve 1949'da, ada yenik düşmüş Komintang (KMT) güçlerinin yuvası olunca, Kıta Çininden gelenlerdir.

1949'dan önce KMT, Tayvanı nerdeyse ele geçirilmiş bölgeymişcesine yönetti. Kıta Çinindeki son savaş için fabrikaların makinaları söküldü; hazine savaş vurguncuları sürüsünü beslemeye akıtıldı, işinin ustası Formozalılar işlerinden kovuldu. 1947 martında, Kıta Çinindeki yönetime karşı yığınsal ayaklanma patladı. Milliyetçi For-

moza önderlerinin istemleri, devrimci olmak şöyle dursun «isyancı» (Kıta Çininden kopmayı isteyen) bile değil, açıktan açığa «reformcu» (rüşvetciliği kaldırma, Japon mallarının ve yönetici görevlerin Tayvanlılara verilmesi) idi.

KMT güçleri, ayaklanmayı, 10 ilâ 20 bin can karşılığında, çabucak bastırdılar. Gerçi 1947 ayaklanmasında Komünistler pek çok kaynağın bildirdiğinden daha çok eylemin içindeydiler. Ne var ki, Japon kolonisi olma deneyiminin, bu güne dek Tayvandaki en sesi duyulan kurtuluş akımının, göze batarcasına, burjuva milliyetçisi özellik göstermesine yardımcı olduğu açıktır.

«Toprak İşleyenin...

1960'ların sonunda, ulusal üretimde (GSYİH), sanayiin iki katı payı olan ve dışsatımın % 90'nını sağlıyan tarım, Tayvanın en önemli ekonomik kesimiydi. Kıta Çininden kovulan Milliyetçilerin gözlerinin en önce kırsal kesimde reforma dönmesi, pek de beklenilmedik bir olay değildir. Bu demek değildir ki, toprak dağıtımı yapıldığında Tayvanın kırsal kesimi kaynamaktaydı. 1947 ayaklanması büyük ölçüde kent tabanlıydı. Yoksullaşmış köylünün korku salması, Milliyetçileri daha Kıta Çinindeyken evlerine kovalamıştı ve bu deneyime uygun tepki gösterdiler. Tarımda reform yapıldı.

Toprak ağalığını yıkmak ve küçük çiftçiler sınıfı yaratmak Dr. Sun Yat Sen için, gökten inmişcesine önemli bir ülküydü ve Amerikalı askersel ve ekonomik danışmanlarca da destekleniyordu. KMT'ın 1930'lar ve 1940'lardaki Kıta Çindeki «toprak işleyenin» kampanyası, boş sözlerden öteye gitmedi, çünkü mallarına elkonacak toprak ağaları Milliyetçilerin en inançlı destekleyicileriydi. Tayvan'da ise, tam tersine, Kıta Çininden gelen hükümetin Tayvan'lı seçkinlere ödeyecek bir borcu yoktu. Toprak sahiplerine, işletmelerini zorunlu olarak elden çıkarmalarına karşılık, mal olarak ödenen bonolar ve kamu kuruluşlarında hisse verildi. Kimi toprak sahipleri kamu kuruluşlarındaki ortaklıklarından kazançlı çıkıp, başarılı sanayici oldular. Öbürleri topu attı. Toprak sahipleri kendi başına bir sınıf olmaktan çıkıp toplumdan silinip gitti, tıpkı yarım yüzyıl önce büyük toprak ağalarının silinişi gibi.

Böylelikle, nerdeyse bir günde, kırsal Tayvan bir avuçluk büyük toprak sahipleri sınıfınca ezilme ve sömürülmekten kurtulup, çok sayıda kendi küçücük toprağını işleyen küçük çiftçilerden oluşan bir yapı kazandı. 1973'de, tarımsal nüfusun % 80'i küçük çiftçiden oluşuyordu, bir % 10'nu da yarı mal sahibi idi. Bu da, kuşku yok ki, gelir dağılımının (aile birimine göre) Tayvan'da pek çok Üçüncü Dünya ülkesindekinden daha az eşitsiz olmasını ve ileri kapitalist ülkelerdekine benzemesini —ki bu, yine de, gelir dağılımının eşitliğe uygun olduğu anlamına gelmez— açıklar.

Tarım

1950'ler ve 1960'larda tarımsal üretimde gözalıcı yıllık artış hızları görüldü. İkinci Dünya Savaşının ardından gelen 15 yılda, bir yılda birkaç ürün alma ve gübreleme, tarımsal üretimdeki artışın büyük bölümünü sağladı. Buna karşılık, 1960'larda başlayan üretim artışlarının ana nedenleri, hem geleneksel bitkilerin bırakılması hem de işletmeye, gerek sabit sermaye (örneğin traktör ve hayvanlar) gerekse gübreden başka değişken sermayelerin (örneğin tarımsal ilaçlar) sokulmasıdır. Ama bu, her iki dönemde de, Tayvanın sanayi ürünleri için önemli bir istem kaynağını ve en ürkek yabancı firmaları bile adaya çekebilecek bir siyasal oturmuşluğu sağlamayı becerdi. Tarım, sanayi ücretlerine bir taban sağlayacak ölçüde üreticiydi: 1974-75 ekonomik çöküntüsünde, evlerine çiftçilik yapmak üzere dönen kadın işçiler, daha sonra geçerli ücretlerle işbaşı yapmayı istemediler. İş gücü açığı, Tayvanın azgelişmişliğin sorunları yerine, kapitalist gelişmenin sorunlarıyla karşılaştığını simgeler.

Sanayileşme*

Tayvanın sanayideki başarısını (performansını) sarıp sarmalıyan dört söylenti vardır:

(1) Tayvan, Latin Amerika ülkelerinin çoğundan başta türlü davranıp, genç sanayii korumada ve dışalımı yapılan malların yerli üretimi (ithal ikamesi) ayartmalarına karşı direndi. Şimdi elde bulunan istatistik veriler, tam tersine, dışalımı olan malı yapma rejiminin, işgücü yoğun malların dışsatımından önce geldiğini ve bunun Tayvanın ekonomik tarihinde hiç de azımsanmayacak bir olay olduğunu göstermektedir. 1950'lerdeki denetimin kapsamı, korumacı diye adı çıkmış pek çok Üçüncü Dünya ülkesindeki benzeri önlemlere taş çıkartır. Şu var ki, korumacılık Tayvan'da kısa sürede işe yarar olmaktan çıkmıştır. Bu uygulama, yeni sanayileri kurar ve pek çoklarına yüksek kazançlar sağlarken, enflasyon, tekelleşme, aşırı kapasite, döviz için Amerikan bağışlarına bel bağlama ve rüşveti de birlikte getirdi. Bu yüzden ekonomi, dışsatımın öncülük ettiği gelişim yönüne çevrildi. Para ve maliye politikaları yeniden düzenlendi, pek çok dışalım derbest bırakıldı, enflasyon denetim altına alındı.

(2) Sanayileşme tohumu Tayvan'da kök saldı, çünkü gelişme ortamı Devletin karışmasından kurtarılmıştı. Hiçbir sav bundan daha çok gerçek dışı olamaz. Kapital birikiminin hükümetçe yönetilmesi, ekonomik gelişmenin dışsatıma dönük döneminde olduğu gibi, dışalım yerine üretme döneminde de çok belirgindi.

(*) Tayvan tarım ve sanayiine ilişkin veriler ve kaynaklar için, Bak. Alice H. Amsden «Taiwan's Economic History» **Modern China,** cilt 5, no. 3 (Temmuz 1979).

Özel (ve kamu) yatırımlarını, seçilmiş üretim kollarına gitmeye ve dışsatım yapmaya kandırmak için makro —ve mikro— ekonomik politikalar paketi düzenlenmiştir. Dışsatım ise, «aşırı» çekişimi azaltma girişimleri olarak, sırasıyla, kartelleşme, pazar bölüşme, vb. işlemlere konu olmuştur. Hükümet, hızlı kalkınmayı sağlamak amacıyla, herhangi bir öğretinin politikasına (serbest pazar ekonomisi ya da monetarizm) körükörüne bağlanmamıştır.

(3) **Tayvanın sanayileşmesi yüzeysel kalır, çünkü üretim hafif sanayiyle sınırlı kalmıştır.** Hiç de öyle değil. Sanayi üretimi «incik, boncuk»la sınırlanmış değildir. Beş ayrı plan dönemi içinde, sanayide önemli yapı değişiklikleri olmuştur. İlk iki plan döneminde (1953-56 ve 1957-60), dokuma ve besin sanayileri öncü kesimlerdi. Şu varki ikinci plan döneminde dayanıksız tüketim mallarının, özellikle besin sanayii ürünlerinin, görece payı düşerken ara mallarınki (çimento ve kağıt) gelişme gösterdi. Kimya sanayii (gübre, soda, plastik ve ilaç) üçüncü plan döneminde (1961 - 64) büyük önem kazandı. Üretim araçları ve dayanıklı mallar (elektrikli ve elektriksiz makinalar, taşıma araçları) kadar petro kimya ürünleri de dördüncü ve beşinci plan dönemlerinde (1965 - 68 ve 1969 - 73) dev gibi gelişti ve gelişmesini sürdürüyor. Böylece, ana bölümlendirmeler düzeyinde, sanayi kesimindeki üretimin gittikçe artan ustalık aşamalarından geçtiğini yadsımak olanaksız.

Yine de, firma düzeyinde şakası olmayan güçsüzlüklerin sürüp gittiğini vurgulamak gerekir. Yordambilimlerini (teknoloji) ilerletemiyor görünen çok sayıda küçük firmanın oluşu, belki de Tayvan sanayii için Aşilin topuğudur. Sanayide, derinliğine ya da yaygınlaşıcı yönde görülen gelişmeler, «sanayideki ikili yapının» sürüp gitmesi karşısında ancak sınırlı biçimde önemsenmelidir. (pek çok ileri kapitalist ülkede de, az da olsa, benzeri durum söz konusudur).

(4) **Ekonominin sahipliği yabancı ellerdedir.** Bir ölçüde doğru, ama kamu iktisadi girişimleri, KMT'ın kendi gücünü yabancı kapital karşısında güçlendirmesine olanak sağladı. Kamu girişimlerinin temel sonuçlarından biri, ekonominin kilit kesimlerinin, uluslararası firmaların gücünü küçümsemek, ne de devletle yabancı yatırımcıların işleri arasında organik dayanışmanın yokluğu anlamına gelmelidir. Pek çok kesimde, özellikle petrolde, gelişme çekirdeği oluşturmak üzere birbirleriyle işbirliği içindedirler. Ama, birkaç belirleyici bakımdan, devlet durumunu korumasını bildi. 1960'ların dışsatım patlaması gerçekleşinceyedek, hükümet yabancı sermayeye karşı olan geleneksel kuşkulu ve çekingen tutumunu bırakmadı. Ancak bu tutum değiştikten sonra yabancı firmalar Tayvana akın etmeye başladılar. Bugün bile, yabancı yatırımlar dışsatıma yönelik dokuma, kimya ve elektronik alanlarında yoğundur. Jiang-Jie-shi (Çan kay şek) hükümeti, ticari sermayenin dış ticareti ele geçirmesine ya da tekelci sermayenin sanayii ele geçirmesine göz yumarak Tay-

vanı yabancılara peşkeş çekti denemez. Kilit sanayi kesimleri tümüyle ya da bir bölümüyle devletin elinde kaldı. Diğerleri bile, besin sanayii gibileri, Tayvan pazarının küçüklüğü ya da geleneksel mallara karşı yerli zevklerden kaynaklanan istemin sürüp gitmesi yüzünden, yabancı etkiden korundular.

1952'de, sanayi üretiminin % 56'sı kamu kuruluşlarınındı. 1970' lerin başlarında, sanayide kamu kesiminin payı % 20'nin altına düştü Bununla birlikte, ağır sanayi, demir-çelik alüminyum, gemi yapımı, petrol, sentetik gübre alanlarında hükümet başat kalmıştır. Tayvandaki bankaların hemen hepsi (1969'a değin yabancı bankaların çalışmasına izin verilmemişti), tümüyle ya da bir bölümüyle, devletindir. Tüm mali kuruluşların borç verme işlemleri sıkı devlet gözetimi altındadır (ama bu gevşiyor sayılır). Eğer Tayvan hükümeti ekonominin «hakim tepelerini» tümüyle elde tutmuyorsa bile, bunu yapmakta epeyce ileri durumdadır.

İşgücü Bunalımı

Her ikisi de yoğun biçimde işgücü kullanan küçük boyutlu sanayi ve tarım, önümüzdeki yıllarda, şakası olmayan bunalımlarla karşılaşacaktır. Ne tarımın ne de sanayiin ana girdisi olarak, ucuz işgücü sağlanamayacaktır. Bu durumu karşılayabilmek üzere hükümet, küçük tarım işletmelerini birleştirme ve makinalaşmaya yönelme özellikleri gösteren «yeni tarım politikası»nı benimsedi. Böylelikle, Tayvan tarımının altın çağında öncü kesim olan küçük aile işletmelerinin sonu gelmiş olmaktadır.

Sanayideki sorun, bir ölçüde bunun benzeridir. Büyükler, daha rekabetçi ürünler üreterek değil de, daha iyi ücretlerle işçilerini ellerinden alarak, küçük yerli sermayeyi kaldırma yolundalar. Bu küçük üreticiler sınıfının geleceği, ücretli işçilik yönünü gösteriyor. Kendi işini yapmaktan çıkıp ücretli üretime dönüşme, tarımda olduğu gibi, sanayide de toplumsal açıdan patlama yaratıcı olabilir.

Son olarak, Tayvanın sanayi kesiminin ustalık düzeyi oldukça yüksek ise de, ustalığı olmayan işçileri görece olarak az sayıda isteyen yüksek yordambilim ürünlerinin dışsatımına sıçrama yapıp yapamayacağı ileride ortaya çıkacaktır.

Özel Bir Durum Sonucu

Tayvanın durumunun kısaca gözden geçirilmesi bunun niye özel bir durum sonucu olduğunu açıklayıcıdır. Gördüklerimiz: (1) Japon emperyalizminin özel nitelikleri ve onun yönetiminde tarımda sağlanan bilimsel ilerlemeler. (2) KMT'ca, Amerikayla birlik olarak, dıştan yapılmış toprak reformu. Bu olağandışı koşullara şunları da eklemek gerekir: (3) KMT yetkililerine, Amerikan yardımınca sağlanan güvence. Amerikanın Tayvana yardımının, ekonomik bakımdan

gerçekte ne denli etkili olduğu, bir ölçüde, çoğunun askersel amaçlara harcanmasından kaynaklanan, tartışmalara konu olmaktadır. Tartışılamayacak olan, İkinci Dünya Savaşı sonrasının düşkünlük yıllarında, Amerikan yardımının tüketimi artırdığı olgusudur.

(4) Tayvanın dışsatım patlaması ve gözalıcı büyüme hızları, olağanüstü uygun uluslararası ortama denk düşer. Dünya ticaret akımı, daha önce görülmemiş bir hızla artıyordu ve Eurodolar pazarından kredi bulmak çocuk oyuncağıydı. Buna karşılık, bugünlerde Tayvan olmaya kalkışacaklar, durgun uluslararası ortamla karşı-karşıyalar. Diğer ucuz-emek ülkeleri değil de özellikle Tayvanın başarılı dışsatımcı oluşu, Tayvanın denizaşırı Çinli tüccarlarla olan çapraşık bağlantıları yanında, dışalım yerine üretim (ithal ikamesi) dönemi yaşaması ve Japonyanın elegeçirdiği dönemde temellerini attığı, yukarıda anlatılan dışsatımın önkoşullarının varlığına dayanmaktadır.

(5) Son olarak, herhangi bir gelişme sürecindeki başarı ya da başarısızlığı basmakalıp kültürel özellikler gerekçesiyle açıklamaya kalkışmak doğru olmazsa da, kültürel başkalıkların etkisini de gözardı etmemelidir. Tayvan'daki (Güney Kore ve Japonya'da da görülen) Konfiçyüs felsefesinin, çalışma ve buyurucu güce karşı kendine özgü tutumu, Tayvanın kalkınma yeteneğini etkilediği kuşkusuzdur. Diğer etkenler bir yana, Tayvan örneğini değişik bir kültürde yeniden yaşamak oldukça olanak dışıdır.

Yine de, Tayvan «özel bir durum sonucu» olsa bile, bunu çözümlemeye gerekli yöntemler diğer ülkelere de uygulanabilir. Bunun böyle oluşu Tayvanı anlayabilmek için onun tarihinin, toplumsal yapısının ve adım adım ekonomik gelişmesinin, nasıl olup da, dış baskılardan en iyi biçimde yararlanabildiğini incelemeyi gerektirdiği gibi, başka bir yerde yerel koşulların emperyalizmle etkileşiminin nasıl olup da büyük sıkıntılar ve engellere dönüştüğünü incelemeyi gerektirmesi yüzündendir. Eğer bu yapılmayıp da, ticarete açıklık, uluslararası borçluluk ve yapılmış yabancı yatırımlar gibi bağımlılık göstergeleri temel çözümleyici kavramlar olarak alınırsa, Tayvan açıklanması güç bir paradoks olarak kalır.

Türkçesi : Göksel TÜRK

2

Batı Avrupa Solu

Batı Avrupa'da Solun Durumu

Eric J. Hobsbawn*

Avrupa'daki Sol'un durumu şu anda içaçıcı olmadığı için önce 70'li yılların başından bu tarafa sağlanan başarılarını hatırlatmakta fayda var. 10 yıl önce Güney Avrupa'nın büyük bölümünde gerici sağı temsil eden antidemokratik askeri rejimler iktidarda idi. Portekiz'de uzun zamandan beri varolan diktatörlük, Yunanistan'da daha genç idi. Türkiye'nin askeri iktidara dönmüş olmasını saymazsak, diğer yerlerde artık böyle iktidarlar yoktur. Uzun yıllar sağ iktidarlar işbaşında kaldı (Fransa, İtalya, Batı Almanya) yahut sağın katıldığı büyük koalisyonlar yapıldı. AET'e katılmamak için İngiliz İşçi Partisi Avrupa'da sağın egemenliğinden haklı olarak endişeli idi. 1981'de Fransa'da Sol'un başarısı açık olarak göstermiştir ki önemli değişiklikler Avrupa'da da mümkündür.

Sadece Avrupa'ya bakmamak için dünyanın diğer taraflarında olan değişikliklere kısa bir göz atmakta fayda var. Son sömürge —Afrika'daki Portekiz sömürgesi— kurtarıldı. Rodezya'da beyaz çiftçilerin rejimi yerine Afrika devleti Zimbabve geçti. Etyopya ve İran gibi feodal devletlerde güçlü devrimler yapıldı. Kuzey - Doğu Asya'da ABD emperyalizmi yenildi ve Orta Amerika'da büyük ölçüde zayıflatıldı. Geleceğe bakış ne olursa olsun, son 10 yılda sağın konumunun zayıflatıldığı da bir gerçek. Ancak bir kaç hükümet oldukça sağa kaydı ve maalesef onlardan birisi İngiliz hükümetidir.

(*) **Sozialismus** dergisinin 2/83 (s. 53 - 60) **Marxism Today** dergisinden aktararak yayınladığı metinden çevrilmiştir.

Batı İttifakının Zayıflatılması

Ulusal düzeydeki gelişmelerden başka bir de uluslararası düzeydeki gelişmelere bakarsak en önemli olan durum şu: «Batı ittifakında» yükselen zorluklarla birlikte 70'li yılların sonunda güçlü antinükleer hareket gelişti. Bu şüphesiz Sol için olumlu bir gelişme. Böyle bir hareketin 70'li yılların başında İngiltere'de ne kadar zayıf olduğunu düşünürsek durum daha iyi anlaşılır. Uluslararası Barış Hareketi ABD, atom silahlarının Avrupa'ya yerleşmesini bir kaç yıl erteleyebildi. İlk konu, Sol için başarı dedik, çünkü uzun yıllar sağın politikası —ve özellikle aşırı sağın propagandası— uluslararası her sorunu «serbest dünya» ile «komünizm» arasında çatışma biçiminde gösteriyordu. Bir başka deyişle Reagan gibi siyasetçilerle yüzde yüz bağdaşmayan herkesi kızıl komünist gösteriyorlardı: Böyle bir tutum bugün için artık mümkün değil, çünkü Batı içinde olan çelişkiler büyüdü ve uluslararası düzeyde sürtüşmeler (Orta Doğu'da mesela) salt Doğu Batı ihtilafı olarak yorumlanamaz artık. Bundan sonra dünyadaki gelişmeler salt 'soğuk savaş' şeklinde izah edilemeyeceğine göre SSCB ile gelişen bir ihtilafta ABD'den taraf olacak olanlar artık yine de Washington'dan gelen her talimata uygun davranıyor. Bu şekilde sağdan haçlı seferi düzenleyenlerin konumu zayıflarken, Sol güçleniyor. Daha 10 yıl önce durum böyle değildi. Alacak tarafında Sol'un bazı girişimleri vardı, ama bu günlerde borçlar tarafı ağır basıyordu.

Kapitalist Dünyada Buhran

Uluslararası kapitalizmin 30'lu yıllardan bu yana en ağır kriz dönemi yaşadığına dair apaçık bir gerçekle söze başlayabiliriz. Gerçekten de bugünkü kriz o zamankinden daha hafif değil. Ortodoks bazı ekonomistler krizin üstesinden gelindiğini düşünüyorlardı, çünkü kendi verdikleri reçetelere güveniyorlardı. Böyle bir güven daha çok olağanüstü büyümeden kaynaklanıyordu. 50'li ve 60'lı yıllarda böyle bir gelişme gözlemlendi. Ayrıyeten o dönemde peryodik olan krizler daha hafif, geçiyordu. En azından o dönemde bir çok kapitalist ülkede «tam istihdam» gerçekleşti. Kapitalizme has olan derin ve uzun peryodik krizler ortodoks ekonomistlere (bazı istisnalar hariç) ve kapitalist hükümetlere (istisnasız) göre sona ermişti (krizler için örnek: 1815 - 1848, 1873 - 1896, 1920 - 1948).

Şimdi bir daha böyle bir döneme girdik, belki 1968'den beri fakat özellikle 1973'ten bu yana, Thatcher ile Reagan'ın yakın çevresi hariç hiç kimse artık yeniden canlanma düşleri beslemiyor. Eğer bu kriz 80'li yılların sonundan evvel son bulursa ciddi gözlemcilerin çoğu hayret eder. Kısa yahut orta vadeli gelecek, kapitalizm için

ne getirirse getirsin, 50'li ve 60'lı yılların «Ekonomik mucize»si artık geçmişte kalmıştır.

Kitlesel işsizlik öyle bir boyuta ulaştı ki, daha önceki nesil böyle bir şey düşünemezdi. En zengin kapitalist ülkeler dahi ekonomik büyümenin gerilemesi ile «tam istihdam» kıskacı arasında. Bundan böyle sosyal çalkantılara, geniş sosyal güvence ve kazanç artışları ile egemen olunmuyor. Unutulmuş halklar için zor yıllar var önümüzde ve hiçbir şansa sahip olamamış halklar için durum daha da ağır. Uluslararası kredi sistemi çöküntü eşiğinde. Bugüne kadar bir kaç hükümetin, büyük bankanın, şirketlerin ve başka müesseselerin iflaslarını ilan etmemesi aradaki sessiz onaydan kaynaklanıyor. Gerçekte çoğu iflas etmiş durumda. Gene de uluslararası ekonomi bu uçurumu —1931 - 32'de olduğu gibi— kapatabilecek belki.

Siyasi bakımdan dünyada kopukluklar ve kontroldan çıkmış ihtilaflar mevcut. 3. Dünya Savaşı olasılığı daha da yakınlaşmaktadır. Ve dahası: Kapitalizmde ve hükümetlerinde anlaşılır ve pratiğe uygulanacak hiçbir çözüm de yok. Ekonomistlerin iyimser korosu susmuştur.

Neden Sola Bir Kayma Yok?

Bu durum karşısında sola bir kayma beklenirdi, en azından sürekli kapitalist düzende bu sorunlar çözülmez diyen sosyalistlere doğru bir kayma olması gerekirdi, çünkü bu iddia şimdi çok daha mantıki gözüküyor. Kapitalizm, verdiği sözü tutmuyor diye bilimsel tahlillere artık lüzum kalmadı mı? Fakat sola yönelik değişim olmadığı da bir gerçek. Diğer ülkeler arasında solun durumunu son derece tipik biçimde gösteren İngiltere örneğine bir göz atalım. İşçi Partisi öyle bir yılmış, bölünmüş ve müdaafaya zorlanmışki artık üyelerinin hiçbirisi ekonomik buhranı sürekli derinleştiren gerici hükümetin yerine geçeceğini ümit edemez oldu. Komünist ya da sosyalist başka büyük parti de durumlarından daha hoşnut değil. Ayrıyeten ufak aşırı sol gruplarda bir gelişme yok, yığınların desteğini arıyorlarsa da. Belki bazı istisnalar var, fakat genel kural budur. İrlanda Cumhuriyeti'nde İşçi Partisinin gelişmesi buna örnek gösterilebilir, fakat genellikle kötü olan tablo bununla bozulmaz.

Solun bu başarısızlığı son 10 yılda en fazla ilerleme kaydedilen alanlarda da doğrulanıyor: Nükleer savaşa karşı hareket ve çevre koruma hareketi.

Her iki hareket için ilk girişim şüphesiz soldan yapıldı. Gene de her iki hareket eski siyasi sınırları aşıyor. Barış Hareketi'nde bu o kadar açık değil, çünkü içeriği solun tavırlarına ters değil. Hem kendisi kapitalist dünyada gelişen krizlere cevap olduğu için, hem de gittikçe tehlikeli olmaya başlayan uluslararası duruma müdahale etmek istediği için. Gene bu hareketin içinde gelişen bazı tezler [örneğin E.P. Thompson'un: Ana çelişki kapitalizm ile komünizm arasında

değildir, «eksterminizm» (her şeyin önceden tayin edilmişliği) ana sorundur demesi) hareketin içinde bazı gerginliklerin mevcut olduğunu gösteriyor. Bunların bir an evvel giderilmesini ümit ederiz.

Böyle sürtüşmeler açık olarak «Yeşiller»de gözüküyor. Kısmen parti şekline girmiş «yeşil» hareketi solu (Batı Almanya'da sosyaldemokratları örneğin) zayıflatıyor, çünkü desteğin bir kısmını kendi üzerine çekiyor. Bundan başka «yeşil» hareketler şu anda kapitalizmde yaşanan kriz ile ilgili değil, daha çok uluslararası solun bölünmüşlüğü ile ilgili ortaya çıkmıştır. Buna rağmen çevrenin (doğanın) iyileştirilmesi programı (ki bunu herkes desteklemelidir) aynı zamanda kapitalist dünyaya ters olan bir şey, çünkü korunmasında kâr düşüncesi reddediliyor. Öte tarafta çevreci girişimler kısmen iyi yaşayan orta sınıfça destekleniyor, çünkü onlar da tüketici olarak temiz havada dolaşmak isterler (girişimci olarak çıkarları başka olsa da).

Solun Veremediği Şey

Buna rağmen Barış ve Çevre Koruma Hareketleri Sol'a aittir ve kayda değer bir dinamik ile ortaya çıkıyorlar. Fakat kapitalist krizin ekonomik çıkmazlarına yahut sosyal sorunlarına yığınsal bir tepki değiller (ya da çok az bir kısmı ile). İtalya'da yapılan bir anketin sonucuna göre devrim ile çözüm bekleyenler (% 26) ile mevcut partilerden hiçbir şey beklemeyenler eşit orantılıdır. (Times, 9.8.1982). Fakat sol partiler tarafından herhangi bir değişim yapılacağını düşünmüyorlar.

Çünkü 30'lu yıllardan değişik olarak bugün Sol artık alternatif, krizden korunmuş, herhangi bir toplumu göstermiyor (o zaman SSCB vardı) ve de kısa dönemde krizden çıkacak herhangi bir politika da gösteremiyor. Sosyalist ekonomiler bugün kendi krizlerini yaşıyorlar ve bazen dünya ekonomisine öyle bir bağlanmış oluyorlar ki, uluslararası sermayenin krizinden kendileri de yaralanıyorlar.

Ayrıyeten serbest piyasa politikası Thatcher veya Reagan modelinde olumsuz yönde gelişme gösteriyorsa da Keynes politikasına geri dönme alternatifi şu anda çok az bir ümit oluyor. Yakın gelecek için Sol belki Thatcher ile Reagan politikalarının korkunç insanlıkdışı sonuçlarına karşı savaşabilir, fakat uzun dönem için daha fazla şeyler göstermesi gerekir. 50 yıl önce mümkün sayılan hızlı ve garantili bir çözümü, Sol bugün için gösteremiyor. Şüphesiz böylece çekici gücünden kaybediyor.

Uzun Dönemli Perspektif

Büyük bir olanak karşısında Sol'un rezilliğini uzun dönemde gelişen zorluklar ışığında görmek gerekir. Sol'un ana potansiyeli 19'ncu

yüzyılda liberalizmin çöküşünden beri işçi sınıfı partisi ve işçi hareketlerinden kaynaklanıyor. Bunlar büyük ölçüde ilk dünya savaşından evvel geliştiler ve Ekim devriminden sonra komünist ile sosyaldemokratlar şeklinde bölündüler. Proleter partisi olarak geliştiler ve bu eğilim 1917'den sonra komünist partilerinde daha da yoğunlaştı. Bazı başka çevrelerin desteğini aldılarsa yahut almaya uğraştılarsa da (örneğin aydınlar) her şeyden evvel kol emekçilerinin partisi idiler ve bu sınıfın özel talepleri ile hareket ederlerdi. Ayrıyeten kapitalizmi işçi sınıfının eylemleri ile yenmeyi düşünüyorlardı. Bu sınıf temel alınıyordu, çünkü sosyalist bilinç bir kere geliştikten sonra bu sınıf —tarihsel zorunluk gereği— ayaklanacaktı ve bir avuç kapitaliste karşı diğer halk kesimlerini de sürükleyecekti. Ve gerçekten bu partiler gelişti ve yığınsal güç haline geldi. İşçi sınıfı haricinden de destek sağladılar, yani tüm ilerici olanların partisi şekline dönüştüler. Bu bakımdan tarihsel konumu ve güveni yanlış sayılmazdı.

Reformist ile devrimciler arasında bölünme —1914'de başlayan ve Ekim devrimi ile somutlaşan— durumu daha karışık yaptı. Ancak sosyaldemokratların ya da komünistlerin kesin kitlesel egemenliği olan ülkeler hariç, böylesi bir karışıklık oluştu. Birleşmiş bir işçi sınıfının diğer sınıfları harekete geçirdiği ve liderliği üstlenen bir güç olarak hareket edebildiği, 1934 ile 1937 yılları arasında sürdürülen antifaşist direnişte belli oldu. Geniş antifaşist birleşik hareketler sadece işçi hareketi etrafında örgütlenmiş olmadığı gibi, sadece faşizme karşı tüm solun birleşme gereğinin basit bir ifadesi de değildi. Bu hareketler büyük sosyal değişimler için, yeni ve daha iyi bir toplum için işçi sınıfının partisinin sloganları ve öncülüğü altında halkı seferber ediyorlardı. Onun için İşçi Partisi 1945'de geniş bir destek dalgasına sahipti ve bu sadece proleterden gelmiyordu. Faşizmi yenmenin doğrudan yeni toplumlara geçme olanağını yaratmadığı ya da kimi denemelerin yapıldığı yerlerde hayal kırıklığını da içerdiği konusu başka bir sorundur. Yine de işçi sınıfının ilerleyip kapitalizmden üstün çıkması beklenmişti. Bu konu hiç tartışılmadı, ancak taktik ve stratejiler ya da bazı parti liderlerinin gerçekten kapitalizme muhalif olup, olmadıkları tartışıldı.

Bir Değişim Tablosu

Bugün bu perspektif pek o kadar güçlü değil. Birçok genç işçi bugün inanarak kendilerinin yükselen sınıfı, kapitalistlerin ise çöken sınıfı temsil ettiklerini rahatlıkla söyleyemezler. Sosyalist işçi partilerinin temeli olan kol emekçilerinin sayısı düşüyor. Bunların niteliği yıllar boyu değişmiştir ve kısmen parçalara ayrılmıştır. 1939 yılında iyi ücret alan işçilerin bile tasarlayamadıkları bir hayat standartına ulaşıldı. Tüm işçilerin sınıf konumlarından dolayı sosyalist bir partiye yakınlık duyduklarına inanılmıyor artık. «Zen-

gin» ya da vasıflı işçilerin çoğu bugün İngiltere'de siyasi yönden sağlam değil, halbuki eskiden hepsi kesinlikle Labour'a (İşçi Partisine) oy verirdi.

Geleneksel işçi partileri ilerleme felsefesi etrafında geniş bir kitle toplama gücünden uzaklaşmış, aynı zamanda iç bağlantıları da zayıflamıştır. Hem sosyaldemokrat hem de komünist partilerin klasik tipi bu durumu gösteriyor. Çoğu zaman geleneksel bir kitle desteği sağlayabiliyorlar, fakat genellikle geçmişte topladıkları sempati ile yaşamaya devam ediyorlar. Ve kendileri örgütlenmiş işçilerin kısmi taleplerini savunuyorlarsa —ki mecburdurlar— geçmişten daha büyük sorunlar ile karşı karşıya kalmaktadırlar.

Böylece hemen tüm geleneksel sosyaldemokrat partiler («neo-sosyalist» ya da «eurososyalist» partilerin durumuna daha sonra değineceğiz) destek kaybettiler. 40 yıllık doğal hükümet partisi olan İskandinav ülkelerinde bile bu böyledir. Fakat daha önemlisi işçilerin, bilhassa genç işçilerin kendilerine olan bağları gevşemiştir. Bu özellikle böyle bir partinin tek başına iktidar olabildiği bir ülke için doğrudur: Avusturya. Gerçi taraftarları azalmış bu partinin durumu İngiliz İşçi Partisi kadar karamsar değil, fakat aynı eğilim şüphesiz vardır. Böyle partilerin bölünmesine tanık olduk (Belçika'daki dil kavgalarından dolayı) yahut böyle partinin çöküşü Fransa'da yaşandı; ancak Mitterrand bu partiyi sonradan tekrar oluşturdu.

Komünist Partiler

Değişik ülkelerde değişik konumlarından ötürü ve uluslararası komünist hareketinin son 25 yılda bölünmüş olmasından komünist partilerin durumu karışıktır. 3 gruptan bahsedilebilir. Politikaya az karışan ufak gruplar. Bunlar bazen işçi sınıfı içinde olabilir. Bir de en geç 1945'ten sonra kitlesel parti olanlar ve yeni partiler, yani 70'li yıllarda legale çıkan ve ileride kitlesel parti olabilecek ya da olmuş partiler.

Ufak partilerin durumu o kadar değişikki genelleme yapılamaz. İsveç, Hollanda, Belçika ve Avusturya KP'leri hemen hemen benzerlik göstermiyor —az üyeye sahip olmalarından başka— İngiliz KP'si hakkında böyle bir yazıda çok fazla bir şey söylenemez. Daha yaşlı KP'ler hedeflerine vardılar ve refah yıllarında etki alanlarını ve işçi sınıfının güvenini koruyabildiler. İtalya'da bu etki genişletildi bile. Fakat sürekli büyük bir azınlık olmak, gettoda kalmakla yetinemezlerdi. Fakat bir türlü gettodan çıkamadılar. Fransa'da KP 70'li yıllarda gittikçe zor durumlara düşüyordu ve destek kaybediyordu. Bugün hükümete katılıyorsa da ancak yeniden canlanmış sosyalist partisinin ufak kardeşi sayılır ki, böyle bir durum 70'li yılların başında düşünülemezdi.

İtalyan KP'si için bilanço daha olumlu değil. 70'li yılların ortasında sanki kitlesel desteği genişleyecekti. Çünkü beceriksiz, pasif ve rüşvetçi bir politik idareden halk bezmişti. Fakat bu eğilim halkta fazla sürmedi. Etkisi ancak bölgesel olarak sürdü. Genel anlamda İKP geri çekiliyor, ancak kazandığı mevzileri korumaya çalışıyor. Bu partilerin hiçbirisi kapitalizmin krizinden avantaj sağlayamadı.

Genç kitlesel partilerden Portekiz KP'si konumunu korumuş gözüküyor. 1974 askeri ihtilalinden sonra güçlü bir devrimci güç olarak ortaya çıkan parti bugün seçimlerde % 15 gibi bir oy oranı alabiliyor ki, bu sonuç İtalyan ve Fransız KP'lerinin 50 ve 60'lı yıllardaki durumuna denktir. İspanyol KP'si direniş mücadelesinde kazandığı prestij ile ortaya çıktı, aynı zamanda sendikalarda çok güçlü idi, fakat bugün iç çekişmelerden dolayı oldukça zayıflamış görünüyor. Son seçim sonuçları ise, seçmenlerin artık kendisine bir ümit bağlamadıklarını gösteriyor.

Kısa çizilmiş bu tablodan anlaşılıyorki geleneksel sosyalist ya da komünist partileri krize güvenemedikleri gibi kendilerini ilerlemenin garantörü olarak da tanıtamazlar. Hatta geleneksel desteklerini koruyabilecekleri dahi şüpheli. Halklarını daha iyi bir toplum için harekete geçirebilmeleri için yeni yollar bulmaları gerekir.

Modern Partilerin Yükselişi

Bu durumda siyasi Sol'un son 10 yılda kazandığı başarılar nasıl açıklanır? Bunun için ilginç fakat iki yönlü bir gelişmeye göz atalım: Büyük bir hız ve beklenmedik ölçüde gelişen partiler. Hemen hemen tümüne «neososyalist» ya da «evrokomünist» denilebilir. Gerçekte bunlar yeni partiler; yani eskiden ya hiç yoktular (Yunanistan'da PASOK gibi) yahut geleneksel sosyalist partilerin kalıntıları üzerine inşa edilmişlerdi (Fransa'da) ya da ancak kağıt üzerinde var olan partiler sayılırlardı (İspanya'da). Fransız Sosyalist Partisi, tarihte bir tek partinin kazandığı en büyük seçim başarısından sonra egemenlikte bulunan hükümet partisi olmuştu. İspanya Sosyalist Partisi için de aynı şey denilebilir.

Bu yeni partilerin çoğu sol partiler olarak kabul edilmeli (Portekiz Sosyalist Partisinde bundan şüphe edilir) ve komünistlerle rekabet durumu söz konusu olmakla birlikte gene de tüm solun birliğinden yana tavırları var (komünistler dahil). Fransa'da bu apaçıktır, çünkü sosyalistler ile komünistler birlikte hükümet oluşturdular. Haklarında ne düşünülürse düşünülsün bunlar solun tüm potansiyel gücünü temsil edip, halkın çoğunluğunu arkalarında toplayabilirlerdi. En başarılı olan iki durumda —Yunanistan ve Fransa'da— seçim zaferi radikal sol bir program etrafında kazanıldı. Mitterrand örneğin İngiliz İşçi Partisinden daha radikal bir programla hem Cumhurbaşkanlığı hem de meclis çoğunluğunu elde etti. Bu deneylerden ders çıkartmalıyız.

Halk Koalisyonları

Bu yeni partiler eski tip yığınsal partiler değil. Örgütlü bir hareket tarafından desteklenen, örgütlü işçilerin partisi değil. Hatta neososyalist partiler eğilim olarak işçiler ile olan organik bağlarını kaybettiler. Bu partiler daha çok bir kaç politikacıdan oluşan grupları teşkil edip, seçim için geniş bir program geliştiriyorlar ve böylece hoşnut olmayan seçmenlerin desteğini kazanıyorlar. Bunun olumlu ve olumsuz yönleri var. Bir yandan sadece eskiden oy verdikleri partiden soğumuş adamları değil, politize olmamış insanların desteğini de sağlayabiliyorlar. Öte tarafta kazandıkları destek uzun ömürlü olmayabiliyor ve liderler arasında tutarlı bir perspektif eksik olabiliyor (tek amaç iktidarı ele geçirmek). En kötü durumda parçalanmış ve hayal kırıklığına uğramış solun güç dengesini kendi lehlerine çevirebilirler. Fakat genişleme durumu gene sözkonusu olmayabilir. Sonunda tutarlı ve büyük bir taban yoksa sağdan ve ortadan destek için değişebilirler de.

Gene de bir sol ittifakı kurmalarına yönelik bir baskı altında olduklarını da belirtmek gerek. Cumhurbaşkanı Mitterrand'ın yükselişi buna iyi bir örnektir. İlk adımda gerici ve antidemokratik bir rejime karşı destek sağlamakla zafere yaklaşılabilirdi (bu rejim zaten sevilmiyordu). Zafer, bu bakımdan gericilik ve rüşvetlere karşı ilerleme politikasını savunmakta yatıyordu. Son 10 yıl içerisinde solun ilerlemesi için en çarpıcı örnekler böyle oluşturuldu.

Fransız Deneyi

İkinci adımda muhalefeti birleştirmek gerekiyordu. Bununla sadece güç artırılmayacak, bu birliğin sağlanmasıyla seçmenlerin harekete geçmesi daha kolay elde edilecekti. (öte tarafta Giscard ve taraftarları ile Gaulist'lerin bölünmesi onlara çok zarar verdi). Üçüncüsü özellikle işçi hareketi tarafından temsil edilen Sol'da birlik çok güçlü bir duygudur. Bu birlik olmazsa zafer de düşünülemez. Çünkü Fransa'da ve hemen hemen bütün Avrupa ülkelerinde Sol'un siyasi gücü (en geniş anlamda) aşağı yukarı sağ güçler ile eşit orantılıdır ve çok az bir kayma ile ağırlık kazanılır. Çoğu kez çoğunluk soldadır, halbuki bölünmelerden dolayı bu belli olmaz. İngiltere'de bile seçmenlerin çoğunluğu muhafazakârlara karşıdır.

Fransa'da Sol'un zaferi birlik ile kazanıldı. Kendi partisinin iki fraksiyonu ve komünistlerin liderlerinin direnmesine rağmen Mitterrand birlikte ısrar etti. Ve partisi mecliste mutlak çoğunluğu elde ettikten sonra bile komünistlerin hükümete katılmalarında ısrar etti, çünkü birlik sonradan zayıflayacak desteği kaybetmemek için en güzel korunmadır. Fransız hükümeti önemli ekonomik sorunlarla karşı karşıya bulunmasına rağmen, ilk yılında programın büyük bir kısmını gerçekleştirdi. Fakat her şeyden evvel inisiyati-

fin gene sola geçebileceğini, halkın çoğunluğunun radikal bir program için seferber edilebileceğini ve zafer kazanılabileceğini göstermiştir.

Bazı Sonuçlar

Geçmiş son 10 yılın tecrübesinden dolayı Avrupa Sol'u için konumu ve perspektifleri hakkında ne gibi sonuçlar çıkartılır?

Aslında belli olması gereken fakat her zaman tekrarlanması gereken sonuç: Birlikten güç doğar. Birlik olmazsa sağ yenilmez. Bölünmüş bir sol, hele bölünmüş sosyalist bir sol ilerleyemez. Bu durumda birbirlerini yemeleri ve böylece sağa avantaj sağlamaları çok daha büyük bir olasılık.

İkinci sonuçta geleneksel sosyalist/komünist işçi sınıfı partisinin rolünü ve perspektifini daha iyi bir toplum için yeniden gözden geçirmek gerekir. Bu partiler, tek ya da toplu olarak, hâlâ solun merkezidir ve kesinlikle en güçlü örgütlü yanıdır. Sola öncülük etme yeteneklerinden aslında şüphe edilemez. Ancak pratikte demokrasi ve daha iyi bir toplum için mümkün olan her türlü desteği toplama yeteneğinden yoksundurlar. Bu, solda başka örgütlü güçlerin oluşmasından ve bazen egemenlik durumuna geçmelerinden anlaşılıyor.

«Neososyalist» partiler dışında bugün birçok hareket işçi sınıfı ideolojisinden kaynaklanmıyor. Bu hareketler ya da örgütlü kampanyalar tek tek hedefler peşinde ya da çeşitli halk kesimlerinin çıkarları için çaba harcıyor (başta kadınlar; bunlar kısmen sol ile aynı amaçları paylaşır fakat şiddetle onunla karıştırılmamak için çaba harcar). Bu özel çıkarlar için uğraşanların bazıları sol ile rekabette olan partiler kurdular, «Yeşiller» buna örnek ya da bazı bölgesel veya ulusal gruplar anılabilir. Öte tarafta bazı partiler programlarını sadece işçilerin çıkarları ile sınırlandırma özlemi duydular. Gerçi bu konuda en başta işçi sınıfının partisi uğraşması gerekir, fakat bu hedefleri ön plana çıkartmakla artık geniş sol bir ilerleme kaydedilemeyeceği de ortadadır.

Genelleme Yok!

Üçüncü bir sonuç da şöyle ifade edilir: Ne uzun dönemli sosyal ve siyasi gelişmelerden dolayı, ne de kısa dönemli dünya ekonomik krizleri yüzünden sol otomatikman avantaj sağlayamaz. Bu daha çok siyasi eyleme bağlıdır. Fakat ortam, otomatikman rakipler için de avantaj getirmiyor. Kapitalizm şu anda yaşanan krizi atlatma yeteneğinden tamamen yoksun. Kendi iç ve uluslararası çelişkileri apaçık ortada. Dahası 50 yıl öncesine nazaran, sola karşı faşizm kadar etkili bir araç da bulunmuş değil. Hiç kimse aşırı sağın gücünü küçümseyemez, ama zaafları da bellidir. Hitler iktidara geldikten 3 yıl sonra işsizlik sona ermişti. Thatcher iktidara geldikten 3 yıl

sonra işsizlik en yüksek düzeye ulaştı. Gerici akımlar —şayet o ülkede askeri rejim desteği yoksa— solu bölmekle yetindiler, kırmak istemediler.

Buradan bir başka sonuç çıkartılabilir. Tüm sosyalist olmayan Avrupa için solun perspektifini genelleştirmek bugün için doğru olmaz. 30'lu yıllar —o dönemde faşizm ilerliyordu— ve 40'lı yıllardan —sol için ilerleme, antifaşizm ve direnişten kaynaklanıyordu— değişik olarak, bugün benzer eğilimler, tüm kıtayı kapsayacak tarzda oluşmamıştır. Bunlar ancak olanak olarak vardır. Solun en önemli partilerinin durumu —ki perspektif buna göre tayin edilecek— çok değişiktir. Bir kaç sosyalist parti iktidardadır, tek başına, komünistlerle beraber, ya da başka koalisyonlarla. Solun perspektifi ancak her ülke için ayrı ayrı çizilebilir.

Geçmişe Özlem Fayda Etmez

Perspektiflerinde genelleme olmasa da, şu anki durumları sol için genelleştirilebilir. Geçmişe nazaran sol bugün daha çeşitlidir. Sorun bu parçaları birleştirmekte yatıyor —yeni ve eski tip partiler, özel çıkarlarda yoğunlaşan partiler, bağımsız tek konu ile ilgilenen hareketler. Böylece solun tam potansiyeli seferber edilir ve daha iyi bir gelecek için savaşacak insanlar coşturabilinir. Olası destek büyük, bu azalmadığı gibi, belki de fazlalaşmıştır; solun asıl partilerine olan destekte ise büyük değişimler gözlemleniyor. En eski kitle partileri bile eski taraftarlarını sürekli tutabileceklerini ve yeni seçmen potansiyelini arkalarında toplayabileceklerini çok zor tahmin edebilirler. Sosyal temel değişmiştir ve genellikle çeşitlenmiştir ve geleneksel taraftarların özellikle işçilerin bağları zayıflamıştır. Partiler artık «hareket» içinde pek tutarlı değil. Bu zaaf solun hükümet olduğu yerlerde daha bellidir. Sadece hareketin çöküşünü üzüntü ile karşılamak yetmiyor, geçmişe özlem eski zamanları geri getirmiyor onlar artık geçip gitti. Geçmişin zemini ile inşaata başlamalıyız, fakat binanın yeni olması gerekir. Bu durum Avrupa'da bütün sol için geçerlidir, özellikle sosyalist sol için.

Solun nesnel olanaklarını kullanmak kolay değil. Güçler bölünmüştür ve liderlere güven beslenmiyor. Eski birkaç sosyaldemokrat parti mevcut ekonomik düzeni liberal düşünce ile onarmakla yetindi. Fakat hemen hemen hiçbir toplumun ekonomisi bunları gerçekleştirecek kadar sağlam değil. Hangi alternatif hedeflerin var olduğu tamamen belirsiz. Bir kaç neososyalist parti iktidara aday olabilmek için her türlü aracı kullanmakta. Liderlerin neyi temsil ettiğini görmek bazen güç oluyor. Sadece yakışıklı bir surat, reklam harcamaları yahut etkili bir danışmana sahip olmak. Sosyalist partilerin her iki türü de sola ait (İngiliz sosyaldemokratların çoğu gibi) ve her birisinin sol kanadı var, fakat onlardan da öncülük beklenmez. Gerçi Mitterrand öyle bir partinin ortasından çık-

mıştır. Tek konulu hareketler, parti ya da gruplar özel alanlarına fazla önem verdiklerinden geniş siyasi ilerleme için öncülük alamazlar, zaten almak da istemiyorlar. Sosyalist partilerinde bulunan sol da çoğu zaman geniş bir birliğe olan ihtiyacıyla da etki gücünün daraltılmasından doğan tehlikeleri küçümsemiştir.

İç ve uluslararası sorunlardan ötürü komünist partilerin bilançosu değişik sonuçlar veriyor. Örneğin Fransız, İtalyan ve İspanyol KP'lerin geçmiş 10 yılda bir kaç yanlış karar alıp hala bunun günahını çekmediklerini söylemek güç.

Nereye Bakıyoruz?

İlerleme için birleşme girişimi ve bu süreçte öncülük ancak marksistler tarafından yapılabilir. Birkaç ajitasyon sloganı ya da basit formül ile karalamalar yapmakla yetinen bir marksizm değil, bilakis gücünü tarihsel durumun gerçek tahlilini yapmaktan alan, kapitalizm ve sosyalizmde olan gelişmeleri, hareketinin gerçek durumunu her şart altında, ne kadar ters ya da eşsiz olursa olsun, tahlil edebilen bir marksizm tarafından yapılmalıdır. Sol için geçmişin basit —hatasız— bir tekrarı mümkün değil. Geçmişten miras aldıkları sloganlar ve araçlarla sol bir şey kazanamaz. Eski araçlar artık yetmiyor ve eski sloganlar bugün için aynı anlamı taşımıyor. Solun büyük potansiyelleri sadece seferber etmesi gerekir, birlik yaratıp öncülük yapılırsa her şey hal olur demek de mümkün değil. Coşkun bir laf ebeliği yapmak için ortam fazlasıyla karışık ve zor. Fakat olanlar büyük, mevcut ve seferber edilebilir. Sol üslûp, şekil ve yapının değiştiğini o zaman fark edecektir herhalde. Çünkü sadece daha önce harekete geçirdiği işçi sınıfından farklı olan bir işçi sınıfını temsil etmekle kalmayacak, daha başka sosyal kesim ve grupları temsil edecek. Onların da çıkarının —kapitalist toplumun yerine başka bir şey koymak— (insanlığın yaşama arzusu için bu daha da geçerlidir) bugün işçilerin çıkarından daha önemsiz yahut o kadar acil olmadığını kimse söyleyemez.

Türkçesi : Hasan DİKBAYIR

Güney Avrupa Sosyalizminin Yükselişi ve Çöküşü

James Petras*

Güney Avrupa Sosyalist partilerinin (GASP) hükümete gelişleri, sonraki sosyal refah devleti politikasını terkediş ve nüfuzlarının azalışı gibi ani ve çarpıcı olmuştur.** İktidar öncesi verdikleri imaj genç bir radikalizmdi. Kuzey ve Orta Avrupa sosyalist partilerinin aksine, GASP'ın yeni mücadele alanları ve refah devletini aşan yeni perspektifler açacağı sanılıyordu. Gerçekte de GASP'lar refah devletini «aştı», tabii ters doğrultuda, Kuzey Avrupa'nın en sağdaki sosyal demokratlarını bile şaşırtan bir çeşit ortodoks liberal pazar ekonomisi doğrultusunda. Şöyle bir soru ortaya çıkıyor: Seçim öncesi «radikalizm» imajı ile seçim sonrası bu uzlaşmacılık arasındaki çelişki nasıl açıklanabilir? Bu imajın temelinde şu faktörler yatmaktadır: 1) Güney Avrupa politikalarına özgü radikal retorik türü. 2) Radikal sağ çevre. 3) «Tarihi hafızanın» silinmesi. 4) Çağdaş toplumun derin yapısal yetersizliklerine dar bir bakış ve tarihsel sorunların toplumsal güçleri otomatikman yeniden saflaştıracağı (yanlış) varsayımı. 5) Kitlelerle konuşan ancak yukarı tırmanan yeni teknokratlar ve geleneksel iktidar simsarlarıyla köklü bağları olan sosyalist önderliğinin yanlış algılanması. 6) Önde gelen parti liderlerinin Kuzey Avrupa sosyaldemokrat partilerindeki meslektaşlarıyla olan uyum derecesinin değerlendirilememesi 7) ABD'nin başlıca parti liderleri üzerindeki hegemonyasının fark edilememiş olması. Bu etmenler yanlış bir imaj yarattı ve GASP'ların iktidarda izledikleri yolla hiç ilişkisi olmayan bir dizi beklentiye yol açtı. GASP'ların iktidar deneylerini incelemeden önce bu etmenlerin herbirini kısaca gözden geçirmek faydalı olur.

Avro - Sosyalistlerin Sahte - Radikalizmleri

Seçim öncesi her bir parti açısından çetin bir oy toplama dönemiydi — sağın yukarı ortasınıfla gelenekçi ortasınıf ve tarım ke-

(*) **New Left Review**, sayı 151.

(**) Bu makale Yunanistan'ı içermiyor, zira Yunan toplumsal formasyonu ve siyasal güçleri daha farklı bir bağlam içinde şekillendi.

simindeki oy gücüne karşı daha yoksul tabakalardan bir kitle seferberliği için ciddi çabalar. «Popülist« tarzdaki bu seferberliğin ve ima yollu sosyal ıslahat vaadlerinin kabuğunu da her şeyi kapsayan ama içi boş formüller oluşturuyordu. Hangi sınıfın çıkarlarının korunacağı hangilerinin olumsuz etkileneceğini belirlerken kullanılan sloganların muğlaklığı, soldaki çoğu kimse tarafından, ortasınıfı yabancılaştırmaksızın aşağı sınıfların desteğini güvenceye alan akıllı bir seçim taktiği olarak değerlendiriliyordu. Seçimler sonrasında, vaadlerdeki bu belirsizlik sayesinde, kimi sosyalist liderler aslında hiçbir radikal reform sözü vermediklerini ve dolayısıyla seçim öncesi izlenen aynı politik-ekonomik çizgiyi izleyeceklerini öne sürebildiler. Bununla birlikte, şurası vurgulanmalı ki, kampanyaların plebisit niteliği — kalabalık olanlardaki kitlesel heyecan, halkın sevdiği liderlerin öne çıkarılması, genel sloganlara yapılan vurgu — «değişme isteyen hareketlerin» başladığı duygusunu yazıyordu; ancak kitlelerin, sorunları eleştirel, programlı bir şekilde incelemesi doğrultusunda ciddi bir çerçeve oluşturmaksızın. GASP'ların seçim kampanyalarını siyasal karnavallara dönüştürmede kullandıkları temel özellik, seçmenlerin büyük çoğunluğunun zoraki bir sağ rejimi köklü bir şekilde reddetmeleriydi. Halkın bu öfkesinin ve yerleşmiş sağ iktidarlara karşı düşmanlığının kuyruğuna takılan GASP'lar, kendi uzlaşmacı pratiklerini açığa çıkarmaksızın hasımlarına sert saldırı imkanı buldular. Dolayısıyla, kahrı çekilmeyeceklere karşı çıkan sert retorik, kendilerinin gelecekteki eylemlerini değerlendirmede dar bir zemin sunuyordu. Bu radikal muhalif retorikten ilerici bir eylem süreci çıkarsamasını yapan gözlemciler sadece şu eski deyişe inancı ifade etmiş oluyorlardı: Düşmanlarımın düşmanları dostlarımdır.

Gözlemcilerin GASP'ların sözde radikalizmine ilişkin yaptıkları hatanın temelinde bir dizi yanlış varsayım yatıyordu. İlk olarak, sağcı otoriter geleneğin radikal bir sol muhalefeti körükleyeceği zannediliyordu (karşılıklı kutuplaşma); oysa sadece sosyalistlerin iktidarda ölçülü davranmalarına hizmet etti Ordu, Kilise, Batılı Müttefikler, bankerler sanayiciler vb. korkusu hareketi frenlemeyi getirdi. Bu rejimler zamanlarının büyük kısmını «yeniden uzlaşma politikası» çerçevesinde, bütünüyle, eski iktidar merkezlerini geleneksel imtiyaz, ayrıcalık ve endüstriyel özerkliklerinin tanındığına inandıracak tedbirler almakla geçirdiler. Yeniden uzlaşma politikası büyüme politikalarını biçimleyen temel unsur oldu — böylece geleneksel iktidar merkezlerinin öfkesini çekecek her tedbirden sistemli ve bilinçli olarak kaçınıldı (daha az kutuplaşmış toplum).

İkinci hatalı varsayım; seçim zaferinin zeminini yaratan kitle mücadelesi önderlerinin hükümette de tepedeki önderliğe eşlik edeceği şeklindeydi. Bu hiçbir zaman olmadı. Mücadelede yer alan kişiler (liderler ve taban) iktidara gelişten hiç faydalanamadı. Bunun yerine anahtar bakanlıklara partinin en az militan kesimlerinin

temsilcileri, hem yerel iş çevreleri hem de uluslararası bankalarla iyi ilişkileri olduğu düşünülen (kitle mücadelesinde hiç yer almamış) «teknokratlar» getirildi. Stratejik yeniden uzlaşma politikası kararı, tutucu teknokratlara işverilmesinde belirleyici oldu. Bu tercihler geleneksel iktidar merkezleriyle uzlaşmayı daha da güzelleştirdi. Militanların GASP'ların kişisel önderliklerini kontrol edebileceği hiçbir mekanizmanın olmaması seçim sonrası dönemde meydana gelen ani sapmayı kolaylaştırdı. Hem mücadeleler hem de militanların kendileri yukarı tırmanan bu yeni orta tabakanın oluşturulmasının önündeki kapıları açan bir «koç başı» oldular.

GASP'ların doğuş ve çöküşlerinde şaşırtıcı olan şey sonraki uygulamalarıyla yaşanan hayal kırıklığı değil, bunlarla ilgili hülyaların kökenidir. Sosyalistlerin uzun ve de kendilerine pek haysiyet kazandırmayan bir burjuva hükümetleri geleneği vardır ve hatta bunlar tek başlarına dikkate değer değişiklikler yaptıkları hükümetler de kurmuşlardır — Fransa'da İtalya'da ve İspanya'da (Gerçi daha önceki kimi sosyalist rejimlerin reformist niteliği mevcut hükümetlerce benimsenen açık liberal ortodokslukla çelişmektedir). Eski örnekler incelendiğinde — Fransız sosyalistlerinin, özellikle Guy Mollet rejimi — GASP'ların temel uzlaşmacı çizgileri belgelenecektir. «Tarihi hafızanın» silinmesini, Fransa örneğinde, eski sosyaldemokrat aygıtın bir yandan 1968 ilkbaharının retoriği ve heyacanını benimserken, diğer yandan da yeni nesil teknokratlarca işlenen kimi yenilik ve bulguları yeni bir parti imajı yaratmada kullanabilmiş olması ile açıklamak mümkündür. Pratikte, burjuva politikacıların devrimci sembol ve üstünlüklere sahip çıkması Fransa'da sık rastlanılan bir olaydır. Eski politik aygıta aşılanan bu dönüşümcü fikirler büyük ölçüde, — iktidar ve politikaların belirlenimiminden kopuk, zararsız kültürel —entellektüel festivaller düzenlenmesinin zemini haline gelmişlerdir. Burada önemli nokta şu ki: Tarihi olaylara kısa bir eleştirel bakış GASP'ların benimsenmesi muhtemel doğrultu ve tavır konusunda çok farklı değerlendirmelere yol açabilirdi.

Güney Avrupa sosyalizmlerinin yanlış şekilde radikal imaj yaratma altında yatan dördüncü neden şu yanlış varsayımdır: Derin yapısal sorunlar otomatikman radikal tepkiler yaratır. Bunun zıttı, yani yapısal bozuklukların rejimleri geleneksel iktidar simsarlarının yanına daha da itebileceği ve daha da bağımlılığa zorlayabileceği yeterince göz önüne alınmamıştır. Sosyalistler devlette, ekonomide ve toplumdaki kurumlaşmış ilişkilerden kopma doğrultusunda bir siyasal isteğe sahip değildiler. Bu kopuş en azından devlete aygıtı dışında bir kitle hareketliliği yaratmayı, ekonomik programların içe dönük gelişme temelinde düzenlenmesini ve zengin sınıfların ekonomik disiplin altına alınmasını gerektirirdi. Sosyalistler böyle bir yolu her açıdan reddediyorlardı Seçim sonrasında tabanlarını hareketsizleştirmenin yollarını aradılar (uyuttular) ve sade-

ce devlet aygıtını kullanarak iş yaptılar; ekonomik programları büyük ölçüde IMF, Dünya Bankası ve tutucu Batı Avrupa hükümetlerinin direktifleri doğrultusunda oldu (yani, emek maliyetini düşürme ve kamu harcamalarını kısma temelinde ihracata yönelik büyüme). Son olarak bu rejimler yatırımları teşvik amacıyla kârları artırıcı teşvik politikaları geliştiren değişik «arz ekonomisi» türlerini benimsediler. Kuzey Amerika ve Avrupanın sağ iktidarlarınca kurumlaştırılmış büyüme modelleri GASP'ların büyüme modeli haline geldi. Kuzeyli sosyal demokratların refah devleti modeline ilgi gösterilmedi.

GASP'ların radikal imaj yaratmasına katkıda bulunan beşinci etmen, liderlerinin yanlış algılanmış olmasıdır. Tüm liderler, şu ya da bu şekilde, kitlelere gitmekle birlikte, politika ve ekonomiyi kavrayışları personel alımı politika dalları sosyalist olmayan teknokratların güdümündeydi. Bu teknokratların sınıf mücadelesi politikalarına ilişkin deneyimleri, hiç yok denemezse de, çok azdı. Daha önceki deneyim ve ilişkileri ya uluslararası bankalar, girişimler ve kurumlar ya da ülke içinde oldukça geleneksel seçkin kurum ve iş grupları ile olmuştu. Seçmen desteği aşağıdan gelirken, yukardakiler nüfuzlarını kullandılar — rejim, üst düzey işverenler, banka grupları. Seçimler öncesindeki «popülist» tarz, tabanın heyecan ve bileşimi, liderleri, neo-liberal ortadoksluğu bağlayan tutucu — teknokrat bağlantısının gözden kaçmasına yardım etti. Seçimler sonrasında ise popülist seçim tarzı ile uygulanan gelişme stratejisi bambaşka şeyler haline geldi. Sendikalar hükümet politikalarının volan kayışı, üyeleri ise hükümetin gelir politikaları standartları içinde tutulacak bekçi köpekleri olarak değerlendiriliyordu. Devlet aygıtı içinde yukarı tırmanan teknokratlar ise iktidarın nimetlerinden faydalanıyor — ödenekler, gelirler vb. — ve kendilerini yeni hükümetle geleneksel iktidar merkezleri arasındaki simsarlar olarak kurumlaştıracak şekilde faaliyet gösteriyorlardı.

GASP'ların tutumlarını anlamada önemsenmeyen son etmen ise Kuzey Avrupa sağ kanat sosyal demokratlarının bu parti liderlikleri üzerindeki etkilerinin ve aralarındaki bağın derecesiydi. Bu nüfuz unsuru örgütsel faaliyetleri kısmen Kuzey Avrupalı partilerin tutucu kesimleri tarafından finanse edilen İberik Sosyalistlerini özellikle etkiliyordu. Ekonomik ve örgütsel bağların yanısıra aralarında süreç içinde ideolojik bir bağ da gelişti. Öyleki, GASP'ların cephe içinde sosyalist politikalardan kesin vazgeçme ve cephe dışında da soğuk savaş retoriğini benimseme eğilimlerini belirleyen önemli etmenlerden biri de budur.

GASP'lar ve Kapitalist Yeniden Yapılanma

«Sosyalizme geçiş» ya da refah devleti oluşturmak GASP'ların ilgileri dışındaydı. Esas gayretleri (kendi ifadeleri ile) «kapitaliz-

mi yeniden yapılaştırmak», emeği daha «esnek» hale getirmek, Avrupa (ve dünya) pazarıyla bağları güçlendirmek, dış finansman yaratacak ve çokuluslu sermayeyi ülkeye çekecek geniş bir zemin yaratmak doğrultusunda oldu.

GASP'lar, kapitalizmin kronik durgunluğunun (stagnation) ve geleneksel politik güçlerin, kapitalizmi kendine getirebilecek koşulları yaratmada başarısız kalmasının getirdiği bir krizin tam ortasında iktidar oldular. İki on yıllık hızlı ve sürekli büyümeden (50'lerin ortasından 70'lerin ortasına) yaklaşık on yıllık bir durgunluğa (stagnation) — 70'ler sonrası — geçildiği büyüme yöntemi ile sağ politik liderlik arasında sıkı bir bağ bulunuyordu. Büyüme evresinde bir yandan sermaye kâr ederken, ücret ve maaşlar da artıyordu. Dahası, krizin başlangıcıyla birlikte bu dönemde ortaya çıkmış bir dizi kamu kurumu, sosyal politika ve işçi sınıfı örgütleri de politik liderlik ve ekonomik seçkinler üzerinde ağır bir yük olmaya başlamıştı. Eski üretim şekli kâr getirmez hale geliyor, devlet harcamaları ve vergiler kazançları azaltıyordu. Ancak işçi sınıfı hareketleri ve partileri işverenler ve politik müttefiklerinin taleplerine boyun eğmeyecek kadar güçlüydüler. Sağ, sermayenin kârları artırmak ve yatırımları ilerletmek için gerek duyduğu sert tedbirleri alamadığı gibi, işçileri de bunları kabul edecek bir düzene sokamadı. Bunun nedeni, krizin başlamasıyla birlikte sağın otorite ve nüfuzunun da gerilemesiydi. Sermayenin sorunlarını çözmeyi, krizin genel etkilerini (kâr ve ücretin düşüşü) bir yerde tutmayı beceremeyen sağ, seçimler açısından öyle zayıf bir noktadaydı ki, sosyalistler seçimleri kazanabildiler.

Bu bağlamda iktidara gelen sosyalistlerin iki görevi vardı; görünürdeki görev krizin işçi sınıfının yaşam standardı üzerindeki ters etkilerini yok etmek; gerçekte ise sermaye birikiminin koşullarını yeniden oluşturmaya çalışmak. Sosyalistler işçi sınıfından gelen istemlere cevap verecek olsalar, krizin yıktığı sanayiler işçi ücretlerine zam yapacak durumda olmadığından, üretimin toplumsallaştırılması doğrultusunda stratejik bir adım atmak zorunda kalacaklardı. İşçi sınıfının artan toplumsal gücü gelirden daha büyük pay almada yardımcı olabilirdi. Ne var ki sosyalistler, kapitalist üretimi kârlılığı düşük alanlardan kârlılığı yüksek alanlara kaydırmanın aracı olma rolünü üstlendiler, yeni bir sermaye birikimi modelinin motoru oldular; böylece sanayileri kaldırma, işçilerin işverenler üzerindeki kontrolünü azaltma, «esnek emek» yaratma (emeğe, yeni sanayilerin daha düşük ücret düzeyine uyum sağlaması için baskı, emeğin coğrafi devingenliğini artırma) vb. işini üstlendiler. Sosyalistler, sermayenin «yeniden yapılanması» — yeni birikim modelini böyle ifade ediyorlar — işini tek yanlı olarak sürdürürken, sempati toplayacak kimi durumlarda işçilerin ağzına bir parmak bal çalmaktan, ya da dış politikada kimi ilerici adımlar atmaktan da geri kalmadılar. Bununla birlikte birikim modelleri ara-

sındaki geçiş dönemi çatışmalı geçti; özellikle de işçi sınıfının önemli kesimlerinin devlet yanlısı sosyalist ve komünist önderliklerce iyi kontrol edilemediği yerlerde. Devlete bağlı sosyalist sendikacılar genel stratejiyi uysallıkla kabul edip dikkatleri, kapatılması hedeflenen özgül ekonomik sektörler ve bunlardan daha dağınık altsektörleri etkileyen özel şartlara çekerek geçiş sürecinin tamamlanmasında temel bir rol oynadılar. Sosyalist sendika stratejisinin net etkisi işçi sınıfını bölmek ve hertürlü birleşik sınıf direnişini şiddetle zayıflatmak oldu. Dahası, dikkatleri fabrika kapatmalarının sonuçlarında yoğunlaştırmakla, bu stratejik değişikliklerin kaçınılmaz olduğu ve her işçinin ilerde iş bulabilme fırsatlarını azami derecede zorlaması gerekeceği gibi bir düşünce yaratarak, işçilerin moralini çökerttiler. Ancak, siyasal akıl hocaları gibi sosyalist sendikacılar da hoşnutsuzluğun artması, üye sayısının azalması ve genelde, işçi sınıfı içerisinde geri gelmesi zor bir siyasal nüfuz yitirimiyle ağır bir bedel ödediler. İşçi sınıfının desteğini yitirmek parti liderliği ve özellikle de sosyalist hükümet için, daha da sağa kaymanın, «orta sınıf» seçmene gitmenin dürtüsü oluyor — Gerçi bu kesimlerden olumlu tepki gelmesi daha da şüpheli, zira, çöken bir sosyalist rejimin, bu kesimlerin geleneksel sağ kanatla kurulu ilişkilerinde gedik açması pek mümkün değil.

Sosyalist Lâfızla Reaganomi

Mitterrand yönetiminin ilk döneminde önemli bir ulusallaştırma programı kabul edilmişti — bu herhalde Ortak Program'daki vaatlere el atılması olarak görmek gerekir — etkisi uzun olmadı. Gerçekte GASP yönetim modelinin bu ikinci tarihi yönelimi, pazar güçlerinin önünde geniş bir alan açma ve hatta ekonominin milliliğini kaldırma (de-nationalize) ve yeniden özelleştirme (re-privatize) eğilimi haline geldi. Sosyalist yönetim gruplarını en çok etkileyen entellektüel akımlar daha önce liberal-merkezci güçlerin elinde olan siyasal alanı ellerine geçirmiş bulunuyor. Daha fazla adalet doğrultusunda olumlu devlet müdahalesi getiren her türlü tedbirden giderek daha da uzaklaşılıyor. Yeni çizgi, «piyasa disiplininin» önemini, emeğin piyasanın değişen istemlerine ayak uydurmasını vurgulayan bir çizgi. Bu sosyalist lafızlarla Reaganomidir. GASP rejimlerinin öncü olduğu neo-liberal hareket, ana hedefine zarar eden devlet işletmelerini almış bulunuyor. Zarar ve kayıpların tüm sorumluluğu «devlet» denen dağınık varlığın üstüne atılmış bulunuyor. Sosyalistlerin neo-liberal «randımansız devlet» eleştirileri, (kendi himaye sorunlarını çözmek için) burjuva siyasal yapılar ve devlet hizmetlerinde maliyetlerin düşürülmesi veya devlet girişimleri aleyhine anlaşmalarla sonuçlanan siyasal mübadeleler peşinde koşan kapitalist sınıfların yıktıkları ağır sorumlulukların analizini içermiyor. Kapitalist politik ekonomide devletle pazar arasında-

ki eşitsiz ilişkinin neden olduğu ciddi sorunları analiz edecek yerde, Sosyalistler, uzun süredir devletin işlettiği girişimleri özelleştirmeyi kolaylaştırmaya hizmet eden serbest pazar doğmasına sarılmış bulunuyor. Sosyalistlerin neo-liberal ortadoksluğa bu tarihsel sapışları siyasal tartışmaları tümüyle daha da sağa çekti ve kelimenin geniş anlamıyla Sol'dan — mevcut hayat standardını, devlet girişimlerinin ulusal kalkınma için önemini ve emeğe bir meta gibi davranmamayı savunan tek grup — geriye sadece «muhafazakâr» bir gücün kaldığı bir ortam oluşturdu. Bugün Güney Avrupa'da eksik olan şey, neo-liberalizm ve devletci statükoya sosyalist bir alternatif çıkarma yeteneğine sahip bir Sol'un varlığı.

Güney Avrupa Sosyalizmlerinin yeni birikim yöntemine paralel olarak giderek daha fazla başvurdukları üç diğer özellikde şunlardır: (1) İşçi hareketlerinin geleneksel olarak güçlü oldukları alanlarda zayıflatılması, (2) devletin sivil topluma müdahalesini artırarak parlemento dışı faaliyetlerin önünü tıkamak (devlet, pazarı serbestleştirdikçe siyasal faaliyetler üzerindeki pençesini sıkıyor) ve (3) uluslararası konuları soğuk savaş, doğu-batı çerçevesine hapsetmek.

GASP rejimlerinde kollektif pazarlık konularını çözen geleneksel üçlü (devlet - emek - sermaye) yaklaşımı önemli ölçüde terkedilmiş ve genelde işveren çıkarlarını gözeten (devletin) «idari» direktifleri benimsenmiş bulunuyor. Sosyalistlerin emeğe asgari ölçüde «danışma» ve istihdamda büyük kısıntılar yapma planları yürüttükleri, emeği itaat altına alma yönteminin alamet-i farikaları durumundadır. Emeğin nüfuzunu kaybetmesi, kimi sosyalist sendika üyelerini zaman zaman liderlerine karşı sözlü muhalefete getiren münferit, kendiliğindenci direniş biçimlerine geçirmiş bulunuyor. Üçlü formülde vücut bulan, savaş sonrası ekonomik büyüme döneminde ortaya çıkmış ve eski kalkınma modelinin — özellikle ağır sanayi — bir parçası, tarihi işbirliği ve konsensüs mirası şu anda derin bir krize girmiş durumda. Emek temsilcilerinin eski rolü; emek; istihdam, özel sektör unsurları, emek - sermaye ilişkileri, devlet - pazar ilişkileri — hepsi yeniden tanımlanmakta. Üçlü danışma kavramının bizzat kendisinin sorgulanmadığını vurgulamak gerek. Yeniden tanımlanan şey daha çok katılanlar ve hükümleri. Süreç içinde, sermayenin yeniden yapılanmasından en olumsuz etkilenecek olanlar, sosyalistlerle en yakın bağı olan — sendikalaşma oranı yüksek — endüstri ve bölgelerdekilerle uzun mücadele gelenekleri olan işçiler olacaktır. Bu açık paradoksu iki tarihi gelişmeyle açıklayabiliriz: Bu bölgelerdeki işçi sınıfı; örgütlenme, mücadele ve solla siyasi ittifakları sayesinde ücretlerini artırmada ve istihdam koşullarını geliştirmede o ölçüde imkanlara sahiptiler ki, sanayiciler ancak devlet sübvansiyon ve koruması yardımıyla varlıklarını sürdürebiliyorlardı. Eski kalkınma modeli içinde muhalefetteki sosyalistler de işçilerin çıkarlarını azami derecede gözeten po-

litikalar izliyorlardı; model krize girdiğinde işçilerin isteklerini kabul ettirme yetenekleri de azaldı. Sosyalistlerin bu aynı işçi sınıfı kesimlerinin desteği vasıtasıyla iktidara gelmeleri eski uygulamaları devam ettirecek bir hareket tarzı olarak algılandı — Oysa sosyalistler yeni bir birikim modeline kaymaktaydılar. Sosyalist politikaların net etkisi, yeni kalkınma modeli çerçevesinde yeni bir taban oluşturma umuduyla tarihsel işçi-sınıfı tabanlarını zayıflatmak oldu. Daha önceki süreçte, emeğin uzun bir dönem boyunca üçlü formüle dahil edilmiş olması, sendika liderlerinin tabanı hareketlendirme yeteneğini önemli ölçüde zayıflatmıştı. Üyelerle doğrudan bağ yerine, tabanla liderleri arasında, tepede devlet ve işverenlere bağlı, yoğun bir bürokratik ağ yerleşmişti. Üyelerini seferber etmek imkanından yoksun ve en önemli bağları da parti-devlet vasıtasıyla olan sosyalist sendika liderleri, yeni hükümetin önerdiği en sert istihdam politikalarına bile genellikle razı oldular. İşçi çıkarmaları, fabrikaların tatil edilmesi ilerledikçe sosyalist sendikaların tabanı da hızla azalmaya başladı.

Sosyalist hükümetin sendikalar vasıtasıyla kontrol imkanını kaybetmeleri, giderek kısıtlayıcı önlemlere, kuvvet kullanmaya, emek politikalarını «işçilere danışmak»sızın yürütmeye itibar etmesini getirdi. Geniş çaplı işten çıkarmaları önleyecek parlamenter ve sendikal mekanizmalar olmadığında, sosyalist ekonomi politikalarından olumsuz etkilenen işçi sınıfı dışı gruplar gibi işçi sınıfı da parlamento dışı toplumsal, siyasal faaliyetlere kaymak zorunda kalmaktadır. Münferit, işyerleri ve bölgelerdeki dolaysız eylemler, hükümete karşı statükoyu koruma çabaları — alternatif bir program yaratmamaktadır. (Sosyalistlerce benimsenen strateji) adım adım «yeniden yapılanma» süreci, işçi sınıfı eylemini zaman ve mekan itibariyle birleştiren bir sendikal veya siyasal hareketin ortaya çıktığı yerler hariç, endüstri endüstri, fabrika fabrika protestolara yol açmaktadır. Ulusal bir örgütlenmenin olmadığı koşullarda eğilim, militan ancak kısa ömürlü mahalli eylemler doğrultusunda olmaktadır. Ulusal örgütlenmenin olduğu yerlerde bile, kapatmalar üzerine yapılan protestolar alternatif bir sosyalist programın oluşturulmasının yeterli aracı olmamaktadır. Geniş göçmen emeğinin «yeniden yapılanma»dan etkilenen sanayilerde önemli bir öğe haline geldiği ülkelerde, sosyalistlerce yürütülen işten çıkarma politikaları etkin ve ırk çelişkilerini körüklemektedir. Fransa örneğinde, sosyalistler yabancı işçilerin kendi ülkelerine dönüşünü finanse etmek politikası izliyorlar; bu, işsizliğe bunların varlığının neden olduğu şeklindeki ideolojiyi güçlendiriyor. İşsizlik üreten birikim modelinin krizinden çok, «yabancı işçi fazlası» üzerine eğilip yabancıların kendi ülkelerine dönüşünü teşvik eden sosyalistler, yeni birikim modeline geçişe karşı direnişi zayıflatmayı umuyorlar. Resmi sosyalist ideoloji ırkçılığa karşı iken, şurası artık açık olmalıdır ki, ekonomik ve istihdam politikaları ırkçılığın işçi sınıfı içinde yeni-

den doğmasına uygun bir zemin yaratmaktadır. Bu; kriz, «kurumsal engelleme»ye ırkçı çelişkiler ortamında çok büyük ihtimal ki, parlemento dışı eyleme soldan çok sağ önderlik edecektir.

Soğuk Savaş «Sosyalizmi»

Son olarak, sosyalistlerin uluslararası tutumları, bir-iki istisna dışında Reagan yönetimiyle kaynaşmış bulunuyor. Sosyalistler — özellikle Craxi, Soares ve Mitterrand — Reagan'ın doğu - batı kutuplaşma ve karşı koymacı tutumunu kabul etmiş durumdalar. Sosyalistlere göre, anti - Sovyetizm ve ABD politikalarıyla uyuşma daha çok ideolojik bir sorun; zira ekonomik ilişki ve içteki politik tabanlarını bu politikalara sık sık kurban ediyorlar. Ayrıca, yeniden silahlanma programı ile ABD'nin zımni hegemonyasına boyun eğişleri, sosyal fonlarda sert bir kısıtlama dolayısıyla da iç siyasal gerginliğin artması anlamına geliyor. Böylece, Reagan'ın askeri üstünlük dogmasına boyun eğişleri, sosyalistlerin kendi sermayeyi yeniden yapılandırma gayretlerini de zayıflatmış bulunuyor. ABD' nin Avrupa üzerinde hegemonya kurması kendi ekonomisini güçlendirmiş durumda; silahlanma orantısız şekilde ABD lehine sonuç veriyor; ABD ekonomisindeki büyüme ve buna eşlik eden politik seferberlik ABD dolarını güçlendirmiş durumda. Bu, yüksek faiz oranlarıyla birlikte, Avrupa'dan ABD'ye önemli bir yatırım sermayesi akımına yolaçıyor — ve ABD'nin büyümesine neden oluyor. Soğuk savaş yanlısı ideolojileri ile olumsuz ekonomi sonuçlar arasında tıkanan sosyalistler, kendilerini bunlardan kurtarıp uygun ve tutarlı bir politika geliştirme başarısını gösterememiş bulunuyorlar.

Sosyalistler, geniş tarihi ifadeyle geleneksel sosyal refah programı taraftarı rollerinden neo-liberal pazar yaklaşımı lehine vazgeçerken, süreçte yeni kalkınma politikalarını yürütmelerini mümkün kılacak güçleri ve konjektürel koşulları da zayıflatmış bulunuyorlar. Hem ülke hem de uluslararası düzeyde, GASP'lar eski dayanaklarından kopmuş; ancak herhangi bir yeni destek zeminini henüz yaratmamış durumdalar: Önemli yerel ve uluslararası mali ve sanayi grupların onayını almış bulunuyorlar, ancak giderek yabancılaşan ve eleştiriyi artıran bir seçmen topluluğuyla karşı karşıyalar. Seçimlere ilişkin yorumlarımızın ötesinde, sosyalistlerin sermayeyi yeniden yapılandırma politikalarının, emek aleyhine girişilen aynı kısıtlamalara başvurarak halefleri olacak muhafazakar hükümetlerce de sürdürüleceğini söyleyebiliriz. Bu açıdan bakıldığında sosyalistler, kriz dönemlerinde zorunlu, çöken bir birikim modelinden yeni bir üretim şekline geçişi etkilemede önemli bir «geçiş» gücü olarak görülebilir.

Son bölümde, GASP'ların yukarda anlattığımız süreçleri canlandıran ayrı ayrı deneyimlerini ele alacağız.

Fransız Deneyimi

Kapitalizmi yeniden yapılaştırma süreci, Avrupa'nın başka hiçbir ülkesinde Fransa'daki kadar radikal bir pazar yönelimiyle yürütülmedi. Bu ülkede başlangıçta kısa bir devlet müdahalesi döneminden sonra pazar ekonomisi kurallarına geçildi. Çelik, kömür, otomotiv, gemi, inşaat, kimya, basım, petrol ve makina sanayileri dahil başlıca sektörlerde 500.000'e yakın işin kerte kerte ortadan kaldırılması programlandı. Daha önceki kısıntılar bölgesel ve sektörel düzeydeydi; Lorraine çelik işletmeleri ve kuzeyin kömür bölgesinde görülüyordu. Bugünkü sosyalist yönetim altında ise, işten çıkarma programı daha genelleşmiş birçok bölgedeki geniş bir dizi sanayii etkilemektedir. Üstelik, sermayenin yeniden yapılaşması sadece sanayi işçilerini değil, aynı zaman çiftçileri, bireysel kamyon sahiplerini, sivil hizmetleri, demiryolu işçilerini vb. de etkilemektedir. Sosyalist programdaki iki öğe hoşnutsuzluğun daha da artmasına neden olmaktadır. Yeniden yapılanma hem devlet hem de özel sektördeki (sanayideki, çiftçilikteki ve bankacılıktaki) sermayenin yoğunlaşmasına ve merkezileşmesine yolaçmakta; dolayısıyla bireysel küçük üretici ve dağıtımcıların öfkesini çoğaltmaktadır. Öte yandan devletin yeni sanayileri geliştirecek «yeniden değişme kuşakları» paketi geleneksel çalışma alanlarında oluşmuş çalışma koşulları ve sendika haklarını da tehdit etmektedir. Fransız sosyalist hükümetinin kabul ettiği temel programa göre «kâr getirmeyen girişimler» kapatılacak, çöken sektörlerdeki üretkenlik ve teknolojik düzeyi yükseltilecek ve genelde işçi sayısı düşürülerek üretim maliyetleri aşağı çekilecektir. Yaşam standartları düşer, işsizlik artarken Fransız Kapitalizmi'ne yeniden hayat verecek devlet yatırımları planlanmaktadır. Artan finansman olanakları yeni sektörlerde kullanılabilecek iken, devlet girişimlerine sübvansiyonları azaltan bir program oluşturulmuştur. Bu durumda, Fransız sosyalistleri Fransız sanayiinin modernleşmesinden söz ederken, kaynakların tahsisinden kaynaklanan sınıf farklılaşması, sınıf çatışmalarının artmasına yolaçmaktadır. Sosyalistlerin seçimdeki dayanakları küçük iş sahipleri, çiftçiler, sivil hizmetliler ve emek koalisyonu, sosyalistlerin geleneksel hasımları lehine bir kalkınmada özveri istenen grup olmaktadır.

Sermayenin yeniden yapılaştırılması işsizlerden oluşan bir artık emek kitlesi yaratmış bulunuyor. Mitterrand'ın Thatcher ve Kohl' la yaptığı anlaşmalar Fransız çiftçilerini fiyat konusunda ters yönde etkileyerek; «ulusallaştırılmış» bankalarca izlenen geleneksel kredi politikası, küçük iş sahiplerinin kredi ihtiyacını karşılayamayacaktır. Özetle, sosyalistlerin «modernleşmeye» kayışları yeni bir toplumsal destek zemini yaratmaksızın politik bir boşlukta gerçekleşiyor. Mitterrand rejimi (yanlış şekilde) ekonomik krizin, sendikaların ve işçi sınıfının eylem gücünü zayıflatacağını koalisyon orta-

ğı Komünist Parti'nin sendikalar üzerindeki (CGT) kontrolü vasıtasıyla çalışanların huzursuzluğunu kontrol edebileceğini, sağın tekrar iktidar olacağından korkan sosyalist sendika üyelerinin hükümetin programını kabul edeceğini varsaydı. Bu varsayımlar hiçbir yönüyle gerçeklik kazanmıyor. Birincisi; sendikalar işçi sınıfını kontrol edemiyorlar, zira Fransız işletmelerinin sadece % 15'i toplu pazarlığa tabi. İkincisi, işçiler için daha etkili olan şey sosyalist ya da komünistlere bağlılıklarından çok, iş ümitleridir. Üçüncüsü; komünist CGT ve sosyalist CFDT işçilerin taleplerini karşılayamamaları nedeniyle üye kaybına uğramışlardır: CGT'nin 1982'deki 2,3 milyon üyesi 1984'te 1,5 milyona, CFDT'nin de ulusal sosyal güvenlik seçimlerindeki desteği % 27'den % 18'e düşmüştür. Böylece CFDT sağ kanat Force Ouvriére'den (ki bu sendika eleştirel tutumu nedeniyle işçiler arasında itibar kazanmaktadır) üçüncü sıraya düşmüştür.

Mitterand'ın pazar modelini benimsemesi, işçi ve küçük üreticiler pahasına yeniden yapılaşan sermayeye yeni kâr imkanları sağlanmasını bütün kalbiyle desteklemesi, kitle kayıplarını artırmış bulunuyor — kamuoyu yoklamaları; onay aldığı kesimlerin % 50'den % 30'a düştüğünü gösteriyor. Kitle desteğinin düşmesi, işçiler, bağımsız üretici ve dağıtımcılardaki artan protesto ve karışıklık Fransız sosyalistlerinin erken bir seçime zorlanıp zorlanamayacağı sorusunu bile gündeme getiriyor. Bununla birlikte giderek daha da gün ışığına çıkan şey; Fransız sosyalistlerinin sağın iktidara dönüş yolunu hazırlamada çok başarılı bir iş yapmış, sermayenin yeniden yapılanmasını kolaylaştırmış olmaları. Yenilgi ve muhalefet durumunda muhtemeldir ki, hükümet politikalarının şimdi bastırılan eleştirisi birden patlayacak ve bölünmelere yol açacaktır: Büyük ihtimalle de sosyalist parti — tıpkı 1940 - 50 arası kısa iktidar deneyiminden sonra, 1950 sonlarında olduğu gibi — marjinal bir partiye dönüşecektir.

İspanyol Sosyalizmi ve Piyasa Büyüsünü Arayış

Avrupa'da işsizliğin en yaygın olduğu yerlerden birisi İspanya'dır (% 16'dan fazla). İşsizlik, seçim kampanyalarında başlıca unsurlardan biri olmasına karşılık, sosyalist hükümetin programında pek göze çarpmamaktadır. Tersine, açık rekabetçi piyasa ilkesini telkin eden ve verimsiz girişimleri kapatmayı hedefleyen bir politika izleyen sosyalistler, işsizlik durumunu daha da şiddetlendirdiler. İspanyol sosyalistlerinin «yeniden yapılaştırma politikaları» tek bir ay içinde iki değişik bölgede genel grevlere yolaçan ilk örnek olmakla, sonu belirsiz bir ayrıcalığa sahiptir (Kuzey batı İspanya'da Vigo bölgesi ve Bask ülkesi). Ortak pazara girmek için rekabet sınırını artırmak amacıyla sanayii modernleştirme stratejik amacını gerçekleştiren Gonzales hükümeti, endüstrileri kapatmakta, ücret-

leri aşağı çekmekte ve yabancı sermayenin peşinden koşmaktadır. Mantık şöyle: Mevcut sanayiileri düzenleyip elverişli duruma getirmekle ve yeni büyüyen sektörlerde yatırım yapmayı çekici kılmakla İspanya yeni sermaye - sonrası madde (post - capital goods) piyasasından önemli bir pay alabilecek duruma gelecektir. Bu programı uygulamak için hükümet, sendika ve sosyalist militanların ekonomik kararların alınmasındaki rollerini son derece marjinal hale getirdi. Kitlesel işten çıkarmaları doğrudan etkileyen sorunlarda bile hükümet, alacağı kararlarda sendikalara danışmaktan ziyade bilgi veriyor. İspanyol sosyalist ekonomik politikaları, devletin sanayi ile ittifakını hedefleyen, yukardan, teknokratik planlamayı içeriyor (tabi bu Gonzales'in tumturaklı söylevlerinde değil, politik çevrelerle yaptığı daha ciddi ve önemli konuşmalarda söyleniyor). Fransa'nın aksine İspanya'da başlangıçta ne bir reform patlaması ne de tekelleri baskı altına alma girişimi oldu. Aksine, ulusallaştırma açıktan reddedildi; serbest girişim ve piyasa, ekonomik politikaların rehber ilkeleri statüsüne yükseltildi. Eski Avrupa sağ liberal rejimlerinde olduğu gibi, politik liberalizm ekonomik liberalizmle birleştirildi. Sosyalistler, pazarın randımanı adına, Franko dönemindeki korumacı - devletçi ve pederşahi endüstrü ve istihdam politikalarından eser bırakmayacak bir yol tutturdular, yükü işçi sınıfının sırtına bindirerek. Eğer sağ kanat gelişen hoşnutsuzluğu kullanamazsa bu büyük bir sürpriz olacak. Hükümet Franko'cu devlet aygıtını büyük bir gayretle ekonomiden çekerken, ironik bir şekilde politik ve askeri aygıtları temizlemekte çok daha başarısız durumda. Büyük bir özel şirketin iflas ettiği (Rumasa Grubu) ve sosyalist hükümetin de onu kamulaştırdığı durumda bile 'bir yıl sonra hükümet, kuruluşu (yabancı sermaye de dahil) tekrar özel sektöre devretme kararı alıyor. Sosyalistler özel sektörle bağlarını güçlendirir ve ekonomik kriz devam ederken, daha önce sosyalistlere destek vermiş işçi sınıfının gözü de giderek açılıyor. İşverenler federasyonunun (C0OE) yayınladığı rakamlara göre grevlerde kaybedilen iş saatlerinin sayısı geçen yıl yaklaşık yüzde 30 artmış bulunuyor.

Portekiz: Ekonomi Düzeliyor; Düzelmeyen Yalnızca Halkın Durumu

Portekiz'de sosyalist bir hükümetin kendi destekçilerine uyguladığı «acı reçete» örneği yaşanıyor, Mario Soares'in sosyalist önderlikli hükümeti, Uluslararası Para Fonu'nun direktifleri doğrultusunda fiyatları yükseltti, kamu yatırımlarını kıstı, ücretleri aşağı çekti, parayı (escudo) devalüe etti, faiz oranlarını yükseltti vb. Netice olarak enflasyon arttı, işçilerin hayat standartları düştü, ekonomi çöktü ve işsizlik arttı. İhracat gelirlerinin arttığı ve denizaşırı bankalara borç taksitlerinin ödenmeye başlandığı bu ilk evreyi bankacılık sisteminin yabancı bankalara açılışı izledi.

1974 devrimiyle elde edilenlerin tümü tersine çevrilme süreci yaşıyor: Güneyde, kamulaştırılmış geniş araziler çiftçilerden geri alınıp toprak beylerine teslim ediliyor; «esnek emek» adına iş güvenliği ortadan kaldırılıyor ve ulusallaştırılmış sanayiler özel sektöre devrediliyor. Devrimi tersine çevirme süreci daha gerilere, derin yapısal değişiklik sürecini engellemede aracı olan birinci Soares hükümetine dayanıyor. O dönemde radikalleşme düzeyi ve köklü kitle katılımı gözönüne alındığında Soares'in yapabildiklerinin çoğunun «negatif» yönde olduğu — yani ekonominin daha fazla toplumsallaştırılmasının engellendiği görülür. İkinci Soares hükümetiyle tersine çevirme süreci tam yol ilerlemekte. Sosyalistler; devleti, çalışma yasalarını, korumacı tedbirleri zayıflatan politikalar kabul ettiler, Hükümet serbest pazar doktrinini ve yabancı sermayeyi açıkça benimsemiş durumda: «Ekonominin modernleştirilmesi ve geliştirilmesi bu durumda yabancı yatırımcılara ve uluslararası finans gruplarının ortaklığına **ihtiyaç duyarak** ve onlara **dayanmak zorunda kalacaktır**» (Vurgular benim J. P.). Ekonomi hızla özel sektöre devredilmektedir. Bankacılık sektörüne ilave olarak sigortacılık ve bazı imalat sanayileri de özel sermayeye açılmaktadır.

Bir yandan yabancı sermayeyi çekecek sayısız teşvik tedbiri alınırken, sendika federasyonu GTP iç yayını 457 işletmede 143.190 işçinin eski senelerden bazısı 1982'den kalma alacağı olduğunu ifade etmektedir. Soares hükümeti üretime son verilen fabrikalardaki işçilere ayda 74,50 dolarlık bir ödeme önerdi. Eski alacağı olan, ancak üretime devam eden fabrikalarda çalışan işçiler ise bundan yararlanamayacak. Portekiz hükümeti özel işverenlerce yapılan ücret anlaşmalarını bile yürütmek istemiyor şüphe yok ki sosyalistlerin sermayeye boyun eğişinde yeni bir bayağılık.

Soares rejiminin yabancı sermayeyi çekme gayretlerine rağmen 1983'te durum içaçıcı değildi - yatırımlarda gözle görülür net bir artış olmadı. 1974 devrimi hala çok canlı: İşçiler hala örgütlü, devlet ekonomide hala merkezi bir rol oynuyor ve bütün bu değişiklikleri tersine çevirme süreci, henüz başlangıç evresinde. Yabancı finans kuruluşlarına öneri götürülmesi ve işçi maliyetlerinin (yasalar ve işten çıkarmaların artmasının sağlayacağı baskı yoluyla) düşürülmesi Soares stratejisinin temel öğeleri. Soares dengeyi özel sektör lehine bozmaya ve özel sektör içinde de kapitalist büyümeyi geliştirecek yeni kârlılığı yüksek alanlar yaratmaya çalışıyor. Süreç ilerlerken işçilerin yükü artıyor ancak kalkınmayı gerçekleştirecek mali kaynaklar pek akmıyor. 1980'de (Soares iktidara gelmeden önce) Renault'un yaptığı önemli yatırımı ve General Motors'un iki fabrikada yaptığı 50 milyon dolarlık yatırımı saymazsak yabancı sanayi sermaye akışı minimum düzeyde. Soares'in serbest-pazar politikasının en önemli etkisi ekonomik kalkınma alanında **değil, siyasal** ve **toplumsal iktidar** alanında oldu. Soares politikaları, burjuvaziyi tekrar iktidara götürecek yolu inşa ediyor.

İtalya: Craxi ve Neo-Liberalizmin Gelişmesi

İtalya görünüşünün tersine, Avrupa'daki en istikrarlı politik sistemlerden biridir. Bir yandan kabineler sürekli kurulmakta ve alaşağı edilmekte ise de, siyasal güçlerin oy dengesi istikrarını korumaktadır. Sivil toplumdaki sermaye ve emek arası ilişkiler Craxi hükümeti oluşana kadar kurumlaşmış durumdaydı. Mücadele ve örgütlenmeleri sayesinde sendikalar ülkenin büyük bir bölümünde siyasal pazarlık sürecinde sağlam bir yer edinmiş durumdaydı. Netice olarak, politik - ekonomik sistem işçilerin **eşel mobil** (ücret artırımının enflasyonun % 75'i oranında endekslenmesi) sayesinde yaşam standartlarını koruyabildiği, iş yasaları vasıtasıyla işten atılmanın önlendiği ve yaygın kamu çalışmaları projeleri ile işsizliğin emildiği özel bir dengeyi muhafaza etmişti. İtalyan ekonomisinin ücret ve kâr düzeyini muhafaza edebilmiş olması, temelde ekonomik büyümenin büyük ölçüde artan zarar ve dış borçlanma ile finanse edilmesine dayanmaktadır. Ekonomik krizin başlangıcıyla birlikte İtalyan ekonomisi birbiri peşi sıra üç yıl ya durgunluk (stagnation) ya da negatif büyüme hızı yaşadı. 1981'den bu yana çift rakamlı enflasyon ve üretkenliğin düşüşü, 1982 ve 1983'de her iki tarafın da gelirlerinin azalmasına yol açtı. Craxi sosyalistlerinin emek-sermaye arasındaki iktidar dengesini bozmaya yönelik ilk tedbirleri işte bu kronik kapitalist durgunluk (stagnation) çerçevesinde alındı: Hükümet 1984'te komünistlerin önderliğindeki CGIL'ye önceden danışmaksızın ücret endekslerini düşürdü. Ücret endekslerindeki indirim sadece % 3'tü ve hükümet elektrik, su vs. gibi giderlere yapılacak zammı % 10 düzeyinde tutma sözü verdi (böylece devletin zararı da artıyordu). Bu hareketin siyasal önemi Londra **Financial Times**'ta okuyucuya şöyle iletiliyordu: «Başbakan Benito Craxi önceki hiçbir İtalyan hükümetinin yapmaya cesaret edemediği bir şey yaptı bir kararnameyle **eşel mobili** değiştirdi... Ülkenin ilk sosyalist başbakanı eşel mobil gibi hassas bir konunun sorumluluğunu üstlenmekle İtalya'da politik olasılık sınırını genişletmiş bulunuyor ve kendi durumunu da güçlendirmeye aday.» Burda can alıcı nokta, sosyalistlerin emeğe karşı saldırısının; emek, sermaye ve devlet arasında yeni bir ilişkinin tanımlanmasına kapının aralanması olarak betimlenmesi. Craxi daha fazla, «pazara yönelik» bir ekonomi oluşturur, devlet harcamalarının hacim ve rolünü azaltırken bir dizi ciddi sorunla karşılaşıyor özellikle kendi partisinin de devletin himayeci faaliyetlerine derinden bağlı olması yüzünden. Craxi politikaları ücret maliyetlerini düşürmek suretiyle özel sanayiin rekabet imkanını artırmayı hedefliyor. Hükümetin üretkenliği ve ihracatı artırma doğrultusunda mesafe katedişi, ekonomik programın başarısında merkezi yer kapladığından, sosyalist ve hıristiyan demokratlara yakın sendikalardan da destek gö-

rüyorlar. 1983, ücretlerde ilk kez reel artışın görülmediği bir yıl oldu.

Ne var ki emeğe getirilen kısıntılar 1981'de ekonomik büyümeye hiç fayda sağlamadı; 1983 için de aynı şeyler tahmin ediliyor. Yüksek bütçe açıkları koalisyon hükümetini devam ettiren himaye politikalarının ayrılmaz bir parçası: Enflasyon % 15 düzeyinde ve gençler arasındaki % 29,8'lik işsizlik Avrupa ve Kuzey Amerika'nın en yüksek oranı. Hükümetin kabarık bir devlet aygıtına güçlü politik bağımlılığı ve hükümetteki koalisyonun ihtiyaçlarını devlet ödemeleri yoluyla giderme ihtiyacı, Craxi hükümetinin sermayeyi daha fazla «pazar yönelimli» daha az devletçi bir ekonomi doğrultusunda yeniden yapılaştırma yeteneğini hayli sınırlıyor. Tüm koalisyon ortakları işçi sınıfına saldırı konusunda hemfikir olmakla beraber, devlet programlarında yapılacak daha fazla kısıntı her bir parti ve üyelerinin özel çıkarlarıyla çelişiyor. Genelde hepsi de kısıntıları onaylayabilecek durumdaysa da, kendi seçmen dayanaklarını etkileyen alanlardaki devlet harcamalarının kesilmesine hiçbiri yanaşmıyor. Craxi hükümetinin (diğer sosyalist rejimlere göre) politik zayıflığı ve kurumsal çıkarların yoğunluğu gözönüne alındığında, hükümetin neo-liberal politikalar doğrultusunda pek fazla mesafe alabilmesi pek olası değil.

Sonuç

1980'lerde iktidara gelen Güney Avrupa Sosyalist Hükümetleri, savaş öncesi sosyalist önderlikli reformist ve hatta savaş sonrası sosyal demokrat önderlikli refah devleti hükümetlerden çok farklı karakterdedir. Savaş öncesi sosyalistler hükümette bile nihai amaç olarak toplumun sosyalist dönüşümünü koyuyorlardı: Süreç, aşama aşama ilerleyecek, seçim yöntemleri geçerli olacaktı, ancak üretim araçlarının toplumsallaştırılması ve gelirin az çok eşit dağılımı sürekli düşünceleriydi. II. Dünya savaşından sonra kuzey ve orta Avrupalı sosyalistler, sosyalist dönüşüm fikri yerine refah devleti kavramını benimsediler. Faaliyetleri kapitalist sistem için geniş bir dizi sosyal hizmeti yerleştirmeye yönelikti. Radikal eşitlikçilik (epalitarianism) yerine refah devleti sosyal demokratları; daha adil bir sistemden, ekonomik büyümeden ücretli işçilere düşen payın büyütülmesinden söz ediyorlardı; hayat standardının yükseltilmesi ve ekonomik pastadan işçilerin aldığı payın büyütülmesinde başarılı da oldular.

Çağdaş Güney Avrupa Sosyalistleri ise yarattıkları imajın tersine, sosyalist amaçları reddettiler, bunun yerine; pazar, özel girişim ve «sermayenin yeniden yapılanması» adına refah sistemini aşındırıcı, sendika hakları ve kurumlarını zayıflatıcı bir faaliyete giriştiler. Sosyalistlerin başlattıkları programların derin çelişkisi; bunların işsizlik gibi temel konulara ilgisizlikleri ile net bir şekilde

açığa çıkmaktadır. Bunun yerine, sosyalistler kârlı yatırımlar için gerekli koşul ve alanların yeniden yaratılması doğrultusundaki kararlı çabalarıyla, bir dizi ana sanayi sektöründe kitlesel işten çıkarmaları programlamış bulunuyorlar. «Emeği daha esnek» hale getirme (yani ücretlerde kısıntı), kollektif ve toplumsal güvenliğe saldırı, iş alanları arasında daha hareketli bir işgücü ve işverenlere işe alma ve çıkarmada daha az kısıtlama çabalarıyla işverenlere destek veriyorlar. İşveren - emek değil - Güney Avrupa Sosyalistlerinin destek konusunda esas hedefledikleri grup haline gelmiş bulunuyor. Ekonomik yeniden yapılanmanın izlediği içerik ve doğrultuyu tanımlayan şey de iş çevrelerinin yatırım konusundaki gereksinmeleri.

Çağdaş Güney Avrupa Sosyalistleri ile eski refah devleti ve reformist sosyalistler arasındaki bu radikal kopuş, kısmen; iktidara gelişlerindeki **zamanlama** ve kapitalist işbölümünde işgal ettikleri yerle açıklanabilmektedir. GASP'lar her bir ülkede, dünya kapitalizminin genel krizini yansıtan derin ekonomik durgunluk (stagnation) esasında iktidar oldular. Refah özlemlerini büyüme dönemlerinde gerçekleştiren reformist sosyalistlerin aksine güneyliler için bu tür fırsatlar mevcut değildi. Pazarların ve hükümet gelirlerinin azaldığı ve maliyetlerin sabitleştiği bir ortamda bir sınıf lehine herhangi bir artış **de facto** diğer sınıflar aleyhine kayıpları getirmektedir. Sosyalistlerin herkese boncuk dağıtma imkanları yoktu tercihe zorlandılar, onlar da sermayeyi seçti.

Sosyalistlerin kalkınmayı sermayenin ihtiyaçları (ve seçilmiş özel bir pazar stratejisi) etrafında organize etme kararları, «ulus-devlet»e sıkışmış sosyalistlerin sermayenin hareketliliği karşısında kendilerini tutsak hissetmelerine karşı verilen cevaptı. Sermayenin, başka, daha kârlı yerlere kaçma ihtimali korkusuyla, Sosyalistler ekonomiyi diğer kapitalist ülkelerle rekabet edebilecek şekilde yeniden yapılandırmaya çalıştılar.

Sosyalistler sermaye yatırımı, ihracat pazarları ve finansman için uluslararası rekabet mantığını benimsedikçe, giderek emeğin rolünü daraltmaya ve zorunlu olarak her bir ülkedeki emek maliyetlerini düşünmeye zorlandılar. Pazar mantığına gömülen, sermayenin yer seçmesinde rekabet olanaklarını yitirmekten korkan sosyalistler işçilerin gücündeki her büyümeyi ve hatta refah programlarını modernleşmenin önünde bir engel ve sermayenin kaçışına davetiye çıkarmak olarak gördüler.

Sosyalistler, büyük ölçüde bizzat ekonomiyi yöneten kişilerin neo-klasik iktisatla yetişmiş olmaları nedeniyle, pazar tuzağına girdiler. Teknokratların tırmanışına hegemonik kuzey Avrupa ülkelerinden yukardan aşağı «serbest-pazar» ideolojisinin transferi eşlik etti. Bu ideolojik transfer, kuzey Avrupa'daki gibi, daha önceden yoğun bir sosyal refah ağı oluşturulmamış olması nedeniyle, özellikle yıkıcı etkileri vardı. Dolayısıyla, güneyde toplumsal kısıntılar

gündeme geldiğinde, zaten güvenilmez koşullarda yaşayan sınıfları etkiledi: Programlar kademe kademe azaltılmadı, zalimce saldırıldı.

Uluslararası işbölümündeki yerlerine gelince: Fransa dışında bu ülkeler büyük ölçüde artı-emek bölgeleridir ve «lider ülkeler»den gelen rekabetçi baskılar karşısında zayıftırlar. Dünya krizi ile ortaya çıkan, önde gelen sanayi ülkelerindeki ücretleri aşağı çekme ve rekabet baskıları, güney Avrupa'nın yarı —kalkınmış ülkelerine aktarılmış bulunuyor. Sonuç, güney Avrupa ülkelerinin «rekabet»çi kalabilmek yani - örneğin; pazar payını koruyabilmek için— yatırımları çekebilecek kârlı bir alan olmak için üretimdeki emek maliyetlerini orantısız bir şekilde düşürmek zorunda kalmasıdır (yani, daha emek-yoğun olmaları). Avrupa kapitalizminin yapısal zayıflığı sosyalistleri, özellikle AET (ya da muhtemel AET üyelikleri) karşısında, kendi kapitalizmlerini yeniden canlandırmak için her zamankinden daha ağır tedbirler almaya zorladı. Sosyalizme geçiş yolunu ve yerel ekonomiyi yeniden bölüşüm tedbirleriyle canlandırmayı reddetmelerinden sonra, sosyalistler pratikte muhafazakarlardan farksız hale geldi; mali ortodoksluk, iş alemine yönelik cömert teşvik projeleri ve emeğe getirilen kısıtlamaları Thatcher ve Reagan politikaları oldukları kadar GASP'ların da programları haline gelmiş durumda.

Refah geleneğinden kopuşun siyasi sonuçları, GASP'lar için özellikle yıkıcı olacağa benzemektedir. İşçiler, çiftçiler ve maaşlı gruplar arasındaki esas seçmen tabanları ekonomik politikalardan olumsuz şekilde etkilendiğinden, halk desteği zaten azaltmaktadır. Sosyalistler henüz eski tabanlarının yerini alacak yeni destek dayanakları bulma, ya da halkın dikkatini ekonomik konulardan çekecek (örneğin, dış politika başarıları gibi) başka konular geliştirme becerisi gösterememiş durumdalar. Tabanın daha da azalması ve iktidardan düşme olasılığıyla birlikte sağ ve sol kanat arasındaki muhalefet artabilir ve neticede bölünmeye yol açabilir. En şiddetli kayıplar, işbirlikçi sendikacılar ve gözü açılan tabanın gazabını doğrudan hissedecek diğer örgütler içinde yaşanacaktır. Sosyalistlerin sola yönelik ciddi bir hareketleri olmadığında ve politikalarının sağa sürüklendiği gözönüne alındığında, sağ muhalefetin sosyalistlerin çöküşünden esas fayda sağlayacak kesim olması muhtemeldir. Dahası, gençler arasında büyüyen işsizlik, korkuya kapılan küçük üretici ve dağıtıcıların artması gözönüne alındığında (ırkçı ve etkin düşmanlıkların güçlü olduğu yerlerde) aşırı sağ gruplar da belli bölge ve sektörlerde nüfuzlarını artırmaya başlayacaktır. Bazı durumlarda, politik ve toplumsal mücadelelerden beslenen yeni sol hareketler (barış, kadın, vb.) daha radikal işçi sınıfı muhalifler için daha çekici bir kutup haline gelebilir. Bununla beraber uzun dönemde, GASP'ların doğuş ve ölümlerinin en yıkıcı etkileri sosyalist ideolojinin değersizleştirilmesinde yaşanmaktadır. Sosyalistler toplumsal değişim vaadleri yerine sosyalizmi; sertlik, işsizlik ve eski ik-

tidar odaklarının yeniden gruplaşmasıyla birarada yürüteceklerdir. Sonuç, büyük olasılıkla kızgın, inançsız ya da depolitize olmuş bir seçmen kitlesi, himaye ve irtikabın, siyasal katılımın zahmete değer yegane amaçları olarak yeniden dirilmesi olacaktır. Neticede sosyalistler uzun bir boşluk dönemi yaşayacaklardır.

Türkçesi : Hasan SARICA

3

Detant Sonrası Sovyetler

Sovyetler Birliği : Detanta Ne Oldu?(*)

Jonathan Steele

Sovyetler Birliği ve Batı'nın yeni bir soğuk savaşa başladığı gerçeğine pek az kişi itiraz edebilir. Bu soğuk savaşın kesin olarak ne zaman başladığı ve başlamasından kimin mesul tutulacağı konusu hararetli münakaşalara yol açıyor. Ama, 1970 ve 1976 yılları arasında Doğu-Batı ilişkilerinde detant çağı denebilecek bir dönemin yaşandığı, şimdi bu dönemin son bulduğu görüşüne umumiyetle herkes katılıyor.

1970-76 yıllarında üçü Rusya'da olmak üzere dört ABD-SSCB zirvesi gerçekleştirildi. Rus devriminden ellibeş sene sonra, 1972'de Moskova'ya giden ilk Amerikan başkanı Richard Nixon idi. Nixon'un imzaladığı, Uzun Menzilli Nükleer Saldırı Silâhlarının Sınırlandırılması (SALT I) anlaşmasını ve sunduğu ABD-SSCB İlişkilerinin Temel İlkeleri'ne dâir bildiriyi dört yıl içinde, ticaret ve tarım ürünlerinden, iki ülkeden astronotların uzayda biraraya gelmelerine kadar herşeyi içeren daha dar kapsamlı anlaşmalar izledi.

Sovyetler Birliği Avrupa'da Batı Almanya ile, tarafların sınırlarının karşılıklı dokunulmazlığını ve şiddetten vazgeçmeyi esas alan bir anlaşmayı imzalamak için biraraya geldi. Berlin konuşunda dört devletli bir anlaşmayı kabul etti ve çok istediği Avrupa Güvenlik Konferansı projesi otuzbeş ülke temsilcisinin Helsinki'de buluşmasıyla gerçekleşmiş oldu. Washington ve Moskova'nın Küba konusunda nükleer bir savaşın eşiğine geldiği ve Vietnam Savaşı'nın sebep olduğu gerginliğin sürdüğü 1960'lı yıllardan sonra, 1970'li yıl-

(*) Bu makale şu kitaptan alındı N. Chomsky (v.d.) **Superpowers in Collision/ The Cold War Now**, Suffolk 1982. Bu derlemenin bir makalesi birinci kitabımızda yayımlandı: «Yunanistandan El Salvador'a ABD Dış Politikası», Kriz ve Reagan Dosyası, Alan Yayıncılık 1985, İstanbul.

ların ilk yarısı tümüyle farklıydı. Sovyet lideri Brejnev Mart 1976'da bu konuda yaptığı yorumda gelişmelerden duyduğu sevinci gizlememişti.

Sovyet ve Amerikalı siyasetçiler değişikliğin nedenleri konusunda hemfikirler. Ruslar, nükleer güçlerini artırmak için harcadıkları çaba sonucu, 1969 yılına gelindiğinde silâhlanmada ABD ile eşit düzeye erişmişlerdi. Nükleer bir açmaz ile yüzyüze gelen iki tarafın çıkarları artık silâh yarışının durulmasında yatıyordu. Taraflardan biri silâh açısından öbürüne üstünlük sağlayamazdı. Karşı taraf hiçbir zaman buna izin vermeyeceğinden böylesi bir üstünlük sağlamaya çalışmanın pek bir manası da olmayacaktı.

BREJNEV VE DETANT

Barış içinde birarada varolma ilkesini pekiştirmek, daimî barışı sağlamak, dünya savaşı tehlikesini azaltmak, ve uzun vadede ortadan kaldırmak için gayret sarfetmek, kapitalist devletler karşısındaki siyasetimizin temel unsurunu oluşturmuştur ve oluşturmaktadır.

Son beş yılda önemli merhaleler kaydedilmiştir. Soğuk savaştan ve iki dünya arası her an alevlenebilecek çatışmalardan detanta giden yol öncelikle dünya güçlerinin karşılıklı ilişkilerindeki değişmeyle açılmıştır. Ama, insanların - özellikle, devletlerin siyasetlerinden sorumlu kişilerin doğru olanın risk değil anlaşma, çatışma değil barışçıl işbirliğinden geçtiği hakikatine alışmaları çok çaba gerektirmiştir.

Dünya barışı henüz sağlanamadıysa da, uluslararası ilişkilerdeki gelişmeler açıkça göstermektedir ki dünya barışı yalnızca hoş bir gaye değil, çok gerçekçi bir hedeftir. Ve biz bu hedefe ulaşmak için bıkmadan çalışabiliriz, çalışmalıyız!

(Kongre raporu, mart 1976)[1]

Başkan Nixon'un Ulusal Güvenlik Yardımcısı Dr. Henry Kissinger bu konuya sert bir dille değinmekte ve şöyle demekteydi «Savaş sonrası dönemde Sovyetler Birliği Amerika'dan gelecek bir taarruz karşısında gerçekte savunmasızdı. Kendisinin saldırıya geçmesi de onlara yarar sağlamazdı çünkü bizim karşı-saldırımız altından kalkamayacakları risklere girmeleri demekti.»[2] Ama altmışlı yılların ikinci yarısından sonra Ruslar, kuvvetlerini bir nükleer savaşta, Amerikalılara milyonlarca kayıp verdirecek kadar artırmaya baş-

1) Leonid Brejnev, **Sovyetler Birliği Komünist Parti Merkezi Komitesi 25. Kongresi**, Novosti Yayın Ajansı, 1976, s. 28.

2) Henry Kissinger, **The White House Years**, Wiedenfield and Nicholson and Micheal Joseph, 1979, s. 83.

ladılar. Dr. Kissinger, «Hal böyle iken, Amerikalılar'ın eli kolu bağlı oturacağını düşünmek, sorumluluktan kaçmak olur.»[3] demekteydi. ABD stratejik alanda Sovyetler Birliği ile eşit olmayı kabul etmek zorundaydı.

Ruslar, nükleer gelişmeleri açısından Amerika'ya yetişmekten memnun olmakla birlikte, nükleer yığınak yaptıklarını açıklamaya pek hevesli değildirler. Barışsever, silâhsızlanma için didinen devlet görüntüleri karşısında tutup yoğun bir silâhlanma programını kabul etmeleri çok ters kaçabilirdi. Bunun yerine, eşitliği tanımlayan bulanık formüller kullandılar. Zaman zaman detantın «dünya güçleri arasındaki ilişkilerin değişmesinin»[4] bir sonucu olduğunu söylediler. Bu sözleriyle asıl değişmenin, 1960'larda sosyalist blokun Batı'daki eski kolonilerin bağımsızlığına kavuşmasının da katkısıyla genel iktisadî ve siyasî alanda güçlenmesi olduğunu vurgulamak istiyorlardı. Zaman zaman da, doğrudan doğruya kendi silâhlı kuvvetlerinden söz etmekte, nükleer eşitliğin yeni birşey olduğuna hiç değinmemekteydiler. Brejnev 1971'deki bir yazısında şunları söylüyordu: «Kimse bize ültimatomlardan ve güçlü olduğundan söz etmesin. Gerekli olan her şeyimiz var, gerçek bir barış politikamız, askerî gücümüz var ve sınırlarımızın dokunulmazlığını Sovyet halkının birliği sağlıyor.»[5].

Bugün korkunç boyutlara varan Sovyet ve Amerikan askerî yığınağına bakıldığında, Ruslar'ın etkin dünya devletleri arasına kısa bir süre önce girdiği gerçeği kolayca gözden kaçabilir. 1970'lerin başında yapılan Sovyet-Amerikan zirve toplantılarının sıklığı ve Moskova'nın oldukça geç ulaştığı nükleer eşitlik konusundaki genel belirsiz tutumu, Batı'da yaygın olan, dünyanın uzun süredir iki süper gücün gölgesinde yaşadığı izlenimini kuvvetlendiriyor.

Aslında bu yeni bir gelişme. Ruslar «süper güç», tanımını kabul etmiyorlar. Kapitalist toplumun sınıf temelinin kendilerininkinden tümüyle farklılık gösterdiğini ve sosyalizmle kapitalizm arasında hiçbir 'yakınlık' olamayacağını ileri sürüyorlar. Ama, **History of Soviet Foreign Policy**'nin de belirttiği gibi, bugünlerde, «Kendi söz hakları olmaksızın uluslararası hiçbir sorunun çözülemeyeceği, dünyanın en büyük devletlerinden biri oldukları»nı[6] kabul ediyorlar.

Ruslar için eşitliğin psikolojik açıdan önemi küçümsenemez. Detant, Amerikalılar'ın ilk kez kendileriyle ikili görüşme ve karşılıklı çıkarlara dayanan ticaret fikrini kabul etmeleri demektir. Bu, ehemmiyetsiz bir noktaymış gibi görülebilir ama Ruslar yıllarca kendilerini Amerikalılar tarafından boykot edilmiş ve dışlanmaz

---

3) Kissinger, **The White House Years**, s. 84
4) Leonid Brejnev, **SBKPMK** 25. Kongresi Novosti Yayın Ajansı. s. 27.
5) Leonid Brejnev, **SBKPMK** 24. Kongresi, Novosti Yayın Ajansı, 1971, s. 35.
6) **Istoria Vneshnei Politiki SSSR**-cilt, 2Editör: Khvostov), Moskova, 1971, s. 480.

hissetmişti. ABD, Sovyetler Birliği ile diplomatik ilişkiye girdiğinde, devrimin üzerinden tam on beş yıl geçmişti.

Soğuk Savaş sırasında ABD Rusya'ya karşı ticarî yaptırımlar uygulamıştı. Normal uluslararası görüşmelere kabul edilmek, Moskova için çok önemli bir değişimdi. Askeri düzeyde eşitliklerinin kabulü ise iki misli daha mühimdi.

Doğu-Batı ilişkilerinin dilbilimsel yönü, üzerinde araştırma yapmaya değer bir konudur. Soğuk Savaş söylemine bakıldığında, anne babanın çocuk, yargıcın suçlu, ya da bir hayvan terbiyecisinin yırtıcı bir hayvan karşısında takındığı o azarlayıcı tutum ve cezalandırmayla ilgili terimlerin bu dilin içine işlediği görülür. Batılı yetkililer Moskova'nın "davranış'ından ve 'tutum'undan bahseder. Sık sık Ruslar'ın 'göz altında' ya da 'sanık sandalyesinde' olduğu söylenir.

Devrimden hemen sonraki günlerde SSCB, Amerikan Dışişleri Bakanlığı tarafından «bir uluslararası haydut» olarak tanımlanmıştı. Detantın bozulmasıyla bu tür terimler yeniden gündeme geliyor. Vurgulanmak istenen, Sovyetler Birliği'nin öbür ülkelerle aynı düzeyde bir meşruiyet ve kıymeti haiz olmadığı. Amerikalılara göre Rus ayısı, yarı canavar-yarı devdir. Reagan Beyaz Saray'da yaptığı ilk basın toplantısında Sovyet hükümetinin 'suç işleme, yalan söyleme ve aldatma' haklarını hâlâ elinde tuttuğunu söylemişti[7].

Dr. Kissinger, 1978'de yazdığı anılarında, Amerika'nın detant konusundaki tutumunu 'serüven arayanları cezalandırmaya hazır, so-

REAGAN VE DETANT

Şimdiye kadar detant, Sovyetler Birliği'nin kendi amaçlarına ulaşmak için kullandığı tek yönlü bir yol olmuştur. Devrimden bu yana, şu anki liderlik de dahil olmak üzere, düzenledikleri komünist kongrelerde amaçlarının dünya devrimini ve sosyalist ya da komünist tek bir dünya devleti kurulmasını gerçekleştirmek olması gerektiğini birçok defa tekrarlamayan tek bir Sovyetler Birliği devlet başkanı tanımadım. Siz bu amaçlarına ne ad takarsanız takın. Bu tavırlarını devam ettirdikleri sürece, aynı zamanda, değer verdikleri bu erdeme ilerde ulaşmaya çalışacaklarını, başka bir deyişle, bu uğurda suç işleme, yalan söyleme ve aldatma haklarını ellerinde tutacaklarını açıkça belirttikleri müddetçe, onlarla mevcut ilişkilerimizde — detant konusunda bile — bu noktayı aklımızdan çıkarmamamız gerektiği kanısındayım.

(30 Ocak 1981)

7) **International Herald Tribune**, 31 Ocak 1981.

rumlu bir davranış kapsamı içinde ilişkileri geliştirmeye istekli'[8] bir tehdit zoruyla rüşvet alma yaklaşımı olarak tanımlamıştı. 'Sorumlu davranış' teriminin yorumu açıkça Amerikalılara kalmıştı.

Kissinger, eski Soğuk Savaş klişelerine dönmede bilinçli olsun olmasın, bu konuda Sovyetler Birliği'nin aşağılık duygusuna karşı duyarlı olduğunu göstermiştir. Bu hassasiyeti, Brejnev'le yaptığı ilk görüşmesini Mao ve öbür Çin liderleriyle yaptığı benzer toplantılarla karşılaştırmasında açıkça görülür:

«Eşitlik Brejnev için çok önemliydi. Çinli liderlerin böyle birşey istemeleri düşünülemez. Çünkü Orta Krallık geleneğinde bile bu, yabancıya verilecek büyük bir tavizdi. Brejnev için de en önemli konu buydu. Toplantımızın ilk on beş dakikası boyunca Brejnev, Nixon'ın Shanghai'de, beklenmedik bir zamanda, ABD ve Çin'in dünyanın geleceğini ellerinde tutmaları şerefine kadeh kaldırmasından yakındı. Brejnev bunun en azından Sovyetler Birliği'ni küçük düşürdüğünü düşünmekteydi. Kısa açılış konuşmamda bilinen şeyleri, yani zirve görüşmelerine eşitlik ve anlaşma düşüncesiyle yaklaştığımızı söylediğimde, memnuniyetini ifade etti. Daha güvenilir bir devlet başkanının bile kalıplaşmış sözler ya da göstermelik alçak gönüllülük olarak kabul edeceği sözleri Brejnev, bizim ciddiyetimizin güzel bir simgesi olarak telâkki etti.»[9]

Sovyet liderleri uluslararası topluluğun bir parçası olduklarını ve güvenlik konusuyla ilgilenen, bu konuda belli endişelere sahip bir ülke olarak kendilerine de önem verildiğini görmeyi çok istiyorlardı. Kissinger ve Nixon ile yapılan görüşmeler ve bunları izleyen anlaşmalarla sonunda bu alakaya kavuştular.

Kuşkusuz detant Kremlin için yalnızca bir tür psikolojik terapi değildi. Washington'un Sovyetler Birliği ile askerî alanda eşit olmayı kabul etmesi Moskova'ya çok büyük yararlar sağladı. Silâhlanma yarışına son vermek. Sovyet ekonomisine bir «barış katkısı» sağlanabilir demekti. Uzun süredir ihmal edilen tüketim malları ve tarım sektörü ihtiyaç duydukları yatırımlara kavuşacaktı.

Sovyetler Birliği'ne Batı'dan gelecek bir istilâ tehlikesi, sonunda ortadan kalkmışa benziyordu. NATO planlamacıları, NATO ittifakının yalnızca savunma ittifakı olduğunu ileri sürebilir. Ama Moskova'ya göre NATO her an saldırıya geçebilir. Sovyet strateji uzmanlarına ve Batılı muhataplarına göre, bu durumda askerî güçlerin dengelenmesi dışında güven verici başka bir önlem olamaz. Ve bu nedenle Ruslar, Batı'nın gücüne geleneksel biçimde karşılık vermiş ve kendi silah güçlerini artırmışlardır. Nixon Moskova ile eşitliği kabul ettiğinde, Ruslar, bir savaşta Batı'nın Sovyetler Birliği'ni yenemeyeceğini ilk kez düşünmeye başladılar.

---

8) Kissinger, **The White House Years**, s. 128.
9) Kissinger, **The White House Years**, s. 1141.

Sovyetler Birliği devrimden sonra iki kez istilâ edildi. İlkinde (1918) saldırılar İngiltere ve Japonya'nın önderliğinde kuzeyden ve Sibirya üzerinden geldi. Bunun yanısıra İngiliz ve Fransız hükümetleri Ukrayna ve Kafkasya'daki anti-Bolşevik gruplara gizli para yardımı yapmayı kararlaştırmıştı.

Devrimin kırkıncı yılında **Pravda**'da çıkan bir yazıda bu olaya şöyle değinilmekteydi «Devrimle tahtlarından indirilen sömürücü sınıflar, işçi ve köylülerin gücüne karşı bir iç savaş çıkarmıştı. Sovyetler Birliği'ne karşı girişilen bu silâhlı çatışmanın düzenleyicisi ve destekleyicisi uluslararası emperyalizmdi. Bu uluslararası emperyalizmin başını çekenler İngiltere, ABD ve Fransa'nın ileri gelenleri ve ülkemize karşı örgütlü emperyalist askerî kampanyalardı. Dört bir yandan; kuzeyden, güneyden, doğudan ve batıdan saldıran müdahaleci güçler ve Beyaz Muhafızlar ülkemize doluştular.»[10] Bu yazıda abartma ya da farklı yorumlamalar olabileceği düşünülebilir. Ama bu, her Sovyet okulunda okutulan resmî Sovyet Tarihi dersinde de aynen böyle açıklanır.

İkinci istilâya gelince. Bu, tüm dünyaca bilinen ve bu tür yanlış yorumlamalara yol açmayacak kadar açık bir mevzu. Sovyetler Birliği'nin batıdaki topraklarının büyük bir bölümünün Naziler tarafından işgali, üç yıl süren Leningrad kuşatması, Almanlar'ın Kafkasya'ya saldırması ve Sovyetler'in Alman saldırısını önceleri durdurma, sonraları geri püskürtme çabaları, yirmi milyon Sovyet vatandaşının hayatını kaybetmesine yol açtı. Leonid Brejnev de dahil olmak üzere birçok günümüz liderine göre İkinci Dünya Savaşı ya da kendi deyimleriyle 'Büyük Anavatan Savaşı' yönlendirici bir tecrübe olmuştur. Savaştan sonra Stalin'in Doğu Avrupa'da bağımlı bir tampon bölge oluşturması kararlaştırıldı. Stalin'in bu nüfuz kurma arzusunun Yalta Konferansı'nda İngiltere ve ABD tarafından sessiz sedasız kabulüyle tarihî Moskova istilâ yolu kapanmış oluyordu.

Dedant Kremlin'e askeri güvencenin yanı sıra siyasî güvence de sağlamaktaydı. Federal Almanya Cumhuriyeti'nde yeni hükümet, Doğu Avrupa'daki Sovyet alanını açıkça kabul eden 'Ostpolitik' ilkesini benimsiyordu. Demokratik Almanya Cumhuriyeti (Doğu Almanya) yirmi yıllık bir dışlanmadan sonra Batı devletlerince tanındı. Oder-Neisse hattı Polonya'nın batı sınırı olarak benimsendi. İkinci Dünya Savaşı sonunda ortaya çıkan, Ruslar'ın 'bölgesel siyasi gerçekler' dediği bu şartlar, sonunda Batı tarafından kabul edilmişti. Bu yeni tutum, 1975'te Helsinki'de yapılan Avrupa Güvenlik Konferansı'nda tüm kıta tarafından da benimsendi. Tutumlardaki bu değişim, Helsinki'deki konferanstaki yetkililerin oturuş düzeninde de çok güzel temsil edilmişti. Oturuş düzeni, ülke adlarının, diplomasi dili olan Fransızca yazılışlarının alfebetik olarak sıralanma-

10) **Pravda**, 15 Eylül 1957.

sından oluşuyordu. Doğu Almanya'dan Erich Honocker kendini, Doğu Almanya'nın varlığını kabul etmemek için öbür ülkelerden daha çok çaba harcayan iki ülke liderinin, Gerald Ford ve Helmut Schmidt'in arasında buldu.

Detant, aynı zamanda, Ruslar'a Batı ile olan ticarî ilişkilerini genişletme, Batı'dan krediler elde etme ve teknolojisini geliştirme imkânları sağladı. Ruslar bazı alanlarda geriden geldiklerini biliyorlardı. Batıdan lisanslar ve fabrikalar satın alarak (anahtar teslim operasyonu denen işlemlerle) kısa yoldan terakki yoluna girmek istiyorlardı.

Nihayet, Batı'nın Çin'e açılmasında detant terazide denge sağlayan ağırlık gibiydi. Doğu cephesinde düşman bir Çin'le yüzyüze olan Rusya, batıdaki gerginliğin yumuşamasını sabırsızlıkla beklemekteydi. Artık bir tarafa itilmişlikten kurtulmak, ABD ile eşit seviyeye gelmek ve belki de bunların sonucunda Çin'i bir köşeye sıkıştırmak istiyordu.

Tümüyle ele alındığında, detant, Sovyetler Birliği'ne askerî, siyasî, iktisadî, diplomatik ve psikolojik yönden çok büyük yararlar sağlamıştı. Zararları, ideolojik cephedeydi. Batı'ya karşı amansız bir husumetle yetiştirilen bazı Sovyet siyasetçileri için Batılı devlet adamlarıyla düzenli toplantılar yapmak, yakın siyasi ve ticarî ilişkilerde bulunmak büyük bir şoktu. Siyasetteki değişikliğin ülkenin düzenini bozacağından korkuyorlardı. Çünkü bilimsel ve kültürel etkinliklerle uğraşan aydınlar da uluslararası ilişkilerinin eşit şekilde artmasını istemeye başlamıştı. Batılı politikacılar ve Batı yayın araçları da açıkça bu tür değişiklikler isteyip detantın Sovyetler Birliği'ni 'liberalize etme' yolu olduğunu savundukça korkuları daha da arttı. Bazı Sovyet resmi görevlileri Kremlin'in dostlara ve müttefiklere yardımı sınırlayarak Washington'a çok fazla dış politika ayrıcalığı tanımasından kaygı duyuyordu. Amerikalılar detant karşılığında Moskova'nın Kuzey Vietnam'ı desteklemekten vazgeçmesini istediklerini açıkladılar. Bir politbüro üyesi olan Pyotr Shalas, Nixon'un Moskova'ya gelişinden birkaç gün önce, bu işe karşı çıktığı için Ukrayna'daki parti başkanlığı görevini kaybetti. Öteki Sovyet siyasetçileri, Kremlin'in Şili'nin marksist başkanı Allende'ye yardım etme konusunda yeterince çaba harcamadığını düşünüyordu.

Bazı yönlerden, detant konusunda Moskova ve Washington oldukça benzer görüşlere sahipti. Her iki taraf da detantı, statükoyu kuvvetlendirmek ve karşı gücün eyleme geçmesini önlemek amacıyla oluşturulmuş bir araç olarak görüyordu. Kissinger'e göre ABD Moskova ile ticarî ve siyasî diyalog kurabilir ve nükleer silâhların denetlenmesi konusunda bir ilişki ağı geliştirebilirse, Ruslar köşeye sıkışıp Batı ile işbirlikçi bir hareket tarzını benimseyebilecekti. Bu ağ, onların vahşi ve serüvenci eylemlere girişmelerini önleyecekti. Bu konudan söz ederken Amerikalılar, tehlikeli bir hayvan

yakalamak ya da tuzağa düşürmek anlamında birçok sözcük kullanıyordu. Öte yandan Ruslar, Amerikalıları saldırgan, zorba ve sorumsuzca silaha sarılabilecek insanlar olarak görüyordu. Washington'u Moskova ile düzenli olarak tartışma ve anlaşma görüşüne alıştırarak bu tutumlarını değiştirmeyi umuyordu. 'Detantı feshedilemez hale getirmek'ten söz etmekteydiler. Brejnev'in o dönemde sık sık kullandığı bir deyimdi bu.[11]

Detant iki tarafa da yararlar sağlıyordu ama zararları da dokunuyordu. İki ülke halkının, liderlerini düşmanlarıyla kırk yıllık arkadaş gibi sohbete başladığını görmesiyle, karşılıklı amansız bir düşmanlığa dayanan ideolojilerinin (Moskova'ya göre sosyalizm-kapitalizm çatışması; Washington'a göre hürriyet-totaliterlik çatışması) temelinin sarsılacağı muhakkaktı. Doğu ve Batı Avrupa birbirleriyle olan ilişkilerini Washington ve Moskova'ya danışmadan geliştirmelerinden ötürü, iki tarafın Avrupa'daki müttefikleriyle olan bağları ve iç disiplinleri zayıfladı.

İki tarafın detant hakkındaki görüşlerinde benzerlikler olmasına karşın büyük fikir ayrılıkları da vardı. Sonuçta, bu fikir ihtilâflarından ikisi detantın bozulmasına neden oldu. Bunlardan birisi ideolojik zararlardaki dengesizlikti. Amerikalılar'ın ideolojik zararları daha fazlaydı. Ruslar, sosyalizmle kapitalizm arasında büyük bir çatışma olduğu inancını değiştirmek zorundaydı. Zaten birçok Rus'un yüreğinde pek derinlere kök salmış bir inanç değildi bu. Hükümet bu değişikliği halktan pek tepki görmeden ayarlayabilirdi. Sovyetler Birliği'nin Amerika ile eşit seviyeye erişmesi konusuna gelince, bu, her Rus'a öğretilen tarihsel süreç kavramına uygundu. Bu eşitlik uygulamada pek değişiklik getirmemişti ama tabii bir süreç olarak kabul ediliyordu. Ruslar'ın tam tersine, Amerikalılar eşitliği korkunç bir kavram olarak görüyordu. Kendi ülkelerini dünyanın en kuvvetli ulusu, ve 'insanlığın son ve en büyük umudu' olarak gören Amerikalılar için en büyük ideolojik düşmanlarının bu kadar güçlenmesini kabullenmek zordu.

Öteki mesele, detantın kapsadığı alanın belirsizliğiydi. Üçüncü Dünya denilen alan detanttan etkilenecek miydi? Rus hükümeti etkileneceğini ileri sürmekte ve Amerikalılar'ın Üçüncü Dünya'da büyük bir nükleer güç olarak kendilerine de statülerine uygun bir rol vereceğini ümit etmekteydi. Uzun bir müddet önce, 1954 yılında Çinhindi konusuyla ilgili Birleşmiş Milletler konferansında Ruslar'a ve İngilizler'e ortak başkanlık görevi verilmişti. (Laos kriziyle ilgili konferansta da aynı görev verilmiştir.) Ruslar, dünyamızın öbür mıntıkalarındaki sorunları ele almak için yapılacak bir konferansta da ABD-Sovyet başkanlığını önermeyi düşünüyorlardı. 1973'te yapılan Orta Doğu sorunuyla ilgili bir BM konferansında ABD ile birlikte ortak başkanlık yaptılar. Aynı zamanda, detantın Üçüncü Dün-

11) Brejnev, **SBKPMK** 25. Kongresi, 1976, s. 33.

ya'daki ulusal özgürlük eylemlerini etkilemeyeceğini belirttiler. Eğer Amerikalılar, Asya, Afrika ve Latin Amerika'daki rejimlerle yakın siyasî iktisadî ve askerî ilişkilerini devam ettirirlerse, kendilerinin de karşı rejimlerle ya da gerilla eylemleriyle aynı tür ilişkileri sürdüreceklerini söylemekteydiler. Washington için böyle bir şeyi kabul etmek çok zordu. Çünkü Sovyet nüfuzunda azalma görmek istiyordu. Moskova detanttan yararlanmayı umuyorsa dünyanın öbür bölgelerinden «elini eteğini çekmeli» idi. Nixon ve Kissinger'in 'karşılıklı ilişki' kavramının temeli buydu. Nixon, kabine göreve başlarken hükümetin ileri gelen bakanlarına yazdığı bir mektupta şöyle demekteydi

«..... önceki hükümete göre, herhangi bir konuda SSCB ile ortak çıkarlarımız sözkonusu olduğunda, bu konuyu başka alanlardaki çatışmalardan elden geldiğince ayrı tutup, menfaatlerimiz doğrultusunda anlaşma ve girişimlerde bulunma yolları aramalıydık. Bu kültürel ve bilimsel ilişkiler gibi ikili ve uygulamalı konular söz konusu olduğunda çok yerinde bir görüş olabilir. Ama günümüzün çok önemli sorunları gündeme geldiğinde... Ruslar'ın, bir alanda gerilimle ve karşı koymayla çıkarlar sağlarken başka bir alanda işbirliğinin getireceği menfaatlerden istifadeyi bekleyemeyeceklerini anlamaları gerekir sanıyorum.

...Kanımca, bu konuda denetimi elimize alıncaya kadar, Sovyetler Birliği ile yapılacak stratejik silâhlar konulu müzakereler için uygun zamanı belirleme özgürlüğü benim elimde olmalı. Başka bir deyişle, en azından kamuoyundaki konumumuzu gözönüne alarak, görüşmeye hiç yanaşmama seçeneğini de aklımızdan çıkarmamalıyız.»[12]

Kısacası, Nixon, Ruslar'ın silâhlanma konusundaki müzakere isteklerini başka konularda Sovyetler'e baş eğdirmek için silâh olarak kullanmaya hazırdı. Mesele, iki tarafın da 'baş eğme' ve 'sorumlu davranış' konularındaki anlaşmazlıklarıydı.

Tüm bu mesele yaratan mevzulara rağmen Nixon'u izleyen Gerald Ford ile Ronald Reagan arasındaki Cumhuriyetçi parti başkanlığı rekabetinin ortalığı karıştırmaya başladığı 1976 yılına kadar, iki taraf da silâhların denetlenmesine ilişkin diyaloglarını sürdürdüler. Bu süpergüç diyaloğu oldukça ilginçti. Çünkü iki taraf da aynı zamanda etkin bir biçimde Üçüncü Dünya'daki yarışlarına devam ediyordu. Başkan Sedat 1972'de Mısır'daki Sovyet danışmanlarının ülkeyi terketmelerini isteyince, Amerikalılar bu boşluktan yararlanıp Mısır'a askerî yardım yağdırdı. Amerikalılar, Allende hükümetinin istikrarını bozmada da başarılı oldu. Sonunda Allende

12) Richard Nixon'ın 4 Şubat 1969 tarihinde Dışişleri Bakanı William Rogers'a, Savunma Bakanı Melvin Laird'e ve Merkezî Haberalma Örgütü Başkanı Richard Helms'e gönderdiği mektup. Kissinger yukarda sözü edilen eserinin 135-136'ncı sayfalarında bu metuba da değinmiştir.

hükümeti 1973'deki askerî darbeyle devrildi. 1975'te Lizbon'daki anti-faşist darbeden sonra Portekiz'in Afrika'daki kolonilerinde bağımsızlık eylemleri başladığında, ABD-Angola'daki batı taraftarı UNİTA ve FNLA gerilla gruplarına para ve silâh gönderdi. Buna mukabil Ruslar Marksist MPLA'ya yardım etti. Güneydoğu Asya'da da Saygon'a yapacağı son saldırı için Kuzey Vietnam'a araç-gereç vermeyi sürdürdü.

1976 yılına gelindiğinde detantla ilgili karmaşalar ve çelişkiler çok artmıştı. Hassas Amerikan fikir birliği, seçim kampanyasında bozulmaya başladı. Kissinger'in stratejisi sağ kanat Cumhuriyetçiler ve Demokratlar tarafından baskı altına alındı. Ruslar'a göre detanta muhalif üç grup vardı : (1) Sovyetler Birliği ile eşitlik görüşünü kabul etmeyen ve yeniden silâhlanmaya dönmeyi ve 'güçlerine güvenerek' Moskova'yla uğraşmayı isteyenler; (2) Washington ve Çin arasında stratejik işbirliğini geliştirmeyi isteyenler; (3) Muhaliflerle ve sözde göçmenlerle ilişkiler kurarak Sovyetler Birliğini değişikliğe zorlamak isteyenler. Carter'in seçim başarısı, meseleyi halletmek şöyle dursun, daha da kızıştırdı. Yeni hükümette Moskova'yla ilişkiler konusu çok şiddetli tartışmalara yol açtı. Hükümette iki ayrı görüşün başını çekenler, detant yanlısı Dışişleri Bakanı Cyrus Vance ile şiddet yanlısı Ulusal Güvenlik Yardımcısı Zbigniev Brezezinsky'di. Başkan ise bir o yana bir bu yana sürüklenip duruyordu.

Ruslar yeni hükümetin kuruluşunun daha ilk gününden sonra artmaya başlayan uğursuzluk belirtilerini ilgiyle takip ediyordu. Carter, Beyaz Saray'da başta gelen Sovyet muhalif Andrei Sakharov'a kişisel bir mektup yazmak ve bir Sovyet hapishanesinden yeni çıkan başka bir muhalif — Vladimir Bukovsky — ile görüşmek hariç, Sovyetler Birliğine ilişkin hiçbir şey yapmamıştı. Ruslar'a göre Amerikan insan hakları kampanyası tümüyle kendilerini ve Doğu Avrupa'daki imparatorluklarını hedef alıyordu. Carter yönetimi üyelerinden bazıları kısa bir süre Güney Afrika, Latin Amerika diktatörlükleri ve Güney Kore sorunuyla ilgileniyor göründülerse dahi, Ruslar'a göre bu sadece bir sis perdesiydi. Amerika'nın dizinin dibindeki sorunlarla uğraşmayı bir tarafa bırakıp, Sovyetler Birliği aleyhindeki kampanyayı tırmandırmasıyla Ruslar bu görüşlerinde kesinlikle haklı olduklarına karar verdiler.

1977'nin ortalarına doğru Carter, karadan havaya atılan Cruise füzeleri yapımına ve yerleştirilmesine karar verdi. Ruslar'a göre bu, silâhlanma yarışının hızlanması demekti. Carter, B1 bombardıman uçaklarını da iptal etmiş ve bu yüzden ABD hava kuvvetleri lobilerinde çok eleştirilmişti. Ama Carter, pilotlu bombardıman uçaklarının modasının geçtiğini, Sovyet radarlarından kolaylıkla kaçabilecek alçaktan uçan pilotsuz Cruise füzelerinin daha yararlı olduğunu iddia ediyordu.

Sonuçta, 1977 yılının sonlarına doğru, Moskova suratına diplomatik bir tokat yedi. Sovyet Dışişleri Bakanı Andrei Gromyko, Orta Doğu'yla ilgili ortaklaşa bir anlaşma imzalamak için ABD'ye gitti. Bu anlaşmayla iki taraf birlikte geniş kapsamlı bir barış planı kabul edecekti. Bu olay İsrail'de fırtınalar estirdi. İsrail Dışişleri Bakanı Moşe Dayan hemen ABD'nin yolunu tuttu ve neticede Carter yönetimi dört gün içinde birleşik ABD-SSCB anlaşmasından caydı.

1978'de Carter'in Sovyetler Birliği karşısındaki tavrı daha da sertleşti. Brezezinsky Çin'e gitti ve Çinliler'e ABD ile «ittifak» yapmasalar bile «paralel» bir tutum içinde olmaları gerektiğini anlatmaya çalıştı. Sovyetler ise bu olayı biraz farklı yorumladı. Ruslar, ABD-Çin işbirliğinin başlamasının nedeninin kendileri olduğunu düşünüyordu. Aralık 1978'de SALT II anlaşmasının son kararlarının alınacağı ve bu nedenle Brejnev'in Washington'a gideceği sırada, Amerikalılar'ın Çin'le diplomatik ilişkilerini normale çevirmeye karar vermesiyle ortaya şöyle bir vaziyet çıkmıştı: Bu, en iyi ihtimalle Moskova'yı küçümsemekti; en kötü ihtimal ise, Brezezinsky'nin Washington'daki bürokratik savaşının bir zaferi olmasıydı. Sonunda, Çin'liler'le işbirliği öneren grup silâhlanmanın denetlenmesini savunan gruba galebe çalmıştı. Moskova'ya göre, Çin'in Amerikan planları üzerindeki tesirinin başka bir belirtisi de, Vietnam'la aradaki mini yakınlaşmanın nihayete ermesiydi. Ağustos 1978'de Amerikalılar Hanoi ile bir anlaşma imzalamanın eşiğine gelmişken, düpedüz Çinliler'in tazyikiyle bu anlaşmadan vazgeçtiler. 1979'da Başbakan yardımcısı Deng Xiaoping'in Washington'a ziyaretinin hemen ardından Çinliler Vietnam'a saldırdılar. Ruslar'a göre bu saldırı önceden ve gizlice planlanmıştı.

Detantla ilgili olumlu gelişmelere gelince 1979'da SALT zirve toplantısı yapıldı. Bu toplantı, süper güçlerden birinin başşehrinde değil, Viyana'da gerçekleşti. Carter ve Brejnev SALT II antlaşmasını imzaladı. Ama Carter daha Washington'a dönmeden SALT II ile ilgili endişeler duymaya başladı. Küba'da bir Sovyet tugayı bulunduğu söylentilerine karşı histerik bir kampanya başlatıldı. Bu tugay yıllardır Küba'daydı ama nedense şimdi birden bire, 'keşfedilivermiş" idi. Ve SALT II'nin onaylanmasından önce, Ruslar'ın Küba'yı terketmesi talebinde koz olarak kullanılıyordu. Ruslar Amerikalılar'ın bu tutumunu pek garip buldular. 1979 yılı İran Şahı'nın tahttan indirilişine de tanık oldu. Bu olay, o sıralarda tartışma konusu olan Acil Müdahale Gücü (RDF) kavramını ön plâna çıkardı. ABD Savunma Bakanı Harold Brown, Amerikan istilâ güçlerinin Hint Okyanusu ve Basra Körfezi bölgelerini ele geçirmesini kolaylaştırmak amacıyla Kenya, Somali ve Umman'da imkânlar aramakla görevlendirildi. Moskova'ya göre bu, İran'daki Amerikan gücünün yok olması nedeniyle denge sağlama ve Basra Körfezi üzerinde bir tür hegamonya kurma teşebbüsü idi.

1979'un sonunda NATO 1983'ten sonra Batı Avrupa'ya Amerikan yapımı Cruise füzeleri ile geliştirilmiş orta menzilli Pershing-II füzeleri yerleştirmeye karar verdi. Bu kararın, Sovyetler'in Batı Avrupa'ya yönelik, kuvvetli yeni, orta menzilli SS-20 füzelerini yerleştirmesine batının verdiği karşı cevap olduğu söyleniyordu. Ruslar bu yeni füzenin, Akdeniz'deki nükleer güce eşdeğerde İngiliz denizaltılarındaki Polaris füzelerine, Fransız nükleer silâhlarına, İngiliz Vulcan bombardıman uçaklarına, İngiltere'deki Amerikan F-IIIK ve öbür uçaklara karşılık, daha önceden ellerinde bulunan SS-4'ler ile SS-5'lerin modernize edilmiş modelleri olduğunu söylüyorlardı. Tüm Doğu-Batı silâhlanma yarışının semptomu olan bu kısasa kısas tartışmalarda suçlu aramak ve suçu paylaştırmaya çalışmak karmaşık ve tümüyle gereksiz bir mevzu. Ama Ruslar'a göre 1979 NATO kararıyla Amerikalılar'a ilk kez karada üslenen nükleer füzeler verilecekti ve bu füzelerin çoğu Batı Almanya topraklarına yerleştirilecek ve atıldığında hızla ve kaçınılmaz bir biçimde Moskova'ya kadar tüm Sovyet topraklarını yakıp yıkacaktı. Bu ABD'nin Sovyetler Birliği'ne Avrupa üzerinden darbe indirmesi ihtimalini artırıyordu. Amerika'ya karşı Ruslar'ın ileri üslü bir saldırıda bulunması, bu kâbusun yanında hiç kalırdı. Başkan Carter'in 'sınırlı' nükleer savaş seçenekleri içeren Başkanlık Direktifi 59 olarak bilinen yeni bir Amerikan hedef politikasını imzalamasının hemen ardından, NATO harekete geçti. Ruslar'a göre Amerikan planlamacılara çekici gelen, Sovyetler Birliği'ne önce Batı Avrupa'dan saldırmak, Ruslar karşı saldırıya geçerse, misillemelerini Avrupa'da sınırlamak ve ABD'yi bu işlerin dışında tutmak olmalıydı. 1979 sonunda Amerika'nın tekrar detanta dönme isteği oldukça zayıflamıştı. 1970'lerin başında ABD Sovyet ilişkilerinin asıl mimarı olan Kissinger bile fikrini değiştirmişti. Başkan Carter'in imzaladığı SALT II antlaşması temelde Kissinger'ın üç yıl önce uzlaştığı taslağın aynısı olmakla birlikte eski Dışişleri Bakanı antlaşmayı kayıtsız şartsız imzalamayı reddediyordu. Carter hükümetini endişelendiren Senato konuşmalarında Kissinger, antlaşmayı desteklemeden önce Ruslar'ın kabul etmesini gerekli gördüğü bir çok değişiklik ve güvence şartı sıraladı. Kissinger'in bu geri çekilme siyasetinin nedeni, belki de, yaklaşan seçimlerde Carter'a karşı çok güçlü bir hasım olacağa benzeyen Reagan'ın başı çektiği Cumhuriyetçi Parti'nin hızla artan sağ kanat etkinlikleriyle uyum içinde olma isteğiydi. Veya Kissinger, Amerika siyasetçilerinin eşitlik konusundaki genel kararsızlığını yansıtıyordu. 1972'deki SALT I antlaşması görüşmeleri sırasında bile Nixon yönetimi içinde bu konuda kuşku sahibi güçlü gruplar vardı. 1972'de SALT I imzalandıktan bir müddet sonra, Pentagon'un bir bütçe önerisinde ilk kez Cruise füzesini geliştirme fonundan söz edildi. Bu silâh, silâhlanma yarışında yeni bir dönemin başladığının açık göstergesiydi. Stratejik potansiyele sahipti, yeri kolaylıkla saptanamıyordu ve düşman radarlarını atlatabiliyordu.

Kissinger, SALT II antlaşmasında — Sovyetler'in tanıyacağı imtiyazlara bağlı olarak iptal edilebilmesi şartıyla — Cruise füzesinin geliştirilmesi görüşünü destekledi.

Yeniden silâhlanmayı hızlandıran, açıkça eşitlik görüşünü kabul etmeyen, Çin ile yakın ilişkilere giren bir Amerikan yönetimiyle ilişkilerin bozulmasına mukabil, Moskova tarihî önem taşıyan bir eyleme girişti. 1979 Aralığı'nın son haftasında Afganistan'ı istila etti.

Moskova'nın, bu eylemleri karşısında oluşacak uluslararası tepkiyi önceden sezip sezmediği konusunda bir şey söylemek güç. Belki Ruslar, Batı ile ilişkilerin zaten çok kötü olduğunu, daha kötü olamayacağını düşünmüşlerdi. Belki, Batı'nın bir süre sonra bu olayı unutacağı kanısındaydılar. Belki, istilâ'nın kısa ve etkili olacağını, çabucak geri çekilebileceklerini sanmışlardı. Belki de, düpedüz bir hata yapmışlardı.

Bu arada Afganistan'daki iç olaylar şöyle gelişmekteydi Nisan 1978'de millî, demokratik anti-feodal bir darbeyle Davud Han rejimi devrilmişti. Yeni hükümet, geri kalmış ilkel bir toplumu hızla modernleştirmek istiyordu. Ne yazık ki çok ileri gitti, çok hızlı hareket etti. Pekâlâ kendisinden yana olabilecek kitlelerin bir bölümünü yönetimden uzaklaştırmayı, soğutmayı başardı. ABD ve Çin tarafından isyancılara gizlice sağlanan silâhların da katkısıyla, iç gerilim arttıkça, bir karşı devrim tehlikesi de arttı. Afgan hükümetinden birkaç kez yardım isteği aldıktan sonra, Sovyetler Birliği Afganistan'a yaklaşık 85.000 kişilik bir askerî birlik göndermeye karar verdi. Sovyetler Birliği'nin bu eylemini en iyi açıklayan demeç, **İzvestia**'nın politika muhabiri Alexander Bovin'in Nisan 1980 tarihli makalesidir.[13]

«NEDEN AFGANİSTAN'A MÜDAHELE ETTİK?»

Hakikat şudur; gelişmeler bizi böyle bir seçim yapmaya zorlamıştır: Ya bu ülkeye birlik gönderecek, ya da Afgan devriminin yenilmesine ve ülkenin bir tür Şah'ın İranı haline gelmesine izin verecektik. Ülkeye birlik göndermeyi kararlaştırdık. Bu kararı vermek kolay olmadı. Önceden, olumlu olumsuz her unsuru düşündük. Karşı devrimin, dinci partizanların ve öç almaya çalışan feodal beylerin zaferinin, Şili cuntasının işlediği cinayetlerin yanında bile hiç kalacağı bir kan gölü oluşturacağını biliyorduk. Karşı devrimin zaferinin, Sovyetler Birliği ile hemhudut bir ülkede yoğun Amerikan askerî varlığı oluşturacağını, bunun da ülkemizin güvenliği açısından tehlike arzedeceğinin farkındaydık. Afganistan'a birlik gönderme kararı-

---

13) **Soviet News**, Londra'daki Sovyet Elçiliği basın bölümü yayını, 22 Nisan 1980, s. 131.

nın, tamamiyle yasal olsa bile, modern dünyada hoş karşılanmayacağını biliyorduk. Bununla birlikte, nâhoş ama elzem kararları, fevkalâde şartların gerektirdiği olağandışı kararları alma sorumluluğundan kaçınsaydık, tüm gücümüzü yitireceğimizi de biliyorduk.

'Müdahelede bulunmama' konusuna gelince; Sovyet - Afganistan antlaşmasında ve BM anayasasında yer alan bu konuyla ilgili maddelerden burada söz edebilirim. Ama meselenin özüne bakalım. Müdahele etmemek iyi bir şeydir. Ama uluslararası hukuk kuralları bir boşlukta değildir. İspanya'da müdaheleye karşı bir komite vardı. Ve bu müdahele etmeyişin neticesi kırk yıllık Franko diktatörlüğüdür. Kmerler şiddet delisi manyaklar tarafından öldürülürken Vietnamlılar'dan yardım istediğinde Vietnamlılar tutup da Kmerlere müdahele etmeme konusunda bir konferans mı verseydi? Tarih ve siyaset her zaman yasal formüller üzerine bina edilemez. Bazen müdahele etmemek, gözden düşmek ve ihanet etmek demektir. Afganistan'da bu tür bir durum ortaya çıktı. Ve ben, demokrat, hümanist ve de devrimci olduğunu ileri süren insanların, Sovyet 'müdahele'sinin kendilerine yapılmış bir saldırı olduğu yolundaki protestolarını işitiyorum. Onlara cevabım şudur: Bizi buna iten, mantıktır. Devrimci Afganistan'a yardım yapılmasına karşıysanız, karşı devrimin zaferinden yanasınız demektir. Üçüncü bir seçenek yok.

(İzvestia, Nisan 1980)

Afganistan'ın istilâsı çok sert uluslararası tepkilere neden oldu. BM'in yüzü aşkın üyesi Sovyetler Birliği'ne karşı oy kullanarak, Sovyetler'in bu tutumunu kınadılar. ABD'de ve Batı Avrupa'da bu olay, Ruslar'ın bundan evvel İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra oluşan nüfuz alanının dışında bir yere birlik göndermediğini bilen birçok kişiyi de hayli şaşırttı. Şiddet yanlıları bu olayı bahane ederek yeniden silâhlanmaya dönme ve, istilâdan uzun süre önce olduğu gibi, daha sert bir anti-Sovyet tutum içine girme yolundaki taleplerini artırdılar. Carter hükümeti CIA'e Çinliler'in yardımıyla Afgan isyancılara gizlice silâh sevkedilmesi emrini verdi. Reagan başa geçince bu programı sürdürdü, ama amacı farklıydı. Carter döneminde gaye, Rusya'yı uzlaşmaya zorlamaktı. Reagan döneminde ise amaç, Ruslar'ı tüm devletler karşısında müşkül duruma düşürmek ve bir çözüm bulmalarını önlemek amaçlanıyordu.[14]

Moskova'ya göre Afganistan konusunda Reagan'ın sert tutumu, genelde Amerikalılar'ın detanttan vazgeçtiğini gösteren belirtilerden

14) **New Republic**, 19 Temmuz 1981.

yalnızca biridir. Detantın büyüsü Carter döneminde bozulmaya başladı, Reagan döneminde bozulma arttı ve pek muhtemeldir ki daha da artacak. Washington silâhlanma harcamalarını Amerikan tarihindeki en yüksek düzeye çıkarmayı planlıyor. Çin'e silâh vermekten söz ediyor. Kampuçya'dan Angola'ya, ve Sovyetler Birliği ile hiç ilişkisi olmayan El Salvador'a kadar her bölgedeki karmaşayı başlıbaşına bir Doğu-Batı anlaşmazlığı olarak görme eğiliminde.

Amerikan tutumundaki değişime rağmen Rusya'nın cevabı oldukça tutarlı. Moskova detant konusundaki ısrarını sürdürüyor. Bu ısrarları, Carter hükümetini, daha önce imzaladıkları SALT antlaşmasını onaylamak zorunda bıraktı. Yeni Reagan hükümetini de silâhların denetlenmesi diyaloğunu yeniden açmaya zorladı.

Amerikalılar, detantı, Sovyetler'in silâhlarını artırmasının bozduğunu söylerken, Ruslar da Varşova Paktı'nın NATO'dan daha zayıf olduğunu, ve dünya üzerinde kendi silâh güçlerinin Amerikalılar'ınkinden daha az olduğunu ileri sürüyor. Avrupa'da insan ve tank gücü yönünden üstün olmalarının nedenini açıklarken de, ilk savunma hatlarının temelini nükleer silâhların değil, konvansiyonel silâhların oluşturduğunu söylüyor.

BREJNEV'İN SİLÂHLANMA YARIŞI KONUŞMASI

ABD'nin bugünkü siyasetini biçimlendirenlerin er ya da geç olayları daha gerçekçi bir ışıkta görmeyi başaracaklarını ummak istiyoruz. SSCB ve ABD arasında, Varşova Antlaşması ve NATO arasında geçerli olan askerî ve stratejik denge, objektif olarak dünya barışını korumakla yükümlüdür. Öbür taraf karşısında askerî üstünlük sağlamayı hiç arzu etmedik, istemiyoruz. Siyasetimiz bu değildir. Ama bize karşı böyle bir üstünlüğün oluşmasına da izin vermeyiz. Bu tür teşebbüsler ve gücümüzü küçümseyerek bizle yapılacak müzakereler tamamiyle yararsızdır.

Mevcut dengeyi bozmamak ve bozmaya çalışmamak, çok daha pahalı ve tehlikeli yeni bir silâhlanma yarışına girişmemek İşte bir devleti aklı başında ve başarılı bir biçimde yönetmek için izlenmesi gereken yol budur. Ve bunun için, artık eskimiş bir bostan korkuluğuna benzeyen 'Sovyet korkusu'nu önemli siyasî konuların dışında tutmak zamanı gelmiştir.

Şimdi meselelerin gerçek yüzüne bakalım. Avrupa'daki stratejik nükleer silâhlar açısından da, orta menzilli nükleer silâhlar açısından da iki taraf arasında bir eşitlik sözkonusudur. Batının bazı silâhlarda üstünlük sağlamasına karşılık biz de öteki silâhlarda üstünüz. Bu konuyla ilgili itifaklar ve anlaşmalar yapılırsa daha dengeli bir eşitlik sağlanabilir.

Tanklarla ilgili söylentiler de var. Sovyetler Birliği'nin daha çok tankı olduğu doğrudur. Ama NATO ülkelerinin de çok sayıda tankı vardır. Bunun yanısıra, çok daha fazla tanksavar silâhı vardır.

Sovyetler'in asker gücü yönünden çok üstün olduğu masalı da gerçekleri yansıtmamaktadır. Öbür NATO ülkeleriyle birlikte ABD'nin askerî gücü, Sovyetler Birliği ve öteki Varşova Paktı ülkelerininkinden biraz daha fazladır.

Hal böyle iken, Sovyet askerî üstünlüğünden nasıl sözedilebilir?

Dünyadaki öbür ülkeler için olduğu gibi, kuşkusuz ABD için de bir savaş tehlikesi sözkonusudur. Ama tehlikenin kaynağı Sovyetler Birliği ya da, efsânevî Sovyet üstünlüğü değil, hâlâ tüm dünya için geçerli olan silâhlanma yarışı ve bunun getirdiği gerilimdir. Biz ABD ile, Avrupa ülkeleriyle, ve tüm dünya ülkeleriyle elele vererek, bu hayal mahsulü olmayan hakiki tehlikeyi ortadan kaldırmaya hazırız. Silâhlanma yarışında birbirimizden üstün olmaya çalışmak, bir nükleer savaşı kazanmayı ummak tehlikeli bir deliliktir.

Tüm dünyaca bilinmelidir ki, uluslararası mevzular bir çok yönden SSCB ve ABD'nin siyasetleriyle irtibatlıdır. Bu iki ülke arasındaki ilişkilere ve bir çözüm bekleyen uluslararası sorunlara baktığımızda görmekteyiz ki diyalog, hem de her düzeyde aktif bir diyalog gereklidir. Biz bu tür bir diyaloğa hazırız.

Tecrübe göstermiştir ki, burada en önemli unsur, zirve düzeyinde toplantılar yapmaktır. Bu, dün geçerliydi, bugün için de geçerlidir.

SSCB - ABD ile normal ilişkiler tesis etmeyi istemektedir, çünkü uluslarımızın çıkarları ve tüm insanlık açısından olaya bakıldığında daha makul bir başka yol yoktur

(Yirmi Altıncı Parti Kongresi, 1981)

Sovyetler Birliği tüm tarihi boyunca kendini dışlanmış ve muhasara altında imiş gibi hissetmişti. Sovyet liderleri, askerî stok yoluyla ülkelerinin güvenliğini korumaya çalışırken temelde Çar'ın stratejisini sürdürmüştü. Ama Çar'da olmayan misyonerce bir ideolojileri var. Komünizmin günün birinde tüm dünyada zafer kazanacağını ümit ediyorlar. Tüm dünyada etkili olmak istiyorlar ve ayrıca büyük bir devlet olarak nüfuz edinmeyi istemeye ABD kadar hakları olduğunu düşünüyorlar. Ama uygulamada bunu elde etmeye çalışma konusunda temkinli davranıyorlar. Üçüncü Dünya'yla olan ilişkileri, Sovyetler Birliği'ne çok az menfaat sağlıyor.

Sovyetler Birliği hiç sermaye ihraç etmiyor ve hiç kâr elde edemiyor. Hammadde yönünden hemen hemen tamamiyle kendi kendine yeterli. Üçüncü Dünya'dan yalnızca birkaç temel madde ithal ediyor. İlişkileri, klâsik emperyalizm ilişkilerinden ziyade, evlilik mukavelesi ilişkisi gibi. Bu ilişkilerde, Moskova, siyasi nüfuz karşılığı silâh ve teknik yardımda bulunur. Çoğunlukla evlilik, Mısır ve Somali'yle ilişkilerinde görüldüğü gibi boşanmayla son bulur.

Kremlin'e göre 1970'li yıllarda çok karmaşık gelişmeler vuku buldu. Önce Amerikalılar eşitliği kabul etti ve nükleer silâhlanma yarışında sınırlamalar yapma şansı doğdu. Ama son yıllarda ABD eşitliğe karşı çıktı ve yeniden eski üstünlüğüne kavuşma çabasına kalkıştı. Edilgin, tecrit siyaseti taraftarı ve temelde zayıf, sözde düşman Çin, birçok uluslararası konuda Batı ile görüş birliği içinde, etkin bir anti-Sovyet nükleer güce dönüşüverdi. Afganistan'da, sınırlı bir polis eylemi olacağı tasarlanan harekât, çıkmaza girdi. Polonya karmaşa içindeydi. Bu da öteki müttefik devletler arasında benzer siyasî çoğulculuk isteme ihtimalini artırıyordu. Bazı Batılı siyasetçiler, bu sorunlar kataloğunun, yeni nesil Sovyet liderlerini Brejnev'den daha da şiddet yanlısı yapabileceğini öne sürüyor. Reagan yönetimine göre Sovyetler Birliği güçlü olduğu için değil, güçsüz olduğu için tehlikeli.

Bu güçsüzlüğün, Kremlin'in 'ani çıkışlar' yapmasına neden olabileceği söyleniyor. Batı'da başka bir grup da, genç insanların daha katı olacağı iddiasına demografik deliller gösteriyor. Sovyetler Birliği üstünde korkunç etkiler yapan İkinci Dünya Savaşı'nın, kuşkusuz Brejnev'i ve meslektaşlarını da etkilediği, bu yüzden dış siyasette hayli çekingen oldukları söyleniyor. (Sovyetleri saldırganlıkla suçlayanlar da aynı nedeni ileri sürüyorlar. Ama yine de herkes, Brejnev'i kendinden öncekilerden farklı, ılımlı bir ihtiyar gibi görüyor.) İkinci Dünya Savaşı'na ait doğrudan tecrübe sahibi olmayan, soğuk savaş döneminde yetişmiş genç neslin daha saldırgan çıkacağı söyleniyor.

Kissinger ve Callaghan da bu görüşteydi ve bu bakış şu anda Batı'da dış siyasetle ilgilenenler arasında da çok geçerli. Ama doğruluğu kesinlikle kanıtlanmış değil. Brejnev'den sonraki nesil savaşta dövüşemeyecek kadar küçük olabilir, ama çoğu babasını hattâ annesini bile bu savaşta kaybetti. Savaştan hiç etkilenmeyenler, 1945'i izleyen dönemdeki nüfus patlaması sırasında doğan, şu anda yalnızca otuz beş yaşlarını idrak eden insanlardır. En azından yirmi yıl daha iktidara gelemezler. Onların aşırı şiddet yanlısı olabileceğini düşünmek bile önseziden başka bir şey değildir. Aynı şekilde, bu insanların savaş sonrası dönemin rahatsızlığında yetiştiği, hayat düzeyinin yavaş yavaş yükseldiğini idrak ettiği, bu nedenle, otuzlu yılların ve savaş yıllarının kıyımını görmüş olan yaşlı nesilden daha maddeci ve daha az ideolojik oldukları öne sürülebilir. Yeni neslin siyasetçileri daha geniş bir dünya görüşüne sahip oldu-

ğu için daha pragmatik ve çekingen olabilir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ülkelerinin dışında yaşama tecrübesi geçiren Sovyet diplomat sayısı çok azdı. Stalin ve Kruşçef'in danışmanlığını yapanlar çok dar görüşlü bir grup içinden seçilmişti. Şimdiki danışmanlar grubu sadece diplomat olarak değil, gazeteci olarak da (gazetecilerin hükümetle çok yakın ilişkileri vardır) tüm dünyada görev yapıyor, Batı'da ve Üçüncü Dünya ülkelerinde yaşıyor. Bu insanlarla konuşulduğunda, Sovyet gücünün sınırları konusunda, eski Sovyet halkından çok daha bilinçli oldukları görülür.

Sovyetler Birliği'nin kuvvetinin mahdut olduğunu gösteren dört alan şunlardır

1. ÇİN. Sovyetler Birliği ve Çin yaklaşık yirmi yıldır soğuk savaş halinde. Ruslar Mao'nun ölümünden sonra bazı değişiklikler olacağını umdularsa da Çin'le ilişkilerin hızla düzelmeyeceğini biliyorlar. Moskova'ya göre ABD-Çin yakınlaşması Asya'da tümüyle yeni bir dengesizlik ve belirsizlik alanı yarattı. Çin'in dışlandığı, tümüyle şiddet yanlısı olduğu günlerde, Sovyetler Birliği, Asya'daki ülkelere Ruslar'ın ılımlı olduğunu, Güneydoğu Asya'da gerillalar yetiştiren, her yerde hükümetleri devirmeye çalışan Çinliler'e karşı kendilerini korumaları gerektiğini söyleyerek Çin'i zor duruma düşürebilirdi. Şimdi ABD-Çin işbirliğinin ve Çinliler'in Güneydoğu Asya'daki eskiye oranla daha ileriye dönük Batı taraftarı siyasetlerinin sonucu olarak Vietnam genişlemesinde Ruslar'ın rolü olduğu, Çinliler'in, Sovyet ilişkilerinde sorun çıkarsa bile, ılımlı oldukları izlenimi doğdu.

2. İSLÂMİYET. Batı gibi Sovyetler Birliği de bu meselenin nasıl halledileceğini bilmiyor. İki taraf da yeniden dirilen İslâm milliyetçiliğiyle nasıl başa çıkılacağı konusuna çözüm getiremiyor. Şah tahttan indirilip Humeyni başa geçince Ruslar birtakım çıkarlar sağlayacaklarını sandılar ama hiçbir şey elde edemediler. Tahran ve Moskova arasında yüksek düzeyde bir polemik mevcut. İlişkiler, her zaman kendilerinin haklı bulunduğu Şah döneminden daha kötü. Libya ile ilişkiler Batı'nın koktuğu kadar iyi değil. Bu ilişki bir evlilik mukavelesine benziyor ve güvenilir değil. Kaddafi, Mısır'da Sedat'ın, Somali'de Siad Barre'nin yaptığı gibi yarın fikrini değiştirebilir. Moskova'daki Sovyet uzmanların Humeyni ölünce neler olabileceği konusunda hiçbir fikri yok. Bazıları İran'ın Humeyni'den sonra da aynı kalacağını, bazıları da dinci olmayan daha iyi ilişkiler kurulabilecek, belki de ordunun yönetiminde millî bir burjuva rejiminin başa geçeceğini ileri sürüyorlar.

3. ÜÇÜNCÜ DÜNYA. Sovyet siyasetinde artık bu mevzu müğlak değil. Kruşçef döneminde, Üçüncü Dünya ülkelerinin Batı'nın siyasî bağımlılığından kaçmak için Sovyet kampına girdiği gibi ilkel bir düşünce vardı. Bu sadece birkaç ülke için geçerli oldu. Bu nedenle Üçüncü Dünya ile ilişkileri olan Ruslar hayal kırıklığına uğradılar ve Afrika ile ilişkilerinde bazen ırkçılık eğilimli davranışlarda bulunu-

yorlar. Sovyetler Birliği aynı zamanda ne kadar yardımda bulunmaları gerektiği konusunda da tereddütlü. Gelişmekte olan ülkelere yaptığı silâh ve teknik yardımın malî değeri çok büyük. Tabiî ki bu yardımların değeri tüm gelişmekte olan ülkeler için aynı değil. Vietnam, Küba ve Etiyopya gibi anahtar ülkeler üzerinde yoğunlaşmış. Ama bunun için kemerlerini sıkmak zorunda kalan sıradan bir Rus için bu çok büyük bir para. **New Times** dergisinde çıkan bir haberde, üstü kapalı sözlerle yardımın, ülkelerinin kalkınmasını yürekten isteyen sosyalist ülkelere verilmedikçe boşa harcanmış olacağı, Üçüncü Dünya'da gerçek bir gelişme beklemeden önce sosyalizm boy gösterinceye kadar beklenmesi gerektiği iddia ediliyor. Yazar, yardımın Batılı işçi sınıfı üzerindeki etkileri konusundaki görüşlerini belirtirken de şöyle diyor: «Fedakârlık, karmaşık iktisadi gelişme sorunlarını çözmenin tek yolu değildir. Bu tür katı kemer sıkma programı uygulayan kişi, işçi sınıfından anlayış göremez ve kendini tecrid edilmiş bulur.» Kuşkusuz aynı şey dış siyaset konusunda pek bilgisi olmayan, yabancılara düşman, yalnızca Üçüncü Dünya'ya değil, Doğu Avrupa'ya yapılan yardımdan bile yakınan Sovyet işçi sınıfı için de geçerliydi.

4. DOĞU AVRUPA. 1980-81 yılları arasında bağımsız Dayanışma Sendikası'nın eylemlerinin ortaya çıkması, Rusya'nın Avrupa'daki tampon bölgesinde mevcut dengesizliğin yeni bir göstergesiydi. Komünist Parti içindeki farklı gruplar arasındaki sürtüşmelerden kaynaklanan 1956 Macaristan krizi ve 1968 Çekoslovakya krizinden farklı olarak, Polonya ayaklanması parti ve halk arasındaki bir buhrandı. Otuz beş yıllık Sovyet usulü Sosyalizm geniş işçi sınıf sektörleri tarafından destek görmemişti. Doğu blokunda Polonya bir dereceye kadar imtiyazlı olsaydı Ruslar bu tür hoşnutsuzlukların Romanya, Macaristan, Çekoslovakya ve Doğu Almanya'da da başlamayacağından, ya da varolmadığından nasıl emin olabilirlerdi. Polonya'daki sıkıyönetim Sovyet istilâsından daha sofistike bir teknik olsa bile ne çekici ne de etkili bir çözümdü. Siyasî denetim sağlandıysa bile, iflas etmiş Polonya'ya çobanlık etmenin iktisâdî bedelinin, Sovyetler Birliği için fazladan bir yük oluşturduğu muhakkaktı.

1980'li yıllarda Rusya'nın dış dünyayla olan ilişkilerinde çok dikkatli olacağı sanılıyor. Ruslar askerî alanda 1970'de olduğundan daha güçlü, ama sınırlarının ötesindeki dünya onlara on yıl önce gösterdiği yakınlığı göstermiyor. ABD iktisadî, teknolojik ve askerî alanda hâlâ kendilerinden üstün. Ama, beklenmedik bir nükleer yıkıma karşılık verebilecek güçte olan bu konuda ABD ile eşit güce sahip tek ülke Sovyetler Birliği. İki taraf da bir nükleer savaşta ve nükleer silâhlanma yarışında üstünlük sağlayamaz. En azından Ruslar bunun bilincindeler. Detanta bu yüzden bel bağlamış bulunuyorlar.

Türkçesi: Zuhal AKBELEN

«Başka Yol Yok» Sovyetler Birliği'nin Sorunları ve Gelişimi

SOST *

Batılı gözlemcilerin değerlendirmesine göre SBKP'nin şubat ayı sonlarında yapılan 27. Parti Kongresi, bazı reform önerileri, üst düzeyde görev kaydırmaları ve yüzeysel özeleştiriler dışında yeni bir perspektif açmadı. Örneğin Neue Zürcher Zeitung kongreyi şöyle yorumluyordu: «Devrim değil, sadece merkezî planlama ekonomisi çerçevesinde sınırlı bir dönüşüm harekâtı bekleyebiliriz.»[1] Solkomünist yelpazede yer alan gözlemciler ise, olaya çok farklı açıdan yaklaştıkları halde benzeri yorumlarda bulundular. Onlar da kötümserlikte Batılı gözlemcilerden aşağı kalmıyorlardı.

Peki, herşey eskisi gibi mi kalacak? Yani, bir Rus atasözünün dediği gibi, «eski bardaklarda yeni votka mı içilecek?» Biz bu görüşe kesinlikle karşı çıkılması gerektiğini düşünüyor ve Zdenek Mlynar'ın konu hakkındaki değerlendirmesine katılıyoruz. Serbest rekabet ekonomisinin en ateşli yandaşları dahi, Sovyet modelinin reform kaldırmayacağı yolundaki inançlarını artık sorgulama ihtiyacı hissediyorlar: «Gorbaçov'un konuşması ve ortaya koyduğu veriler, halka çalışkanlığın ve girişimciliğin yeniden değer kazandığını gösterdi. Bu, halkta yeni bir seferberlik duygusu yaratabilir. SBKP Başkanı, Amerikan Başkanı'nın yaptığı gibi bir ekonomik sıçramanın zeminini açabilir. Ekonomik açıdan güçlenen ve modernleşen bir SSCB, dünyadaki güçler dengesinde değişiklik yaratabilir ve Sovyet modelinin çekiciliğini artırarak Üçüncü Dünya'

*) SOST (Sosyalist Araştırmalar Grubu) tarafından hazırlanan bu çalışma **Sozialismus** dergisinin 1986 Temmuz - Ağustos tarihli 81. sayısından çevrildi. (VSA - Verlag, Hamburg).

1) 12.3.1986 tarihli **Neue Zürcher Zeitung**'dan (NZZ) alındı.

da önemli dönüşümler getirebilir. Batılı gözlemciler bu süreci dikkatle izlemelidirler.[2]»

Sovyetler Birliği'nin içeriden giriştiği bir reform hareketi ile gerek Avrupa'da, gerekse Üçüncü Dünya'da yeniden çekicilik kazanacağına dair endişelerin burjuva kampında böylesine bir yaygınlık kazanması aslında kimseyi şaşırtmamalıdır. Bu korkular, kapitalist dünyanın gitgide ağırlaşan bir ekonomik, toplumsal ve siyasi krizine denk düşüyor. Bilindiği gibi Batı, içerdeki problemlerini askeri müdahalelerle (Grenada, Nikaragua, Libya, SDI vb.) ihraç etmeye ve «Batı'nın değer sistemi»ni ayakta tutabilmek için antikomünizm ideolojisini yaymaya çalışmaktadır.

İşte Gorbaçov'un SBKP Kongresinde formüle ettiği **radikal reform** önerisi, böyle bir dünya konjonktürüne denk düşmektedir. Sovyetler Birliğinde artık tek tek düzenlemelerle bir yere varılamayacağı ortaya çıkmıştır; sözkonusu olan, halkın hayat standardının nasıl yükseltileceği sorunudur. Nitekim Gorbaçov da Kongre'deki konuşmasında radikal bir reform, ekonomik büyüme ve hayat standardı arasındaki bağıntıya ısrarla dikkat çekmiştir: «Başka yol yok. Ekonomik büyümeyi hızlandırmadığımız takdirde, toplumsal projelerimiz hayal olarak kalmaya mahkûm olacaktır. Yoldaşlar, bu projeleri belirsiz bir tarihe erteleyemeyiz. Sovyet insanları en kısa zamanda gıda sıkıntısının giderilmesini, kaliteli mal ve hizmet açığının kapatılmasını, sağlık hizmetlerinin artırılmasını, hayat şartlarının iyileştirilmesini ve çevre sorunlarının çözümünü istiyorlar.»[3]

Nedir bu radikal reform? Reformun özünde, üretimin artırılması ve mal ile hizmetlerde kalitenin yükseltilmesi yoluyla, halkın hayat standardının gözle görülür derecede iyileştirilmesi yatıyor.

Ekonomik büyüme, toplumsal yapılardaki dönüşüm, hayat standardının yükseltilmesi, yeni ihtiyaçların karşılanması ve bireyselliğe ağırlık verilmesi konuları arasında büyük bir bağlantı vardır. Sözkonusu dönüşümler Sovyetler Birliği'nde artık eskiden olduğu gibi yukarıdan aşağı değil, ancak kitlelerin katılımı ve denetimi ile gerçekleştirilebilir. SSCB'de toplumsal ilerlemenin vardığı düzey buna imkân vermektedir. Reel ücretler yükselmiş, boş zaman artmış; sağlık alanında, emeklilikte, eğitimde, mesleki öğrenimde gidilen reformlarla toplumda belli ölçüde fırsat eşitliği sağlanmıştır. Maddi güvenceler ve artan toplumsal hareketlilik «sosyalist bireyselleşme»ye de zemin hazırlamıştır. İşte Sovyetler Birliği'ndeki yeni yönetim, varılan bu tarihsel standardı korumak ve daha ileriye doğru sıçratmak niyetindedir.

Son onyılların sosyo-politik başarılarını pekiştirecek ve yeni düzenlemelerin yolunu açacak radikal bir reformun gerekliliği, Gorbaçov tarafından 1985 yılı haziran ayında yapılan bir Merkez Ko-

2) 12.3.1986 **Neue Zürcher Zeitung.**

3) Bkz.: **Frankfurter Rundschau** (FR), 15.3.1986.

mite toplantısında da dile getirilmişti. Gorbaçov'un sıraladığı üç madde şöyleydi:

1. «Toplumsal projelerimizi kısıtlama yoluna gidemeyiz.» Başkan, devletin sağlık hizmetlerinden eğitim ve emekliliğe değin bir dizi alanı kapsayan programlarını erteleyemeyeceğini, bunları geliştirmenin bir yolunu bulmak gerektiğini söylüyordu.

2. «Dış koşullar da bizi sosyo-ekonomik gelişmemizi hızlandırmaya mecbur bırakmaktadır. Ülkenin savunması için kaynak yaratmak zorundayız... Sovyetler Birliği elbette bundan böyle de silahlandırma yarışına son vermek için azami çabayı gösterecektir. Fakat emperyalizmin saldırgan politikası ve yarattığı tehdit karşısında askeri üstünlüğümüzü kesinlikle korumamız gerekiyor.» Bu ifadenin ardında yatan, SDI (Yıldız Savaşları) projesinden başka birşey değildir.

3. «Sovyetler Birliği dünyadaki ilerici kamuoyunun gözünde, eskiden olduğu gibi bugün de yüzyıllık umutların simgesi somuta dökülmüş halidir. Sovyetler Birliği artık olağanüstü örgütlü ve üretken bir ekonomik modelin de simgesi haline gelmelidir.»

Parti Kongresinde Gorbaçov'un yanısıra yeni Parti Sekreteri Elzin ve diğer üst düzey yöneticiler de ülkenin siyasi sorunlarının çözümünü nerede gördüklerini açıkça dile getirdiler:

1. «Sorunlarımızın yegâne çözüm yolu, sosyo-ekonomik gelişmeyi hızlandırmaktan geçiyor.»

2. Sosyo-ekonomik gelişmeyi hızlandırmanın ve siyasi sorunları çözmenin yolu ise, demokratikleşmeden, kolektiviteden, eleştiri ve özeleştiri ilkelerinin yaygınlaştırılmasından ve kitlelerin aktif katılımından geçmektedir: «Ataletimizi ve tutuculuğumuzu aşamadığımız takdirde bir adım bile ilerleyemeyiz. Yoldaşlar, artık gereksiz bir 'anlayış' havasından vazgeçip, güce, dürüstlüğe ve vicdana ağırlık vermek zorundayız.. Sağlıklı bir parti örgütlenmesinin yolu, kolektif çalışmadan ve dayanışmadan geçiyor... Eleştiri ve özeleştiriyi işletmek, şarlatanlığa dur demek zorundayız. Yakın tarihimiz bize şunu göstermiştir: Eleştiri ve özeleştiri mekanizmalarının işlemediği yerde; sağlıklı durum değerlendirmelerinin yerine göz boyayıcı nutukların geçtiği yerde, Parti baştan aşağı deformasyona uğramakta ve toplumda bir ihmalkârlık, boşvermişlik, haddini bilmezlik havası hakim olmaktadır. Rastgele cezalandırmalar yaygınlaşmaktadır. Bütün bunlar çok ciddi sonuçlar doğurabilir...» «Girişimlerimizin başarısı, kitlelerin bilinçli ve aktif katılımına bağlı olacaktır.»

Sovyetler Birliği'ndeki sosyalist kalkınma modelinde girişilecek başarılı bir reform hareketi, Batı Avrupa'daki demokratik güçleri ve işçi hareketini de yüreklendirecektir Elbette SSCB'deki sosyalist reform hareketinin Batı ve Doğu Avrupa ülkelerinden farklı bir hedefe yöneldiğinin bilincindeyiz. Öte yandan ABD tarafından körüklenen silahlanma yarışı, Libya örneğindeki gibi saldırgan politikalar Sovyetler Birliği'nin iç sorunlarına tuz biber ekiyor. Bu

sorunlar ülkede özellikle son onyıllarda ortaya çıkmıştır ve çözümleri için bugüne değin hiçbir girişimde bulunulmamıştır.

Bizim burada asıl dikkat çekmek istediğimiz nokta, SSCB'deki radikal reform talebinin sonuçta son onyıllarda meydana gelen toplumsal dönüşümlerin dayatması neticesinde oluştuğudur. **Sovyetler Birliği artık 1940'lardaki, 1960'lardaki yapıya sahip değildir.** Fakat ülkeyi «Gorbaçov'dan önce» durağan bir toplum olarak göstermek de bir o kadar yanlış olurdu; durağan olan toplumun kendisi değil, yapısal dönüşümlerin yarattığı yeni sorunları çözmekte aciz kalan siyasi pratikti. Sovyetler Birliği'ndeki yapısal dönüşümü aşağıda kısaca tarif etmeye çalışacağız.

Sovyetler Birliği'ndeki yapısal dönüşümler

Sovyet toplumundaki sorunları ve çelişkileri anlamak için, ülke ekonomisinin büyüme oranlarına kısaca bir göz atmak yeterlidir: Milli hasılattaki ortalama büyüme oranı, 8. Beş Yıllık Plan çerçevesinde (1966-1970) yüzde 7.5; 1971-1975 yılları arasında yüzde 5.8; 10. Beş Yıllık Plan süresinde (1976-1980) ise yüzde 3 olarak belirlenmiştir. Ekonomik büyüme oranındaki bu düşüş, toplumsal projelerin gerçekleşmesini doğal olarak olumsuz yönde etkilemektedir.

SBKP'nin Merkez Komite toplantılarından birinde faaliyet raporunu okuyan Mihail Gorbaçov, selefleri hakkındaki eleştirilerini açıkça ortaya koymuştu «1970'li yıllarda sorunlarımız bariz biçimde artarken, büyüme hızımız da yavaşlamaya başladı. Böylece SBKP'nin programında yeralan ekonomik önlemler gerçekleştirilemedi, hatta 9. ve 10. Beş Yıllık Plan dönemlerinin sınırlı projeleri bile hayata geçirilemedi. Sözkonusu yıllar için öngörülen sosyal programlar, bilim, eğitim, sağlık ve kültür alanlarında gerekli maddi koşullar yaratılamadığı için uygulanamadı.»

1. Sovyetler Birliği, sistemden kaynaklanan bu iç sorunlarını çözebilmek için, Polonya ve Romanya gibi uluslararası kredi piyasasından fon yaratıp açıklarını kısa vadeli olarak kapatma yoluna da gitmedi. SSCB, ABD'nin tahıl ambargosunu bile kapitalizm kampında büyük dalgalanmalara yolaçmadan, kendi içinde halletmiş ve püskürtebilmiştir. Zira ülke, bütün istatistiklerin de kanıtladığı gibi, kapitalist dünya pazarı ile hiçbir bağımlılık ilişkisi içinde değildir.

Bu, Sovyetler Birliği'nin 1971-1980 yılları arasında ihracat hacmini de artıramamasına yol açtı. İthalat hacmi milli hasıladan çok daha hızlı büyürken, toplam ihracat oranı yüzde 6'da kaldı. Ve ithalat oranı 1971'de yüzde 6 iken, 1981 yılında yüzde 9'a çıktı. Uluslararası ölçekte bakıldığında her ikisi de görece düşük olan bu ithalat ve ihracat oranlarından da anlaşacağı gibi, SSCB dünya ekonomisine bağımlılığı fazla olan bir ülke değildir; hatta dünyadaki sa-

nayii ülkeleri arasında ekonomisi en az bağımlı olandır. İşte bu nedenle, ülkedeki ekonomik gelişmenin daha çok iç gelişmelerle bağlantılı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. «Sovyet ekonomisi, dünya konjonktüründeki dalgalanmalardan çok daha az etkilenmektedir ve bu nedenle ekonomik istikrarı çok daha güçlüdür.»

SSCB'nin Batı ülkelerine borçlanma oranı da oldukça düşüktür. Her ne kadar Batılı sanayii ülkeleri ile belli bir ticaret açığına sahipse de, borçlanma miktarı net olarak 10 milyar doları aşmamaktadır. İhracat gelirine orantılı olarak ölçülen faiz yükümlülüğü de sadece yüzde 4 civarında kalmaktadır (1982). Ayrıca, Sovyetler Birliği'nin ticaret açığının büyük ölçüde ABD ile ticaretindeki açıktan kaynaklandığını da gözardı etmemek gerekiyor. SSCB, buna karşın AET ülkeleriyle yaptığı ticarette bir artık sağlamaktadır.

2. Sovyetler Birliği uzun bir süreden beri tarım ülkesi olmaktan çıkmış, yeni tipte bir sanayii ülkesi olma yoluna girmiştir. 1980 yılı istatistiklerine göre, toplam nüfusun yüzde 86.2'si işçi ve memurdan, yüzde 13.8'i kolhoz köylülerinden, ve kooperatiflerde örgütlenen zanaatçılardan oluşmaktadır. Daha 30 yıl önce, 1950'de bu oran 1:1 olarak belirlenmekteydi. Sayıların da gösterdiği gibi, Sovyetler Birliği'nde işçi ve memur oranında dev bir artış gözlemlenmektedir.

SSCB'de İşçi ve Memur Sayısı

1940	33.8 milyon
1950	40.8 » »
1960	62.0
1970	90.2
1975	102.2
1980	112.5
1983	116.1

Kaynak M. E. Ruban et. al., «Wandel der Arbeits— und Lebensbedingungen in der Sowjetunion 1955 - 1980» («Sovyetler Birliği'nde Çalışma ve Hayat Koşullarındaki Dönüşüm 1955 - 1980»), Frankfurt 1983. Ayrıca bkz.: «Die Volkswirtschaft der UdSSR im Jahre 1983» («1983 Yılında SSCB Ekonomisi») Moskova 1984. Derleme yazara aittir.

Sovyetler Birliği, 1960 yılından beri kaydettiği 36 milyon dolayındaki işgücü artışını, işsizliğe meydan vermeden istihdam etmeyi başarmıştır. Ülkedeki çalışan nüfus oranı 1970 yılında yüzde 47.5 iken, 1979'da yüzde 51.5'a yükselebilmiştir. Toplam çalışan nüfus içinde kadınların oranı ise 1970 yılından bugüne değin yüzde 51 civarında kalmıştır. Ülkede 20 ile 55 yaş arası kadınların tümü ekonomide istihdam edilmektedir.

Yıl	Milyon	Çalışan Nüfus içindeki yüzde oranı
1940	13.2	% 39
1950	19.2	% 47
1960	29.3	% 47
1970	45.8	% 51
1980	57.6	% 51
1983	59.3	% 51'

Kaynak Ruban, a.g.e.

Sovyetler Birliği, işgücündeki bu devasa artış, sekiz saatlik işgününü ve kadın-erkek arasındaki doğal işbölümünü sekteye uğratmadan karşılayabilmek için şu gerekleri yerine getirmek zorundadır: Hanelerin dayanıklı tüketim malları ile donatılması; eğitim ve eğlence ihtiyacının toplumsal örgütlenmeler yoluyla giderilmesi ve gıda açığının hiçbir darboğaza düşülmeden kapatılması. Kötü ve yetersiz gıda arzının dolaysız olarak üretkenliği etkilediğini, dükkânların önünde uzayan kuyruklardan anlamak mümkündür. Bütün bu gerçeklerden de belli olduğu gibi üretici ve tüketicilerin (tüketici olarak üreticilerin) demokratik katılımı olmaksızın planlanan bir üretim süreci, büyük sakıncalara yolaçmaktadır.

3. Toplumsal işgücü artışı. Kişi başına düşen reel ücretlerdeki artış ile parelel gitmiştir. SSCB'de 1960 yılından beri ortalama ücretlerin iki katına çıktığı görülmektedir:

1955	72	ruble
1960	81	ruble
1970	122	ruble
1980	168	ruble

Kaynak Ruban, a.g.e. S. 203.

Ayrıca kişisel gelir içinde toplumsal fonların payı da gerçek ve görece olarak sürekli artış göstermektedir:

	Toplam gelir	Toplumsal fonlardan gelen meblağ	Fon payı
1955	72	20	% 28
1970	122	43	% 35
1980	168	64	% 38

Kaynak : Ruban, a.g.e.

Bir aile ferdinin eline geçen gerçek kazanç, 1950 yılından bu yana dört katına, 1960-1980 yılları arasındaki dönemde ise iki katına çıkmıştır.

Toplumsal fonlardan elde edilen gelir payındaki artış, devletin uyguladığı sosyal politikaların önemini ortaya çıkarıyor. Fakat bu politikalar, toplumsal yeniden-üretim sürecinde beliren aksaklıkların giderilmesinden ya da gelir dağılımındaki eşitsizliklerin dengelenmesinden ibaret değildir. Şosyal politika, toplumsal hayata bilinçli bir müdahele anlamına gelmektedir ve üretkenlikteki düşüşlerden, aşırı merkezleşmiş, kapalı bir karar silsilesinden fazlasıyla etkilenmektedir.

Toplumsal fonlardan yapılan genel ve ferdi harcamalar

	Toplam fon miktarı (milyar ruble)	Kişi başına düşen meblağ (ruble)
1955	15.4	78
1960	24.5	113
1965	41.9	182
1970	63.9	263
1975	90.1	354
1980	116.5	438

Kaynak Ruban, a.g.e., S. 262.

«Milli hasılanın tüketim fonları yolu ile halka dağıtılması, toplumsal hayatın komünizme doğru planlı bir biçimde ilerletilmesinin en önemi araçlarından birini oluşturmaktadır. Bu alanda büyük gelişmeler kaydetmiş bulunuyoruz: Toplumsal fonlar, ücret fonundan çok daha hızlı artmaktadır; böylelikle ücret - fon oranı çalışan kişi açısından sürekli fon lehine değişmektedir.» Başka bir deyişle; üretilen milli hasılanın gitgide büyüyen bir bölümü, tek tek bireylere ya karşılıksız, ya da çok uygun şartlarda ulaştırılmaktadır. Fon, çalışan bireyin yaptığı işin niteliğinden ve niceliğinden bağımsız olarak hesaplanmaktadır. Fonların sağladığı sosyal ve maddi güvenceler, bireyin özel ilişkilerini ve hayatını örgütlemesinde gerekli zemini oluşturur. Toplumsal fonların hacim olarak büyümesi genelde bakıldığında bir darboğaz anlamına gelmemekte, bilâkis bireyselliğin gelişmesinde olmazsa olmaz bir temel oluşturmaktadır.

4. Farklı ekonomik alanlarda ücretler arasındaki derecelendirme sistemi, 1950 yılından beri hiç değiştirilmeden uygulanmaktadır. Burada ticaret ile hizmet sektörlerinin diğer alanlara nazaran bariz biçimde ihmal edildiği göze çarpar.

Ekonomik sektörlerde ücretler arası farklılaşma

Ortalama ücret	1950	1960	1970	1980
Ekonomi genelinde	100	100	100	100
Sanayii	110	114	109	110
İnşaat sektörü	102	115	123	120
Ulaşım sektörü	110	108	112	118
Tarım	62	68	83	88
Ticaret	73	73	78	82
Sağlık Hizmetleri	76	73	75	75

Kaynak Ruban, a.g.e., S. 206.

«Sovyetler Birliği»nde 1955-1980 yılları arasındaki dönemde ücretlerin seyri, iki ana madde çerçevesinde ele alınmalıdır:

1. Ücretlerin düzeyi genel anlamda yükseltilmiştir.
2. Alt ve orta gelir düzeyi, ortalamanın üzerinde bir artış göstermiş, asgari ve azami ücret alan grupların sayısı azalmıştır.»

Bu derecelendirme içinde en fazla kayba uğrayan gelir grupları, memurlar, mühendisler ve teknik personel olmuştur.

Sanayiide çalışanların ücretlerindeki farklılaşma

Yıl	İşçi	Mühendisler ve teknik personel	Memurlar
1932	100	272	152
1940	100	215	111
1950	100	175	93
1960	100	151	86
1970	100	137	81
1980	100	115	79

Kaynak Ruban, a.g.e., S. 208.

Gelir dağılımında göze çarpan bir başka nokta da, kadınların bariz bir ayrımcılığa maruz bırakılmalarıdır. Çalışanlar arasında kadınların çoğunlukta olduğu kültür, halk eğitimi, idare, tarım, sağlık, sosyal hizmetler, kredi kurumları vb. alanlarda kadınlar genel ortalamadan daha düşük bir ücret almaktadır.

Sanayi sektöründe de kadın işçilerin geliri, genel ortalamanın hayli altındadır.

5. Reel ücretlerdeki artışı karşılayacak bir mal ve hizmet arzı bulunmadığı için, ülkedeki tasarruf eğilimi de giderek artmaktadır. «Halkın satınalma gücü artmakta, fakat tasarrufa kanalize olmaktadır. Halkın tasarruf hacmi, ülkedeki perâkende satış cirosunun tamamından da büyük bir boyuta ulaşmıştır.»

	Tasarruf bonoları	Kişi başına ruble	Perâkende satış cirosundaki pay
1950	1.8	10	4
1960	10.9	51	13
1970	46.6	192	34
1980	156.2	588	58

Kaynak Ruban, a.g.e., S. 210.

6. İstatistikler yükselen reel ücretlere orantılı olarak boş zamanın da giderek arttığını kanıtlamaktadır. «Sovyetler Birliği, günlük ve haftalık çalışma süresi ve ücretli izin konularında Batının sanayii ülkeleri ile boy ölçüşebilecek bir düzeye varmıştır.» Ücretli izin 1977 yılında 17 günü kapsıyordu. İşçilerin yüzde 50'si ise yılda 21 günden fazla izin yapmaktaydılar. Haftada 5 günlük çalışma düzenine geçildiğinde, yıllık çalışma süresi de 253 güne düştü.

İş hayatındaki bu dev dönüşümler yalnız üretim sahasında belirleyici değişiklikler getirmekle kalmadı; bireylerin gündelik hayatını da değiştirdi. Boş zamanın geçirilmesine ilişkin yeni talepler ortaya çıktı, bunlar ise yeni mal ve hizmet talebi yaratarak toplumsal yeniden-üretim fonlarına duyulan ihtiyacı artırdı. Toplumun yeniden-üretimi için gereken çalışma süresi azalınca, goreksinimler çoğalıyor ve bu da yeni istihdam alanları yaratıyordu. Bu yeni dinamikler artık yukarıdan aşağı işleyen merkezi yönetim mekanizmalarıyla yönlendirilemez, hatta denetlenemez hale geldiler. Üretim, değişim, dağıtım ve tüketimden oluşan bir bütün olarak gördüğümüz toplumsal yeniden-üretim süreci artık yalnızca insanların kitlesel insiyatifi ve denetimi ile ayakta tutulabilir. «Üretim, değişim, dağıtım ve tüketim, aynı sürecin farklı halkalarını oluştururlar. Ekonomik gelişmenin insan davranışı tarafından etkilendiğini kanıtlamak için uzun örneklemelere gerek yoktur.»[4]

7. 1927 yılında SSCB'de nüfusun yüzde 60'ı okuma yazma bilmiyordu; 8-10 yaş arası çocukların sadece yarısı ilkokula devam etmekteydi. Bugün Sovyetler Birliği'nde okur-yazar olmayanların sayısı neredeyse sıfıra eşittir. Ülkede son derece incelmiş bir eğitim sistemi kurulabilmiştir. «Sovyetler Birliği»nde eğitim sistemi nicelik olarak büyük bir patlama yaşamaktadır. Gayet kısa bir tarih dilimi içinde gerçekleştirilen bu patlama, ilk planda bilinçli ve aktif bir devlet politikası ile, ayrıntılı bir planlamanın sonucudur.»

Sovyetler Birliği'nde 1975 yılından bu yana bütün çocuklar en az 10 yıllık bir eğitime tabi tutuluyor. 19 yaşındaki gençler arasında lise bitirme oranı 1956 yılında yüzde 23 iken, 1975 yılında yüzde 55'e çıkarak neredeyse iki katına ulaşmıştır. Çalışan nüfusa bakıl-

4) Salawskaja, T., bk.: **Sowjetwissenschaft, Gesellschaftswissenschaftliche Beiträge**, 2/1986, s. 158.

dığında, «orta öğrenim»i bitirenlerin sayısında önemli bir artış görülmektedir.

SSCB'de çalışan nüfusun eğitim düzeyi (1959 - 1979)

(1000 çalışana oranla)

Eğitim düzeyi	1959	1979
Yüksek öğrenim	33	100
Orta meslek öğrenim[1]	76	167
Orta öğrenim[2]	64	276
Tamamlanmamış orta öğrenim[3]	260	262
İlkokul ve aşağısı[4]	567	195

1) Meslek okulları ile üniversiteden ayrılanları kapsamaktadır.
2) On ya da onbir yıllık zorunlu eğitim ve muadili okulları kapsamaktadır.
3) Yedi ya da sekiz yıllık eğitim veren okulları kapsamaktadır.
4) Geri kalanları kapsamaktadır.

Kaynak Ruban, a.g.e., S. 258, Şema 127.

Eğitim sistemindeki bu niceliksel patlama, aynı zamanda bireyler arasındaki fırsat eşitliğini de artırmıştır. Eğitim düzeyindeki farklılıklardan kaynaklanan toplumsal çelişkiler, eşitsizlikler ve hayat standartları arasındaki uçurumlar da bu sayede biraz olsun kapanabilmiştir. Her ne kadar gelenekselleşmiş bazı eğitim ayrıcalıkları bugün de sürüyorsa da (örneğin kır/kent ya da Memur ve işçi/kolhoz köylüleri arasında), bu uçurumları aşmak için sarfedilen çabalar ve yapılan kurumsal düzenlemeler gözardı edilemez. «Eğitim sistemindeki fırsat eşitliği gerçekten de büyüktür. Üniversiteye girmede ki not ortalaması engelini bir yana bırakacak olursak, dikey hiyerarşide büyük bir hareketlilik görürüz. Üniversiteye artık yalnız lise gibi tek bir kanaldan değil, meslek okulları yoluyla da ulaşılabilmektedir. Ayrıca Akşam Okulları, Vardiya Okulları gibi ek eğitim kurumları kurulmuş, fabrikada işçilerin meslek öğrenimini sağlayan uygulamalara gidilmiştir.»

Eğitim sistemindeki demokratikleştirme süreci, ortalama eğitim düzeyinin yükseltilmesi ile bağlantılı olarak, geri kalmış bir ülkede tarihsel ilerlemeyi sağlamanın temellerinden birini oluşturmuştur. Bugüne değin her türlü ayrıcalıktan yoksun kalmış halk kesimleri de bu sayede hayat standartlarını yükseltme şansına kavuşmuşlardır. «Eğitime ilişkin belirleyici kararlar Stalin döneminde alınmıştı. Bu dönemde, okur-yazarlığın yaygınlaştırılması ve işçi ile köylü kökenli çocukların eğitimi de sağlanabilmişti. Böylelikle Sovyetler Birliği'nde şimdiye kadar eğitim imkânlarından yoksun kalmış sınıfların çocuklarına, devletin bilinçli müdahalesi yoluyla toplumda yükselme şansı verildi. Batı ülkeleri, burs sistemi gibi çözümlere başvurdukları halde, böylesine kapsamlı ve sistematik bir eğitim gerçekleştiremediler.»

Ekonomik büyüme, üretkenliğin artırılması, hizmet ve mal arzının genişletilmesi ve halkın hayat standardının yükseltilmesi için eğitimde demokratikleşme mutlak önşartlardan biridir. Öte yandan eğitimdeki demokratikleşme, bireylerin ihtiyaç ve taleplerinde çeşitlenmeyi beraberinde getirir. Bu süreç üretime ve bireyin boş zamanını değerlendirme uğraşlarına dolaysızca yansır. Sovyetler Birliği'nde ortaya çıkan yeni ihtiyaçlar silsilesi de, toplumsal yeniden-üretim sürecini tayin edici bir tarzda aksetmektedir. Eğitimde ulaşılan başarılar, ekonomik sürecin demokratikleştirilmesinin de nesnel ve öznel koşullarını hazırlamıştır. Geniş kitlelerin toplumsal yeniden-üretim sürecine gerek planlama, gerekse yönlendirme aşamalarında aktif katılımı için bütün koşullar yerine gelmiştir. Belli bir toplum ütopyasını nihayet gerçekleştirmek, SSCB yönetiminin önünde en acil görev olarak durmaktadır.

8. İşgücü arzındaki patlama, reel ücretlerdeki artış ve boş zamanın artması, Sovyetler Birliği'nde hizmet sektörüne yansımadı. «F. Almanya'da ve diğer sanayii ülkelerinde odak noktası endüstri den hizmet söktörüne kayarken böyle bir gelişme, Sovyetler Birliği'nde nüve olarak dahi yaşanmamıştır.»

Ekonomik sektörlere göre işçi ve memur dağılımı (milyon)

	1940	1960	1970	1983
Sanayii	13.1	22.6	31.6	37.8
Tarım/Ormancılık	3.0	7.3	9.9	12.6
Ulaştırma	3.5	6.3	8.0	10.8
İletişim/Haberleşme	0.5	0.7	1.3	1.7
İnşaat	2.0	6.3	9.1	11.3
Ticaret/Beslenme	3.4	4.8	7.5	9.9
Spor/Sağlık	1.5	3.5	5.1	6.6
Halkeğitimi	2.5	4.3	7.2	9.6
Kültür/Sanat	0.4	0.8	1.2	1.8
Bilim	0.4	1.6	3.0	4.5
Bankacılık	0.3	0.3	0.4	0.7
Merkezi idare	1.8	1.2	1.8	2.6
Toplam	33.9	62.0	90.2	116.1

Kaynak «Die Volkswirtschaft der UdSSR im Jahre 1983, Statistisches Jahrbuch», («SSCB'nin 1983 Yılında Ekonomisi, İstatistik Yıllığı»), Moskova 1984. Derleme yazara aittir.

9. Sovyetler Birliği'nde son onyıllarda çığır açan tarihsel reformlardan biri de, 1956 ve 1964 tarihlerinde yürürlüğe giren emeklilik yasalarıdır. Bu yasalarla halk ilk kez emeklilik maaşı almaya hak kazanmıştır. Oysa daha 25 yıl önce, 1960'da yaşlı nüfusun yüzde 80'i tamamen, ya da kısmen aile desteği ile hayatlarını idame ettirebiliyordu.

Emekli maaşı alanların sayısı (1000)

Yıl	Toplam	İhtiyarlık sigortası yoluyla emekliye ayrılanlar	Kolhozlardan emekliler
1940	4.000	200	—
1950	16.497	1.877	—
1960	21.857	5.379	—
1965	32.029	16.067	7.947
1970	41.300	24.858	12.121
1975	45.232	29.395	11.856
1980	50.198	34.007	11.135

Kaynak Ruban, a.g.e., S. 351.

Başka ülkelerde olduğu gibi Sovyetler Birliği'nde de ortalama yaşam süresi gözle görülür biçimde artmış, 1971 yılında erkeklerde 64, kadınlarda ise 74 yaş olarak belirlenmiştir. Ülkede emeklilik hakkının erkeklerde 60, kadınlarda ise 55 yaşında kazanıldığı düşünülürse, Sovyetler Birliği'nde de yaşlı kuşağın sayıca arttığını görebiliriz. Bu kuşağın, toplumsal yeniden-üretim sürecine etkisi büyüktür. 50 milyon emeklinin hayatını idame ettirebilmesi için gerekli maddi koşulları sağlamak, maliye düzeninde yeni değişiklikler gerektirmektedir. Asgari emekli maaşı 1956'dan beri hiç değişmeyerek 120 ruble olarak kalmıştır. Batılı uzmanlar, emekli maaşının genelde son ücretin yüzde 60'ından oluştuğunu belirtiyorlar. Öte yandan devlet bütçesinden emekli maaşlarına ayrılan para 1955'den bu yana on katına çıkarak, 4.8 milyar rubleden 45.6 milyar rubleye yükselmiştir. Emekliye ayrılanlar sayıca artarken maaşlara zam yapılabilmesi için ekonominin üretkenliğini artırmak kaçınılmaz olarak karşımıza çıkıyor. Yaşlı kuşak yeni ihtiyaçlar üretmekte, mal ve hizmet arzında da bir arz artışı gerektirmektedir.

10. İstatistik verilere göre Sovyetler Birliği'nde geleneksel geniş aile yapısı çözülme yolundadır. Fakat konut sıkıntısı, bu süreci olumsuz yönde etkilemektedir. Bugün SSCB'de ailelerin çoğu iki ya da üç kişiden oluşuyor. Aile yapılarına bakıldığında, ülkenin Avrupa ve Asya toprakları arasında büyük farklılıklar görülüyor «Sovyet ailelerinin en çok arzu ettikleri şeylerin başında, 'tüm konfora haiz bağımsız bir konut' geliyor.» Sovyetler Birliği'nde bir metrekareye ödenen azami kira bedeli, 1928'den beri hiç değişmeyerek aynı kalmıştır. Aile, gelirinin yalnız yüzde 4'ünü kiraya ve konutun su, elektrik, gaz vb. harcamalarına vermektedir. Fakat konut sorunu ülkede dün olduğu gibi bugün de ciddiyetini koruyor. «SSCB» diğer dünya ülkeleri ile karşılaştırıldığında konut sorununa yaklaşımı açısından orta Avrupa standartlarına tekabül ediyor. Ancak yeni inşa edilen konutlar, ortalama 52 m^2 ile hâlâ çok küçük kalıyorlar (Federal Almanya'da ortalama konut alanı 105 m^2, Doğu Almanya'da ise 60 m^2

dir).» Evlerdeki teknik donanım ise gerek nitelik, gerekse nicelik açısından hâlâ oldukça yetersiz kalmaktadır.

Aile yapısı (1979)

19.7 milyon	aile	2 fertten oluşmaktadır.
19.1 milyon	»	3 » »
15.2 milyon		4
6.3 milyon		5
2.7 milyon		6 » »
3.2 milyon		7 ve daha fazla fertten oluşmaktadır.

Kaynak Ruban, a.g.e., S. 46.

11. «Sovyetler Birliği'nde 1956 yılı ilkbahar aylarında işçiler kendi işyerlerini özgürce seçmeye başlamışlardır.» Böylece ülkede çalışma hayatında hüküm süren askeri disiplin de sona ermiştir. Fakat bu «özgürlüğün» tek yanlı olduğunu da belirtmek gerekiyor. İşçinin işten atılması neredeyse imkânsızdır, ancak kendisi her an istifa etme ve işyerini değiştirme özgürlüğüne sahiptir. İşçilere «7 ocak 1980 tarihinde, işyeri yönetimini istifadan bir ay önce haberdar etme zorunluluğu getirilmiştir.»

İşyeri dağıtımında devlet kontrolü de böylelikle asgariye inmiş bulunuyor. Örneğin 1979'da İş Bulma Kurumları yoluyla, başvuruda bulunan 20 milyon işçiden sadece yüzde 10'una başka bir işyeri gösterilebilmiştir. Öte yandan Sovyetler Birliği'nde işçilerin normal çalışma süresinin bir kısmı da alışverişte kuyruklarda beklemeye harcanmakta, bu da gene üretime aksetmektedir. Boş zamanın ancak küçük bir bölümü sinema, gezme gibi eğlence uğraşlarına ayrılmaktadır.

Sovyetler Birliği'nde işçi hakları ve yükümlülükleri ile ücret sistemi hakkında yapılacak ciddi bir söylem, her türlü reform girişiminin kaçınılmaz görevi olacaktır.

SSCB'nin toplumsal yapısındaki dönüşümü, yukarıdaki kısa çözümlemeler ışığında, şu iki noktada özetleyebiliriz: Sovyetler Birliği'nde bir yandan maddi hayat koşulları çeşitlenmekte ve iyileşmektedir. Bu bireylerin hayatını, özel ilgilerini vb. kendi belirleyebilme ve gerçekleştirme imkânını beraberinde getirir. Öte yandan, bireysel hayatın şartlarının iyileştirilmesi için son kertede toplumsal fonların hacminin genişletilmesine ihtiyaç vardır. Yani, yeniden-üretim sürecinin toplumsallaşması, bireyselliğin gelişmesinin de gerekli maddi ve sosyal temelini sağlayacaktır. Kolektivite ilkesi hayata geçirildiğinde, toplumsal yeniden-üretim sürecindeki arazlar daha barizce ortaya çıkacak, ancak bu arazların giderilmesi yolunda önemli ilerlemeler de kaydedilebilecektir. Bu aksaklıkların giderilmesi, Gorbaçov önderliğinde başlatılan radikal reformun ana konularından biridir. Sovyetler Birliği'nde artık bir «gulaş komünizmine» geri dönüş sözkonusu değildir. Hedef, niteliksel bir sıçrama olmalıdır.

27. SBKP Kongresi'nin açtığı perspektifler

Gorbaçov'un temsil ettiği reform hareketi, SBKP'nin 27. Kongresi'nde delegeler tarafından mutlak çoğunlukla onaylanmış ve konsey yöneticilerinin seçiminde en önemli kıstaslardan biri olmuştur. 5000 delegenin yaklaşık beşte dördü ilk kez bir Milli Parti Kongresi'ne aday gösterilmişlerdir, ki bu da reform tasarısının gördüğü kabulü kanıtlamaktadır.

Öte yandan altını çizmek istediğimiz bir başka konu daha vardır: Reform hareketi, ülke içinde belli bir dirençle karşılaşacaktır. Reform tasarısı somut önlemlere dönüştürüldükçe, yeni kurulan yapılanmaların ne derece güçlü olduğu da sınanacaktır. Reform kanadı içinde kadınların insiyatifi gözardı edilemeyecek kadar büyüktür. Delegelerin yüzde 27'sini oluşturan kadınlar her ne kadar azınlık olarak kalsalar da, Gorbaçov raporunu desteklemektedirler. Örneğin Gorbaçov'un, 1920'lerdeki devrim döneminden kalan Kadın Konseyleri'ni üretim ve mahalle birimlerinde yeniden canlandırma önerisi kadınlar tarafından büyük destek görmüştür. (5)

27. Parti Kongresi, doğal olarak somut yasa önerileri değil, sadece siyasi kararlar getirmiştir. Gorbaçov'un faaliyet raporundan ve tartışmalardan yola çıkarak, planlanan radikal reformun şu noktalarda odaklaştığını söyleyebiliriz:

- Merkez planlama organlarının yetkileri, stratejik ve ekonomik yönlendiricilik ile sınırlandırılmalı;
- Üretim birimlerinin özerkliği artırılmalı, ücretler, üretim biriminin verimliliğine göre yeniden ayarlanmalı;
- İşyeri yönetimi demokratikleştirilmeli; kolektivite desteklenmeli ve aşağıdan gelen denetime prim verilmeli;
- Kadın Konseyleri yeniden canlandırılmalı;
- Partide, ekonominin ve yönetimin tüm kademelerinde daha «demokratik» idare mekanizmaları kurulmalı;
- Aşırı bürokratikleşme ile kesinkes mücadele edilmeli:
- Parti ve devlet makamları kesin çizgilerle ayrıştırılmalı;
- Hiç kimse ve hiçbir kurum eleştiriden muaf tutulmamalı: «Sovyetler Cumhuriyeti olağanüstü güç koşullar altında sosyalizme doğru ilerlerken Lenin inancını şöyle ifade ediyordu: 'Biz kurtulacağız, çünkü içinde bulunduğumuz şartları olduğundan daha güzel göstermeye çalışmıyoruz. Bütün zorlukların farkındayız. Hastalıkları teşhis ediyoruz ve onları sistemli bir biçimde, paniğe kapılmadan, sabırla tedavi edeceğiz.»
- Ücretler üretim sektörü dışında kalanlar lehine yeniden ayarlanmalı. (SSCB, 2000 yılına kadar 20 milyon işçiye yeni istihdam alanı açmayı tasarlıyor.)

---

5) **Repubblica**, 6.3.1986.

- Bilim, teknik ve kültür alanlarında çalışan ve bugüne değin ihmal edilen kesimler daha fazla teşvik edilmeli;
- Hizmet sektöründe (kooperatifler çerçevesinde yürütülecek) özel teşebbüse belli ölçülerde izin verilmeli.

Roy Madvedev SBKP'nin 27. Kongresi'ni kısaca şöyle değerlendiriyor: «Parti Kongresi'nde parlak sözlerle dile getirilen ilkelere aldanmıyorum elbette. Daha iyiye yönelik bazı adımların atıldığını görmek beni umutlandırıyor. Yine de bir zamanların coşkusunu hissedemiyorum.» (6)

Batı Avrupa solu bir yanda kayıtsızlık ve kötümserlik, öte yanda coşku arasında daha gerçekçi bir üçüncü yol bulamaz mı? SBKP'nin 27. Kongresi Sovyet modelinin reform yoluyla iyileştirilebileceği konusunda bazı umutlar uyandırıyor. Gorbaçov tarafından ortaya atılan reform önerisinin son kertede Batı Avrupa'daki demokrat ve sosyalist güçleri yüreklendirebileceği söylenebilir. Sovyetler Birliği'ndeki gelişmeleri, en azından bugüne kadar yaptığımızdan daha eleştirel ve açık bir tavırla izlemek ve tartışmak zorundayız.

Türkçesi : Fatma ZABTÇI

6) **Rinascita**, No. 13, 5.4.1986.

4

Latin Amerika

Latin Amerika Demokrasisi'nin Doğum Sancıları(*)

Göran Therborn

Latin Amerikan politikasının değişken karmaşıklığı gözlemciyi şaşkına çevirir, kuramcıyı aciz bırakır, devrimcinin tahammül gücüne ve taktik ustalığına meydan okur. Latin Amerika askeri darbeler ve diktatörler kıtası olduğu gibi, kimi Batı Avrupa ve Kuzey Amerika demokrasileri kadar eski (erken) burjuva demokrasilerinin görüldüğü bir kıtadır da. Latin Amerika ülkeleri birleşik oligarşilerce yönetilir, ama bunlar sık sık uzun burjuvalararası iç savaşlara (örneğin yirmibeş-otuz yıl önce Kolombiya'da olduğu gibi) varacak ölçüde parçalanabilirler. Latin Amerika toplumları son derece eşitsiz, statü-bilinçli toplumsaldır, ancak bunlardan birinde yirmiiki yıl süreyle silahlı köylü çetelerine liderlik ederek kariyerini tamamlayan okuma-yazmasız melez bir caudille onyıllarca başkanlık yapmış (Guatemala'da 1838-1865 arasında Rafael Carrera), bir diğerinde de en önemli statü simgelerinden biri kendini kapitalizmin geliştirilmesine adamış bir başkanın kışkırtmasıyla yığınlarca tahrip edilmiştir. (Buenos Aires'te 1954'te Jokey Klübü'nün Peronistlerce yağmalanması). Latin Amerika işçilere ve köylülere yönelik sürekli şiddet ve sık sık tekrarlanan katliamların yanısıra, ilk komünist bakanların (Küba'da 1942'de) ve kapitalizmin ulusal tarihinde ilk seçimle iktidara gelmiş marksist hükümetin (Şili'de 1970'de) görüldüğü bir kıtadır. Bu kıtanın egemen sınıfları son derece darkafalı ve zalimdir, ama Soğuk Savaş'ın en civcivli döneminde burjuvazinin seçkin bir kesiminin açıkça komünistlerle işbirliği yaptığı tek örneğe de muhtemelen yalnızca bu kıtada raslanmıştır (Guatemala'da Ar-

(*) The Travail of Latin American Democracy, *New Left Review*, no. 113-114. Ocak - Nisan 1979.

benz'in son kabinesinde kimi ünlü girişimcilerin yer alması[1]. Bu ülkeler bağımlı bir durumdadır; ama çoğunda üretim araçları üzerindeki ulusal denetim Kanada'dakinden çok daha fazladır. Bu ülkelerdeki rejimler esas olarak devrimci-olmayan halk sınıflarıyla çatışan, yoğun bir biçimde halk düşmanı baskı uygulayan rejimlerdir. Bu kıtanın sosyo-ekonomik bakımdan en gelişmiş iki ülkesi (Arjantin ve Uruguay) en vahşi ve geri diktatörlüklerin zulmü altında inlemektedir.

Bir «marksist devlet kuramı» olsun ya da olmasın[2] Latin Amerikan politikasının anlaşılması için tarihsel maddecilerin yapması gereken yalnızca kapitalist, sömürge-sonrası, bağımlı, ya da ne isterseniz-öyle-adlandırın devlet üzerine dönüşlü bir söylem üretmek değil, toplumsal yapılar, sınıf mücadeleleri ve siyasal biçimler arasındaki ilişkileri araştırmaktır[3]. Ampirik bilgiler yorumlamadan önce toplanmalı ve açıklığa kavuşturulmalı, kavramlar kabul edilmeden önce sorgulanmalı, kuramlar âli bir inziva içinde tebliğ edilmekten çok araştırmanın örsünde şekillendirilmelidir. Umut ederiz ki bu tür tahlillerin siyasal pratik açısından belli bir anlamlılığı olsun; Atlantik'in öteki kıyısındaki bir yazarın 'pratik sonuçlar' türetme sevdasına kapılmaması daha iyi olacaktır.

Latin Amerika Paradoksu

Latin Amerikan politikasının karmaşıklığına biçimsel demokrasi (devletin kimi adaylara yasak koymadığı, baskı ve hileye başvurulmayan serbest seçimlerde, genel ve eşit oyla belirlenen hükümet tipi) açısından yaklaşmanın ne anlamı olabilir? Latin Amerikada bu anlamda demokrasinin olduğu nadir dönemlerde ve yerlerde bile,

(1) Arbenz'in Tarım Bakanı toprak sahibi, Ekonomi Bakanı sanayiciydi, Dışişleri Bakanı ülkenin iktisadi bakımdan egemen ailelerinden birindendi. Ancak dışardan gelen baskı ve içerde radikalleşmeyle belirlenen son dönemde, bu kişilerin sınıflarının daralmış bir azınlığını temsil ettikleri de doğrudur. E. Torres-Rivas, 'La caida de Arbenz y los contratiempos de la revolucion burguesa', **Historia y Sociedad**, no. 15 (Meksiko 1977), s. 50.

(2) On yıl boyunca devlet üzerine gerek kuramsal gerek ampirik düzeyde yürütülen görece yoğun marksist çalışmadan sonra, Althusser Manifesto'nun devrim-sonrası toplumlar üzerine konferansında (Venedik, Kasım 1977), 'bir marksist devlet kuramının **gerçekten** varolmadığı'nı öne sürmüştür. Althusser'in burada üzerinde durduğu 'gerçeklik', gelişmiş bir devlet kuramına raslanılmayan Marx'ın ve Lenin'in klasik metinlerinin gerçekliğidir. **Potere opposizione nelle societa post-rivoluzionarie** başlığı altında yayınlanan konferans tutanakları İngilizce'de özet olarak çıkacaktır. Althusser'in konuşmasının İngilizce çevirisi **Marxism Today**'de (Temmuz 1978) çıkmıştır.

(3) Bu türden yazına bir göz atış şu yazıda bulunabilir: W. Ziemann ve M. Lanzendörfer, 'The State in Peripheral Societies', **Socialist Register**, Londra 1977. Bu yazının olumlu yönü marksizmi tarihsel Avrupa-merkezciliğinden kurtarmak gibi gerekli bir görev kabullenmiş olmasıdır.

demokrasinin varlığı, süregiden sömürü, azgelişmişlik, sefalet ve toplumsal şiddet açısından pek bir şey değiştirmemiştir. Çeşitli yanıtlar getirilebilir. Bir tanesi sadece sunuş düzeniyle ilgilidir. Bu çalışma gerek gelişmiş gerekse azgelişmiş kapitalizmi kapsayarak, kapitalist rejimlerin aldığı değişik biçimleri inceleyeck daha geniş bir çalışmanın parçasıdır;[4] daha sonraki bir bölümde, Latin Amerika üzerine mevcut siyasal araştırmalarda egemen bir konumu olan bir sorun, diktatörlüğe giden yollar sorunu ele alınacaktır. Burada benimsenen bakış açısı 1960'ların devrim girişimlerinin bozgunundan sonra, demokrasinin Arjantin'de, Bolivya'da, Brezilya'da, Şili'de, Uruguay'da ve başka yerlerde geniş halk direniş topluluklarının çevresinde birleştiği ana bayrak haline geldiği belli bir siyasal konjonktüre özgü olarak da yorumlanabilir. Bununla birlikte, burada silahların eleştirisi önerilmemektedir. Belirtmek istediğimiz yalnızca, Latin Amerikan politikasının biçimsel demokrasi bakış açısıyla incelenmesinin, şimdiye değin ihmal edilmiş olan bazı ipuçları verebileceğidir.

İlk bakışta Latin Amerika'da demokrasinin olağan-dışılığı pek de şaşırtıcı sayılmamalıdır. Çok küçük ayrıcalıklı bir azınlık demokratik biçimlerle hükümet etmeyi nasıl umut edebilir ki? Gerçekte bir paradokstan sözetmek gerekirse, asıl paradoksal olan gelişmiş kapitalist ülkelerde demokratik hükümetlerin varlığıdır. Üstelik bu paradoksu açıklayan iki ana etmenin -işçi sınıfının ve işçi hareketinin örgütlü gücü (kimi hallerde güçlü bir küçük burjuvaziyle ittifak halinde); modern ulusal seferberlik savaşlarının sunduğu elverişli konjonktürler- Latin Amerika'da zayıf olduğu ya da mevcut olmadığı bilinmemektedir[5]. Bununla birlikte, biraz daha derinlemesine düşünülünce, Latin Amerikan burjuva demokrasisinin doğum sancıları yine de biraz şaşırtıcı gözükmektedir. Latin Amerika'da aşağıdaki örüntüyü buluyoruz.

1. Demokratik ya da dışlayıcı demokratik anayasalar Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'nın en ileri ülkelerinden, çok erken bir tarihte ithal edilmiştir: Erkeklerin genel ve eşit oyuna dayanan anayasal bir hükümete Meksika 1857'de, Panama 1904'te, Arjantin 1912'de kavuşmuştur.

2. Sıkı bir toplumsal egemenliği demokratik yasal biçimlerle sürdürmek için Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'ya göre, çok daha büyük olanaklar vardır. Bunun nedeni her şeyden önce, yerel bü-

(4) Çalışmanın birinci bölümü **NLR**'de yayımlandı (No. 103, Mayıs - Haziran 1977): 'The Rule of Capital and the Rise of Democracy'. Bu bölümde onyedi merkez kapitalist ülke ele alınıyordu.

(5) Latin Amerika'da emeğin tarihi üzerine genişlik ve derinlik bakımından henüz, Avrupa ve Kuzey Amerika işçi sınıfı ve işçi hareketi üzerine yazılmış en iyi yapıtlar ayarında çalışmalar yoktur. Konu üzerine yeni bir çalışma için, bak. H. Spalding Jr., **Organized Labour in Latin America**, New York 1977.

yük toprak sahiplerine bağımlı çok geniş bir tabi kırsal nüfusun bulunuyor olmasıdır. Bunun yanında, ABD örneğinin de gösterdiği gibi, kente göçetmiş yığınlar politika 'makinalarınca, yapılandırılmış bir müşteri sistemi içine kolaylıkla çekilebilirler.

3. Latin Amerikan işçi sınıfının bazan çok mücadeleci olduğu doğrudur ancak çoğu durumlarda bu işçi sınıfı görece küçüktür ve tecrit olmuştur, belirli bir büyüklükte kalıcı özerk sendikalar ve partiler kurmada ancak nadiren başarılı olabilmiştir. Köylüler genellikle tabi durumdadır, ancak çok istisnai durumlarda -örneğin Bolivya'da, 1899'da kısa bir süre ya da Meksika devrimi sırasında- ve üstelik şiddetli bir burjuvalararası mücadele bağlamında, geniş çaplı bağımsız eylemler koyabilmiştir[6]. Kısacası, Latin Amerika ister köylü ya da işçi ayaklanması biçiminde olsun, ister seçimlerde işçi ya da köylü partileri kanalından olsun, egemen sınıfın aşağıdan gelen çok ciddi bir tehditle karşı karşıya bulunmadığı bir kıtadır. Yalnızca iki ülkede işçi sınıfı partileri oyların üçte birini elde edebilmiştir. Şili ve 1978 Kurucu Meclis seçimlerinde Peru.

4. Buna rağmen, kıtanın ardı arkası kesilmeyen darbelerle ve vahşi diktatörlüklerle dolu uğursuz bir sicili vardır. Üstelik bu darbeler 1973'te Şili'deki darbe tek istisna olmak üzere, doğrudan doğruya, kapitalizmin korunması ve geliştirilmesi için çalışan hükümetleri hedef almıştır. Kesin konuşmak gerekirse, sık sık işçi sınıfından ciddi tehditler geldiği algılanmıştır. Lâkin bir burjuva demokratik devletin elinde muazzam baskı araçları yok mudur? Altmışlı yılların ortalarında, Venezuela devleti burjuvazinin çeşitli akımları için demokrasiyi korunmaya devam ederek, silahlı ayaklanma girişimleriyle başarılı bir biçimde başedebilmiştir. Şili örneğinde bile, karşı-devrime gitmek için yasal yolu izleme olanağı vardı: Darbeden hemen önce, Allende ve Halk Birliği'nin çoğunluğu bir referandum hazırlıyordu ve referendumu yitirirlerse iktidardan çekilmeye hazırdılar, referendumu yitirmeleri de 1973 güzünün kargaşalı bunalım ortamında hiç de olanaksız değildi.

---

(6) Depresyonun getirdiği sefalet ortamında, 1932 başlarında El Salvador'daki umutsuz ayaklanma muhtemelen, yakın zamanlarda yaptığı hükümet darbesini pekiştirmek için diktatör Hernandez Martinez tarafından düzenlenmiş bir provokasyondu. Ayaklanma dünyada burjuva sınıf mücadelesinin en kanlı katliamlarından biriyle ezildi. Birkaç hafta içinde ölü sayısı yirmi-otuzbin kadardı, bu da bir buçuk milyon nüfuslu bir ülkede nüfusun yüzde 1 ile 2'sine tekabül ediyordu. Bu olaylar o zamandan beri El Salvador tarihine damgasını vurmuştur. Erken otuzlarda El Salvador'un durumu üzerine akademik bir inceleme için, bak. A. Marroquin, 'Estudio sobre la crisis de los anos treinta en El Salvador', in P. Gonzalez Casanova (ed.), **America Latina en los anos treinta**, Meksiko 1977. Bolivya, (ülke dışında pek iyi tanınmayan) liberal-muhafazakâr iç savaşı dışındaki kızılderili ayaklanmalarının iyi bir bilançosunu P. Gonzalez Casanova vermiştir: **İmparialismo y liberacion en America Latina**, Meksika 1978, s. 75 ve d.

Olguların ışığında, demokratik biçimler altında toplumsal egemenliği sürdürmenin olanaklılığının soğukkanlı bir marxist bakış açısıyla bilincinde olarak, Latin Amerikan politikasına ilişkin sol sorunsal işlemez hale gelmektedir ve değiştirilmelidir. **Diktatörlüğün ve geniş çaplı şiddetli baskının ağır basması, her şeyden önce, Latin Amerikan burjuvazisinin kendisi için demokrasiyi kurmadaki başarısızlığının bir belirtisidir, esas olarak, halk sınıflarını açık devlet terörü dışındaki yollarla durdurmadaki başarısızlığının bir belirtisi değil.**

Ama bu, Latin Amerikan politikasını incelerken sınıf tahlilinden vazgeçilmesi gerektiği anlamına gelir mi? Uruguay ve Arjantin gibi, kentleşmenin ve okur-yazarlığın en ileri düzeylere vardığı 'orta-sınıf' toplumlarındaki yeni kanlı olaylar evrimci 'modernleşme' kuramlarının itibardan düşmesine yol açtığına göre, kültür, kişilik, seçkinler, çıkar grupları, vb. gibi kavramlarla yapılan açıklamalarla yetinebilir miyiz? Bu, ortada sözkonusu olan sorunun hangi sorun olduğunu bilmeden veya öğrenmeye çalışmadan, yalnızca siyasal sahnedeki oyunculara, bu oyuncuların kıyafetlerine, performanslarına, girdi ve çıktılarına bakmakla eşanlamlıdır. Latin Amerika'da sözkonusu olan sorun, uluslararası sistem içinde, sermaye birikimi sorunudur: Mübadele, sanayileşme, gelişme gibi mümince ya da ikiyüzlüce liberal güzel sözlerle kavranılamayacak olan acı gerçeklik budur. Mecazları bir yana bırakırsak, caudillo'lar, cuntalar, demagoglar, namuslu ve yoz politikacılar, bürokratlar, teknokratlar ve işkenceciler, yönettikleri halklarla birlikte, yürürlükteki kapitalist tarihsel sürecin birer parçasıdırlar. Ancak bu şekilde görülürlerse aşağıdaki soruya bir yanıt getirilebilir: Liderler yönettiklerini nereye götürüyorlar? Tarihsel maddeci anlamda sınıf benzer iktisadi konumu olan, türdeş, kendi kendinin bilincinde olan bir halk grubunu ifade eden bir kavram değil, belirli üretim ilişkileri ve güçlerinin hareketli insan taşıyıcılarıdır. Dolayısıyla Latin Amerika tarihine bir anlam kazandıran kapitalist üretim ilişkileri ve güçleri ise, sınıf da siyasal olayların şaşkına çevirici evrenini yapılaştıran ve kalıplandıran analitik bir araç olarak görülmelidir. Marksistlerin karşı karşıya bulunduğu sorun, belirli bir üretim ilişkileri ve güçleri setinde, bireylerin, grupların ve onların eylemlerinin sınıf mücadelesi tarafından belirlenmelerinin uzun ve karmaşık zincirini kurmak, bir yere oturtmaktır. Bu deneme kuşkusuz, sözkonusu büyük göreve son derece mütevazi bir katkı olmakla kalmaktadır[7].

---

(7) Bu çalışma 1978 ilkbaharında Latin Amerika'ya yapılan üç aylık bir ziyaret sırasında toplanan bilgilere ve dünyanın çeşitli bölgelerinde yapılan kütüphane çalışmasına dayanır. Özellikle Sao Paulo'da CEBRAP'ın ve Meksiko'da FLACSO'nun müdürlerine, sırasıyla Fernando Henrique Cardose ve René Zavaleta'ya, işbirliği ve konukseverlikleri nedeniyle müteşekkirim. Bilgileri ve eleştirel yorumlarıyla bana yardımcı olanlar arasında, özellikle başka üç kişiye daha

Sistematik olarak kapsama metodolojik kuralına uyarak, yalnızca birkaç seçilmiş 'önemli' örnekten yola çıkarak, 'Latin Amerika' üzerine derin düşüncelere dalmaktan sakınacağım. Bununla birlikte, hükümet biçimlerinin sistematik bir ampirik dökümünü yapmak, özellikle uzman-olmayan bir karşılaştırmalı siyaset bilimci açısından

---

şükranlarını bildirmeyi borç bilirim: FLACSO'da Atilio Boron, CEBRAP'ta Paul Singer ve Kosta Rika'da, San José'de Edelberto Torres-Rivas. Ayrıca NLR'den Perry Anderson'un ve Boston Üniversitesi'nden Susan Eckstein'ın ilk müsvedde üzerine eleştirel yorumlarından yararlandım. Bunlar başta FLACSO'daki meslektaşlar ve öğrenciler olmak üzere bana yardımcı olan diğer kişilerle birlikte, yazımda olumlu olan her şeye katkıda bulundular, ancak benim muhtemel hatalarımla ilgili hiçbir sorumlulukları olamaz. Makale esas olarak Temmuz-Eylül 1978 arasında yazıldı, ancak Ocak 1979'a kadar birkaç ekleme yapmak olanaklı oldu.

Genel olarak, aşağıdaki referanslar yalnızca muhtemel tartışmalı özgül önermelerle ilgili olarak verilmiştir. Anayasalar devamlı birincil kaynak olarak kullanılmıştır. Aşağıda zikredilen çalışmalar Latin Amerika tarihi ve politikasına bir giriş ve genel geri-plan olarak en yararlı olanlar arasındadır. Genel tarih: T. Halperin-Donghi, **Historia contemporanea de America Latina**, Madrid 1969. Analitik iktisadi-siyasal tarih: F. H. Cardoso ve E. Faletto, **Dépendance et développement en Amérique Latine**, Paris 1978. Ekonomi: C. Furtado, **A economia Latino-Americana**, Sao Paolo 1976. Toplumsal ilişkiler: I. Sotelo, **Sociologia de America Latina**, Madrid 1972. Yakın sosyal-politik tarih: **America Latin: historia de medio siglo**, 2 cilt, Meksika 1977, 1978 bu makale yazıldığında yalnızca Güney Amerika'yla ilgili ilk cildi yayımlanmış olan, tek tek ülkeler üzerine incelemeleri kapsayan bir derleme; **America Latina: en los anos treinta**, Meksiko 1977. Latin Amerikan yorumlayıcı denemeler geleneği içinde şu yapıtlara raslandım: P. Gonzalez Casanova, **Imperialismo y liberacion en America Latina**, op. cit., ve A. Cueva, **El desarrolledel capitalismo en America Latina**, Meksika 1977 (özellikle aydınlatıcıydı). Latin Amerika devleti üzerine en önemli yapıt şudur: M. Kaplan, **Formacion del Estado nacional en America Latina**, Buenos Aires 1976 (ilk baskı Santiago de Chile 1969); benzer çizgide bir yapıt da şudur: E. Gomariz Monaga, **O Estado nos sociedades dependentes. O caso da Americe Latina**, Lizbon 1977; bir başka türden nüfuz edici bir tahlil de şudur: H. Jaguaribe, **Political Development: A General Theory and a Latin American Case Study**, New York 1973. Çağdaş Latin Amerikan siyasal tahlilinin son derece ilginç ve temsil gücüne sahip bir sureti **Revista Mexicana de Sociologia'nın** iki özel sayısında bulunabilir (no. 1 ve 2, 1977). Devlet üzerine önemli bir bölüm de içeren Latin Amerika Sosyoloji Derneği'nin Quito kongresinin tutanakları şimdiye kadar yayımlanmamıştır. Latin Amerika'da devlet üzerine yapılan çalışmaları teşvik ve koordine etmede Buenos Aires'teki Guillermo O'Donnell önemli bir rol oynamıştır; kitap halinde başlıca çalışması şudur: **Modernizacion y Autoritarismo**, Buenos Aires 1972. Bütün olarak, çok canlı ve gelişmiş olan Latin Amerikan siyasal tarihçiliği ve tahlilciliği biçimsel anlamda demokrasinin sorunlarına pek az ilgi göstermiştir. Latin Amerika üzerine hacimli Kuzey Amerikan yazınında, yararlı ve anlamlı bir üstten bakış vardır: R. Mc Donald, **Party Systems and Elections in Latin America**, Chicago 1971.

son derece rizikolu bir iştir. Eldeki monografik incelemeler gerek nitelik gerek coğrafi dağılım açısından, son derece dengesiz bir görünüm gösterirler. Hile, yıldırı ve özel kurumsal düzenlemelerin boyutları ve önemini belirlemek ve değerlendirmek kuşkusuz özellikle güçtür. Dolayısıyla okur belli bir yanılma ve keyfilik payını dikkate almak zorundadır, ancak bu hata payının konumunu belirtmeye çalışacağım.

Yirmi Latin Amerika devletinden, aşağıda sayacağım (yedi ya da) sekizinde birbiri ardısıra, en azından iki erkeklerle sınırlı demokratik başkanlık seçimi olmuştu. (1891-1925 arasında Şili hariç olmak üzere, her yerde yürütmenin egemenliği nedeniyle, başkanlık seçimleri en önemli seçimleridir.) Her ülkede belirtilen yıllar gerçekten demokratik nitelikteki seçimlere atıfta bulunmaktadır.

Arjantin: 1916-28, 1946, (1951), 1973.

1912 Saenz Pena Yasası ilk kez 1916 başkanlık seçimlerinde uygulanan, erkekler için genel oyu gerçekten getirmiştir. Bununla birlikte, 1914'te yetişkin erkeklerin yüzde 53'ü siyasal hakları olmayan yabancılardı[8] Gerçekten 1946'da, 1951'de ve 1973'te Peron, halkın çoğunluğunun (1946'da erkek nüfusun çoğunluğunun) katıldığı seçimlerle seçilmiş ilk Arjantin başkanıdır[9] 1951 seçimleri sıkıyönetim altında yapılmış ve muhalefet sürekli olarak tedirgin edilmiştir, ancak Peron herhalükârda seçimleri rahatlıkla kazanabilirdi. Beş yıl önce. Peronist kabadayılar polisin hoşgörülü pasifliğinden yarar görmüşlerdi, ama seçimler görünürde dürüsttü[10].

Bolivya: 1956-60.

1952 devrimi 1956 ve 1960'ta serbest seçimlerde uygulanan genel oy ilkesini getirmişti; bu seçimlerde hükümet partisi MNR büyük ölçüde egemendi, ama diğer adaylar için de oldukça geniş bir manevra alanı vardı[11].

---

(8) Buenos Aires eyaleti ve kentinde, yetişkin erkeklerin sırasıyla yüzde 60'ı ve yüzde 72'si yurttaş değildi: A. Boron, **The Formation and the Crisis of the Liberal State in Argentina 1880-1930** (yayımlanmamış Harvard Üniversitesi doktora tezi 1976), s. 546.

(9) Seçime katılmayla ilgili veriler, in G. Germani, **Politica y Sociedad en una epoca de transicion,** Buenos Aires 1962, s. 300. Daha ayrıntılı bir inceleme şudur: D. Canton, **Elecciones y partidos politicos en Argentina,** Buenos Aires 1973.

(10) M. Goldwert, **Democracy, Militarism and Nationalismin Argentina 1930 - 1966,** Austin 1972, s. 92 - 93.

(11) J. Malloy, **Bolivia: The Uncompleted Revolution,** Pittsburg 1970, s. 236 - 37, 241 - 42, 376, 380.

Kolombiya: 1938-48, (1962-74), 1978-.

1936'da ülke, erkekler için demokrasiyi getiren bir anayasayı benimsedi. 1949-53'teki otoriter muhafazakâr gericilikten ve 1953-57' deki popülist askeri diktatörlükten sonra, Kolombiya anayasal yönetime geri döndü. 1978'e kadar ülke, başkanlığı aralarında paylaşan, ama başka adaylara da seçimlere katılma olanağını veren Muhafazakârlarla Liberaller'in oluşturduğu bir Ulusal Cephe tarafından yönetildi. 1970'te, Cephe'nin ancak hileyle seçimleri kazandığı iddia edildi[12]. Seçimlere katılma son derece düşüktü, genellikle seçmenlerin yüzde 30-40'ı dolayındaydı. Buna ek olarak, 1938 ve 1942 seçimleri Muhafazakârlar'ın güçlü anti-demokratik sağ kanadı tarafından boykot edilmişti.

Küba: 1944-48.

1940 Anayasası'nı çıkartan Meclis, bir yıl önce görece serbest seçimler sonucunda seçilmişti, karışık Batista yanlışı koalisyonun seçimleri yitirmiş olması bunun kanıtı olarak gösterilebilir; buna karşılık, 1940'ta Batista'nın başkanlığa seçilmesinde gözlemler ters yönde bir kanıya varmamıza yol açmaktadır. Herhalükârda, 1944'te ve 1948'de, Küba açıkça burjuva demokrasisi olarak nitelenebilir[13].

Guatemala: 1945-51.

Guatemala'da modern politika 1944 Ekim Devrimi'yle başlar; aynı yılın Haziran'ında iktidardan çekilmek zorunda bırakılan diktatör Ubico'nun iktidarını izleyen geçiş cuntası bu devrimle iktidardan uzaklaştırılmıştır. Kısa bir tereddüt döneminden sonra, orta sınıf kökenli Kurucu Meclis üyeleri nüfusun okur-yazar olmayan çoğunluğunun erkek yarısına oy hakkını (ancak açık oy kullanma hakkını) verdiler. Başkan Arevalo ve Arbenz, geniş çoğunluklarca demokratik bir biçimde seçildiler[14]

(12) Bak. M. Arrubla, 'Sintesis de historia 'politica contemporanea', in Arrubla et al., **Colombia hoy**, Bogota 1978, s. 206.

(13) Samuel Farber'in **Revolution and Reaction in Cuba 1933-1960** (Middlestown Conn. 1976) adlı yapıtı, hem biçimsel demokrasi hem de biçimsel demokrasinin tarihsel sosyo-politik bağlamı üzerinde dikkatle duran sağlam ve önemli bir incelemedir.

(14) Guatemala'da demokratikleşmenin müteredditt, isteksiz ve ikircikli başlangıcı Guatemala City'de San Carlos Üniversitesi'nin dergisinin Ekim Devrimi'ne (Guatemala'da) ayrılmış özel sayısında iki ayrı yazıda ortaya konulmuştur, **Alero** No. 8 (1974): A. Solorzano, 'Factores economicos y corrientes ideologicas en el movimiento de octubre 1944'; J.A. Cardoza, 'A treinta anos de la revolucion de octubre de 1944'. 1945 ve 1950 seçimleri Orta Amerika üzerine standart betimleyici çalışmada ele alınmıştır: M. Monteforte Toledo, **Centroamerica**, 2 cilt, Meksiko 1972, c. 2, s. 86 ve d.

Panama: 1956-60.

Reformcu askeri diktatör Remon'un öldürülmesinden sonra, oligarşinin kazandığı 1956 ve 1960 seçimleri demokratik seçimler olarak nitelenebilir. 1964'te, popülist caudillo Arias ancak seçimlere hile karıştırılarak durdurulmuşa benzemektedir ve 1968'de askerler ona karşı müdahalede bulunmuşlardır[15].

Uruguay: 1922-30, 1946-71.

Urugüay erkekler için genel oyu 1918'de benimsemiştir. En azından 1925'e kadar seçimlere hile karıştırılmıştır, ama hile 1922 seçimlerinin sonucunu belirlememiştir[16]. 1933'te Başkan Terra bir hükümet darbesi yapmıştır, ancak rejimin baskıcı özellikleri giderek tavsamıştır; bir başka darbe 1942'de, eski anayasal sistemi geri getirmiştir.

Venezuela: 1947, 1958, 1973-.

1945'te, **Accion Democratica**'yla ilişkili olan askeri bir tertip neredeyse yarım yüzyıllık askeri caudillo'lar dönemine son vermiştir. Demokratik bir biçimde seçilen başkan çok geçmeden devrilmiş ve bunu askeri diktatörlük altında bir başka onyıl izlemiştir; bu askeri diktatörlük de bir sivil askeri ayaklanma sonucunda yıkılmıştır. Küba'ya yakın olan ve yakın bir dönemde diktatörlük karşıtı bir devrim yaşayan Venezuela'da özellikle etkili olan Küba Devrimi'ni izleyen siyasal kutuplaşma içinde, 1963 seçimlerinden önce, VKP ve MIR yasa-dışılığa itilmiştir. Sol hükümetten gelen bir dizi kışkırtmayla karşılaşmışsa da, VKP ve MIR'in silahlı ayaklanma stratejisini, seçtikten sonra, yasadışı ilan edildikleri unutulmamalıdır[17]. Burjuva partileri arasında demokrasi işlemeye devam etmiştir ve 1969'da sol yeniden yasallaştırılmıştır.

1970'te Şili, 1946'da Haiti (ancak dolaylı seçimlerdi)[18], 1931'de El Salvador[19] gibi az sayıda başka ülkede de, tek tek demokratik seçimler görülür. Demokrasiler arasında ele alınması gerektiği söylene-

---

(15) Panama seçimleri üzerine Mc Donald'a dayandım: **op. cit.**, s. 82. 1960'da Ernesto de la Guardia ülke tarihinde ilk anayasal başkandı, bu başkan süresini tam olarak doldurduktan sonra görevden çekilmiştir. M. Alba, **Cronologia de los Gobernadores**, Panama 1967.

(16) G. Lindhal, **Uruguay's New Path**, Stockholm 1967, s. 223 ve d.

(17) Regis Debray'e göre, silahlı mücadele çizgisi Aralık 1962'deki VKP Merkez Komitesi'nin Dördüncü Plenum'unda kabul edilmiştir. Bak. **Les épreuves du feu**, Paris 1974, s. 30. Solun köşeye sıkışmış durumuyla ilgili olarak, sola sempati duymaktan uzak olan bir gözlemcinin betimlemesine bakılabilir. J. Martz, **Accion Democratica**, Princeton 1966, s. 469.

(18) R. Rotberg, **Haiti: The Politics of Squalor**, Boston 1971.

(19) Marroquin, **op. cit.**

bilirse de, aşağıda içeren otoriter rejim olarak sınıflandırılacak olan Meksika'nın çok özel durumundan da sözetmek gerekir. 1978'in sonlarında, ABD baskısıyla Balaguer'in liberal toprak sahibi Guzman karşısında seçim yenilgisini kabul etmek zorunda kaldığı Dominik Cumhuriyeti'nde, Ekvador'da ve Panama'da bir demokrasi dönemi başlamışa benzemektedir. Kosta Rika'da yukarıdaki anlamıyla demokrasinin varlığı (uzun ömürlülüğünden hiç sözetmeyelim) bir efsanedir. Ancak bu ülkede son derece geniş sivil özgürlüklerin olduğu doğrudur. Bu ülkede bir bakıma kısıtlı oy hakkı temelinde, en azından 1970'den, yani (1974'e kadar) yasa-dışı olan Komünist Partisi'ne fiilen seçimlere katılma olanağının verildiği tarihten itibaren, serbest ve dürüst seçimler vardır. Kosta Rika geniş bir dışlayan demokrasi olarak görülebilir (aşağıya bakınız). Bir başka yaygın efsane Şili'nin uzun demokratik siciliyle ilgilidir. Gerçekten Salvador Allende 1970'te, Şili tarihinde, bütün yetişkin nüfusa katılma hakkı verilen bir seçimi kazanan ilk başkandır. Dolayısıyla Şili'nin de yeri ampirik dökümün bir başka yerindedir.

Sonuç olarak, Tablo I anayasal, cinsiyete göre ayrımcılığın sona eriş tarihlerini belirtmektedir. Tarihler zorunlu olarak, bütün kadınlara yurttaşlık haklarının tanınmasına tekabül etmemektedir, çünkü kimi anayasalar erkek olsun, kadın olsun nüfusun büyük bölümlerini hâlâ dışlamaktadır, ancak bu tarihler oy hakkı konusunda özellikle kadınlara karşı ayrımcılığın sona eriş tarihlerini ifade etmektedir.

Sıralanan örneklerin yarısında kadınların oy hakkına kavuşması, önemli bir sosyo-politik dönüşümün, liberal ve halkçı devrimler sürecinin parçasıydı. Ekvador, Brezilya, Küba, Venezuela, Arjantin, Kosta Rika, Guatemala, ve Bolivya. Kadınların oy hakkına kavuşması Venezuela ve Bolivya'da ülke tarihinde ilk kez demokrasinin kuruluşunun bir parçasıydı, Guatemala'da ise bunun hemen ardından gelmişti. Kadınların oy hakkına kavuşmasının 'olağan' siyasetin gelişim süreci içinde meydana geldiği beş örnek vardır: Uruguay, Panama, Şili, Meksika, Peru. Nihayet, kadınlara oy hakkının diktatörlerce salt görüntüye ilişkin nedenlerle verildiği örnekler de vardır: El Salvador'da Hernandez Martinez tarafından, Dominik Cumhuriyeti'nde Trujillo tarafından ve Kolombiya'da Rojas Pinilla tarafından.

TABLO I

Kadınların erkeklerle eşit düzeyde oy hakkına kavuşması

Ülke	Tarih	Ülke	Tarih
Ekvador	1929	Kosta Rika	1949
Brezilya	1932	Guatemala	1950
Uruguay	1932	Bolivya	1952
Küba	1934	Meksika	1952
El Salvador	1939	Kolombiya	1954
Dominik Cumhuriyeti	1942	Peru	1955
Panama	1946	Honduras	1958
Venezuela	1947	Paraguay	1959
Arjantin	1947	Nikaragua	1963
Şili	1949	Haiti	—

Kaynak : W. Pierson ve F. Gil, **Governments in Latin America,** New York 1945. Guatemala'yla ilgili tarih değiştirilmiştir, çünkü Pierson ve Gil, 1945 Anayasası'nın kadınların okur-yazar olmayan çoğunluğunu dışladığını hesaba katmamışlardır : Bak. M. Monteforte Toledo, **Centroamerica, Mexico** 1972, cilt 2, s. 80.

DEMOKRATİK KALIPLAR, GÜÇLER VE KONJONKTÜRLER

Latin Amerika'da burjuva demokrasisinin kurulması ileri kapitalist ülkelerdekinden çok farklı bir kalıp sergilemektedir. Örneğin dış savaş, Latin Amerika'da hiçbir yerde demokrasinin dolayısız zemini olmamıştır, her ne kadar 1945'te faşist güçlerin yenilgisinin Arjantin askeri hükümeti içinde bu rejimlerin sempatizanları üzerinde belli ılımlaştırıcı ideolojik etkileri olmuşsa da ve dolayısıyla, bu yenilgi 1946'da Arjantin'in yeniden-demokratikleşmesi üzerinde etki yaratmışsa da. Buna karşılık, şiddetli iç devrim sekiz örneğin üçünde demokrasiye giden yolu açmış ve dördüncüsü de demokrasinin yeniden kurulmasında belirleyici olmuştur: sırasıyla Bolivya'da, Guatemala'da, Venezuela'da ve Kolombiya'da.

Altedilmesi gereken en acil engel de farklıydı. Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'nın klasik örneklerinde, bu engel oy verme hakkına getirilen kısıtlamalardı. Latin Amerika'da ise canalıcı konu her zaman, seçimlere hile karıştırılmasının önlenmesi ve burjuva partileri arasındaki çatışmanın barışçı bir biçimde çözümlenmesi olmuştur. Arjantin demokrasisinin ilk ortaya çıkışında, ünlü 1912 Saenz Pena Yasası'nda ifade bulan belirleyici adım seçimlere hile karıştırılmasının önlenmesi olmuştu. 1946'da da seçimler esas olarak, 1943'te iktidarı almış olan heterojen askeri cuntanın iktidardan çekilmesi anlamına geliyorduysa da, bu seçimlerin bir başka anlamı da ilk demokratik dönemin çöküşünü izleyen 1930-43 arasındaki 'kepaze on yıl'da görülen' seçimlerde yurtsever hilecilik'in sona ermesiydi. 1973'

te demokrasiye kısa süreli geri dönüş de anlamlı olarak, en büyük burjuva siyasal gücün, Peronistler'in yeniden yasallaşmasına yol açmıştı[20]. Buna benzer olarak, 1944 Küba için ve muhtemelen 1956 Panama için önemli tarihlerdir, çünkü iktidardaki yönetimler bu tarihlerde dürüst seçimlere izin vermişlerdir.

Uruguay'da ise temel konu, iki burjuva partisi, Blancos'larla Colorados'lar arasındaki eski çatışmanın barışçı bir biçimde çözümlenmesiydi: Bu olay Arjantin'le Brezilya arasındaki, görece yapay bir biçimde kurulmuş olan bir tampon devletin birliğinin sağlanmasını, seçimlerde hileye son verilmesini ve neredeyse sürekli bir çoğunluk azınlık bölünmesinin yaşaması için gerekli kurumsal temellerin yaratılmasını olanaklı kılmıştı. 1918 Anayasası'na götüren süreçte bu konular, oy hakkının genişletilmesinden çok daha önemliydi[21]. Birinci konu daha önceki iki iç savaşın çözümlenmesi sonucunda ortaya çıkan, bazı kırsal illerin Blancos'ların ayrı egemenliği altında bulunması olgusuna bir son veren 1904 iç savaşıyla çözümlenmişti; diğer konuların çözümlenmesi ise yine de nazik olmaya devam eden yirmi yıllık bir intibak sürecini gerektirmişti, bu intibak süreci nazik olmaya devam ediyordu, çünkü Blancos'lar erken 1930'larda yine bir iç savaş hazırlıyorlardı ve bundan ancak 1933'te Başkan Terra'nın yukardan hükümet darbesine katılarak vazgeçmişlerdi.

1958'den sonra, Kolombiya ve Venezuela'da demokrasiyle ilgili başlıca konu partiler arasında bir dizi özel anlaşmayla halledilecek olan burjuva partileri arasındaki çatışmanın çözümlenmesi oldu. Kolombiya'da Kilise'nin başının başkan adayları üzerine belirleyici söz hakkına sahip olduğu, onyıllar süren teokratik muhafazakâr hükümet 1929-30'da çöktü[23]; bir geçiş döneminden sonra, ülke demokratik bir anayasayı benimsedi ve ilerici bir liberal rejim tarafından yönetilmeye başlandı. Ancak bu anayasayı geçerli kılmak için, 1938'de sağ kanat liberal aday Santos'u destekleyen ılımlı muhafazakârlarla liberaller arasında bir anlaşmanın yapılması gerekli oldu. 1957'

---

(20) Burada burjuva partisi denilirken, yalnızca kapitalizmi kabul eden parti anlaşılmamaktadır, aynı zamanda işçi sınıfını ayrı bir sınıf olarak örgütlemeyen (klasik sosyal-demokrasinin yaptığı gibi) parti de anlaşılmaktadır. Peron'un 1946 seçimlerini kazanmasını sağlayan **Partido Laborista**'nın bir işçi sınıfı partisi niteliği vardır; ama kısa zamanda lider için yaygın ve esnek bir destek yapısı haline getirilmiştir.

(21) B. Nahum, **La epoca battliste**, Montevideo 1975, s. 70 ve d.; F. Pinto, **Historia del Movimiento Obrero en el Uruguay**, Montevideo 1960, s. 110 ve d.

(22) Bu durum muhafazakâr Blanco muhalefetinin renkli **caudillo**'su (yarım yüzyıllık) Luis Alberto de Herrera hakkındaki, gecikmiş bir yarı-apolojetik kitapta ortaya çıkmaktadır: A. M. de Freitas, **Herrera, Hombre de Estado**, Montevideo 1952.

(23) A. Tirade Mejia, 'Colombia: siglo y medio de bipartidismo', in Arrubla et al., **op. cit.**, s. 140. Kilisenin bölünmesi ve Bogota başpiskoposunun yalpalamaları 1929-30'daki rejim bunalımının kısa vadedeki etmenlerinden biridir.

de popülist askeri diktatör Rojas Pinilla'nın devrilmesinden sonra, geç 1940'larda Kolombiya demokrasisinin yıkılmasına yol açan iç savaş gibi yeni bir burjuvalararası iç savaşı önleme kaygısıyla, iki büyük partinin yönetici hizipleri arasında bir Ulusal Cephe kuruldu. Venezuela'da, ilk demokratik dönem kısa süreli oldu; 1948'de sağ kanat bir askeri darbeyle bu döneme son verildi. Bu döneme egemen olan partinin, **Accion Democratica**'nın liderleri bu deneyden üç ders çıkartmışa benzemektedirler: Burjuva sağını yatıştırmak amacıyla parti sağa yönelmelidir; korporatif bir grup olarak orduyla flört edilmelidir; demokratik bir hükümet biçimi için istikrarlı bir zemin yaratmak için, diğer iki burjuva partisiyle anayasa-dışı bir anlaşmaya varılmalıdır. Bunun sonuçları Perez Jimenez'in diktatörlüğünün defedilmesinden sonra, başkanlık seçimlerini kim kazanırsa kazansın bir koalisyon hükümetinin kurulmasını öngören New York ve Punto Pije paktları olmuştur.

Tek bir makalenin sınırları içinde, Latin Amerika'nın demokratikleşme sürecine dahil olan güçlerin son derece değişken örüntülenmelerini çözümlemek olanaksızdır; bileşken güçlerin göreli ağırlıklarını belirlemek ise daha da güçtür. İleri kapitalist ülkeler üzerine daha önceki incelememde, işçi sınıfının belirleyici etkisine karşın, demokratikleşme sürecinde burjuvazinin egemenliği ortaya çıkmıştı: İşçi sınıfı demokrasi talep eder, burjuvazi önce direnir, sonra ne zaman ve nasıl ödün vereceğini kararlaştırır. Latin Amerikaya gelince, en yakıcı sorun şu gibidir: Demokratikleşme sürecinde işçi sınıfı genellikle herhangi bir önemli rol oynamış mıdır? İlk bakışta, burjuvalararası çatışmaların ve sorunların ağır basması nedeniyle, böyle olmadığı sanılır. Ancak gerçeklik daha karmaşıktır. Her şeyden önce, sömürge-sonrası Üçüncü Dünya politikasının, yerel olarak cereyan etmesi ve kararlaştırılmasına karşın, bir anlamda kısmen türev bir politika olduğu, emperyalist ülkeler politikasının türevi olduğu hiçbir zaman unutulmamalıdır. Bu durum, egemenlik ilişkisinin bir yönüdür. Egemen ülkelerde işçi sınıfının ve diğer sınıfların mücadelesi etkileriyle, tabi ülkelerde hazır nazırdır.

Arjantin

Görünürde, Saenz Pena Yasası esas olarak, asi Radikal muhalefeti egemen sosyo-politik sisteme dahil etme amacını güdüyordu. Radikal muhalefet kentsel ücretliler arasından çok sayıda üye devşiriyorduysa da, bu muhalefet içinde yönetici konumu yüksek burjuvazinin siyasal bakımdan marjinal bir kanadı işgal ediyordu.[24]

(24) 1916'da 200 kadar muhafazakâr ve radikal lider parlamenter kişisel geçmişleri üzerine iki incelemede, daha önce ailenin siyasal görevi olup olmadığı değişkeni dışında, anlamlı bir fark bulunamamıştır. Galleo'yla Sigal'in ve Çanton'un incelemeleri Boron tarafından zikredilmektedir: **op. cit.**, s. 448 ve d. Klasik Arjantin radikalizminin geniş çaplı bir incelemesi için, bak. D. Rock, **Politics in Argentina 1890 - 1930: The Rise and Fall of Radicalism**, Cambridge 1975.

Ayrıca tehditkâr bir devrimci işçi hareketi de vardı. Altı genel grevin, beş sıkıyönetim ilânının, işçilere yönelik belli başlı beş katliamın ve Buenos Aires polis şefinin öldürülmesinin ardından, anarşistlerin egemenliğindeki bu işçi hareketine, 1910'dan itibaren, baskı ve sürgün yoluyla geçici olarak boyun eğdirildi. Yüksek burjuvazinin kurnaz bir temsilcisi olan Başkan Saenz Pena'nın hesaplarından biri de Arjantin uyrukluğuna geçmiş nüfusun büyük bölümünün siyasal sisteme katılmasını sağlayarak, ve 1904'te Buenos Aires'te, Latin Amerika'daki ilk işçi sınıfı partisi milletvekili saflarından seçilen, ultra-reformcu, işçi aristokrati tipi ve aydınlarca yönetilen Sosyalist Parti aracılığıyla işçi sınıfının taleplerine marjinal bir parlamenter kanala sahip olma olanağını tanıyarak işçi sınıfı devriminin önüne set çekmekti. 1914 parlamento seçimlerinde, muhafazakârların dürüst seçimler sonucunda galip gelmeyi başaramayacakları anlaşılınca, Saenz Pena'nın aynı yıl görevi başında ölen geçici halefi seçim yasasını gözden geçirme arzusunu açıkça ifade etti. Ancak sonuçta, böyle bir şey çok tehlikeli, Radikal muhalefetin dar toplumsal sınırlarının kolayca dışına taşabilecek bir büyük halk ayaklanmasını kışkırtacak nitelikte görüldü[25]. 1945 sonrası Arjantin politikasında, işçi sınıfı her zaman başlıca demokratik güç olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda, askeri hükümet muhtemelen, iktidarı herhalükârda sivil bir hükümete bırakacak ölçüde tükenmişti; ancak kısa vadede demokratik kitle politikasına geçilmesini sağlayan 17 Ekim 1945'teki devasa Peron yanlısı işçi sınıfı gösterisiydi. Daha sonra, savaşkan sendikalılaşmış bir işçi sınıfının Peron'a süregiden sadakati gerek seçilmelerini Peronizme getirilen siyasal yasağın sağladığı Radikal sivil hükümetlerin, gerekse askerlerin tutarlı bir politika ortaya koymalarını olanaksız kılmıştır. Aynı zamanda, işçi sınıfının Peronculaşma süreci burjuva yapılarına tabi olarak gerçekleşmiştir. Sonuç olarak, 1973'te kısa süreli bir yeni demokrasi dönemi açılmıştır, ama bu demokrasi kısa bir zaman sonra çökmüş, onu askeri yönetim altında geniş çaplı baskı izlemiştir.

Uruguay

Daha az sanayileşmiş Uruguay'da, işçi sınıfının ağırlığı her zaman Arjantin'dekinden daha az olmuştur; ülkenin sığırcılık ve koyunculukta uzmanlaşmış olması Arjantin'li buğday üreticilerinin hasat mevsiminde kiraladığı türden mevsimlik işgücüne gereksinme duyulmadığı anlamına gelir. İşçi sınıfı Uruguay demokrasisinin yük-

(25) Boron ve Rock'un zikredilen kitaplarının dışında, Saenz Pena Yasası'nın bağlamı ve gelişim çizgisi, diğerlerinin yanısıra, şu yapıtlarda tahlil edilmiştir: D. Canton, 'Universal Suffrage as an Agent of Mobilization', 1966'da Altıncı Dünya Sosyoloji Kongresi'nde sunulan tebliğ; ve N. Botana, 'La Reforma politica de 1912', in M. Gimenez Zapiola (ed.), **El regimen oligarquice**, Buenos Aires 1975.

selişinde sadece dolaylı olarak anlamlı bir etkide bulunabilmiştir. Ülkelerinin küçüklüğünün ve güvenilmez tampon bölge olma özelliğinin her zaman bilincinde olan, başta Jose Batlley Ordonez olmak üzere, modern Uruguay'ı kuran burjuva politikacıları, **varlık nedeni**, ülkeyi komşu Arjantin'deki ya da Avrupa'daki gibi şiddetli sınıf mücadelelerinden koruyacak toplumsal reformlarla (bu konuyu 1903-7'deki ilk başkanlığından sonra Batlle ilk elden incelemiştir) desteklenmiş bir demokratik hükümet olan bir ulus yaratmak istemişlerdir. Ama kuşkusuz sınıf mücadelesi Uruguay'da da vardır; reforumcu bir demokratik çözüm olanağının **olmazsa olmaz** koşulu da patronların kuşku götürmeyerek bir biçimde iktidara yerleşmiş olmalarıdır. Bu noktada iki olay canalıcı önem taşır gibidir. Birinci olay başkanın arabuluculuk ve uzlaştırma çabalarını işverenlerin açıkça reddetmesinden sonra, 1905'te Montevideo'daki büyük liman grevinin tümüyle bastırılmasıdır. Diğer olay 1907'de Batlle'nin kendi halefini seçmesidir: Gerek yerli gerek yabancı yüksek burjuvazinin güvenilir bir paralı askeri olan Williman adlı bir avukat. Kırsal üretim ilişkilerinin reformcu bir tarzda elden geçirilmeyeceği daha baştan beri açıktı, bu tercih daha sonra da açık-seçik bir biçimde tekrar edilmiştir[26]. 1973'te, ağır askeri baskı altında ve her iki burjuva partisinden hiziplerin desteğiyle, görevdeki başkanın demokratik politikaya yukardan müdahale yoluyla son vermesiyle Uruguay demokrasisinin çöküşünün başlıca nedeninin belki de, işçi sınıfının zayıflığı ve siyasal yalıtlanmışlığı olduğu söylenebilir. Ancak müdahaleyi izleyen genel grev Latin Amerika tarihinde, askeri darbelerin karşılaştığı nadir ciddi sivil direniş örneklerinden biridir. (Bu örnekte barut fıçısıyla halk arasında, generallerin başkana getirdiği baskıcı talepleri taşıyan birkaç kağıt parçasının bulunduğu da bir gerçektir: Bir başka deyişle, askeri şiddet soluk bir sivil görünümün korunması dolayımıyla gelmiştir[27].)

Venezuela

Diktatörlüğe giden yollar daha sonraki bir incelemenin konusunu oluşturacaktır; ancak Latin Amerika demokrasisini inceleyen ciddi bir kişinin Uruguay'da çökmesine karşın, demokrasinin 1958'den sonra, Venezuela'da neden yaşayabildiği sorununu bir yana bıraka-

(26) M. Vanger, **Jose Battle y Ordonez of Uruguay**, Cambridge Mass. 1963; Nahum, **op. cit.**

(27) Genel grevin iyi bir anlatımı şu yapıtta bulunabilir: H. Lustemberg, **İmperialismo y estrategia de liberacion**, Buenos Aires 1974. Uruguay'da askerileşme sürecinin belirleyici anlarının bir çoğu hâlâ bilinmemektedir. Demokratik akımın giderek zemin yitirmesi sırasında, ordu içinde olup bitenler hakkında malûmatlı, ama yetersiz bir rapor için, bak. C. Banales, Guimarens, 'Las Fuerzas Armadas en la crisis uruguayana', in V. B. Beltran et al., **El papel politico y social de las Fuerzas Armadas en America Latina**, Caracas 1970.

mayacağı açıktır. Tarihsel verilerin incelemesinden yola çıkılırsa, tersine bir sonuç daha olanaklı gibi gözükmektedir. Uruguay devletinin tedrici askerleşmesi her ne kadar eylemleri her türlü demokrasi biçimine son verilmesinin gerçek açıklaması olamasa da, Tupamaros kent gerillalarına karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır: Herhalükârda, her demokratik devletin baskı güçleri vardır ve 1973'te de Tupamaros hareketi fiilen çökertilmişti. Venezuela rejimi de 1963' ten itibaren gerek kentsel gerek kırsal gerilla eylemleriyle karşı karşıyaydı. Bu gerilla eylemleri rejimin elindeki bütün baskı güçleri kullanılarak bastırıldı; ama aynı zamanda, çeşitli burjuva partileri için demokrasi korundu, silahlı mücadeleyi bıraktıktan hemen sonra Sol yeniden yasallaştırıldı ve gerillalar affedildi. Venezuela erken 1960'larda, petrol ülkesi olmasına karşın, iktisadi bunalım içindeydi (Uruguay'daki kadar ciddi bir bunalım olmasa da). Diktatörlük dönemindeki inşaat patlamasını resesyon izlemişti, ağır bir dış borç ve dışarıya sermaye kaçışı ortamında ülke bir ödemeler bilançosu bunalımıyla karşı karşıyaydı[28]. Ekonomist bir açıklama pek ikna edici gözükmemektedir. Venezuella demokrasisinin yaşamasını açıklamak için bir dizi etmen daha sıralanabilir ve sıralanmalıdır da. Bununla birlikte, halk sınıflarının -köylülüğün ve işçi sınıfının örgütlü ve kontrollü mevcudiyetinin belirleyici bir öge olduğu tezi ileri sürülmeye cesaret edilmelidir. Bir başka etmen de konjonktürdür: 1963-4 yıllarında Latin Amerika'daki **fidelist fokolar** ve kentsel komandolar ABD'nin yetiştirdiği ordular tarafından henüz bastırılmamıştı, ve bu yıllar Batista diktatörlüğünü sosyalist bir devrime götüren bir gerilla mücadelesi tarafından yıkılmasını hemen izleyen yıllardır. Venezuela'da Betancourt ve diğer burjuva politikacılarının savı kendilerinin (kuşkusuz ordu, polis ve sıkıyönetim tarafından desteklenerek) burjuva düzeni açısından, bir askeri diktatörlükten daha güvenilir bir dayanak, kale oluşturduklarıydı. Buna karşılık, Venezuela'daki politikacıların, Montevideo'daki parlamenter kliklerden farklı olarak sağlam toplumsal temelleri vardı. **Accion Democratica** köylülüğün (hepsinden önce) ve işçi sınıfının geniş kesimlerini örgütlemiş ve denetleyen bir kitle partisiydi. Gerek parti gerek partinin yığın örgütleri 1963'ten itibaren, her türlü sol kanat muhalefetinden başarılı ve etkin bir biçimde temizlenmişlerdi. Bunlar kapitalist spekülasyonun ve sömürünün devamını himaye ettikleri gibi, demokrasinin devamını da destekliyorlardı[29]. (1945'te otoriter rejimin askeri bir darbeyle iktidardan uzaklaştırıldığı; 1958'de Perez Jimenez'in

(28) R. Alexander, **The Venezuelan Democratic Revolution**, New Brunswick 1964, s. 153 ve d.

(29) Bak. Martz, **op. cit.**; ve D. Levine, 'Venezuelan Politics: Past and Future' in R. Bond (ed.), **Contemporary Venezuela**, New York 1977. Debray'nin Venezuella ve Uruguay gerillalarının yenilgileri üzerine tahlili (**op. cit.**) neredeyse tamamen gerillaların iç, teknik ve taktik sorunları ve hataları üzerinde durmaktadır.

burjuvazinin önde gelen kesimlerinin de katıldığı geniş bir sınıflararası ittifak tarafından yıkıldığı da tekrardan hatırlatılmalıdır.)[30]

Küba

Fulgencio Batista'dan esas hatırda kalan tümüyle, ikinci başkanlık dönemindeki (1952-58) mafia tipi diktatörlükce biçimlendirilmiştir. Ancak bundan önce hatırlanması gereken bir şey de, Batista'nın demokratik seçimlerde yandaşlarının yenilgisini iki kez barışçı bir biçimde kabul eden az sayıdaki Latin Amerika devlet liderlerinden biri olduğudur. Dominik Cumhuriyeti'nde Trujillo ve Nikaragua'da Somoza Sr. ile aynı zamanda, aynı dolaysız Amerikan müdahalesi konjonktüründe ve Amerikan plantasyonları için aynı bekçi köpekliği rolünde iktidara gelen Batista, neden Küba'yı ABD imparatorluğunun ailevi bir tabi ülkesi haline getirmiştir? Ana neden Küba'da küçük burjuvazinin ve işçi sınıfının diğer ülkelerde görülmemiş bir ölçüde, gelişmiş, seferber olmuş ve örgütlenmiş olması gibi gözükmektedir. Batista'nın kendisi de aynı Somoza gibi ABD tarafından dikkatle seçilmişti, ya da aynı Trujillo gibi siyasal bakımdan hırslı olsa da, kariyerden subay değildi; 1933'te diktatör Machado'ya karşı yığınsal halk devriminde bir oluntu (epizod) olan Çavuşlar Ayaklanması'nın ön plana çıkarttığı çavuş rütbeli bir askeri memurdu. Yeni hükümet kısa zamanda yıkıldı, ama devrimin geniş bir halk desteği olmaya devam etti; umutsuz grevlerin vahşice bastırılmasına karşın, plantasyon işçileri komünistler tarafından büyük ölçüde sendikalaştırıldı. Çavuşlar Ayaklanması orduyla burjuvazi arasındaki organik bağları koparttı; 1935'ten sonra ordu, başka şeylerin yanısıra, taşrada okul yapımı işine katıldı. Otuzların ikinci yarısında refahın geri gelmesiyle birlikte, 1933 olaylarına katılmış ve aralarında keskin bir biçimde bölünmüş olan üç eski güç arasında tedrici ve kısmi bir yakınlaşma gerçekleşti: Grau San Martin'in orta sınıf kökenli izleyicileri, Batista'nın yönetimindeki yeni ordu ve işçi sınıfını temsil eden komünistler. (Batista ile komünistler arasındaki yakınlaşma işbirliğine doğru evrim gösterdi.) Bu gelişmeler sonucunda Küba'ya demokrasi geldi, ancak bu demokrasi sekiz yıl süren itibarsız burjuva suiistimalciliğinden ve işçi sınıfının iktidarının hükümetin desteklediği ABD tipi gangster sendikacılığı tarafından kırılmasından sonra çürük bir meyve gibi kolayca düştü[31].

---

(30) D. F. Maza Zavala, 'Historio de medio siglo en Venezuela: 1926-1975', in **America Latina: historia de medio siglo**, op. cit., s. 524, Cf. Martz, **op.cit.**, s. 94-5.

(31) Batista ve ordu, üzerine, bak. L.A. Perez Jr., **Army and Politics in Cuba 1898-1958**, Pittsburgh 1976; I. Gellman, **Roossevelt and Batista**, Albuquerque 1973. 1933 devriminin etkisi Farber tarafından ortaya konulmuştur, **op. cit.**

Bolivya

Bolivya'da, işçi sınıfı ve işçi hareketi gerek sözde gerek silahlı eylem alanında belirleyici demokratik güçtü. 1952 devrimini yöneten MNR başlangıçta, otuzlardaki Chaco Savaşı'nın felâketlerinin yarattığı tahripkâr etkiyle yetişmiş aydınlarca yönetilen yaygın ve görece elitist bir milliyetçi hareketti. Bu hareket bozgun ve baskı ortamında, küçük ama iyi örgütlenmiş (sendikalaşmış) işçi sınıfıyla temas kurdu ve temas sonucunda demokratik ve yeni bir toplumsal program ortaya çıktı. Bunun karşılığında, marksist sendika liderleri MNR'nin küçük burjuva siyasal önderliğini kabul ettiler[32]. 1952 devrimi polisin başının da karıştığı fesatçı bir ayaklanma olarak başladı ama orduya belirleyici yenilgiyi silahlı maden işçileri tattırdı[33].

Guatemala

1945'te Guatemala işçi sınıfı hâlâ çok büyük ölçüde boyun eğdirilmiş ve siyasal bakımdan suskundu. Haziran 1944'te, diktatör Ubico'yu çekilmeye zorlayan toplumsal güç öncelikle meslek sahiplerinden (öğretmenler ve tabipler greve gitti) oluşuyordu ve Ekim devrimi sivil aydınlarla işbirliği halinde olan Arbenz gibi genç subaylarca yönetilen askeri bir başkaldırıydı. Devrimci cunta tarafından bastırılan, ama beyaz ve **ladino** burjuva ve küçük burjuva Kurucu Meclis üyelerini sonunda demokratik bir anayasa yazmaya yöneltmede belli bir rol oynamış olan kızılderili köylülerin isyanları da vardı[34].

Kolombiya

Otuzların ilk yarısında Kolombiya toplumsal karışıklığın, hızlı sendikalaşmanın ve önemli bir komünist örgütlenmenin görüldüğü bir ülkeydi. 1935 anayasası büyük ölçüde bunların bir sonucuydu. İşçi sınıfının varlığı liberal banker başkan Lopez Pumareyo ile Komünist Parti liderinin birlikte çağrı çıkarttıkları Bogota'daki, 1936 Mayıs Günü Toplantısı'nda simgelenen liberal 'yürüyüşlü devrim' içinde kendini gösteriyordu[35].

---

(32) MNR'nin demokratik bir programı benimsemesi üzerine, bak. Malloy **op. cit.**, s. 149. Chaco Savaşı felâketinin etkilerinin geri-planı için, bak. R. Zavaleta, 'Consideraciones generales sobre la historia de Bolivia (1932-1971)', in **America Latina: historia**, op. cit.; ve H. Klein, **Parties and Political Change in Bolivia 1880-1952**, Cambridge 1969.

(33) Malloy, **op. cit.**, s. 157.

(34) **Alero**'nun özel sayısı, op. cit.

(35) Bak. Tirado Mejia, **op. cit.**, s. 144 ve d.: Mayıs Günü toplantısından s. 154'te sözedilir. Bak. A. Garcia, 'Colombia: medio siglo de historia contemparanea', in **America Latina; historia**, s. 187 ve d. Sendikalı işçiler Liberal 'devrim'in çok önemli bir desteğini oluşturmuşlardır.

Panama

Panama'nın bir devlet olarak kuruluşundan beri, erkekler için demokratik bir anayasası vardır. Ancak ABD kanalının bu tuhaf, ticaret ve kaçakçılıkla uğraşan eklentisinde istikrarlı bir politika gelişmemiştir. Son kırk yılda başlıca iç siyasal sorun milliyetçi demagog Anulfo Arias'la ne yapılacağı sorunu olmuştur: 1941'de Nazi yanlısı olma kuşkusuyla ABD tarafından iktidardan uzaklaştırılmış, 1948'de Ulusal Muhafız Birliği tarafından 1964'te seçim hilesiyle ve 1968'de yine Ulusal Muhafız Birliği tarafından durdurulmuştur. İşçi sınıfı örgütlenmeleri önemsizdir[36].

Güçlü olduğu yerlerde - Arjantin'de, Bolivya'da, Küba'da ve Şili'de (bu ülkelerde işçi sınıfı partileri 1958'le 1970 arasında, demokratikleşme sürecinde ön planda rol oynamıştır) - işçi sınıfı Latin Amerika'da önemli bir demokratik güç olmuştur. Ancak Bolivya ve savaş sonrası Arjantin hariç, belirleyici olamamıştır. Üstelik işverenlerin ve devlet görevlilerinin biçimsel seçimleri kolaylıkla manipüle edebildiği ve sık sık da manipüle ettiği bu ülkelerde, işçi sınıfı örgütleri genellikle, daha elle tutulabilir nitelikteki sosyo-ekonomik istemlere biçimsel demokratik istemlerden daha önce yer vermiştir. Dolayısıyla Latin Amerika'da işçi hareketinin demokratik atılımı bir çok durumda, Batı Avrupa'dakinden daha dolaylı olmuştur. Bütününde, ortaya çıkan canalıcı demokratik güç tek bir sınıf ya da sınıf fraksiyonu-işçi sınıfı ya da 'ulusal burjuvazi', veya kuşkusuz 'orta sınıf' değildir. Daha doğrusu, canalıcı demokratik güç dengelenmiş burjuvazi-içi çatışmanın konjonktürel biçimlenişidir: Bazan suskun, ama her zaman görünür ve mevcut olan, tabi bir konuda hapsedilmiş halk sınıflarının demokrasi lehine ağırlık koydukları bir biçimleniş.

Latin Amerika'da demokrasinin gerek kronolojik zaman açısından gerek bir 'gelişme' aşaması olarak açık-seçik bir trendi ya da evrimi yoktur. Kuzey Amerikalı bağıntılar istatistiği müptelâları daha önce demokrasi olarak sınıflandırılmış sekiz ülkeden beşinin kişi başına en yüksek GSMH'ya sahip (1972 rakamlarına göre) on Latin Amerika ülkesi, yine okur/yazar oranının en yüksek olduğu ve doğuşta yaşama süresi umudunun en uzun olduğu ilk on ülke arasında yer almasından hoşnut kalacaklardır[37]. Bununla birlikte, bu bağıntı zamansal ardışıklığın (sekansın) ışığında anlamını yitirmektedir, bu zamansal ardışıklıktan tarih-dışı bir bağıntıdan çok, bir tarihsel konjonktürler kalıbı çıkmaktadır. İki ülke Arjantin ve Uruguay - Batı Avrupa'daki erkek demokrasilerinin kuruluşuyla çağdaş, eski er-

(36) Panama politikası Monteforte tarafından, dolaylı olarak da olsa, geniş çapta bilgi veren bir kitapta incelenmiştir, **op. cit.** Panama politikasına genel bir marksist bakış için, bak. R. Soler, **Panama: Nacion y Oligarquia 1925-1975**, Panama 1976.

(37) Furtado'ya dayanılarak hesaplanmıştır: **op. cit.**, s. 74-5; okuryazar oranı S. Stone'dan alınmıştır: **La dinastia de los conquistadores**, San Joé 1976, s. 378.

kek demokrasileridir, daha sonra geri dönüşler yaşamışlardır ve bugün kıtadaki en zalim diktatörlüklerin ikisi bu ülkelerdedir. İki ülkede - Kolombiya ve Venezuela - demokrasi yakın zamanda yeniden kurulmuştur. Dört ülkede kırklarda, ellilerde ve altmışlarda, sadece kısmen çakışan sınırlı demokrasi dönemleri yaşanmıştır. Latin Amerika tarihinin en demokratik dönemi, sekiz demokrasiden altısının (Arjantin, Kolombiya, Küba, Guatemala, Uruguay ve Venezuela) yan yana yaşadığı kırkların ortalarıdır. Günümüzde iki demokrasi kalmıştır ve belki iki ya da üç tanesi ortaya çıkmak üzeredir. Evrimsel trendler görülmemektedir, araştırmayı **uluslararası siyasal konjonktürler** üzerinde yoğunlaştırmak daha umut vericidir. Kırkların ortalarında Brezilya ve Paraguay'dan El Salvador ve Honduras'a, Haiti'ye ve çok zayıf bir biçimde ve kısa süreli olmak üzere Dominik Cumhuriyeti'ne kadar her yerde, diktatörlük-dışı gelişmeler yaşanmıştır. 1964'de ise, bir askeri darbeler patlaması olmuştur.

Günümüzde demokratikleşme yönünde bir eğilimin bazı belirtileri vardır. Bunun tahlili bu eğilimden etkilenen diktatörlüklerin daha sonraki incelemesi sırasında yapılacaktır. Şimdilik bu süreçte dört bileşkenin etkili olduğu söylenebilir: 1. Ekvador, Peru ve kısmen Panama'da önemli olan askeri reformculuğun sosyo-ekonomik çıkmazıdır; ancak bu çıkmazdan çıkış, gerçekleştirilen ve gerçekleştirilmekte olan toplumsal dönüşümlerin çok daha derin olduğu Peru'da çok büyük güçlüklerle karşılaşmaktadır; 2. özellikle Brezilya'da, can sıkıcı bir askeri vesayete daha az gereksinme duyan, iktisadi ve siyasal bakımdan kendine daha çok güvenen bir burjuvazinin varlığı; 3. Bolivya ve Nikaragua'da daha önemli olan, geniş demokratik kitle hareketinin yeni biçimleridir; 4. en çok Santo Domingo'da önemli olan, ama Panama'da da muhtemelen etkili olan, Washington'dan gelme demokrasi yanlısı sinyaller.

(Akim Kalmış) Demokratikleşme Konjonktürü

Avrupa'daki 1848 devrimleri örneği iyi bilinmiyorsa da[38], uluslararası siyasal konjonktürlerin sistemli ve bilinçli bir incelemesi henüz yeni başlamıştır. Latin Amerikan politikasının en önemli konjonktürlerinin bir tahlilini geliştirmek başka bir denemeyi gerektirir. Geçici olarak, kırkların ortalarının demokratik konjonktürünün birkaç parametresine şöyle bir değineceğim. Kaçınılması gereken en ciddi tehlike sanırım, belirlenmenin karmaşıklığını gözden kaçıran indirgemeciliktir. İktisadi indirgemecilik politikayı iş devrelerinin basit bir gölge-olayına indirger; ideolojik indirgemecilik 'demokrasi', 'ulusal güvenlik' gibi ilham verici fikirler üzerinde yoğunlaşır; siyasal indirgemecilik başlıca yabancı büyük gücün elçisinin açık bil-

(38) Yeni bir karşılaştırmalı inceleme Peter Stearns'inkidir: **1848: The Revolutionary Tide in Europe**, New York 1974.

dirilerine ya da aynı gücün gizli ajanlarının gizli-kapaklı işlerine mutlak bir ağırlık tanınmasıyla kendini gösterir. Bir de, uluslararası konjonktürün güçlerinin ulusal birimler içinde, farklı kuvvet örüntülerine (geçmişte ve bugün), zamansızlıklara ve kaynaklara sahip oyuncular tarafından algılandığını, yorumlandığını ve kullanıldığını unutan 'sistem' indirgemeciliği olasılığı vardır.

Latin Amerika'da demokratik konjonktür kırkların ortalarında doruğuna varmış, ancak kimi ülkelerde daha erken, kimi ülkelerde daha geç başlamıştır. İlk ulusal atılımını otuzların ortalarında Kolombiya'da, son atılımını ise 1952'de Bolivya'da yapmıştır. Demokratikleşmeyi geniş anlamda, halkın siyasal katılımının genişlemesini ve seçimlerin öneminin artmasını içeren, zorunlu olarak tam demokrasiye götürmeyen bir süreçler toplamı anlamında algılarsak, Meksika'da Cardenas'ın başkanlığı bir başka erken ve geçici olarak başarılı atılım örneğidir. Konjonktürün sona eriş anı ise, 1964'te Brezilya'da, Goulart'ın iktidardan uzaklaştırılmasıdır.

İktisadi bakımdan, iki canalıcı bileşken var gibidir. İlk olarak, depresyon dışsatım ekonomilerini sarsmış ve eski egemen sınıf fraksiyonlarını ciddi olarak zayıflatmıştı. Bununla birlikte, bu gelişme kendi başına demokratikleşmeye götürmedi, yalnızca burjuva politikasının az ya da çok istikrarlı bir biçimde yeniden yapılanmasına yol açtı. Bütün halk ayaklanmaları başarılı ve sert bir biçimde bastırıldı: El Salvador 1932, Küba 1933, Brezilya 1935, vb. Ama bu noktada ikinci etmenin müdahalesi sözkonusudur: Bu etmen bazan otuzların ortalarında başlayan ve savaş zamanında ve savaş-sonrası iktisadi patlamalarda devam eden iktisadi yükseliştir. Yeni göreli refah siyasal oyunun maliyetini azaltmıştır, ama daha önemlisi, Arjantin'deki dışalım ikameci sanayileşmeden Kosta Rika ve Guatemala'da savaş zamanında Alman kahve plantasyonlarının kamulaştırılmasının yarattığı bozukluklara kadar bu refah, genişlik ve derinlik bakımından büyük ölçüde değişen daha farklılaşmış bir temelde gerçekleşmiştir. Sosyo-politik kavramlarla konuşursak, bu iktisadi farklılaşma halk sınıflarının uyanması ve genişlemesi anlamına gelmektedir, ve diktatörlüklerde merkezkaç eğilimler yaratmıştır.

Geç otuzlar ve erken kırkların uluslararası siyasal bağlamını her şeyden önce, egemen dünya sistemine karşı faşist meydan okuma belirlemiştir. Latin Amerika'da bunun, aşağıda belirtilen üç sonucu olmuştur. Birinci olarak, kimi anti-İngiliz ve anti-Amerikan milliyetçiler Avrupa faşizmiyle flört etmiştir; ancak savaşın sonucu perspektiflerini değiştirmiş ve milliyetçi tasarıları demokratik eğilimlerle kaynaşmış ve bu eğilimleri güçlendirmiştir: Vargas, Peron, MNR. İkinci olarak, bir çok ülkede önemli işçi sınıfı örgütleri olan komünist partiler ılımlı bir toplumsal reform ve burjuvazinin reformcu kesimleriyle işbirliği politikası izlemişlerdir. (Bu sıralarda Bolivya'da komünistler hemen hemen namevcuttu, devrimin Soğuk Savaş sırasında yaşayabilmesinin bir nedeni de budur.) Üçüncü

olarak, halk devrimi hayaleti defedildikten sonra, anti-komünizmin ABD dış politikasının canalıcı bir özelliği olmadığı bir on yıl geçmiştir ve Müttefikler'in savaş çabasına katkıda bulunmaya hazırlandıkları ölçüde, ulusal güçlerin özgürce gelişmesine izin verilmiştir. (Birleşik Amerika bu sıralarda, Latin Amerika'da egemen emperyalist güç olarak Britanya'nın yerini tamamıyla almıştı.) Üstelik ideolojik bakımdan, Avrupa faşizminin yenilgisi mevcut diktatörlüklere karşı heterojen muhalefetler için birleştirici bir şiar sağlamıştı: Demokrasi. Demokratik çağrılar hem Sağ hem Sol tarafındadn kullanılıyordu, kitle demokrasisinde (Peron döneminde Arjantin'de olduğu gibi) ya da dışlayıcı liberal anayasacılıkta (Dutra döneminde Brezilya'da olduğu gibi) somutlaşmasına göre değişiyorlardı.

Bu bütünsel konjonktür içinde olayların zamanlaması, ardışıklığı (sekansı) ve sonucu mevcut yerel güçlerce belirlenmiştir. Demokratikleşme burjuvazinin en muhafazakâr kesiminin, bunalım patlak verdiğinde doğrudan siyasal iktidarda olduğu, dolayısıyla hemen onun darbelerine maruz kaldığı yerlerde; tehdit edici devrimci ayaklanmaların olmadığı yerlerde; ve iyice kök salmış almaşık bir demokratik-reformcu burjuva liderliğinin hazır bulunduğu yerlerde erken gerçekleşmiştir. Kolombiya ve kendi devrim-sonrası düzeyinde Meksika bu kalıba uyar. Guatemala ve Bolivya gibi daha azgelişmiş ülkelerde, yeni toplumsal güçlerin gelişmesi için daha uzun zaman gerekmiştir. Bolivya'da devrim gecikmiştir, çünkü Depresyon'un bozucu etkisi ve felâketler getiren Chaco Savaşı ilk olarak ve vaktinden önce, bir dizi şanssız askeri reformculuk girişimi biçiminde ordu içinde yankı bulmuştu. Dönem boyunca Brezilya ve Arjantin birbiriyle ters yönde gelişirler. Brezilya'da bunalımın sonucu olarak, 1930-32'de burjuvazinin iktisadi bakımdan egemen fraksiyonunun doğrudan temsilcileri iktidardan uzaklaştırılırken, aynı sıralarda Arjantin'de bu kesimler, gayrimeşru gaspçı olarak gördükleri kimseden (kuşkusuz onun geniş bir halk çoğunluğuyla seçildiği olgusunu akıldan çıkartarak) iktidarı geri alıyorlardı. Öte yandan, Savaş'tan sonra, Peron iktidara gelirken Vargas iktidardan ayrılmak zorunda kalıyordu. Şili'de, 1932'deki kısa ömürlü 'Sosyalist Cumhuriyet'ten sonra burjuvazi hükümetin dizginlerini yeniden ele geçirdiği zaman, mevcut siyasal yapı, 1938'de Halk Cephesi'nin seçimleri kazanmasına izin verecek ölçüde geniş ve esnekti. Bununla birlikte, kısıtlı oy hakkında genişletmeye gidilmedi ve egemen Radikal Parti'nin toprak sahibi sağ kanadı, tarım işçilerine sendikal hakların verilmesini önlemek amacıyla muhafazakâr muhalefetle işbirliğine gitti[39]

(39) Halk Cephesi döneminde tarımda sendikal hakların reddi sol eleştiriciler tarafından çoğu zaman, sözde ilgisiz işçi partileri ve bu partilerin liderleri tarafından bir satış belirtisi olarak gösterilir. Oysa gerçeklik daha karmaşık gibidir. Sendikal haklar muzaffer seçim platformunun bir parçasıydı ve yeni bir iş yasası geçirilmiştir. Toprak sahiplerinin denetimindeki Çiftçiler Kongresi

Devrenin elverişli bükümü hiçbir halde, demokrasi için veya kapitalist gelişme için sağlam bir temel konulmasını sağlamaya yeterli değildi. Soğuk Savaş ve giderek daha elverişsiz ticaret hadleri anlamına gelen Kore Savaşı sonrasında hammadde pazarlarının zayıflaması demokratik konjonktürü sona erdirdi. Konjonktürün başlangıcı gibi sonu da, her bir ülkede zamanlama, biçim ve özgül sonuç bakımından büyük ölçüde farklıydı. Brezilya'da, dışalım ikameci sanayileşme erken altmışlardaki bunalım kadar, nahif bir dışlayan demokrasiyi ve popülist politikayı ayakta tutmada başarılı olmuştu[40]. Gerileme halindeki maden bölgeleri, dörtnala enflasyonu ve yabancı alacaklılardan gelen baskılarıyla derinleşen iktisadi bunalım karşısında, gecikmiş Bolivya devrimi 1964'teki askeri darbeye kadar, iç siyasal çelişmeleri biriktirerek mücadele etti. Yalnızca Meksika'da şiddetli bir kopuş olmadı. Devrim hem eski orduyu hem de eski üst burjuvazinin büyük bölümünü ezmişti. Cardenas 'devrimci aile'nin yeni temsilcisi olarak ortaya çıkmış ve gerçekleştirdiği denetimli işçi ve köylü mobilizasyonu, eski başkan Calles ya da general Cedillo ve Almazan gibi muhtemel güçlü darbeciler açısından işin maliyetini tehlikeli bir biçimde yükseltmişti. Ama Cardenas'ın politikaları için er ya da geç bir fiyat ödenecekti: Radikalleşme tavsadı, solcu general Mugica'nın hükümet partisinin halef-adayı olması ılımlı bir alelade kişi lehine önlendi, 1940 seçimleri daha da baskıcı bir ortam içinde yapıldı, ve Soğuk Savaş'la birlikte komünistlere yasaklama getirildi[41]. Bununla birlikte, Meksika kapitalizmi Latin Amerika standartlarına göre olağanüstü bir canlılık göstermeye devam etti. Mamafih bütün kıtada, tek tek her ülkede demokratik konjonktür sona ermişti ve geçmiş geri dönmedi. Sınıf mücadelesi halkın yeni yenilgileri ve az sayıdaki zaferleriyle, yeni temeller ve yeni biçimlerde devam etti.

---

yönetimden, yasanın taşraya uygulanmaması ödülünü alabildi. Bundan sonra muhafazakâr bir parlamento çoğunluğu sol kanat partilerin muhalefetine karşın, hükümetin gözden geçirilmiş bir yasayı sunmasını önledi. H. Zemelman M., 'El movimiento popular chileno y el sistema da alianzas en la decada de los treinta', in **America Latina en los anos treinta,** op. cit., s. 443-4.

(40) Brezilya istisnasına Cardoso ve Faletto (**op. cit.**) tarafından değinilir (s. 31) ve bu istisna kısaca tahlil edilir (s. 160 ve d.).

(41) Cardenas'ın çatışmak zorunda kaldığı sağ güçler H. Campbell tarafından incelenmiştir: **La Derecha Radical en Mexico 1929-1949,** Meksika 1976. Onlarla nasıl ilişki kurduğu, bir oyun olarak politika anlayışı perspektifiyle de incelenmiştir: W. Cornelius, 'Nation-Building, Participation, and Distribution: The Politics of Social Reform Under Cardenas', in G. Almond, S. Flanagan ve R. Mundt (ed.), **Crisis, Choice and Change,** Boston 1973. Seçim hileleri ve başkanlarda haleflik üzerine en güvenilir otorite muhtemelen D. Cosio Villegas'tır: **La sucesion presidencial,** Meksika 1975, s. 81.

Benim yaptığım gibi dar bir demokrasi tanımı, demokrasiyle diktatörlük arasında geniş bir rejimler yelpazesini gündeme getirir. Latin Amerika bu tür rejimlerin geniş bir demetini sunar ve böylece muazzam bir siyasal imgelem gücüne ve yaratıcılığa olanak tanır. Burada her şeyden önce değineceğimiz, 'dışlayıcılık' olarak nitelediğim çeşitli modellerdir (dışlayıcılık mevcut sistemde yetişkin nüfusun bazı kesimlerinin siyasal katılımının engellenmesine yarayan çeşitli mekanizmaları ifade eder.) Bu engelleme ya Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da uygulanmış olan geleneksel oy verme hakkının sınıf, cinsiyet, ırk ya da siyasal kanaat temelinde anayasayla kısıtlanması yöntemiyle ya da kampanya sırasında olsun oy sandığında olsun seçim sürecine yasadışı müdahaleler yöntemiyle gerçekleştirilebilir. Dışlamayı gerçekleştirmenin her iki yöntemi de Latin Amerika'da sık sık kullanılmış ve hâlâ kullanılmaktadır.

Anayasal Kısıtlamalar

Oy verme hakkına anayasal kısıtlama getirilmesi, bir çok Latin Amerika ülkesinde sınıf egemenliğinin önemli bir yönüdür. Modern zamanlarda bu kısıtlama, düzenli olarak okuryazarlık koşulunun konmasında kendini gösterir; okuryazar olmayanların oranının yüksek olması, bunu çok etkili bir dışlama tarzı haline getirir. Bu koşul aynı zamanda hem işçi sınıfının yoksul kesimlerini ve köylülüğü dışlamaya yönelik sınıfsal bir ölçüt; hem de her şeyden önce kızılderililere ve karaderililere yönelik ırkçı bir ölçüt olarak yorumlanmalıdır. Aşağıdaki tablo bu koşulun hâlâ geçerli olduğu ve henüz yeni kaldı-

TABLO 2

Okuryazar Olmayanları Dışlayan Ülkeler ve Okuryazar Olmayanların Oranı

Ülke	Altmışlarda okuryazar olmayanların oranı	Dışlamanın hâlâ geçerli olması veya yakın zamanda kaldırılma tarihi
Brezilya	39	Geçerli
Şili	16	1970
Kosta Rika	16	Geçerli
Ekvador	32	Ocak 1978
Peru	39	Geçerli

Kaynaklar : The Constitution : **Progreso, Vision**'un özel sayısı, Anexo Estadistica Anual. Ocak - Şubat 1970 (Meksiko), S. Stone'dan aktarılmış, **La Dinastia de los Conquistadores**, San José, s. 378.

rıldığı ülkeleri sıralamaktadır. Brezilya'da okuryazarlık koşulu hem 1945 Anayasası'na, hem de 1967'de askeri rejim tarafından hazırlanan anayasaya alınmıştı (daha önceki anayasalarda da aynı koşul vardı.) (Şili'de Allende'nin başkan seçildiği 1970 seçimleri, Şili tarihinde ilk genel oylu seçimlerdi. Şili'de kısa ömürlü olan demokrasi eski bir dışlayan demokrasi temelinde, üç aşamada gerçekleştirilmiştir: 1958' de Komünist Parti yeniden yasallaştırıldı ve seçim hilelerini engelleyen bir gizli oy sistemi benimsendi; 1962'de yeni bir seçmen kayıt sistemi kayıtlı seçmen sayısını iki katına çıkardı; 1970'de okuryazar olmayanlara oy hakkı verildi[42]. **Unidad Popular** hükümetinin uyandırdığı muazzam burjuva sınıf kini, kısmen, Şili'nin sosyalist bir başkan seçmeden önce, çağdaş burjuva demokrasisinden çok geç 19. yüzyıl Batı Avrupası'na benzeyen bir siyasal yaşamı olması olgusunun ışığında anlaşılmalıdır. Ekvador'da okuryazarlık koşulu liberal askeri cuntanın uyguladığı bir anayasa referandumu sonucu kaldırılmış ve genel oy ilkesi Temmuz 1970 başkanlık seçimlerinde ilk kez yaşama geçirilmiştir. Bunun aksine, Peru'da Haziran 1978 Kurucu Meclis seçimlerine, okuryazar olmayanların katılmasına olanak verilmiştir.

Ekvador ve Peru'da, dışlamayla ilgili hükmün başlıca etkisi kızılderili nüfusun büyük bölümünün yasal olarak dışlanması olmuştur. Kızılderililerin çoğunlukta olup beyazların egemen olduğu iki Latin Amerika ülkesi daha vardır: Bolivya ve Guatemala, Bolivya'da oy hakkına getirilen kısıtlama 1952 devrimiyle ortadan kalkmıştır; Guatemala'da kısıtlama erkekler için, 1944 Ekim devrimiyle kaldırılmıştır. (Bir süre sallantıda kaldıktan sonra, oy hakkına getirilen kısıtlama karşı-devrimci 1956 anayasasıyla yeniden konulmuş, 1965 te ise tekrar kaldırılmıştır.) Ekvador ve Peru'da oy hakkına getirilen kısıtlamanın uzun ömürlü oluşu özellikle çarpıcıdır. Her şeye karşın, 1945 Ekvador anayasası geniş ölçüde ilerici siyasal güçlerin bir eseridir; 1961'den önce Ekvador'un ondört boyunca kesintisiz olarak anayasal bir hükümete sahip olması da önemsiz bir olay değildir[43]. Benzer bir biçimde, 1945 ile 1948 arasında Kongre'de egemen bir konuma sahip olduğu bir sırada, Peru'nun reformcu partisi APRA oy hakkı sorununu gündeme getirmemiştir; 1968 darbesi sonucunda

---

(42) A. Boron, 'El estudio de la movilizacion politica en America Latina: movilizacion electoral en la Argentina y Chile', **Desarrollo Economico**, c. 46, no. 12, Buenos Aires 1972, s. 216. 1958, 1962 ve 1970 demokratikleştirme reformları Sosyalist ve Komünist işçi partilerinin Radikaller ve Hıristiyan Demokratlarla kurduğu bir koalisyonca yapılmıştır. A. Boron, 'Notas sobre las raices historico-structurales de la movilizacion politica en Chile', **Foro Internacional**, c. 16, no. 1, Meksiko 1975, s. 82-3.

(43) Ekvador anayasasının bağlamı üzerine, bak. A. Cueva, **El proceso de dominacion politica en Ecuador**, Meksiko 1974, s. 49 ve d. Cueva hem marksist hem algıcı bir tahlilcidir; dolayısıyla nüfusun geniş bir bölümünün özgürlüğüne kavuşmamış olması olgusunu belirtmemesi şaşırtıcıdır.

Meclis seçimlerinde okuryazar olmayanlara oy hakkı vermeyi uygun görmemiştir. Yine, 1945'te Brezilya Kurucu Meclisi'nde ve 1948'de iç savaş sonrasındaki Kosta Rika Kurucu Meclisi'nde muhafazakârların egemen olduğu doğruysa da, daha sonraki Vargas ve Figueres'in popülist hükümetlerinin dışlama hükmünü değiştirmemeleri dikkat çekicidir. (Devrilmeden hemen önce Goulart, okuryazar olmayanlara oy hakkı verileceğinden sözetmişti.) Latin Amerikan anayasalarının okuryazarlığa ilişkin hükümleri güçlü bir açık elitizm vurgusunu ifade etmektedir. Karşılaştırma amacıyla, İtalya'da 1919'da erkekler için genel oyun kabul edilmesinin arifesinde, okuryazar olmayanların oranının yüzde 38; Fransa'da yine erkekler için genel oyun kabul edildiği 1884'ün hemen öncesinde, ondokuzuncu yüzyılın ortalarında bu oranın biraz daha yüksek olduğunu belirtelim[44].

Yasaklar, Yasalılık ve Yasa-Dışılık

Devlet aygıtına başvurmadan, örgütsüz okuryazar olmayan köylülerin ve işçilerin doğru oyu vermelerini sağlamanın kuşkusuz bir çok yolu vardır. Devlet aygıtının kullandığı daha modern ve etkili bir silah ise siyasal yasaklardır: Kimi partilere ve adaylara anayasa, yasalar ya da şiddet tehditi yoluyla yasaklar konulması. Bu alanda üç alt-tip ayırdedilmelidir. Birinci alt-tipte, yalnızca göstermelik muhalefete ve törensi seçimlere, fiili bir diktatörlükte süs işlevi görsün diye izin verilir. Nikaragua'da kurnaz Somoza hanedanlığı, Paraguay' da Stroessner ve Dominik Cumhuriyeti'nde Trujillo böyle hareket etmiştir. Öteki uçta, seçim tercihlerinin açık olduğu önceden belirlenmiş bir olanaklı seçenekler dizisinin bulunduğu sistemler yer alır. 1949-70'te Kosta Rika, 1947-58'de Şili ve 1945-64'te Brezilya bunun iyi örnekleridir; ancak son örnekte, muhtelif zamanlarda ordunun çeşitli kesimleri müdahalenin eşiğine kadar gelmişlerdi. 1958 ve 1963'te Arjantin'deki seçimler de buraya dahil edilebilir. İzin verilmeyen tercihler, bu yıllarda Arjantin'de ve dokuzyüzellilerde Kosta Rika'da en geniş halk tabanına sahiplerdi.

Nihayet, hafifçe örtülü diktatörlükle siyasal bakımdan dışlayıcı demokrasi arasında, daha çapraşık üçüncü bir alt-tip bulunur. İktidar yapısı dobra dobra bir diktatörlükten daha karmaşıktır; seçim kampanyalarında önceden belirlenmiş yelpaze içinde, gerçek bir muhalefet yer alır ve siyasal arenada, seçim sonuçlarının iktidar dengesi üzerinde belli bir etkisi vardır. Ama kartlar en önemli seçimleri muhalefetin kazanamamasını sağlayacak bir şekilde hilelidirler, gerekirse yeniden karıştırılırlar. Bu alt tip içinde asimetrik ve yapay bir çift parti sistemine dayanan Brezilya'daki bugünkü askeri rejimi, ve Guatemala ile El Salvador'daki askeri rejimleri buluruz. Brezilya' da, hükümetin denetimi altındaki kırsal bölgelere ve kenar bölgele-

(44) C. Cipolla, **Literacy and Development in the West**, Baltimore 1969, s. 127 ve d.

rine avantaj sağlayan gerrymander'lardan (seçim bölgelerini bir siyasal partinin çıkarlarına uygun gelecek şekilde ayarlama) dolaylı seçimlere kadar bir dizi kurumsal düzenleme izinli muhalefeti kısıtlanmış bir durumda tutmak üzere kullanılmıştır. Başka ülkelerde, seçim hileleri ve yıldırı çok daha açık bir biçimde gündemdedir[45]. Son yıllarda Santo Domingo özel bir örnek olarak görülmelidir: Dış baskı Balaguer'i 1978 ilkbaharında yenilgiyi kabul etmeye zorlayana kadar (aynı türde bir ABD baskısı onu 1966'da iktidara getirmişti), bu ülke yukarda tanımlanmış, birinci ve üçüncü alt-tipler arasında bir yerdeydi.

Komünist Parti'nin işçi sınıfının çoğunluğuna göre burjuvazinin bazı kesimleriyle daha iyi ilişkileri olduğu Arjantin özel istisnası dışında, Latin Amerika'da siyasal yasakların ana hedefi değişmez bir biçimde komünist partileri olmuş, ancak diğer sol kanat partileri de yasaklamalardan paylarını almışlardır. Brezilya'da, kendilerini tek izin verilmiş, hükümet-dışı parti olan MDB'de ifade edebilenler dışında siyasal muhalefet yasaklanmıştır. Arjantin'de, Peron yıllarca yasaklı bir tercih olarak kalmıştır. Kosta Rika'da, 1948 iç savaşından sonra birkaç yıl, komünizmle birlikte eski başkan Calderon Guardia da yasaklı sayılmıştır. Meksika'da, savaş sonrasında partilerin tescili için getirilen özel hükümler nedeniyle, Komünist Parti 1978'e kadar yasa-dışı kalmıştır; parti 1976 başkanlık seçimlerinde kampanya yapabilmişse de, aldığı oylara daha baştan boş oy niyetiyle bakılabilirdi.

Yasakların gayrı-resmi tehditler ve yıldırıyla uygulamaya yansıdığı yerlerde, bu tehditler ve yıldırı genellikle ordudan geliyordu. El Salvador'da, 1932'den beri, seçimle gelsin gelmesin, bütün başkanlar subay kökenlidir. Ancak bazı durumlarda devlet yıldırısı sivillerden de gelebiliyordu: Bir örnek görevdeki sivil başkan Cortes'in liberal eski başkan Jimenez'in, komünistlere karşı yumuşak olduğu iddiasıyla seçim toplantıları düzenlemesini önlediği ve onu kuvvet yoluyla adaylıkta vazgeçmeye zorladığı 1940 seçimleri öncesindeki Kosta Rika'dır[46]. Ama hile karıştırılmış seçimlerin bile, sadece göstermelik

---

(45) El Salvador'daki son iki seçimde ve Guatemala'da 1974'teki seçimlerde, birazcık reformcu Hıristiyan Demokratların seçim zaferi seçimlere hile karıştırılarak önlenmiştir. Ama 1978'de Guatemala'da, Genelkurmay, seçmenlerin dörtte birinden azının katıldığı ya da geçerli oy kullandığı bir seçimi görünüşte kazanan 1954 istilasının mağrur mirasçısı aşırı sağa karşı karar almıştır (E. Terres Rivas, kişisel görüşme). 1972'de El Salvador'da oyların sayılması sırasında hileye başvurulduğu somut olarak kanıtlanmıştır: J. Hernandez-Pico et al., **El Salvador: Ano Politico 18971-72**, San Salvador 1973.

(46) J.P. Bell, **Guerra Civil en Costa Rica**, San José 1976, s. 24. Bu çalışma 1948 iç savaşı ve modern Kosta Rika'nın oluşumu üzerine eksiksiz bir incelemedir. Kosta Rika'da bunu izleyen ve günümüze kadar yaşayan dışlayıcı demokrasinin gerisindeki toplumsal biçimlenme aşağıdaki yapıtta son derece kavrayıcı bir şekilde tahlil edilmiştir: C. Zelaya et al., **Democracia en Costa Rica**, San Jose 1977.

olmayabileceği vurgulanmalıdır. Bu tür seçimler, muhalefetin belli sayıda görece önemsiz mevki elde edip, böylece müşteri gruplarını korumasını sağlayarak, anlamlı bir güvenlik sübapı işlevi görebilirler. (Seçimlerde sistemli hile uygulamasının en ünlü örneği 1930-43 'kepaze on yılı'ndaki Arjantin'dir.)

Diktatörlük-olmayan bir demokrasi-olmayan rejimin en **kendine özgü** ve en başarılı örneği, en azından elli yıldır kesintisiz olarak anayasal bir egemenlik biçimine sahip olan Meksika'dır. (Devrimin son muzaffer generali Obregon'un başkanlığa yeniden seçilmek için, 1928'de kurallara uyarak, ama gerçekte açıkça emrederek anayasada yaptırdığı değişiklik sayılmazsa, bu sürenin altmış yıl kadar olduğu da söylenebilir.) Siyasal sistemi anayasal ve seçime dayalı olsa da, ve muhalefete bir ölçüde ifade hakkı verilse ve Latin Amerika standartlarına göre geniş kamu özgürlükleri tanınsa da (isyancı işçi ve köylülere karşı büyük çapta şiddet uygulamasıyla birleşmiş olarak), Meksika, kesin biçimsel anlamda, katılmacı halk egemenliği anlamında bir demokrasi olarak nitelenemez. Sistem ülkede **tapadismo** diye tanınan bir süreç içinde işleyen, altı yıllık otoriter başkanlıklarla nitelenir. Bu terim yönetici partinin (bu partinin seçim zaferi parti makinasının halk üzerindeki denetimi dikkate alınınca, zaten önceden belli bir sonuçtur) başkan adayının, esrarengiz ve son derece gizli bir biçimde belirlenmesi olgusuna atıfta bulunur. Parti içinde açık kampanya yürütülmesi kurallarca yasaklanmıştır ve adayın, belki de kişisel dostlarına danıştıktan sonra daha önceki başkanca seçildiği sanılmaktadır. Başkan altı yıl boyunca, anayasal olarak ve **fiilen** bir yarı-diktatördür. Geniş basın özgürlüğü olmasına karşın, başkanın açıkça eleştirilmesi tabu gibidir. Marjinal bir muhafazakâr partiye izin verilmiştir ve 1940'ta, 1946'da ve 1952'de hükümet partisinin hoşnutsuz eski üyelerine seçime katılma olmadığı tanınmıştır. Bunlar gerek resmi sonuçlara göre gerekse gerçekten ağır bir yenilgiye uğramışlardır; ancak 1940'ta resmi sonuçlar - bir zamanların güçlü ve geniş desteğe sahip muhafazakâr general Almazan'ın yüzde 5 oy alması - hile kokmaktadır[47]

Son derece karmaşık olması nedeniyle, Latin Amerikan demokrasisinin doğum sancılarının tarihsel dökümünü tek bir tabloda sunmak olanaksızdır. Belki yararlı olabilecek bir şey, 1978'in sonunda durumun özet bir tasvirini sunmaktır.

---

(47) Daniel Cosio Villegas yetmişlerde, Meksika politikasına ilişkin eldeki en vukuflu incelemeler olan bir dizi küçük kitap yayınlamıştır. En önemlisi yukarda zikredilendir.

TABLO 3

Latin Amerika'da Demokrasi ve Diktatörlük

Demokrasiler	Anayasal Dışlayan Rejimler	Hileci Dışlayan Rejimler	Örtülü Diktatörlükler
Kolombiya Venezuela	Brezilya Kosta Rika Meksika	Guatemala El Salvador	Nikaragua Paraguay

Diktatörlükler	Demokratikleşme Sürecinde Ülkeler	Anayasallaşma Sürecinde Ülkeler
Arjantin Bolivya Şili Haiti Honduras Uruguay	Dominik Cumhuriyeti Ekvador Panama	Peru

Yayıncının Notu : Bu tablo 1978'den buyana Latin Amerika'da ne kadar köklü değişimlerin yeraldığını doğrulamakta. Bugün Brezilya, Arjantin, Bolivya, Uruguay, Peru, Honduras parlamenter rejime geçti. Nikaragua'da devrim-Sandinistler egemen, Haiti'de Duvalier diktatörlüğü devrildi.

LATİN AMERİKA POLİTİKASININ SORUNSALI

Buraya kadar bu deneme esas olarak, Latin Amerika'da demokrasi ve diktatörlükle ilgili Batı'daki yaygın kavramlar ve efsaneler cangılını temizleme amacıyla yönlendirildi. Daha önce yapmış olduğum, en ileri kapitalist ülkelerde demokrasiye ilişkin incelemenin sonuçlarının ışığında tahlil edilen, bir ampirik döküm sunuldu. Temel sonuçlar Latin Amerika örneğinde de doğru çıktı. Demokrasi kapitalizmin gelişmesinde özel bir aşamanın **siyasal** biçimi değil, konjonktürel bir sonuçtur. Bir burjuva ya da 'orta sınıf' imali değil, kapitalizmin içindeki çatışmanın ve çelişmelerin sonucudur. Merkez kapitalist ülkelerde olduğu gibi Latin Amerika'da da, burjuva demokrasisi tek bir yaratıcı-öznenin türevi değildir; burjuva demokrasisi kapitalizm altında sınıf mücadelesinin tarihsel desisesinden türer. İşçi sınıfı ve işçi hareketi Batı Avrupa'da olduğu kadar, önemli **ve biçimsel anlamda**, demokratik bilinçli olmamıştır. Ancak bütünsel kalıp Batı Avrupa'dakine benzemektedir: İşçi sınıfının ve diğer

halk sınıflarının toplumsal istemler ve siyasal temsil için mücadelesi; egemen sınıfın bu mücadeleyi yenilgiye uğratması; gerek zamanlama gerekse biçim açısından burjuva anlamda demokratikleşme.

Latin Amerikan demokrasisine ilişkin olarak canalıcı sorun kuşkusuz, buna niçin bu kadar nadir raslandığıdır? Bu soruna burada doyurucu bir yanıt getirme iddiasında değilim. Öte yandan, ileri kapitalist ülkeler üzerine daha önceki incelemede geliştirilen ve bu incelemede geniş ölçüde doğrulanan kuram, ve burada yapılan ampirik tahlil, ne kadar doğru olursa olsun, ister marksist ister liberal olsun Latin Amerika'yla ilgili siyasal kuramdaki egemen sorunsalın değiştirilmesini gerekli kılmaktadır. 1. Latin Amerikan demokrasisinin doğum sancıları hakkında ana açıklayıcı etmeni işçi sınıfının ve küçük burjuvazinin zayıflığında aramalıdır. 2 Latin Amerika'da demokrasinin nadirliğini, dayanıksızlığını ve eksikliğini açıklamak için, her şeyden önce Depresyon-sonrası konjonktürün incelenmesi temel önem taşır. 3. Darbelerin, diktatörlüklerin ve seçim hilelerinin sıklığı ilk olarak ve öncelikle, burjuvazinin ve devletinin iç çatlaklarının ve zayıflığının görünümleri olarak anlaşılmalıdır.

Bununla birlikte, dürüst ve ciddi ampirik tahlillerin kritik etkileri yazarın kendi kuramsal tutumunun sınırları içinde kalmamalıdır. Latin Amerika deneyi yazarın kendi burjuva demokrasisi kuramının daha da geliştirilmesinin gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Ben de kendi yanımdan, üç gerekli açımlama ve geliştirme girişiminde bulundum. İlk olarak, bu deneme sermayenin egemenliği altında varolabileceği çeşitli siyasal rejimler üzerine bir çalışmadır. Ancak 'sermayenin egemenliği'nin, uluslararası kapitalist sistem içinde farklı konularda bulunan devletler açısından değişik anlamları ve sonuçları vardır.

İkinci olarak, burjuva devletinin neredeyse süreklilik kazanmış dayanıksızlığını ve çatlaklarını ifade eden uzun sınıf-içi iç savaşlar ve hükümet darbeleri dizileriyle tanınan Latin Amerikan kıtasına özgü bir bakış açısıyla, ileri kapitalist ülkelerin tarihine geriye dönüp bakılırsa, bu ülkelerin bir özelliği açıkça ortaya çıkar. Bu ülkelerde bir **devlet düzeni** kurmaya ilişkin en önemli sorunlar demokrasi için mücadele başlamadan önce çözümlenmiştir. Devlet düzeninden sözederken, devlet aygıtının merkezi birliğinin sağlanmış olmasını, daha somut olarak baskı araçlarının tekelleşmesini anlıyorum. İleri kapitalist ülkelerde siyasal sınıf mücadelesinin şiddetli biçimleri ya halk devrimi denemeleri (Fransa'da 19. yüzyıldaki devrimler gibi), ya da yukardan, anayasal düzenin tepesinden düzenlenen darbelerdir (İtalya ve Almanya'da Mussolini ve Hitler'in esas olarak anayasal yollardan iktidara gelmelerinden sonra, faşist bir düzenin kurulması; Japonya'nın askerileşmesi; ya da Finlandiya ve Avusturya'daki otoriter gelişmeler gibi). Bir başka deyişle, kapitalist demokratikleşmenin kuramı bir devlet düzeninin kurulması önkoşulunu hesaba katmak zorundadır.

Üçüncü olarak, Latin Amerika'daki askeri olsun, sivil olsun hemen hemen tüm diktatörlük rejimleri devrim dalgasına karşı son çare diye düşünülmüş barajlar olarak değil de, bir başka kapitalist rejim biçimine karşı kurulmuşlardır. Bu saptama aşağıdaki soruyu gündeme getirmektedir: Kapitalizmin yeniden-üretimiyle burjuvazinin kendisi için demokrasi arasında nasıl bir ilişki vardır? Hepsinde burjuvazinin iktisadi sömürüsünün ve sermaye birikiminin olanaklı kılınması koşuluyla, burjuvaziyi bir siyasal rejim biçimi tercihi yapmaya iten, kapitalist üretim tarzına içkin eğilimler var mıdır?

Devlet düzeni sorunu siyasal rejim sorununa mantıksal olarak öngeldiğine göre; Latin Amerika'nın uluslararası konumu muhtemel bir açıklayıcı değişken olduğuna göre; ve burjuvazinin kapitalist devlette çeşitli hükümet biçimleriyle ilişkisi, mevcut diktatörlüklerin ve otoriter rejimlerin geleceği açısından anlamlı bir **ex post** sorun olduğuna göre, buradaki sunuş düzeni bu mantıksal sıraya uygun olarak belirlenmiştir.

Burjuva Devletlerinin Oluşumu Üzerine

Bir devlet düzeninin kurulması toplumsal ilişkilerin, belirli bir toprak üzerinde başlıca baskı araçlarını tekelinde tutan, hiyerarşik bir biçimde birleşmiş, özel bir aygıt içinde, merkezi yoğunlaşması anlamına gelir. Böyle bir aygıtın işleyebilmesi için, emirlerin, istemlerin, memurların, askeri birliklerin, malların ve likit parasal kaynakların devletin merkezine doğru, devletin merkezinden itibaren ve eldeki topraklar üzerinde hareketini sağlayan uygun bir ulaşım ve iletişim sisteminin kurulmuş olması öncel olarak gereklidir[48]. Bir devlet düzeni aynı zamanda, devletin **ideolojik olarak** varlığını da gerektirir. Bir başka deyişle, devletin belli sınırlar içindeki birliği halk tarafından ve komuta zincirleri aygıtın üyeleri tarafından anlaşılmalı, kabul edilmeli ve bunlara **fiilen** uyulmalıdır[49]. Bu kabul etme ve rıza gösterme eylemini meşruluk olarak adlandırmak rasyonalist bir aşırı-basitleştirme olur. İktidarın ve egemenliğin merkezileştiği devletin ideolojik varlığının toplumsal temeli, belli bir toprağın bir egemen sınıfın (ya da sınıf fraksiyonunun veya sınıf ittifakının) hegemonyasında ideolojik olarak birleştirilmesidir (ama bu birlik daima kısmidir, çatışmayı içerir ve hatta bir ölçüde bu birliğe karşı çıkılır).

Günümüzdeki ileri kapitalizmin devletleri iki geniş ve sarsıntılı tarihsel süreç içinde, kan ve tunçla yoğrulmuştur: Feodalizmin güçlü

---

(48) İncelikli burjuva düşüncesinin kimi akımlarına göre, marksistler iktidar ve politikanın bu maddi yönü üzerinde çok az durmuşlardır; bu akımlar arasında şunlar sayılabilir: 'organik işbölümü' anlayışıyla Durkheim; **Annales** tarih okulu; Karl Deutsch'un şahsında Kuzey Amerikan politika bilimi (**Nationalism and Social Communication**, Cambridge Mass. 1953).

(49) Bir devleti ele geçirmeye ve sınıf niteliğini değiştirmeye çalışmak, o devletin varlığını ve birliğini kabul etmeye ve onlara saygı göstermeye gelir.

hanedanlık devletleriyle sağlamlaşması ve burjuva devrimi[50]. Burjuva devriminin Avrupa'daki en önemli iki örneği de (İngiliz ve Fransız devrimleri) önce askeri diktatörlüklere (sırasıyla Oliver Cromwell ve Napolyon Bonaparte'ın askeri diktatörlükleri) yol açmıştır. Bununla birlikte, o günlerden bu yana, sözkonusu ülkelerde devlet düzeni dikkat çekecek ölçüde istikrarlı olmuştur. Aşağı yukarı yüz yıldır (burjuva devletleri olarak kiminin daha uzun, kiminin daha kısa bir tarihi vardır), onyedi OECD ülkesinde, yalnızca üç askeri darbe girişimi olmuştur (ancak planlanan darbe sayısı daha fazladır; bir darbe de 1939-40 kışında İsveç'te planlanmıştır). Biri, Salan'ın Fransız Cezayir'indeki darbesi başarısızlığa uğramıştır; bir diğeri, Kapp-Lüttwitz'in Almanya'daki darbesi üç gün başarılı olmuş, sonra yenilmiştir; 1958'de De Gaulle'ü iktidara getiren üçüncü darbe ise anayasal düzen içinde onaylanmıştır. Karşılaştırma amacıyla şu veriyi sunalım: 1920 ile 1974 arasında, yirmi Latin Amerika ülkesinde, doksanüç başarılı darbe olmuştur[51].

İleri kapitalizmin devletlerinin bazıları, daha önceki bir feodal devletin az-çok aynı topraklar üzerinde içsel bir dönüşümü sonucunda ortaya çıkmış, bir başka deyişle daha önceki bir başka tipte devlet düzenini devam ettirmişlerdir. İkisi (Prusya Almanya'sı, Piemonte (Prusya Almanya'sı, Piemonte İtalya'sı) feodal devletlerin daha geniş bir toprak parçasına yayılmasının ve böylece dönüşümünün ürünüdür. Yeni devletlerin bazıları önceki imparatorluk iktidarından dil, din ya da tarihsel bellekleriyle belirgin bir biçimde ayrılan, ideolojik bakımdan birleşmiş bir halka sahip küçük topraklardır. Birleşik Amerika gibi az sayıda devlet ise, muazzam genişlikte bir toprak ve imparatorluk iktidarıyla küçük bir kültürel farklılık (büyük coğrafi uzaklığa karşın) çifte sorunuyla karşı karşıya gelmiştir. Bununla birlikte, Amerikan örneğinde mekânsal dağınıklık, Fransız Savaşı ve İngiltere'nin vergi istemleri karşısında, bağımsızlık mücadelesinde önce çeşitli konfedere biçimlerde bir araya gelen ayrı ayrı kolonilerin temsili erkânlarında belli bir yerel **siyasal** toplulaşmayla dengelenmiştir[52]. Üçüncü Dünya'nın yeni devletleri ise farklı biçimler altında kurulmuşlardır.

---

(50) Charles Tilly'nin editörü olduğu mükemmel derlemeye bakınız: **The Formation of National States in Western Europe**, Princeton 1975.

(51) Ortak çalışma, **El Control Politico en el Cono Sur**, Meksiko 1978, s. 81.

(52) Konfederasyon devletinin muazzam potansiyel gücü ve sağlamlığı en ciddi gerilim dönemlerinde bile kendini kanıtlamıştır. 1814'te bir süre, federal ABD hükümeti İngiltere'yle süren savaşın darbeleri altında hemen hemen çökmüş, İngiltere federal başkenti ele geçirmiş ve kısmen yakmıştı. Federal ordu büyük ölçüde kendi başına kalmıştı. Yine de ortaya caudillo'lar çıkmamış ve ABD hükümeti (bölgesel) devlet düzeyinde işlemeye devam etmişti, İç Savaş'ın patlak vermesiyle de devlet düzeni yıkılmamıştı. Olan, Pimonte ve Prusya'da merkezi düzenlerin yayılmasının tersi, devletin neredeyse ikiye bölünmesiydi. Güney'in ayrılma kararı son derece düzenli bir biçimde alınmıştı: Delegeleri Kuzey'le bir-

Egemenlik, Bütünleşme ve Bağlanma

Latin Amerika'nın kapitalizmin dünya sistemi içindeki yerini 'bağımlı bir konum' olarak nitelemek, hâlâ marksistler ve radikaller arasında modadır. Bence 'bağımlılık' kavramı, yarattığı yanıltıcı çağrışımlar nedeniyle, bir daha kullanılmamak üzere terkedilmelidir. Bu kavram çoğu kez; hiçbir ciddi analitik içeriği ya da yararı olmaksızın, sadece yazarın ideolojik bağlılığının bir ifadesi olarak kullanılmaktadır. (Bu eleştiriler, kavramın Fernando Henrique Cardoso ve Enzo Faletto tarafından incelikli ve nitelikli bir biçimde kullanılması için geçerli değildir; bu kavram ilk kez onların büyük yapıtı **Latin Amerika'da Bağımlılık ve Gelişme** [Dépendence and Development in Latin America] ile yaygınlık kazanmıştır: Cardoso ve Faletto yalnızca özgül 'bağımlılık durumları'ndan sözetmeye özen göstermekte ve kavramlarının yaygın kullanım biçiminden kendi kullanım biçimlerini ayırdetmek için yapıtlarına yeni önsözler ve sonsözler, özel makaleler yazma çabasını göstermektedirler[53].) Eğer kapitalizmin uluslararası bir sistem olduğu doğruysa, bu sistemin belli bir bölümünü nitelemek üzere 'bağımlı' teriminin kullanılması kuşkusuz, kesinlikle mantıksızdır. Bu sistemin bütün parçaları tanım icabı, birbirine bağımlıdır. Ayrıca genel bir kavram olarak bu terim, boşluk derecesinde belirsizdir ve yanıltıcı bir biçimde durağan bir çağrışım yapmaktadır. Onun yerine egemenlikten, **tabi kapitalizm ve gelişmeden** sözetmek daha mantıklı ve verimlidir.

Egemenliğin iktisadi, siyasal ve ideolojik boyutları vardır. **İktisadi bakımdan**, egemenlik başlıca kaynakların ve üretim araçlarının (kârların dışarıya transferiyle birlikte), ve ticari sürüm yerlerinin, ulaşımın ve teknolojinin dışardan denetimine, yani zorunlu olarak dünya arz ve talep piyasasında elverişsiz bir konumda bulunmaya değilse de, uluslararası planda asimetrik üretim ve dolaşım ilişkilerine atıfta bulunur. **Siyasal bakımdan**, egemenlik ister sömürge rejimi, isterse 'gambot diplomasisi' ya da yabancı askeri birlikler, çeşitli türden ajanlar ve danışmanlar yoluyla olsun, ülke topraklarına başka bir devletin nüfuz etmesini gerektirir. Sömürgeci hükümetler yerel siyasal yapıların varlığını sürdürmesine veya gelişmesine olanak tanıma derecesine bağlı olarak, daha az ya da daha çok egemen olabilirler. Siyasal ve iktisadi egemenliğin iç içe geçmesinin olanaklı olduğu da belirtilmelidir: Örneğin borçlar ödenmediği zaman askeri müdahale, borç veren ülkenin gümrükleri denetlemesi yoluyla tabi

---

likten vazgeçip bir Güney Konfederasyonu'nun kurulması için karar almak üzere bir araya gelecek olan, bir kurultayın seçilmesi için eyalet meclislerinin çağrı çıkarması. Güneyli köleci plantasyon sahiplerinin kendileri için istikrarlı bir demokratik düzen kurmaları olayı bir kez daha, burjuvazi-içi demokrasinin 'orta sınıf' nitelikli olmasının zorunlu olmadığını göstermektedir.

(53) Örneğin kitabın daha önce zikredilmiş, Fransızca baskısına bakınız.

devletin egemenliğine tecavüz edilmesine de yol açan, devlete ek koşullu kredi verilmesi biçiminde, vb. **İdeolojik** egemenlik dışardan yoğun biçimde fikir ithal edilmesinden fazla bir şeydir. Bu egemenlik türü aynı zamanda ideolojik aygıtların dışardan denetimi; yerel yönetici sınıflarda kimlik açısından dışarıyla özdeşleşme; yerel yönetici sınıfların yabancı üniversitelerde veya askeri ve polis akademilerinde yetiştirilmesi anlamına da gelir.

Bir başka sık raslanan kavramsallaştırma, merkez/çevre kavramsallaştırması da kesin olarak ifade ettiği anlamla, yani uluslararası sistemin iktisadi, siyasal ve ideolojik örüntülerinde mekânsal bir konumlandırma olarak benimsenebilir. Danimarka ve Norveç'in örneğin, merkezi (dışsal) bir parçasını oluşturdukları söylenebilir; ancak anlamlı bir biçimde, egemen ya da tabi olarak betimlenemezler. Bununla birlikte, kapitalist sistem içinde merkez/çevre ekseninin dinamik yönleri ihmal edilmemelidir. Kendi içkin hareketliliğiyle pazarın ve birikimin dinamiği içinde merkez/çevre farklılıkları (bir kez verili olduktan sonra, herhangi bir nedenle) büyüme eğilimi gösterir; egemenliğin yanısıra, André Gunder Frank'ın anlamlı terimini benimsersek, azgelişmişliğin gelişmesine yol açar. Ama somut bir incelemede, iki terim kavramsal ve analitik bakımdan birbirinden ayırdedilmelidir.

Bir ülkenin uluslararası sistem içindeki durumunun en genel özelliklerini ifade etmek için, en azından bir ek kavram gerekli olmaktadır. Egemenlik kavramı özel olarak, bir ülkenin ilişkilerine atıfta bulunur. Ancak sorunun önemli bir yönü de uluslararası kapitalist sistemin, bu sistemin üretim ve mübadele ilişkilerinin yerel birime nüfuz ve yerel birimi dönüştürme derecesidir: Bu yönün iki kutbu belki de 'bütünleşme' (intgration) ve 'bağlanma' (incorporation) diye adlandırılabilir.

Bütünleşme demek ki tümüyle kapsayıcı ve tam nüfuz ve dönüşüm sağlayıcı örneklere atıfta bulunur, öyle ki bu örneklerde, dünya sisteminin yalnızca toprak bakımından sınırları belirlenmiş bir dilimini oluşturan yerel sistemin bütün parçaları, kapitalist ilişkiler ve meta ilişkileri aracılığıyla birbirine bağlanmıştır. Öte yandan, **bağlanma** yerel sistemin uluslararası sisteme bağlandığı ve ona bağımlı hale geldiği, ama en küçük hücrelerine kadar onun nüfuzu altına girmediği anlamına gelir. Bir başka deyişle, yerel birim sistem tarafından yutulmuş, ama henüz sindirilmemiştir. Veya sorunu tersinden alırsak, yerel birim sistemi tümüyle sindirmeyi ve onu bütünüyle kendisi için enerji haline dönüştürmeyi başaramamıştır. Aksine, çeşitli kapitalist kesimler arasında organik bağların yokluğuna ve kapitalist kesimlerin kapitalist-olmayan, meta ilişkileri olmayan ilişkilerle bir arada yaşamasına bağlı olarak, bu ülkelerde iç çarpıklıklara raslanır. Bütünleşmeyle bağlanma arasında kalmış canalıcı alan

kuşkusuz tarımdır[54]. Tarihsel olarak, dünya sistemiyle bağlanma temelli bir ilişki genel olarak, dünya sistemine tabi bir konuma girmenin sonucuymuş gibi gözükür. Bununla birlikte, egemenlik ve bağlanma çözülmez bir biçimde birbirine bağlı değildir. Örneğin Kanada bugün başlıca üretim araçları, bir çok Latin Amerika ülkesinden daha geniş ölçüde dış denetim, ABD denetimi altında olan eski bir sömürgedir; ama Kanada sistemin, sistemle bütünleşmiş bir parçasıdır.

Yukardaki kavramlarla ifade edilen süreçlerin işleyişini daha da açıklığa kavuşturmak için, belki de birkaç değinmede daha bulunmak gerekli olacaktır. Egemenlik dışardan denetlenen **birimler** (işletmeler, devletler) aracılığıyla nüfuza atıfta bulunur, buna karşılık bütünleşme üretim ve mübadele **ilişkiler**ine nüfuz edilmesine atıfta bulunur. Uzun süreli etkileri olabilse de egemenlik ve bağlanma (aynı merkezi ya da çevresel bir konum, veya cennet-cehennem örneği herhangi bir benzetme gibi) ebedi değildir, ve bir kereliğine belirlenmiş tarihsel nedenler olarak zikredilmemelidirler. Etkin olabilmeleri için, sürekli olarak yeniden-üretilmeleri gerekir. Egemenlik ve bağlanmanın ortaya çıkışı ve yeniden-üretimi yalnızca bir birim üzerinde, onun içinden işleyerek etkide bulunan uluslararası sistemin bir sonucu olmakla kalmaz, aynı zamanda bu birimin içindeki güçlerin ve mücadelelerin de bir sonucudur. Gerçekte, sistemin parametrelerinin içinde kalmak koşuluyla, birinin sisteme katılmasını belirleyen kavgalar her şeyden önce, bizzat birimin sınıfları ve sınıf fraksiyonları arasında verilir. Örneğin daha önceki sınıf yapıları arasındaki farklılıklara bağlı olarak, yeni dünya buğday pazarına katılma Arjantin'de ve Kuzey Amerika'da farklı yerel biçimler almıştır[55]. Yerel sınıf mücadelelerinin önemi aynı zamanda, uluslararası kapitalizmin zorunlu olarak bir sıfır-toplam oyun olmamasından da ileri gelmektedir. Kuzeybatı Avrupa'nın küçük ülkelerinin gelişmesinde olduğu gibi, en güçlü ve en büyük unsurların birikimini ve kuzey Atlantik'ten artan ölçüde méta ve sermaye akımının etkilerini engellemeden, tabi-olmayan bir konuma ulaşmak ve bu konumda kalmak olanaklıdır. Bununla birlikte, buradaki amacımız gelişme ve azgelişme kuramıyla amatörcesine uğraşmak değil, Latin Amerika'da istikrarlı dev-

---

(54) Burada topraksal bir birimin uluslararası kapitalist sistemle ilişkisinin tipleriyle ilgili olarak önerilen kavramsallaştırma kuşkusuz, Üçüncü Dünya'da üretim tarzı (tarzları) üzerine uzun sürmüş marksist tartışmayla bağlantılıdır, ama bu tartışmada kesin bir tavır konulduğu anlamına gelmez. Bu tartışmanın iyi ve eleştirel bir özeti için, bak. A. Foster-Carter, 'The Modes of Production Controversy', **NLR**, 107.

(55) Uluslararası bir buğday pazarının oluşumu ve bunun değişik ulusal bağlamlardaki farklı sosyo-ekonomik biçimleri ve etkileri Harriet Friedman'ın yayımlanmamış parlak bir Harvard Ph. D. tezinin konusudur: 'The Transformation of Wheat Production in the Era of the World Market 1873-1935: a Global Analysis of Production and Exchange.'

let düzeni ve demokrasi sorunları üzerine bazı sorular ve varsayımlar formüle etmektir.

Burjuva Devletinin Kuruluşu Üzerine Etkiler

Uluslararası kapitalist sistem içinde tabi ve bağlanmış bir konumun burjuva devletinin kuruluşu üzerindeki etkisi nedir? Böyle bir konum tabi ve bağlanmış devlet toprağının toplumsal coğrafyasını etkiler, büyüme alanlarının kendi aralarında ve ülkenin geri kalan bölümüyle olduğundan daha çok dışarıyla bağ kurması eğilimini yaratır, böylece bölgesel farklılıkları, çatışmaları ve bölgelerin merkezi denetimden tecrit olmuşluğunu arttırır. Gerek kapitalist-olmayan toplumsal biçimlerin kapitalizme bağlanmasının yarattığı toplumsal heterojenliğin (ayrışıklığın) bir sonucu olarak, gerekse egemen sınıf fraksiyonlarını dışsal kimliklere bağlayarak, bu konum asgari ideolojik birleşmeyi önler. Dış denetleyici güçlerle topraklarında yaşayan halkı birbirine bağlayan bir aracı haline gelmiş olan devletin birliğini aşındırır ve çatlatır. Yerel toplumu uluslararası konjonktürel döngülerin şok dalgaları karşısında olağanüstü ölçüde zedelenebilir kılarak, yerel toplumu gerek iktisadi gerek toplumsal bakımdan istikrarsızlaştırır. Politikaya, bir arada yaşamalarına (farklı tarihsel zamansallıkların, uluslararası sistemin tarihsel zamanı ile ulusal toplumun bütünleşmemiş kesimlerinin yerel zamanlarının iç içe geçmesi şeklinde) karşın, temelde farklı türden olan sosyo-politik ilişkileri, çelişmeleri ve çatışmaları yükler. Bütün bu eğilimler yerli burjuvazinin tutkunluğunu ve bu sınıfın yerel burjuva devletiyle ilişkisinin organikliğini olumsuz bir biçimde etkiler.

Bütün bunların önemli bir istikrarsızlaştırıcı etkisi belirtilmelidir. Silahlı bir ayaklanmanın genellikle askeri olsun sivil olsun bir dirençle karşılaşmamasından anlaşılacağı gibi, bu etki, iyice yerleşmiş ve sağlamlaşmış diktatörlükler dışındaki rejimlere karşı, temel toplumsal düzenin sınırları içinde kalan bir silahlı ayaklanmanın maliyetinin düşük olmasıdır. Örneğin 1930'da Yrigoyen ve 1955'te Peron küçük askeri güçlerce iktidardan uzaklaştırılmıştır, bu güçler başarılı olurlarsa, ki kolaylıkla başarılı olmaktadırlar, burjuvazinin egemen fraksiyonunun desteğine güvenebilmektedirler. 1920'de Almanya'daki Kapp-Lüttwitz darbesiyle aradaki fark aydınlatıcıdır: Ordunun çoğunluğunun darbe karşısında pasif kalmasına karşın, darbe memurların ve işçilerin düzenlediği genel grev sonucunda başarısızlığa uğratılmıştır[56].

Egemenlik altında bağlanma kuşkusuz, diğer sınıfların boyutları ve yapısını da etkilemekte, ve bu yoldan burjuva devletini de belirlemektedir. Bu durumda kapitalist emek sömürüsü ilişkileri altında artık-değer üreten işçi sınıfı da, diğer kapitalist ülkelerdekine göre

(56) J. Erger, **Der Kapp-Lüttwitz Putsch**, Düsseldorf 1967.

büyük ölçüde, küçük olmaktadır. Kübalı şeker işçileri ya da Şilili maden işçileri gibi, dışardan kontrol edilen bölgelerde çalışan işçiler çoğu kez sınıflarının öncüleri olmuşlarsa da, bağlanma işçilerin iş ilişkilerinde ve yaşam koşullarında büyük eşitsizliklerin olması anlamına da gelmektedir. Geleneksel tarım köylülerin geçimini sağlayamaz olunca köyden göçenleri, kendine çekebilecek yetersizlikte bir kentsel sanayileşme olamaz; sonuç çoğu kez, sanayi işçilerinden tecrit olmuş işsizlerin ve marjinal olarak çalışanların yaşadığı kentsel yığışımlardır. Egemenlik altında bağlanma aynı zamanda, güçlü bir bağımsız köylülüğün ve küçük burjuvazinin gelişmemesi demektir, ve onlar yerine, zar zor ayakta durabilen bir minifundistler kitlesinin ve yasal ya da yasal olmayan seyyar satıcılardan oluşan geniş ve sefil bir kentsel lumpen küçük burjuvazinin ortaya çıkmasını teşvik eder. Sonuç kendi başlarına kollektif eylem için bir araya gelmekte büyük zorluk çeken, ama sorunları, varolan düzene yöneltikleri gizli tehdit ve ara sıra ortaya çıkan protestocu patlamalarıyla da varlıklarını her zaman hissettiren tabi sınıfların büyümesidir. Bağımsız kollektif eylem yapma yeteneksizliği koşulu geçerli olduğu ölçüde de, bu varlığını hissettirme olgusu burjuvazinin içine yansıma ve böylece burjuvazinin parçalanmasına katkıda bulunma eğilimi göstermektedir. Gerek başarılı (Vargas, Ekvador'da Velasco Ibarra ya da Peron deneyleri gibi) gerekse başarısız (ikinci başkanlığı sırasında Şili'de Ibanez deneyi gibi) Latin Amerikan popülizmleri, bu bağlamda anlaşılmaya çalışılmalıdır.

Latin Amerika'daki sömürgeler uluslararası kapitalist birikim sistemine, aşırı ölçüde, bir egemenlik altında bağlanmayla niteleniyorlardı. Latin Amerika'daki sömürgeleri açıkça ve sistemli bir biçimde, değerli kaynaklarını çekip almak ve ticari ilişkileri üzerinde metropol yararına bir tekel kurmak için kullanma İspanya ve Portekiz feodal hanedanlık devletleri, bu sömürgeleri uluslararası kapitalist birikim sistemiyle böylece bağlantılandırıyordu. Bununla birlikte ve bu nokta egemenliğin yeniden-üretimi açısından önemlidir, bir bütün olarak yerel ekonomi (ulusun olmadığı bir yerde, ulusal ekonomiden sözetmek pek anlamlı olamaz) üzerindeki zararlı etkiler küçük bir azınlık açısından, toprak ve ticaret aracılığıyla bireysel zenginlik elde etme olanaklarını dıştalamıyordu. Avrupa'da hazineler oluşturan metallerin üretildiği madencilik işletmeleri, plantasyonlar, feodal tipte hacienda'lar, geleneksel geçimlilik tarım bir leopar derisi üzerindeki lekeler gibi geniş topraklar üzerine yayılmış olarak yan yana yaşıyorlardı. Dar bir çevre içinden devşirilen kentsel belediye meclisleri **(cabildos)** dışında, bizzat sömürgelerden gelen siyasal yapılar yoktu: Yerel üst sınıf köken, dil ve din bakımından İspanyol ve Portekizli'ydi. O halde, yeni devletler nereden geliyordu, temelleri neydi? Kısa bir yanıt: Avrupa'daki metropollerin bozgunları ve iç bölünmeleri sonucunda oluşmuşlardı, askeri yetenek ve lojistik temelinde kurulmuşlardı.

Yerli halkın son zamanlarda sömürge idaresinin güçlenmesine, yeniden canlanmasına ve ticari tekele karşı belli bir hınç duyduğu, ve ayrıca bazı aydın kesimlerinin Fransız ve Kuzey Amerikan devrimlerinin etkisi altında kaldığı söylenebilirse de, uzun süreli bağımsızlık savaşlarını başlatan olay bir bağımsızlık hareketi veya bildirgesi değil. İspanya ve Portekiz'in Napolyon orduları tarafından başarılı bir biçimde istila edilmesidir. İspanyol Amerikası'nın **cabildos**'ları geçici olarak iktidara el koydu ve bunu yerli halkla **peninsulares**'ler (İspanya'da doğmuş olan ayrıcalıklılar) arasında iç savaşlar ve çatışmalar izledi. Restorasyon İspanyası'yla yapılan bu savaşların sonucunu İspanya'daki iç karışıklıklar belirledi; bu karışıklıklar İspanya'nın uzun ve çetin Atlantik yoluyla daha fazla asker göndermesini engellemiş ve Amerikalı kralcıları da kendi aralarında bölmüştü.

Zengin Yeni İspanya (Meksika ve Orta Amerika) sömürgesinin yerli üst sınıfı, İspanya'daki 1820 liberal devrimine tepki olarak bağımsızlığını ilan etmişti. Brezilya ülkeye Fransız ordularından İngilizlerin muhafızlığında kaçarak gelen ve daha sonra Lizbon'daki liberal **cortes**'le çatışmaya düşen Portekizli bir kralın egemenliğinde bağımsızlığına kavuştu. Brezilya devleti feodal Portekiz devletinin son derece nahif bir transplantasyonu olarak doğmuştu; bunu daha sonra, 1889'dan 1930'a kadar ayakta kalan çok dar tabanlı bir burjuva devleti izledi. İspanyol Amerikası'nın yeni devletlerinin doğumu ise çok daha zor olmuştur. Başlangıçta imparatorluğun yönetsel-hukuksal bölümlerinin kentsel merkezlerine dayanmasına ve bu bölümlerin daha sonra yeni devletlerin sınırlarını belirlemesine karşın, bağımsızlık hareketinin hiçbir belirli iktisadi, siyasal ya da kültürel temeli yoktu ve giderek yalnızca silahlı kuvvetlere dayanır hale gelmişti. Güney Amerika'da milliyetçi komutanlar bir bölgeden bir bölgeye geçerek kıta çapında harekâtları yönetiyorlar, yerel toprak ağalarınca yönetilen milislerden destek görüyorlardı. Meksika'da anti-liberal nitelikteki bağımsızlık ilanı, on yıla yakın bir süre milliyetçi gerillalara karşı savaşmış beyaz bir zengin toprak ağası olan kraliyetçi güney ordusunun komutanı Augustin Hurbide tarafından bir askeri darbe biçiminde sahneye konulmuştu. Bu verili toplumsal düzen içinde tek anlamlı siyasal kademe askeri komutanlıktı[57]. Zaferden sonra, Kurtarıcılarla yerel üst sınıflar ve kendi komutanları arasındaki bağlar koptu: Bunu ayaklanmalar, iç savaşlar ve caudillo'lar çağı izledi.

Burada kanıtlama girişiminde bulunulmadan iki varsayım önerilecektir. Birinci olarak, Latin Amerika'da sermayenin egemenliği yeni biçimlerde dış egemenlik ve dünya sistemine bütünleşmesiz bağlan-

(57) J. Lynch, **The Spanish American Revolutions, 1808-1826**, Londra 1973; A. J. R. Rusell-Wood (ed.), **From Colony to Nation. Essays on the Independence of Brazil**, Baltimore 1975.

mayla nitelenmeye devam etmiştir: Ondokuzuncu yüzyılın son yarısında, bağımsızlık sonrası depresyon ve gerilemeden sonra, hammadde üretimi aracılığıyla dünya pazarına yeniden dahil olma; dışalım ikameci sanayileşmenin başarısızlığa uğramasından sonra ve bindokuzyüzkırk ve ellilerde kalkıştan itibaren yabancı mali sermayenin ve uluslararası şirketlerin nüfuzu aracılığıyla dünya pazarına dahil olma. Ancak egemenlik altında bağlanma değişik ülkelerde, değişen derecelerde ve farklı kalıplarla yeniden-üretilmiştir: Bazı ülkelerde, yalnızca **çevresel bağlanma**nın daha uygun bir hale gelmesi gerekli olmuştur. İkinci olarak, egemenlik altında bağlanma devlet sorunuyla olan ilişkisi aracılığıyla, Latin Amerika'daki burjuva devletlerinin gerek despotizmini gerekse istikrarsızlığını açıklayıcı ana etmen olmaktadır. Bu aynı zamanda, uzun istikrarlı despotik-olmayan egemenlik dönemlerinin (Brezilya'da Şili'de, Kosta Rika'da, Meksika'da ya da Uruguay'da) oluşturduğu istisnaların, bu ülkelerdeki egemenlik altındaki ve/veya çevresel bağlanmanın özel biçimleri ve dereceleriyle, ve egmenlik altındaki bağlanmanın içsel eğilimleriyle ilişkili ve bu eğilimleri dengeleyen güçler ve koşullarla açıklanabilir olduğu anlamına gelir. Bunun bir anlamı da, sözkonusu istisnaların her şeyden önce yerli burjuvazinin göreli birliğinin damgasını taşıdığıdır[58].

---

(58) Sosyo-ekonomik coğrafya ve tarihsel miras biçiminde karşılaşılan sorunlar ve çözümlenmelerinin zamanlanması ve tarzı kuşkusuz, her türlü basit ve kısa açıklamayı önleyecek ölçüde birbirinden değişiktir. Şanslar Şili ve Kosta Rika'da daha iyi gibi gözükmektedir. Her iki ülkenin de sızılması güç doğal merkezleri vardır: Sırasıyla Merkez Vadisi ve körfezler arasındaki yüksek plato. Böylece dışsal sömürgeci egemenlik sınırlandırılmıştır. Şili, Peru genel valiliğinin hububat ambarı, Kosta Rika ise uzak bir kenar bölgesiydi. Bağımsızlık sonrası depresyondan sonra, her iki ülke de erken bir tarihte iktisadi bakımdan yeniden-canlanmayı başarmıştı: Şili pazarının canlanması ve başlangıçta yerlilerin denetiminde olan yeni madencilik etkinlikleri, Kosta Rika ise kahve dışsatımı sayesinde. Kosta Rika herhalükârda, yalnızca akrabalık bağlarıyla birbirine bağlanmış olan çok az bir nüfusa sahip, çok küçük bir ülkeydi, öyle ki bağımsızlıktan 1970'lerin ortasına kadar kırkdört başkanın otuzüçü ve 1.300 parlamento üyesinin 500'ü üç **conquistador** ailesinden gelmekteydi: Stone, **op. cit.**, s. 189. Gerçi Eski Cumhuriyet'te egemen **paulista** burjuvazinin (Sao Paolo burjuvazisi) 'valiler politikası' adıyla tanınan incelikli bir bölgesel ittifaklar ve neredeyse, fief dağıtma sistemi aracılığıyla birliği koruduğu Brezilya'da feodal devletin transplantasyonu yürümüştü, ama öteki ülkelerde karşılaşılan sorunlar daha ciddiydi. Uruguay'da Montevideo ile silahlı **gaucho** iç bölgesi arasındaki çatışmalar merkezi askeri birliklerin artan hareketliliği sayesinde, askeri düzeyde tedrici olarak çözümlenmiş, ve karmaşık ve girintili-çıkıntılı bir çift parti sistemi içine kanalize edilmişti. Uluslararası sürecin pek az tedirgin ettiği ağır yürüyen bir süreç içinde, Meksika devriminin ayaklanmaları hem sağlam bir halk tabanı olan hem de özel birikim için temel oluşturan, iktidarın altı yılda bir el değiştirdiği bir devlet yarattı.

Sermaye Birikimi ve Siyasal Rejim

Sermayeyle devlet arasındaki ilişkilerde her zaman, iki çatışkın eğilim olmuştur. Bir yandan sermaye içkin olarak akışkandır, herhangi bir toprakla sınırlı değildir, buna karşılık devletin tanım icabı sabit bir toprak temeli vardır. Öte yandan özel sermaye birikimi yalnızca, devletlerce sınırları belirlenmiş özel sosyo-politik örüntüler içinde tarihsel olarak gelişmiş ve oluşmuş olmakla kalmaz; özel sermaye birikimi aynı zamanda özel işletme için yasal düzenleme, kâr amacı gütmeyen altyapılar, baskıcı koruma ve giderek artan ölçüde işgücünün uygun yeniden-üretimi ve pazardaki kargaşalıkların ve bunalımların yönetimini sağlayan özel bir devlet biçimiyle başından beri ilişkilidir. Bir anlamda, burjuva devleti belli bir toprak üzerinde, birbirine rakip bireysel sermayelerden farklı bir şey olan 'toplam sermaye'nin temsilcisidir[59]. Burjuva bilinç ve siyasal davranış düzeyinde, buna uygun olarak bir yandan yerli siyaseti küçümseme, bir yandan da ona müdahale etme eğilimi vardır, Sermayenin egemenliğinin dışsal olduğu ve yerel 'toplam sermaye'nin büyük bölümünün yabancı olduğu ülkelerde, birinci eğilim doğal olarak daha güçlüdür; ancak bu eğilim hiçbir zaman tam olarak gerçekleşemez.

Daha önceki tahlillerde, demokrasinin hiçbir zaman burjuvazinin bir isteği veya başarısı olmadığı gösterilmişti: Demokrasi kapitalizmin çelişmelerinin bir sonucudur. Burjuvazinin kendisi için demokrasi hakkında ne denilebilir? Varsayım niteliğinde bir yanıt verilmeden önce, bu soruna daha fazla açıklık getirilmesi gerekmektedir. Gitgide daha çok sayıda çağdaş marksistin proletarya demokrasisini parlamenter bir hükümetle çelişkili görmemesine karşın, karakteristik kurumları işyeri toplantısı ve konsey olan proletarya demokrasisinin parlamenter demokrasiyle aynı olmadığı marksistler arasında ortak bir kanıdır: Marksistler parlamenter hükümeti proletarya demokrasisine bir ek olarak görmekte, parlamenter hükümetin proletarya demokrasisinin yerini almasını düşünmemektedirler. Burjuvazinin kendisi için demokrasi anlamında burjuva demokrasisi rekabetçi seçimler ve çoğunluk oyu ile çakışır mı? Gerek tarihsel araştırmalar gerek günümüzdeki burjuva pratiği yanıtın 'Zorunlu olarak değil' veya belki de 'Hayır' olmasını gerekli kılar gibidir.

Kendisine atıfta bulunulan daha önceki çalışmada gösterdiğim gibi, merkez kapitalist ülkelerinde tam anlamıyla demokrasinin kurulmasına, bir burjuvazi için demokrasi döneminin öngeldiği doğrudur. Bununla birlikte, burjuva devrimleri neredeyse tüm sınıfları

(59) Bu konuda en gelişkin marksist tartışma Batı Almanya'da olmuştur. Bu tartışma üzerine, bak. B. Blanke, U. Jürgens, H. Kastendiek, 'Zur neueren Marxistischen Diskussion über die Analyse von Form und Funktion des bürgerlichen Staates', **Probleme des Klassenkampfes**, No. 14/15, 1974.

ve katmanları kapsayan ve genellikle merkezi, bilinçli bir liderliğin bulunmadığı geniş toplumsal süreçlerdi. Üstelik burjuva parlamentoları feodal, erkânlarca seçim yoluyla temsil ilkesini alıp dönüştürme eğilimi gösterirler. Merkantil kapitalizmin kent cumhuriyetlerinde olduğu gibi, burjuvazinin tek başına yüce bir üstünlük içinde egemenliğini sürdürdüğü zamanlarda, genellikle rekabetçi seçimlerle tanınan parlamenter demokrasi yoktu. Daha çok, aralarından konşey üyelerinin az-çok gayri-resmi bir biçimde seçildiği **'regimentsfähige Familien'**i (yönetici olabilir nitelikte aileleri) tanımlayan kalıtsal bir ilke vardı (Venedik'te resmi, İsviçre ve Alman kentlerinde gayri-resmi olarak); ve bazı kumpanya ve korporasyonların yöneticileri aracılığıyla, kurumsallaşmış temsili vardı[60].

New England sömürgesinin özgün temsili ve seçimle gelmiş kurumları olan Massachussets Bay Company'nin hissedar toplantıları örneğine[61] karşın, burjuva karar alma sürecinin tipik biçimi oy verme yoluyla karar alma değildir. Daha çok, az-çok gizli pazarlık yoluyla anlaşma sonucunda karar almadır; ve açık-seçik bir biçimde önceden belirlenmiş parametreler içinde, (üstün uzmanlığa dayandığı va sayılan) manager komutası sonucunda karar almadır. Eski Cumhuriyet döneminde Brezilya'nın ve Roca döneminde Arjantin'in yönetilme biçimi olan, **fiilen** seçim dışı yol bu iş dünyasına özgü pratiklere uygun düşüyordu ve bu yol yüksek burjuvazinin kendisi için demokrasinin bir biçimi olarak görülmelidir. İngiliz okurlar parlamenter demokrasinin onunla iftihar eden anavatanında bile, Muhafazakâr Parti'nin 1965'e kadar liderlerini seçimle belirlemekten kaçındığını anımsayacaklardır. Sonuç olarak şu söylenebilir: Artan içsel farklılaşmayla birlikte, enformel ve otoriter kalıplar giderek daha güç ve tehlikeli hale gelse de, burjuvazinin kendisi için bile olsa parlamenter tipte bir demokrasiyi geliştirme yönünde içsel bir eğilimi zorunlu olarak yoktur. Ama kapitalist diktatörlüklerin bir çoğunun, karar alma ve uygulama biçimleri dışında, bir başka önemli özelliği vardır. Kapitalist diktatörlükler, nevi şahsına münhasır bir **caudillo**, faşist bir halk hareketi ve onun lideri, ya da askeri bir cunta aracılığıyla egemen sınıfı **dolaylı** bir biçimde temsil ederler. Dolayısıyla rejimde, sürekli bir burjuvazinin **temsili** sorunu vardır. Sorun olması kuşkusuz çelişme olduğu anlamına gelmez: Sorun parameterlerini aşmak gerekli olmaksızın defalarca çözümlenebilen bir şeydir. Ama bir **diktatörlükte egemen sınıfın temsili sorunu diye bir şey vardır, olanaklı bir anti-diktatörlük burjuva muhalefetinin ümitleri sorunu bununla ilgilidir.** Latin Amerika'nın, özellikle Güney Konisi'nin bugünkü siyasal konjonktüründe, bu sorunun yakıcı bir siyasal önemi vardır.

---

(60) Bak. J. Asch, **Rat und Bürgerschaft in Lübeck 1598-1669**, Lübeck 1961; V. Giterman, **Geschichte der Schweiz**, Thayngen-Schaffhausen 1941; F. Lane, **Venice**, Baltimore 1973.

(61) S. E. Morrison, **The Oxford History of the American People**, c. 1, New York 1972, s. 1060-7.

Özel mülkiyet ve birikime saygı gösterilmesi ve bunların korunması koşuluyla, baskıcı bir diktatörlüğün burjuvazi açısından bazı aşikâr avantajları vardır. Baskıcı bir diktatörlük her şeyden önce, işçi sınıfının gerçekten susturulabilmesi, özellikle tabi bir ekonomide iç pazar dış pazardan daha az önemli olduğuna göre, gerçek ücretlerin düşürülebilmesi ve kâr haddinin yükseltilebilmesi demektir. Buna uygun olarak, zalim askeri rejimlere burjuva desteğinin bir çok örneği sayılabilir. Bununla birlikte, durum gerçekte daha karmaşıktır. İki ünlü örnek bunu göstermeye yeterlidir. Nikaragua'da, burjuvazinin önemli kesimleri Somoza'ya karşı demokratik muhalefetin bir parçasını oluşturmaktadır. Brezilya'da, önde gelen üç burjuva gazetesinin ikisi - yüksek burjuvazinin en fazla temsil gücüne sahip sözcüsü **O Estado do Sao Paulo** ve Rio'da **O Jornal do Brasil** - rejimin açıkça baskıcı yönlerinin tasfiyesi yönünde açık bir burjuva istem ileri sürmektedirler (oysa rejimin yerleşmesini başlangıçta desteklemişlerdi)[62]. Bu istem 1978 ilkbaharında metal işçilerinin yasa-dışı grevi sırasında **O Estado do Sao Paulo**'nun sendikaya sempati göstermesinin de fiilen kanıtladığı gibi, bağımsız sendikaların ve grev hakkının kabul edilmesini de içermektedir. (Baş hedef olan çokuluslular başta olmak üzere şirketler sonunda, doğrudan doğruya işçilerle pazarlık yapmayı kararlaştırınca, grev başarılı oldu.)

Bu süreç kuşkusuz hâlâ devam etmektedir ve uzun vadede tutarlılığı ve anlamlılığı henüz belli değildir, görülmesi gerekmektedir. Ama Avrupa'daki deneyim - İkinci Dünya Savaşı'ndan önce ve savaş sırasında anti-faşist mücadeleler deneyimi; Yunan, Portekiz ve İspanyol diktatörlüklerinin yıkılışında burjuva kesimlerin rolü dikkate alınınca, bu süreç sürpriz etkisi yaratmalıdır[63]. Latin Amerikalılar da, Perez Jimenez'in yıkılışında Venezuella burjuvazisinin oynadığı etkin rolü anımsayacaklardır. Dolayısıyla Latin Amerikalı devrimciler almaşıkları Sosyalizm ya da Faşizm olarak gören Komintern'in Üçüncü Dönemi'nin, veya troçkistlerin Halk Cephelerine yönelttikleri işçici eleştirinin hatalarını tekrarlamamalıdırlar. Bu konuda da yine, ancak canalıcı açıklayıcı değişkenlerle ilgili bazı varsayımlar ileri sürme girişiminde bulunabiliriz.

Diktatörlük ve Burjuvazi

Bir yandan özel sermaye birikiminin temel yasalarına uyan ve bunları koruyan bir diktatörlükle, öte yandan burjuvazinin önemli kesimleri arasındaki en önemli muhtemel çatışma noktaları nelerdir?

---

(62) Brezilya burjuva basınının yakın zamanlardaki tutumu üzerine sözlerim yalnızca, bu basını izleme olanağına sahip olduğum Nisan-Mayıs 1978 dönemiyle ilgilidir. Üçüncü büyük gazete, **O Globo** (Rio) rejimi destekliyordu.

(63) Bak. N. Poulantzas, **The Crisis of the Dictatorships**, Londra 1977. Poulantzas'ın diktatörlüklere karşı burjuva muhalefetini açıklaması, benim açıklamamdan farklıdır.

Kuramsal bir düşünüm için ampirik bir başlangıç noktası günümüzde Brezilya'daki liberal burjuva muhalefetin özellikleri olabilir. Seçkin Brezilyalı marksist iktisatçı Paul Singer Nisan 1978'deki bir görüşmede, bu muhalefet içinde üç grup ayırdediyordu. 1. Çokuluslu şirketlerle rekabet içinde sermaye malları üreten ve iç pazarın gelişmesini, dolayısıyla da gelir dağılımının düzelmesini ve ilkel işçi haklarının verilmesini isteyen modern, büyük Brezilya sermayesini temsil eden bir grup. 2. Devlet kesiminin genişlemesinin tehdit ettiği ve devletin toplum üzerindeki denetiminin en çok ilgilendirdiği daha küçük ve daha geleneksel işletmelerden oluşan bir sağ kanat liberal grup. 3. 1960'ların öğrenci hareketinin etkinlediği genç managerler. Brezilya'da bir burjuva liberal muhalefetin gelişmesinin iki ayrı yönü de büyüme hızının yavaşlamasına bağlı olarak 'Brezilya mucizesi'ne ilişkin rahatlığın kaybolması, ve çokuluslu otomotiv ve mühendislik firmalarının, Çalışma Bakanı'nı devre-dışı bırakarak yasa-dışı grevci **paulista** (Sao Paulo'lu) işçilerle doğrudan doğruya pazarlığa girişmesidir.

Daha genel olarak, burjuvazi-içi potansiyel çatışma noktaları üzerine aşağıdaki varsayımları ileri sürebiliriz.

1. Diktatörlükte temsil edilen toplumsal blokun egemen fraksiyonları ile blok içindeki ya da dışındaki tabi fraksiyonlar arasındaki çatışma. Kapitalizmin dinamiği çeşitli sermaye fraksiyonlarının göreli konularını değiştirme eğilimini taşıdığı halde, diktatörlüğün belli bir iktidar dağılımını dondurması nedeniyle, belli bir anti-diktatörlük burjuva muhalefetinin gelişmesi yönünde içsel bir eğilim vardır.

2. Kâr haddi iki çelişkili koşula bağlıdır: Üretici olarak işçi sınıfının sömürülmesi ve sermayenin işçilerin az ya da çok önemli bir bölümünü oluşturduğu tüketicilere satış yoluyla gerçekleştirilmesi. Bu ikinci koşulun önemi ölçüsünde (bu önem de Latin Amerika'da Avrupa'ya göre daha ağırlık taşıyan dışsatımın ve «dışa yönelik gelişme'nin rolüne bağlı olarak, büyük ölçüde değişkendir), işçiler üzerinde azami baskı burjuvazinin bütün kesimleri açısından azami kâr anlamına gelmez: Gerçekte kârı azaltma eğilimi gösterebilir.

3. Diktatörlük devleti ile özel sermayeler arasında rekabet ortaya çıkabilir. Devletin iktisadi alana tecavüzü devlet aygıtınca desteklenen özel tekelleşme biçimini (bu yüzyılın ilk otuz yılında Venezuelâ da Gomez klanı örneğinde ya da Nikaragua'da Somoza hanedanlığı örneğinde olduğu gibi), ya da çağdaş Brezilya'da olduğu gibi, devlet sermayesinin yayılması biçimini alabilir.

4. Günümüzde burjuvazinin en yakın kitle temelini oluşturan ve sermayenin modern managerlerinin arasından devşirildiği aydın kesim -'orta tabaka'- açık diktatörlük baskısıyla uyuşamama eğilimi göstermektedir. İdeolojik aygıtlar dış etkilere özellikle açıktır ve bunların diktatörlükle muhtemel çatışmaları büyük ölçüde uluslararası konjonktüre bağlıdır. Latin Amerika'da bu yüzyılda, üniversi-

teler, örneğin seçkinci entellektüalist politikalarıyla Avrupa'ya göre çok daha geniş bir siyasal rol oynamışlardır.

5. Devletin etkinlikleriyle özel sermaye birikimi arasındaki organik bağlantı, diktatörlükle burjuva arasında uyumlu bir ilişkinin, diktatörlüğün tatminkâr bir iktisadi performans göstermesine bağlı olacağı anlamına gelmektedir. Modern Latin Amerikan diktatörlükleri geleneksel tipte diktatörlükten, manager uzmanlığını doğrudan doğruya devlet aygıtına getirmeleriyle ayrılırlar[64] Bununla birlikte özel bir işletmeyi başarılı bir biçimde yönetmekle aynı şey değildir ve iktisadi performansı iyi değilse, her rejim eleştiriye maruz kalır[65].

6. Devlet baskısı bazan, işçileri yerinde tutmak için diğer mekanizmaları kullanmaktan daha maliyetlidir. Bunun böyle olmasının devlet baskısının işçilerin muhalefetini ezmek için yeterince güçlü olamayabilişi, buna karşılık işçilerce edilgin bir biçimde kabul edilmek için çok fazla olabilişidir. 1973'te Arjantin'de demokraside kısa süreli bir kesintiye yol açan süreci başlatan **cordobazo** -Cordoba'daki ayaklanma- sırasındaki (1969'da) deney de bir duruma tekabül ediyordu. İngiliz burjuvazisinin öğrendiği bir şey vardır: Bir gelir politikası işçilerin belli bir ölçüde güvendiği politikacılar tarafından, daha kolaylıkla uygulanabilir. Ancak devlet baskısı yalnızca cansıkıcı ve bozucu etkileri olduğu için de maliyetli olabilir, oysa doyurucu bir kâr haddi ve içselleştirilmiş, gerçek bir iş disiplini ücret artışı maliyetiyle de olsa, işverenlerle işçiler arasında dolaysız pazarlık yoluyla daha çabuk sağlanabilir.

Kapitalist üretim ilişkilerinden türemeyen iki muhtemel küçük çatışma noktası da eklenmelidir. İlk olarak, eğer daha önceki rejimde bir profesyonel burjuva politikacıları kategorisi var idiyse, bunlar, salt diktatörlük kendilerini işsiz bıraktığı için diktatörlüğe karşı eleştirel bir tutum takınacaklardır. Bu eleştirel tutum siyasal bakımdan gözden düşmüş olmalarına karşın, bu politikacılara eski müşterilerinin ve destekçilerinin bazılarının sadakati sürdüğü ölçüde belli bir önem taşıyacaktır. İkinci olarak, rejimin tarzı ve yöneticilerinin kişisel kökeni burjuva değilse, bunalım dönemlerinde rejimin

---

(64) Günümüzde Arjantin ve Brezilya rejimlerinde, çok önemli Maliye Bakanlığı konumuna yüksek burjuvazinin doğrudan temsilcilerinin getirilmesi bu duruma ışık tutmaktadır: Sırasıyla Martinez de Hoz ve Simonsen. Kuzey Amerikan sosyolojisinin diline özgü evrimci bir çerçeve içinde çalışan 'bürokratik otoriter' devletten sözeden O'Donnell (**op. cit.**) manager tipi devşirmenin önemini vurgulamıştır. Daha sonraki bazı denemeleri daha incelikli ve nüfuz edicidir: 'Reflexiones sobre las tendencias de cambio del Estado burocratico-autoritario' **Revista Mexicana de Sociologia**, no. 1, 1977.

(65) Dayanıksız bir devlet düzeninde, bu durum rejimi etkiler. Arjantin örneğinde bu etki, Gilbert Merckx tarafından matematiksel bir kesinlikle gösterilmiştir: 'Recessions and Rebellions in Argentina, 1870-1970', **Hispanic American Historical Review**, Mayıs 1973.

egemen sınıftan yalıtlanmasına yol açan ideolojik anlaşmazlıklar ortaya çıkar.

Son olarak, tabi çevre burjuvazilerinin ideolojik yapısının bir özelliği de günümüzde tümü demokratik olan kapitalizmin merkezlerinde olup-bitene sürekli dikkat etmeleridir. Metropol burjuvazilerinde içkin bir demokratik dürtü olmadığı, aksine bunlar çoğu zaman en vahşi Üçüncü Dünya diktatörlüklerini teşvik ettiklerine ve desteklediklerine göre, bu etmenin sadece bazı bağlamlarda ve konjonktürlerde gerçekten önem taşıdığı doğrudur. Ama Roosevelt anti-faşizminin güzel günlerinde, Latin Amerika'da demokratikleşme teşvik edilmişti; AET'nin diktatörlükleri üyeliğe kabul etmemesinin Yunanistan, Portekiz ve İspanya'da belli bir etkisi olmuştur. Bir karşılaştırma yapılırsa, günümüzde Carter yönetiminin 'insan hakları'ndan sözetmesi büyük ölçüde belâgata ilişkindir; bununla birlikte, Latin Amerikan burjuvazisi kuşkusuz Amerika'nın sesini dinlemektedir ve bazı hallerde ABD gerçekten baskı uygulamıştır. Şili'de pek başarılı olmayan bir biçimde, ama Washington'un Karayipler'deki kapalı av alanı Santo Domingo seçimlerinde daha başarılı bir biçimde.

Kapitalist toplumlar ne merkezde zorunlu olarak demokrasiye yönelirler, ne de tabi ve çevresel bölgelerde diktatörlüğe mahkûmdurlar. Burjuvazinin çeşitli kesimlerinin kapitalist üretim ilişkilerini koruyan bir diktatörlükle çatışmaya **düşebilmesi** için gerekli bazı koşullar sayılmış ve bu çatışmanın nasıl gerçekleşeceğine ilişkin bazı önermeler ileri sürülmüştür. O halde son soru, bu soyut ve genel söylem düzeyinde şudur: 'Hangi koşullar altında bu tür çatışmalar pratik ve siyasal bakımdan anlamlı hale gelebilirler?'

İlk olarak, burjuvazinin (feodal kodamanlardan farklı olarak) her zaman sayıca az ve silahsız olduğu anımsanmalıdır. Burjuvazinin iktidarının temeli üretim araçları ve likit fonlar üzerindeki denetimidir ve başlıca dolaysız silahlı sermaye kaçırma ve yatırım grevidir. Bu silah kapitalist üretim ilişkilerini destekleyen bir diktatörlüğe karşı uygulanmaz ve uygulanmayacaktır. Bu silah temsil gücü olmayan bir diktatörlükten daha ciddi felâketlerin yarattığı tehditlere karşı kullanılmak üzere saklanır. İkinci olarak, başka sınıflarla çatışma içinde olmasının dışında, içerden bölünmüş bir burjuvazinin planlı eylem yapabilme kapasitesi zayıftır. Bir başka deyişle, güçlü bir burjuva inisyatifi ancak burjuvazinin bazı kesimlerinde organik bir temeli olmayan bir diktatörlüğe karşı beklenebilir: Böyle bir durum da günümüz Güney Amerikası'ndaki askeri rejimler için sözkonusu değildir. Üçüncü olarak, kapitalist diktatörlük ya da sosyalist demokrasi seçeneğiyle karşı karşıya kaldığında (bu, nadir raslanan bir olgudur, trajik sonucuyla iyi tanınan Şili örneğinde böyle bir durumla karşılaşılabilirdi), burjuvazinin tek bir tercih hakkı vardır: Birincisi. Ancak acil bir işçi sınıfı devrimi tehditi olmadığı zaman, burjuvazinin bazı kesimlerinin diktatörlüğe karşı harekete geçmeleri beklenebilir.

Bu saptamalara karşın yine de, burjuvaziler kimi durumlarda (yakın zamanda ve başarılı bir biçimde Yunanistan ve İspanya'da olduğu gibi) bir demokratikleşme sürecine gerçekten önderlik edebilmiş ve bu süreci denetlemeyi başarmıştır. Bu, diktatörlüğün yıkılmasına anlamlı ve aktif bir müdahale kapasitesini gerektirir. Bundan dolayı, halk sınıfları tarafından acil olarak tehdit edilmediği sürece, anti-diktatörlük bir burjuva muhalefeti gelişebilir ve önemli bir siyasal rol oynayabilir. Bu muhalefetin salt kendi insiyatifiyle anlamlı olması muhtemel değildir; ama iktisadi baskı kaynakları, halk arasındaki müşteri grupları ve işçilere **yönelik** özel eylem alanı daha geniş bir demokratik hareketin parçası olarak anlamlı hale gelebilir. Bunun için ödenmesi gereken bir fiyat vardır: İşçi sınıfının kapitalizmi sürekli olarak kabul etmesi. Bir diktatörlüğün yıkılmasını sağlamak için bu fiyatın ödenmeye değip değmeyeceğini kararlaştırmak işçi sınıfı örgütlerine düşer. Herhalükârda, işçi sınıfı örgütleri, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra 'ileri' demokrasi ya da 'halk' demokrasisi deneyimlerinden (bu deneyler Doğu'da Stalinizm ve İtalya'da Soğuk Savaş Hıristiyan Demokrasisi nedeniyle başarısız kalmıştır) yola çıkarak, kapitalizmi kabul etmenin fiyatının önceden belirlenmediğini, kendi güçlerine ve yeteneklerine bağlı olarak, bu fiyat üzerinde az ya da çok başarılı bir biçimde pazarlık yapılabileceğini bilirler ya da bilmek zorundadırlar.

Türkçesi **Ahmet KOTİL**

Brezilya'nın Kurtarılması, Daralmanın Yıkılması

Celso Furtado*

Karışıklığın Dökümü

Brezilya'lılar şunda en azından anlaşıyorlar: «Cumhuriyet tarihi boyunca yurdumuz, bu kadar kötü bir durum yaşamamıştır.» Brezilya'da herşey devlete dayanmaktadır; ve halen devlet gemisi yalnızca yolunu kaybetmiş olmakla kalmayıp, tüm denetim ve yol gösterici araçları da çalışmaz durumdadır. Bunalım, ne yalnızca olumsuz uluslararası koşulların bir sonucu, ne de belirli ekonomik konularla sınırlanmıştır. Ekonomik sistemin bütünüdür batan. Üretken faaliyetlerde tek bir yeni yatırım yapılmayıp, ülkenin endüstri kesimi çökmektedir; yalnızca spekülatörler refaha kavuşmaktadır.

1980'li yılların sonunda Brezilya'nın endüstri istihdam düzeyi, 1970'lerdekinden daha düşük bir düzeyde olacaktır. Milyonlarca insan işsizler ordusuna katılmaktadır. Azgelişmişliği bir gün yenebilme umudumuz kaybolmaktadır. Brezilya, batı yarıküresinin en geniş yoksulluk alanına sahip ülkesi olduğu yolunda kuşkulu bir ün kazanmıştır. Bunların hepsi de, Brezilya'nın 30 yıl boyunca dünyadaki en yüksek büyüme oranına sahip ülkelerden biri olması, ve hala kalkınma için büyük bir potansiyel taşıması gerçeğine karşın olmuştur.

Aslında Brezilya yeterince somut üstünlüklere sahiptir: Dokunulmamış uçsuz bucaksız bir alan; kullanılabilecek bol enerji kaynakları; dünyanın en büyük on iç pazarından biri olması; sermaye malları üretiminde güçlü bir kurulu kapasite, ve Üçüncü Dünyada yalnız Hindistan'la eşdeğer teknolojik yaratıcılık potansiyeli. Brezilya'da eksikliğini duyduğumuz tek şey, tarihin akışını değiştirecek **istem'** dir; ancak, bizi gelişmiş ekonomilerin basit bir tamamlayıcı pazarı konumuna indirgeyip; otoriter yönetimli dönemde ve dışa bağımlı-

(*) «Rescuing Brazil, Reversing Recession», **Third World Quarterly**, 6 (3), Jully, 1984.

lık koşullarında bunun oluşturulması bizler için giderek daha da güçleşmiştir. Şimdi «ayarlama» işlemine tabi tutulmaktayız; bizi uluslararası mali düzen patronlarının zevkine göre biçimlendirip, bağımlılığımızı arttıracak bir tür makyaj operasyonu.

Bizlerin, Brezilya'nın ezici çoğunluğuna sahip kitlenin sorması gereken soru şudur: Brezilya, milyonlarca insanı açlığa ve işsizliğe mahkum eden olayların akışını değiştirebilecek yeterli yurtseverlik ve toplumsal vicdandan yoksun mudur? Ülkemizin geleceğine inanç ve güveni yeniden sağlamanın bir yolunu bulamaz mıyız?

Bu sorunun yanıtı tartışma götürmez: Şunu vurgulayarak belirtmemiz yeterli: EKONOMİK DARALMAYA «HAYIR».

Aklı başında ve biraz yurtsever olan biri, bugünkü uluslararası bunalım karşısında, Brezilya'nın sorunlarının çözümünü daralma politikası olduğuna inanamaz. Daralma politikası, ancak işsizlik ödeneği, geniş döviz kaynakları olan ve dış borçlanmaya girebilen zengin ülkeler için geçerli olabilir. Biz, bu üstünlüklerin hiçbirine sahip değiliz.

Olayların akışını değiştirmenin başlangıç noktası, daralmaya bir son verip, ekonominin kurulu endüstri kapasitesinden yararlanarak, onun gereksindiği koşulları yeniden yaratmaktır. II. Dünya Savaşından sonra yaklaşık 20 yıl boyunca, dışalım hacminin sabit kalmasına karşın Brezilya ekonomisinin düzenli bir şekilde büyüdüğünü unutmamalıyız. O zamanlar sermaye malları endüstrisi hâlâ çok ilkel bir düzeyde olsa da, ekonomi genişleyen bir iç pazara dayanıyordu.

Büyük dış borçları ödemenin, yatırım ve dışalım kapasitemizi baltaladığı bir gerçek. Ancak bu, bizim çalışıp, üretmemizi ve kendi kalkınmamızı yönetmemizi engellememelidir. Hiçbir şey ekonomimizi, kendi kararlarımızı alma gücünü yitirecek ölçüde uluslararasılaştırmaya zorlamamaktadır, bu yalnızca, uluslararası mali pazarın, iddia edilen daha yüksek «rasyonalite»si karşısında duyduğumuz aşağılık duygusunun bir sonucudur.

Fakat işsiz kalanlara işlerini geri verebilmek, daralma politikasına karşı muhalefetimizi etkin kılabilmek için ne yapmalıyız? Herşeyden önce ekonomi-politikayı oluşturan araçlar üzerinde yeniden denetim kazanmalıyız. Sorunun kilit noktasının -şimdiki dertlerimizin kaynağı-, ekonominin bugün içinde bulunduğu kaos durumu olduğunu düpedüz söylemekten kaçınıldığı için, en ciddi sorunumuz enflasyondur, deniliyor. Herkes bilir ki, enflasyon hastalık belirtisinden öte birşey değildir; yani ekonomide uyum, düzenleme ve denetimden yoksunluğun dışavurumu. Yaşamakta olduğumuz ölçüdeki enflasyon ekonomi politikasının oluşturulmasından sorumlu kimseler arasındaki kargaşanın tartışmasız bir göstergesidir. Bunlar para politikalarını yürütmekten, mali kurumları denetlemekten, para maliyetini dikte etmekten, likiditeyi denetlemekten, döviz politikalarını belirlemekten v.s. v.s. artık acizdirler. Brezilya yetkilileri, denetimlerin birçoğunu

gevşetmekle, kendi karar güçlerini büyük ölçüde kaybetmişlerdir. Ve onlar ne kadar etkisizleşmişlerse, ortam da her tür serüvenci için bir o kadar çekici duruma gelmiştir.

Hareket Özgürlüğünün Yeniden Kazanılması

Ekonomi üzerindeki denetimi yeniden ele geçirmek için ne yapmak gerekmektedir? İlk planda, Uluslararası Para Fonu (IMF)'nun koruyuculuğundan kurtulmamız ve ikinci olarak da, bağımsız bir ülke sıfatıyla, Brezilya'nın uluslararası bunalım çerçevesinde dış mali bağlantılarına ne ölçüde sadık kalacağına karar vermemiz gerekmektedir. Bu iki soru birbirine bağlıdır; çünkü IMF'in koruyuculuğuna Brezilya kendiliğinden karar vermemiştir, bunu yapmasına neden, borçlarını yeniden programlamak için, böyle bir koşulun kredi verenler, öncelikle de uluslararası özel bankalar tarafından konulmuş olmasıdır. Böylelikle bankacılar, Brezilya hükümetinin, kendisine kredi verenlerin çıkarlarını hem kamu, hem de özel kesimde herşeyden önde tutacağından ve ekonomiyi, bedeli ne olursa olsun dolar üretecek bir şekle göre ayarlayacağından emin olmaya çalışmış mışlardı.

Sağladığı kaynaklar ortalama (vasat) olduğundan, IMF'in pek bir önemi yoktur. Sorun, bu kuruluşun eğer bir ülke çok daha büyük oranda dış finansmanı gereksiniyorsa, kabulü zorunlu bir dizi katı kural getirmiş olmasıdır. Böylelikle örgüt, Üçüncü Dünya ülkelerinin kendi kendilerini içerden denetlemelerini sona erdirerek ve bu ülkeleri yalnızca uluslararası pazarın uzantıları yaparak, ekonomilerinin uluslararasılaştırılmasını daha da derinleştirmeye zorlayan bir mekanizmaya dönüştürülmüştür. Bu nedenle, Brezilya'dan endüstri kesiminin bir bölümünü, özellikle de orantısız bir genişliğe sahip olduğunu düşündükleri sermaye malı kesimini dağıtması isteniyor. Dünya ticaret hacminin bir düşüş ya da durgunluk döneminde olması ve varolan aşırı borçluluk koşulları altında, bugün Brezilya'dan ekonomisini açmasını talep etmek, ülkeyi süresiz bir daralmaya mahkum etmek olacaktır.

Ancak IMF'den kurtulmamız da yetmemektedir. İnisiyatifi ele almaz ve egemen bir ülke olarak kendi politikamıza kendimiz karar vermezsek, yakında boş bıraktığımız yerler yabancı alacaklılarımız tarafından bir bir işgal edilecektir. Brezilya'nın mali yönetiminde, bunların kendilerini şimdiden ayrıcalıklı denetleyiciler olarak göstermeleri rastlantı değildir. Uluslararası yabancı bankalar tarafından oluşturulan «danışma komiteleri» neyi yapıp, neyi yapmamamız gerektiğini söylemeye başladılar bile.

Yanlış bilgilendirme ile öylesine uyuşturulduk ki, bazı temel doğruları yeniden kurmamız gerekmektedir. Özel kuruluşlarla egemen ülkeler arasında imzalanan anlaşmalar, bu ülkelerin belirli özel koşullarda uygulama şeklini değiştirebileceklerini dolaylı olarak ka-

bul etmektedir. Buna karşılık özel bankalar, egemen ülkelerin özel borçlular gibi tasfiye yoluyla yokolamayacaklarından emindirler. Borçlu ve alacaklı olanların her ikisi de bir egemen devletse, durum farklılaşmaktadır; çünkü aradaki ilişki artık yalnızca mali değil, aynı zamanda politiktir de. Diğer bir deyişle, zor kullanma geçerli hale gelir. Eskiden hükümetler kendi vatandaşlarınca yapılan borçlanmaların halledilmesi sorumluluğunu üzerlerine aldıklarından, borç veren ülke hemen her zaman egemen devletti. Emperyalizmin en parlak döneminde İngiltere ve Fransa, borçlarını ödeyemeyen ülkelerin denetimini böyle ellerine geçirdiler. Mısır ve Tunus'un egemenliklerinin sahip oldukları son kalıntılarını da yitirmeleri böyle oldu. Bugün bile borçlu ülke borcunu ödeyeceğinde, eğer borç veren egemense, hâlâ oturup borç ertelemesi için görüşme yapabilir. Her iki taraf için mali ilgilerin ötesinde birşeyler söz konusuysa, görüşmeye her zaman için yer vardır. Egemen ülke diğer alanlarda karşılığını çıkarıyorsa, mali kaybı kabul edebilir.

Kredi veren özel bir banka olduğunda durum değişmektedir. Bankacılar görüşüp anlaşmazlar. Onlar ancak sözleşmedeki maddelerin yerine getirilmesini talep edebilirler. Başka bir alanda karşılığını çıkaramıyorlarsa kayıbı nasıl kabul etsinler? Bu durumda yapılabilecek olan şey, eski sözleşmenin yerine, denkliği banka tarafından da kabul edilen yeni bir sözleşme getirmektir. Böylece, örneğin borç yeniden programlanır, ödeme süresi uzatılır, fakat karşılığında, daha fazla ücret alınır ya da daha yüksek oranlı bir faizde anlaşılır.

Bütün bunlara, tüm yetkileri elinde taşıyan özel görevliler değil, fakat katı kurallarla çalışan hukukcular tarafından karar verilir.

Bu durumda, özel alacaklıya borç ertelemesini ve teklif ettiği yeni koşulları bildirmek, tek yanlı olarak borçlu olan ülkeye aittir. Böylelikle banka yönetim kurulu, hissedarları tarafından kayıplardan dolayı sorumlu tutulamayacak, bunun yerine, zamanında gerekli önlemleri alamamaktan sorumlu olacaklardır. Bugünkü durum biraz karışık, çünkü Brezilya tarafından yapılacak bir borç erteleme bildirisi, başka ülkelerin de aynı yolu izlemelerine neden olabilir, ki bu da büyük uluslararası özel bankaları, özellikle ABD'dekileri iflasa sürükleyebilir. Brezilya'nın başta gelen alacaklısı Citibank, kendi sermayesinin % 83'ünü kapsayan bir miktarı Brezilya'ya borç olarak vermiştir. Şu anda, vadesi geçmiş faiz ödemelerinin birikimiyle, Brezilya fiili borç ertelemesi durumunda; ancak, banka sözleşmeleri her bir alacaklıyı diğerlerinden korumak üzere birbiriyle bağlantılı olduğundan, bankalar, Brezilya'nın borçlarını ödiyemeyeceğini resmen açıklamasını önlemeye kararlılar. Dolayısıyla, şu anda daha sabırsız olan büyük bankalar, piyasadaki tüm Brezilya parasını küçük bankalardan çekerken, aynı zamanda borcu beslemenin yollarını arıyorlar. Çok açık ki, bu bankalar kendi merkez bankalarının karşı konması hazırlandıkları için inisiyatifi kaybetmek istemiyorlar. Olay böyle sürerken, Brezilya, ileride manevra yeteneğini da-

ha da sınırlıyacak yeni koşulları kabul ettiği için edilgin bir konuda kalıyor.

Bank for International Settlements (BIS)'da yakın bir zamanda varılan anlaşmaya göre, merkez bankaları olaya, ancak kredi veren banka borçlarını ödeyemez duruma geldiği zaman müdahale edebilecektir. Diğer bir deyişle, merkez bankaları kredi veren uluslararası banka iflasın eşiğindeyse, ancak son bir çare olarak borç veren sıfatıyla hareket edecektir. Mutlak gereksindikleri yardımı sağlamadan iflasa zorlanmak istemeyen bu uluslararası bankalarla kredi merkez bankaları arasında bir güç mücadelesine tanık olmaktayız.

Brezilya borçlarını erteleyeceğini ilan etse ve bu öteki borçlu ülkeler tarafından da aynı şekilde izlenseydi, merkez bankaları büyük bir olasılıkla uluslararası bir mali bunalımı önlemek için olaya müdahale edeceklerdi. Dolayısıyle gerçek sorun, Brezilya'nın borçlarını ertelediğini bildirip bildirmemesi değil, fakat uluslararası bankalarla merkez bankaları arasında ne tür bir anlaşma yapılacağıdır. Unutulmamalıdır ki, uluslararası bankacılık sisteminde, şu dönemde para akımında bir düşüş, gelişmiş ülkelerde filizlenmeye başlayan ekonomik düzelme süresini epey yaralayabilir.

Bizim bakış açımızdan kesin olan tek şey, Brezilya'nın borcunu yeniden finanse etmek için, bankaların acımasız koşullar ileri süreceği, aynı zamanda Brezilya'nın bağımsızlık hakkı olan, hareket özgürlüğünü sağlayıp borçlarını erteleyeceğini ilan etmesini önlemek için ellerinden geleni yapacağıdır. Diğer borç içinde yüzen Üçüncü Dünya ülkeleri gibi, Brezilya'nın da bundan böyle yeni kredi yolları bulamayacağını akıldan çıkarmamak gerekiyor. Başlangıçta yalnız Brezilya'lılara tanınan ticari krediler, artık yabancılara da açıldığı için gelişmiş ülkelerle ancak ticari ilişkiler sürdürülebilir. Bundan başka Brezilya, ticari bankalar ağının dışında işlem görebilen öteki ticari kuruluşları da araştırmaya başlamıştır.

Bununla birlikte vurgulanması gereken nokta, sözleşmedeki ödemelerini yapamayan ülkenin alacaklı banka tarafından «cezalandırılmadığıdır.» Bankalar ahlâkî değerlerle çalışmaz; ticaret yaparlar sadece. Kayıpları engellemek veya kapatmak istedikleri için, borcun yeniden programlanması durumlarında, yeni kaynaklara harcama yapmayı katı uygulama planlarına bağlarlar. Olayın çok tehlikeli bir boyuta vardığını düşündüğündendir ki, bankalar yeni ticari kredileri geri çevirmektedirler.

Bu durumda alacaklı bir hükümetten yanıt gelebilir, ancak bu, o ülkenin, bir başka alanda tazminat koparmak girişimi olarak yorumlanmalıdır. Uluslararası mali topluluk, ülkenin, iflasın eşiğinde olduğunu farkettiği içindir ki, Brezilya 1982 ortalarından bu yana yeni kredi olanakları sağlayamıyor. Kredi yollarını yenilemeyi reddeden ve Brezilya bankalarının yabancı şubelerinden mevduatlarını çeken sadece özel bankalar değil. Döviz rezervlerinin bir bölümünü Bank of Brezil'e yatırmış olan yabancı hükümetler ile yurt dışında

yaşayıp uzun vadeli hesapları olanlar da Brezilya'nın açık iflas tehlikesinden kendilerini sıyırmaya çalıştılar. Dış ülkelerde geniş bir bankacılık ağını yürütebilmesi için, bir ülkenin sağlam para rezervlerinin olması gerekli. Dışardaki Brezilya bankalarına uygulanmakta olan bugünkü kısıtlamalar, ülkenin kredi verenlerce «cezalandırıldığı» anlamına gelmez. Bu yalnızca gündemdeki iflas durumunun doğal bir sonucudur.

İlerde ne olursa olsun, Brezilya dış ticaretini finanse etme yolunu yeniden düzenlemek zorunda kalacaktır. Bu da bizim Üçüncü Dünya ülkeleriyle olan mali bağlarımızın güçlenmesine ve ülkenin uzun dönemli çıkarlarına göre işlemesi gereken uluslararası bankacılık sistemini yeniden yapılandırmamıza fırsat verecektir.

Enflasyonun Kökünün Kazınması

Yine de bu, salt hareket özgürlüğünü yeniden ele geçirmek ve ekonomik politikayı oluşturan araçları yeniden kurmak sorunu değildir. Çok daha önemlisi, bu araçlarla ne yapmak gerektiğini bilmektir. Enflasyonun temel nedeni, ekonomik sistemin verimliliğindeki düşüştür ki, bu da sırasıyla yatırım sürecimizde artan tutarsızlığı, ve yurtiçi tasarrufu oluşturmada büyüyen güçsüzlüğümüzü yansıtmaktadır. Şimdi bunu daha açık şekilde anlatmaya çalışalım.

Brezilya'da yatırımlarda ortalama verimlilik eskiden beri yüksek olmuştur. Yurtiçi üründe % 1'lik bir artış sağlamak için, aynı üründen sadece % 2 oranında bir yatırım yapmak gerekiyordu. Net yatırım iç ürünün % 10'una ulaşmışsa, büyüme de % 5 dolayında seyrediyordu. Tabi ki sözünü ettiğimiz iki etken arasındaki ilişki araya başka etmenlerin de karışmasından dolayı, buradaki kadar doğrudan değildi; ancak ek verimlilik kat sayısı, ortalama verimlilik katsayısına oranla pek fazla değişmedi.

Son zamanlarda ise, verimlilikte dikkat çekici bir düşüş meydana gelmiştir. Bugün iç üründe % 1'lik bir artış sağlamak için, % 4 ile 6 arasında bir yatırım yapmamız gerekiyor. Kalkınma modelimiz orta ve üst katmaların tüketiminin finanse edilmesinde kullanarak, tasarruflarımızın önemli bir bölümünü çarçur ettiğinden, bu kısmen böyle. Ancak, kamu yatırımlarında koordinasyon eksikliği ve bunun uyardığı özel yatırımlardaki koordinasyon eksikliği temel nedendir. Altyapı projelerine yapılan aşırı devlet yatırımlarını, ve buna dayanan özel endüstrinin, bu yatırımlara donanım ve ara mallar üreten alanlarındaki aşırı genişleme olgusunu ele alalım. Bu gibi durumlarda üretken sistemin karmakarışık olması, ve sonuç olarak da uygulamaya ilişkin giderlerin artması nerdeyse kaçınılmaz olur. Bu şekilde kurulmuş bir ekonomide ortalama verimlilik, ister istemez düşük olacaktır. Daralma, bu yapısal eğilimi yalnızca daha ağır bir duruma getirmektedir.

Üretken sistem salt bir yatırımlar yığını değildir Her bir ayrı

parçanın bütünün mantığına itaat etmesiyle tutarlılığı sağlanmış, birbirine bağlı ögeler kümesidir, Bu tutarlılık, pazar-bölgesi mantığından veya planlamadan kaynaklanabilir. Çağdaş kapitalist ekonomilerin hepsinde de, koordinasyonun bu iki şekli bütünleşmiş bir durumdadır. Oligopoller içerisinde faaliyet gösteren büyük şirketler makro ekonomik varsayımlar geliştirip, bunları esas alarak fiyatlarını saptar, kâr oranlarını belirler, yatırımlarını planlar ve gerektiğinde kısa dönemli pazar verilerine göre modellerini düzeltirler.

Brezilya'da şu meydana gelmektedir: Devlet, yatırımlarını yürütecek ve koordine edecek araçları sağlamaksızın, giderek artan girişimcilik sorumlulukları üstlenmiştir. Bu nedenle de devlet, yatırımlarını, ülkenin tasarruf olanağı ve özel kesimin faaliyetleriyle uyumlu hale getirmekte güçlük çekmektedir. Daha da kötüsü, bir toplu planlama düşüncesini yadsımaya çalışmaktadır. Sonuç olarak, büyük kamu kuruluşları kendi karar alma güçlerini artırmaya ve her biri ayrı bir birim olarak işlev görmeye çalışmıştır. Bunun yanısıra, devletin, her yıl kendi dış hesaplarını dengelemesinde muhtaç olduğu dış borçları sağlaması için, bu kamu şirketlerinin büyümelerine güvenmeye başladığını da dikkate alırsanız, şimdiki kargaşayı doğuran olağanüstü karmaşık ağı gözünüzde canlandırabilirsiniz. Bugünkü karışıklığın ana nedeninin anlaşılmasında kilit noktası budur.

Şimdi bu koordinasyon eksikliğinin enflasyonist baskıları nasıl doğurduğunu görelim. Her yatırım, sırasıyla diğer üretken alanları canlandıran bir gelir akımı - faktörlere harcama- sağlar; Bu da, nihai gelir akımının ilk sağlanandan çok daha yüksek olmasının nedenidir. Bunun büyük bölümü tüketim mallarına ayrılacaktır. Bundan dolayı, nihai tüketim mallarının gelir akımına koşut olarak büyümesi çok önemlidir. Yatırım işlemi tutarsızsa, o zaman büyük olasılıkla gelir akımı nihai tüketim malları arzına oranla daha hızlı büyüyecek, ve böylece enflasyonist baskılar doğacaktır. Bir pazar ekonomisinde yatırımlar, tüketim malı veya talep halinde bunların yerini tutacak malları üreten kesimlere kaydırılacağından, böylesi bir durum uzun sürmemelidir. Fakat aksaklığın nedeni kamu kesimine dayanıyorsa, o zaman düzeltici süreç ancak, gereğinden fazla büyümüş kamu kuruluşlarının kendi genişleme planlarını sürdürecek olanaklardan yoksun kaldıklarından devreye girebilir. Devlet gereksindiği dövizi sağlayabilsin diye, kamu şirketlerinin yatırımları sürdürmüş olması durumu daha da kötüleştirmektedir.

Sorun kazanç getirmeyen yatırımlar olduğunda -kamu hizmetlerine temel alt yapının sağlanması-, aksaklıklar daha da çoğalabilir, çünkü bu durumda verimlilikteki bir düşüşün belirtilerini bulup ortaya çıkarmak çok daha güçtür. Özetlersek, devletin girişimci faaliyetinin genişlemesi, devlet şirketlerinin kapsayacağı alanı belirleyen bir topyekün planlama sistemini gerektirmektedir. Böylesi bir planlama ancak, tekno-bürokrasiyi saf dışı bırakabilen bir iktidar tarafından yapılırsa etkili olur. Bu sorun sadece, parlamentonun kamu yatırım-

larında öncelik sırasını belirleme gücü olduğu ülkelerde iyice çözümlenebilmiştir.

Bugün almış başını giden enflasyonun ana nedeni, devletin, içinde kendi girişimcilik faaliyetlerini artırdığı düzensiz yapıdır. Yani ancak cahillik veya kötü talih insanı, bu sorunlar toplamının daralma yoluyla düzeltilebileceğine inandırabilir. Daralma, ekonominin yalnız koordine olmamış kesimini değil, tüm kesimlerini birden etkilemektedir. Yatırımları ayrım gözetmeden düşürür ve dolayısıyla dengesizliği düzeltemez. Enflasyonist baskılar ancak, ekonomi artık işlemez durumdayken ve toplum ağır darbeler yediği zaman sökülüp atılabilecektir.

Dengesizliğin başlıca nedeniyse yatırımlar düzeyi değil, üretici sistemde kaynaşmanın (uyum) yetersizliğidir. Öyleyse bu kaynaşmanın düzeltilmesinde öncelik, yatırımların yerlerinin yeniden belirlenmesine verilmelidir. Ekonomik sistem daha da koordine olunca ortalama verimlilik de yükselecek- bu da nihai tüketim mal arzının parasal gelir akımıyla daha uyumlu bir şekilde artacağının göstergesidir.

Eğer ekonominin bütünleşmemiş olduğunu kabul ediyorsak yüksek enflasyon hızı da birşeylerin yolunda gitmediğini gösteriyorsa,- o zaman bu bunalımı altedebilmenin tek yolu, altta yatan hastalığı giderek iyileştirmek olmalıdır. Sistemin halen sağlamlığını koruyan parçalarını söküp ayırmak-ki daralmanın da gerçekleştirdiği bu, fazla eleştirilemeyecek bir hatadır. IMF heyetinin, hükümeti, ücretlerin gerçek düzeyini düşürmekle işsizliği artırmak gibi iki tercih arasında seçim yapmaya zorlaması -tercihlerin her ikisi de daralmanın sürmesini sağlama alıyor- oldukça anlamlı birşey.

Daralmada bu kadar üsteleme niçin? Resmi demagoji, enflasyonist baskıları azaltmanın gerçek amaçları olduğuna inanmamızı bekler. Oysa herkes bilir ki, enflasyon daralmayla daha da artmış bulunuyor. Mali giderler artmayı sürdürürken -şu an birçok şirket için ücret bordrolarından daha ağır bir yük halini aldı-, ücretleri sıkıp, para maliyetini artıran daralma, enflasyonu beslemekle son bulacaktır. Bu ilacı almayı sürdürdükçe fiyatlar düzeyindeki genel yükselişin, ancak üretken sistem çok ciddi bir yara aldığında önüne geçilebilecektir.

Ancak hükümetin gerçek amacının yurtiçinde değil de, yurt dışında bir «ayarlama» olduğunu kabul edersek, daralmacı politikalar konusunda bir başka açıklama gündeme gelmektedir. Eğer hükümetin tek amacı, maliyeti ne olursa olsun, her zamankinden daha büyük bir ticari fazla oluşturarak, Brezilya'nın yabancı yatırımdan kar elde etmesini sağlamak ve dış borç üzerindeki faizin önemli bir bölümünü ödemek olursa, ancak o zaman daralma bir anlam kazanabilir. Çünkü uygunsuz dış koşullar veri olarak alındığında, bu ticari fazla ancak kısıntı yapılarak gerçekleştirilebilir. Bunu sağlayabilecek olan da daralmadır. Dolayısıyla, daralma sayesinde Brezilya dış alı-

mının dolar olarak değeri 1983'ün ilk yarısında % 23 oranında düşmüştür. Dahası, daralma, ortalama üretken faaliyet maliyetini arttırma pahasına da olsa dış satımları yüksek bir düzeyde tutmaya yardımcı olmaktadır. Ürünlerini iç ve dış pazarlara veren endüstri kesimlerinde, bu çok açık seçik olarak görülmektedir.

Daralma sonucu iç talep düşerken, boş kapasitelerin oluşması sonucunda da, ortalama üretim maliyetleri artar. Bundan sonra, bir dışsatım politikası, düşük marjinal maliyetlere dayandırılabilir. Dışarıya sunulan malın fiyatı, yalnızca değişken maliyetlerdeki artışı yansıtır, çünkü sabit maliyetler iç pazarda satılanlarla karşılanır. Daha açık bir şekilde, daralma, iç tüketiciler tarafından ödenen fiyatları yükseltir, dışarıya teklif edilen mal fiyatlarını ise düşürür. Bu şekilde, ülkenin ticaret hadleri kötüye gider- ülkenin dışarıya sattıkları bağlamında döviz, daha pahalıya malolur-, fakat karşılığında, ticaret büyür; bu da hükümetin izlemekte olduğu politikaların asıl amacı gibi görülüyor. Dış talep, malların sunulduğu fiyatta bir azalmaya yanıt verdiği için ve yurtiçi gelirde bir düşüşten etkilenmediği için, verimlilikte genel bir düşüşle - daralmanın neden olduğu- dışsatım eğiliminde bir artışı beraber yürütebilmek olası olur.

Diğer iki sorunu da yoluna koymadan, enflasyonun belini bükmenin kolay olmayacağını vurgulamamız gerekir. Birincisi; gündemdeki büyüme modeliyle tasarruf hızındaki artış arasındaki uyuşmazlık sorunudur. Çok iyi bilinir ki, bu büyüme modeli dayanıklı mallar tüketimini teşvik eder, yani üretken yatırımlar için gerekli kaynakları artırmaksızın, daha yüksek bir gelir yoğunlaşmasına yol açar. Gelirde yoğunlaşma ne kadar büyükse, genel tüketim içinde dayanıklı tüketim mallarının payı ve gelirin tüketimin finansmanına ayrılan payı da o kadar büyük olur. Üretken faaliyetlerin finansmanında kullanılan eldeki kaynakların, toplam gelir içindeki payının düşmesi için, orta ve üst sınıfların tasarruflarının, gelirlerinden daha hızlı büyümesi gerekirdi. Başka bir deyişle, bugünkü büyüme modeli, üretken yatırım düzeyinin korunabilmesi için tasarruf katsayısında bir artış ister. Dayanıklı tüketim malları tüketiminde göreli artış ile ekonomik büyümenin istikrarlı hızı ancak bu şekilde uzlaştırılabilirdi. Bugün, nüfusun bütününden alınan zorunlu tasarruflarla finanse edilen çeşitli fonların (FGTS, PIS, PASEP)[1] kurulmuş olmasına karşın, genel tasarruf hızı yükselmedi. Orta sınıfların tüketimini artırmaya göre ayarlanmış kalkınma modelinin kendi öz doğasıyla açıklanabilir.

Brezilya'nın son 20 yıllık işleyişi gözlendiğinde, düşük enflasyon oranı ile yüksek büyüme hızının birlikte yürüdüğü dönem, verimliliği arttığı, yani boş kapasitenin kullanıma sokulduğu dönemdir -başka deyişle, kişi başına yurtiçi gelirin, kişi başına üretken kapa-

1 FGTS: Fundo de Garantia da Tempo de Serviço; PIS: Programa de Integracao Social; PASEP: Programa de Farmacao do Patrimonico do Servidos Publico.

siteden daha hızlı büyüdüğü dönem, Bu dönemin dışında (1967-72), yüksek büyüme hızı ancak enflasyonla ve/veya dış borçlanmayla sağlanabilmişti; her ikisi de, yetersiz tasarrufları kapatmanın yapay yollarıdır. Bir başka deyişle, orta ve üst sınıflar tarafından kabul edilen yaşam tarzı ile tasarrufların iç oluşumu arasında bir çelişki bulunuyor; hem gelir yoğunlaşmasının, hem de dış borçlanmanın altında yatan bir çelişki.

Kalkınma modelinde herhangi bir değişim hemen yürürlüğe giremeyeceğine göre ve daha fazla boş kapasite yaratımını önlemek gerektiğine göre -verimlilikte bir diğer düşüşün önüne geçilmelidir- tek çözüm, sorunu iki yönünden birden kavramaktır. Ekonominin yeniden kuruluşu, kalkınma tarzında adım adım ilerleyen değişimler sağlamalıdır. Aynı zamanda tasarruf hızı biran önce yükseltilmeli, ki bu da ekonomi bir kez daha büyümeye başladığında, ancak, uygulanıp gerçekleştirilebilir.

İkinci sorunsa, dış alım kapasitesindeki dalgalanmalara karşı ekonominin direncini artırma zorunluğu ile ilgilidir. Bugün daralma büyük ölçüde, dış alımlarda yapılan gelişi güzel kısıntılardan kaynaklanmaktadır. Enflasyonist süreci besleyip, büyüme oranlarını düşüşe sürükleyen bu kısıntılar, verimlilikte de bir azalmaya yol açmaktadırlar. Ülkenin dış satımlarının artması için büyük çaba gösterilmesi gerektiğini kimse dikkate almıyor Ancak dünya ticaret görünümü bizi gerçekci olmaya zorluyor. Özellikle döviz rezervlerimizi yeniden oluşturmak ve dış borçlarımızı ya da en azından bir bölümünü ödeme zorunluluğu açısından, dışalımlarımızı ancak yavaş yavaş artırabileceğimiz ortadadır. Anlaşılıyor ki, ikinci tercihin -Brezilya'lı tüketicinin büyüyen giderleri pahasına dışsatımın artırılması- bir kenara atılması gerekiyor. İç pazarda makul bir büyüme hızı ile dış sorunun bertaraf edilmesinin birlikte yürütülmesi gerektiğine inanıyoruz.

Uluslararası mali pazarın bugün içinde bulunduğu durum veri olarak alındığında, dışalım kapasitemiz dışsatım kazançlarımıza, geçmiştekine oranla daha çok bağlı kalacaktır. Bu nedenle, döviz rezervlerimizi artırmak ve yeni mali planları gündeme getirmekten çok farklı olarak, ekonominin dış şoklara karşı, öncelikle de petrol ve diğer temel ürünleri sağlayanlarla olan ticaretimizde, dayanıklığını pekiştirmeliyiz. Bu aşamada sorun artık «dışalımların karşılanması» olmaktan çıkıp, fakat nüfusun temel gereksinmelerini doyurabilen, ve aynı zamanda da dışalım hacminde anlık veya gelip geçici düşmelere karşı ayakta durabilen bir ekonominin yapılandırılması olmaktadır. Brezilya ekonomisi, dünya ekonomisindeki gelişmelerden payını almaya ve beraberinde olumsuz uluslararası koşullara kendisini uydurmaya hazırlıklı olmalıdır. Birinci gelişmeye hazırlıklı olabilmesi için, ülke, ileri teknolojiyi özümseme sürecini artırmalıdır. İkincisiyle uğraşırken ise, yatırımlarını düşük, dışalım katsayısı olan kesinlere yöneltmelididir. Boş kapasite mümkün olan en düşük düze-

ye indirilmeli ve daha fazla esneklik kazanabilmek için, yatırımların yapısı kısa vadede değiştirilmelidir.

Mali Kargaşa

Tasarruf eksikliği varolan dengesizliğin ana nedeni ise de, mali işlem maliyetlerinde aşırı artışın kargaşayı tüm ekonomiye yaydığı da bir gerçektir. Bu konu dikkatle incelenmelidir.

Brezilya öteden beri, enflasyonun tasarruf sahiplerini soyduğu, yatırım yapanları ise koruduğu bir ülke olagelmiştir. Sözde «aşırı faiz yasası» ile tasarruf sahipleri süresizce cezalandırılmıştı. Öte yandan Bank of Brazil ve 1950'lerden sonra kalkınma bankaları, negatif faiz oranları ile yatırımcılara borç sağlamışlardı. Dahası hükümet, stoklarını kapatmak için para arzını artırım yoluna düzenli olarak başvuruyordu. Bu süre içerisinde maliye politikalarının ana sorusu, enflasyonist baskıların nasıl belirli sınırlar içinde tutulabileceği idi. Tüm bunlar aşıldığında devlet fon ödemelerini geçiktirip, kendi harcamalarını durdurdu ve Bank of Brazil ticari bankaların zorunlu mevduat koşulunu yükseltti. Bu şekilde soluk alacak bir zaman oluyor ve sonra da işlem eskisi gibi sürdürülüyordu. Enflasyon ekonomiyi finanse etme mekanizmasının bir parçasıydı, ancak dikkatli kullanmak gerekiyordu. Bu tarzdaki bir kalkınmanın yüksek toplumsal maliyeti kabul görmüştü, fakat yönetici sınıflar istikrarlılığı yüksek bir büyüme hızıyla birleştiren bir formül sunamıyorlardı. Onların görebildikleri kadarıyla seçim şu ikisi arasındaydı: Ya belirli bir düzeyde enflasyonla kalkınma veya kalkınmasız istikrar.

Ülkeye tasarrufları teşvik edecek, tasarruf sahiplerine, gerçek faiz oranında ödemeye daha çok öncelik tanıyacak, ve kamu borç tahvillerinin alım ve satımı yoluyla hükümetin kendi para politikasını uygulamasına izin verecek bir maliye sistemi getirme düşüncesi belki iyi niyetli olabilir, ancak bağımlı kapitalizm yapımızın gariplikle-rine yeterince dikkat etmediği için pek safcaydı. Sonuç gözler önünde: Tasarruf hızı yükselmedi, fakat aracılığın maliyeti korkunç derecede arttı. Pasif faiz oranları, yani bankaların para maliyeti, görünürde tasarruf sahiplerinin gelirini artırıyormuş gibi büyük oranlarda yükseldi. Fakat aktif faiz oranları da yükseldiği için mali giderler arttı, ve tasarruf sahiplerinin satın aldıkları nihaî tüketim mallarının göreli fiyatları, tasarrufları sayesinde elde ettikleri kazancı da silip süpürerek şiddetli ölçüde arttı. Dayanıklı tüketim mallarının taksitle satın alımlarında ödenen faizin hızla yükseldiğine bir bakmamız, orta sınıflara tasarrufları yoluyla giden görünündeki kazançların ne kadar aldatıcı olduğunu anlamamıza yeter, Kalkınma modelinin mali kaynaklar talebi artırdığı veri olarak alındığında (Dayanıklı tüketim malı almak da bir **yatırımdır**), para ve yüksek likiditeli değerlerle uğraşanların konumları güçlendirilmişti. Bu durumda tasarruf sahiplerine çalışan üstünlükler, yatırımcının sermaye mali-

yetinde önemli bir artışla dengelenmiş oluyordu. Bu karmaşık çıkar ağıyla karşı karşıya kalan hükümet, tarım gibi daha kolay zarar görebilecek nazik kesimleri korumak için negatif faiz oranlarını yeniden uygulamaya sokmak zorunda kalmıştı.

Bugünkü durumla dünkü arasındaki fark şu: Para bütçesi tarafından tarıma (ve diğer ayrıcalıklı kesimlere) aktarılan kaynaklar, artık para arzındaki bir büyüme ile finanse edilmiyor. Yeni yöntem, dar bir sermaye pazarında rekabet edebilmek için yeterli ilgiyi görecek bir faiz oranında tahvil çıkarmayı içeriyor. Bu yolla yeni kaynaklar sağlamak için hükümet gerçek faiz oranında ödeme yapıp, sonra da bunu negatif faiz oranında veriyor. Fark da ek tahviller çıkarılarak kapatılmış oluyor. Böyle bir sistemin bizi kesinlikle felakete sürükleyeceğine kulak asmasak da, ekonomik yapıya getirmiş olduğu derin yapısal aksaklıkları dikkate almamız gerekiyor. Pazarda elde bulunan kredinin büyük bölümünü çekerek, hükümet aktif ve pasif faiz oranları düzeyini oldukça yükseltti. Biraz önce de gördüğümüz gibi, yüksek pasif faiz oranları tasarruf sahiplerinin yararına değil, çünkü satın aldıkları tüketim malları da beraberinde artmaktadır. Öte yandan yüksek aktif faiz oranları da üretken faaliyetlerdeki yatırımcıları etkilemektedir. Ulaşılan sonuç, bu süreç boyunca genel gelir düzeyindeki payları ölçülemeyecek kadar yükselmiş olan aracıların palazlanmasıdır.

Böylece Brezilya mali giderlerin oldukça düşük olduğu bir durumdan -çoğu yatırım negatif veya çok düşük faiz oranlarında gerçekleştiriliyor ve kamu kesimi, enflasyon ve vergilerle finanse ediliyordu-, aynı giderlerin olağanüstü yüksek boyutlara ulaştığı bir diğerine geçmişti. Yeni kurulmuş otoriter düzenin izinde Octavio Gouvea de Bulhoes ve Roberto de Oliveire Campos'un getirmiş oldukları dahiyâne yeniliklerle varılan son buydu işte. Bütünüyle dayanıklı tüketim mallarının tüketimine göre ayarlanmış orta sınıfa, serpilen bir orta sınıfa sahip yoksul bir ülkede, tasarrufları hızlandırmak için yalnız sermaye pazarını oluşturmak yetmiyor. Tasarruf arzının esneksizliği açısından sorunu, mali aracılar para-benzerini ortaya çıkararak çözümlediler. Sonuç olarak, olağanüstü bir gelişme içersinde, düşük gelir düzeyi bir ekonomide bir yığın parasal olmayan mali varlık oluşturulmuştu. Para yetkililerinden çok, mali aracılığa bağlı durumda olan paranın dönüşüm hızı, ekonomik sistemin likidite oranının belirleyici unsuru durumuna geldi. Kamu borcunu yeniden finanse etmek zorunluğuyla elleri kolları bağlanan para yetkilileri, hareket özgürlüklerini gün geçtikçe yitiriyorlardı.

Borç daha fazla borçla yeniden finanse edildiği için, güvenirlik sorunu çok büyük önem kazanmıştı. Hesap gününü ertelemeye yönelik bu çabada, para yetkililerinin, tahvillerini o sıralarda dünya pazarında yükselişe geçen dolara karşı değerlendirmiş olmaları aşırı bir sorumsuzluk örneğidir. Brezilya işte ondan sonra, gerçekten kendi parasını yitirmiş oldu; çünkü mali pazarın tüm işlemlerinde ABD

çıkışlı tahviller genelgeçer akçe olmuştu. Brezilya hükümetinin, dolaşımı kendi topraklarıyla sınırlandırılmış dolar basmış olması gibi birşey bu. Nasıl iyi para her zaman kötü parayı kovarsa, artık kimse de **cruzeiros**'u kendine değer ölçüsü olarak almayacak. İç fiyat indeksinin «ayıklanması», durumu daha da kötü kıldı. Doların işleyişinin, Brezilya'daki gibi, büyük yapısal gerilimlerle karakterize olan bir ekonomiyi pek ortak noktası olmadığından, bir akıl dışı unsur daha getirilmişti. Brezilya hükümetinin sürüme çıkardığı bu yeni paranın değeri 1982 Mayısının sonunda 16 Milyar Dolardı.

Kamu borçlarında artış parasal olmayan mali varlık akışını kışkırtıp, mali aracılığın göreli büyümesini teşvik etti. Devletin kendi harcamalarından bir bölümünü doğrudan doğruya para arzındaki büyüme ile finanse ettiği dünkü süreçle bugünkü arasında bir karşılaştırma yapmak çok ilginç olur. Eski yöntem para talebinde artışa neden olmuş ve dolayısıyla nihaî ürünlerin fiyatlarında artışa, nüfusun satın alma gücünde de koşut bir düşüşe yol açmıştı. Bugünkü yöntemse sermaye pazarları üzerinde bir baskıya neden oluyor, bu da faiz oranlarının yükselmesine ve üretken faaliyetlerdekilerin mali giderlerinin artmasına yol açmaktadır. Bu sonuncular giderlerini ve işletme fiyatlarını hiç de kolay aşamayacaklarından ortaya çıkan sonuç gerçek kaynakların, üretenlerden finanse edenlere aktarılmasıdır. Dolayısıyla bugünkü enflasyon üretken yatırımları köstekleyip, spekülasyonu ödüllendirdiği için, eskisinden daha fazla yaralar açmaktadır.

Kamu Açığı, Mali Yardımlar ve «İndekslemenin Kaldırılması.»

Varolan enflasyona kamu kesimindeki açığın neden olduğunu iddia etmek sorunu kabaca gereğinden fazla basitleştirmektir. Devlet harcamalarında kısıntılar yoluyla gerçekleştirilen kamu açığında bir düşüş, kamu borcunu finanse eden bugünkü sistemin korunması ve dolayısıyla mali aracılığın serpilmesiyle birlikte yürüyebilir. IMF'nin istediği, genel talebin sıkılması enflasyonist baskıyı azaltabilir, ancak özel kesimde üretken yatırımları canlandırmaya yetmez. Mali kesim (orantısız bir genişlikte) ölçülemeyecek kadar geniş kaldığı sürece bu yatırımların harekete geçirilmesi çok güçtür.

Kamu kesimindeki açığın kısmen daralmadan kaynaklandığı gözden kaçırılmamalıdır. Genel talebin düştüğü bir dönemde kamu kesimindeki maliyetleri düşürebilmek, özel kesimde olduğundan çok daha güçtür. Bugün gelişmiş kapitalist ülkelerde artık geçmişin bunalımları yaşanmıyorsa, buna neden, kamu kesiminin göreli büyümesi ve işsizlik ödenekleriyle nüfusun satın alma gücünün korunabilmesidir. Ekonomik toparlanma olduğu zaman, buradaki açık kendiliğinden yok olur. Dolayısıyle bu açık, yeterli finasmana sahip olmadan kamu kesim faaliyetlerinin genişlemesi sonucu oluşan yapısal açıkla karıştırılmamalıdır. Böyle bir durumda ortaya çıkan açığın

düzeltilebilmesi daha güç olur. Yetersiz finanse edilen kamu faaliyetlerinde düşme, topyekun talep üzerinde yıkıcı bir daraltma etkisi gösterir, ve bir diğer açığı kışkırtarak kamu kesiminin kendi cirosunun düşmesine yol açar. Çözüm, arzda daha uygun ve hızlı bir sonuç alma amacı içinde, yatırımları yeni yeni yönlere kaydırmaktır; Kiminden vazgeçip, kimini yeniden düzenleyerek ve bu arada yenilerine başlayarak.

İyi anlaşılıp, uygun bir şekilde finanse edildiğinde mali yardımlar, ekonomi-politika/veya toplumsal politika oluşturmada önemli bir araçtırlar. Nüfus çoğunluğunun yaşam koşullarını iyileştirecek, iç pazara yönelik tarım üretimini teşvik etmek çok anlamlı olurdu. Ancak bu yapılmadı, ve eğer ortalama Brezilya'lının kapasitesi son 20 yılda daha da kötüye gitmediyse, bunun nedeni ancak yardım politikası sayesinde gerçekleştirilebilen buğday tüketimindeki artıştır. Gerçekten de, günlük kalori kapasitesinin bu süre boyunca azalmamış olması ve protein tüketimindeki küçük artış, buğday tüketimindeki artış sonucudur. İnsan bunu başaran bir politikayı nasıl akıldışı olarak niteliyebilir? Hangi kaynaklar, ülkenin beşeri sermayesinde değer düşüşünü önleyen projelerde kullanılanlardan, Transamazonica karayolunun inşası veya diğer görkemli projelerde kullanılan kaynaklardan daha başarılı kullanılabilirdi?

Yurtdışına Brezilya'lının ödediğinden çok daha düşük fiyatlara ve büyük ölçeklerde satılan şeker olgusunu ele alalım. Kimin çıkarına bu «yardım?». Konuya daha açıklık getirmek için, dünyanın kesinlikle en çağdaş ve etkili sistemi olan Fransız demiryolu sistemine bakalım. Bu sistemin yüksek verimlilik düzeyine yılda 2,5 milyar dolarlık bir yardımla ulaşılmıştır. Bu mali yardımlar, en yüksek ekonomik rasyonaliteye ve toplumsal kullanıma ulaşmak için gerekli olan transferler olarak görülür. Brezilya'da petrol ürünlerine gelince, burada güdülen politika ürüne mali yardım sağlamak değil, o koşullardaki en iyi fiyat neyse onu istemektir. Bu, petrolün uluslararası maliyetinden çok, dışardan alınan ürüne uygulanan vergi yükünü yansıtmaktadır. Yardım sağlanan ürün, özel araba ve taksilerde kullanılan bölgesel üretimli şeker kamışı alkolüdür, yardımı sağlayanlar da petrol tüketenlerdir.

Sözü geçen indekslemenin bırakılması sorunu da bu açıdan incelenmelidir. İndeksleme bir hayalin, bir ülkeye aniden para ve sermaye pazarı bahşedilebileceği hayalinin peşinde yaratılmıştır. Önceden belirlenmiş indeksleme genellikle, sabit gelir tahvillerini enflasyonist erozyondan korur; yani indeksleme oranı önceden oluşturularak. Bundan sonra hükümet enflasyonist erozyona karşı kesinlikle korunmuş tahviller çıkararak (Sonradan belirlenmiş indeksleme), tehlike unsurunu büyük ölçüde ortadan kaldırdı ve parasal olmayan varlıkları elinde tutanları diğer alanlarda da benzer korunmayı araştırmaya yöneltti. Brezilya dünyanın tüm kapitalist ülkeleri arasında en az tehlikeyi taşıyan durumuna geldi.

Tüm dünyada sabit gelir tahvillerinin değeri faiz oranlarına ters orantılı olarak artar azalır; faiz oranlarının değeri ise, enflasyon hızına bağlı olarak artar azalır, seyrek olarak da negatif olabilir.. Fakat Brezilya'da indeksleme sistemi, gerçek faiz oranlarının düşüşüne katı bir alt sınır getirerek bu esnekliği ortadan kaldırmıştır. Eğer bu alt sınır % 6 ise bu ekonomik büyümenin bundan az olduğu ve ulusal gelirin rant geliri sahiplerine, özellikle devlete borç verenlere giden payının arttığı anlamına gelir. Daralma ne kadar derinse, rant geliri sahiplerine giden pay da o kadar artar; bu durum Brezilya'da mali aracılığın maliyetinin yükselmesini izler. Eğer ülkenin ticaret hadleri kötüye gidiyorsa, yani verimlilik dışalım maliyetinin göreli artışı sonucu düşüyorsa, gelir dağılımı da benzer bir çarpıklıktan etkilenir. İndekslemede kullanılan göstergeleri «ayıklama» yoluyla bu sorunu çözmeye çalışmak daireyi köşeleştirmeye çalışmak gibidir. Her zaman olduğu gibi işin içine sayısal göstergeler girdiğinde, istediğiniz kadar çözüm bulursunuz. Tek geçerli çözüm, her bir tahvili paranın kullanıldığı alana göre indekslemektir. Konut tahvilleri-kiralara; elektrik yatırımları-kilovat fiyatına, vb. Küçük tasarruf sahipleri için de özel bir sistem getirilebilir; mevduatları en az ücretin belirli bir düzeyinde sınırlı kalan ve kazançları gelir vergisinden bağışık tutan bir sistem. Anlamı olmayan şey, sermaye sahiplerinin ayrıcalıklı uygulama gördüğü bir durumun yaratılması.

Nüfus çoğunluğunun gerçek ücretlerini koruma sorunu apayrı bir şey. Yasal enaz ücret, pazar güçlerinin bir ürünü değildir. Politik bir kararın sonucu olup, işçi ücretlerinin geçinme düzeyinin altında kalmamasına dikkat eder. Bir kez belirlendiğinde, artık ekonomik faaliyetlerin düzenlenmesinde başvuru noktası rolünü oynar. Ücretin değerini belirleyen mal sepetinin, basitliği ve istikrarı veri olduğunda, enaz ücretin gerçek değerinin korunmasında hiçbir somut güçlükle karşılaşılmaz. Enaz ücret gecikme koşullarını sağlama almayı amaçladığı için, büyüme hızı düştüğü veya ekonomi daralmaya girdiği zaman azalmamalıdır. Yalnızca daha yüksek oranlı, ücretler pazar koşullarına bağlı olarak dalgalanabilir. Ortalama ücretin verimlilikle beraber arttığı; enaz ücretin daha bile hızlı yükseldiği gelişmiş kapitalist ülkelerde bunu gözlemliyoruz. Bu toplumlarda eğilim, toplumsal türdeşliğe doğru gidiyor.

Fakat Brezilya'da durum çok farklı. 1970-80 dönemini ele aldığımızda, ortalama verimlilikte % 70 oranında bir artış olurken, ortalama gerçek ücretin yalnızca % 50 oranında arttığını, enaz ücretin ise kımıldamadığını görüyoruz. Ortalama ücrette büyüme hızının göreli ağır oluşunun nedeni enaz ücretteki bu durgunluktu; çünkü tablonun üst sınırındaki ücretler ortalama verimlilikten dahi daha hızlı yükselmiştir. Ülkede toplumsal eşitsizliklerin artmasına tüm bunlar önayak olmuştur.

Son üç yıldır daralma, enaz ücretli işçiler arasında toplu işsizliklere yol açmakta, tablonun orta ve üst kesimindekilerin de gerçek

ücretlerini kısmaktadır. O zaman enaz ücret değerinin korunmasında kullanılan, göstergeleri «ayıklama»nın ne anlamı kalıyor? Tablonun orta ve üst kesimindeki ücretler pazar güçleri tarafından ayarlanır. Oysa enaz ücret bu ölçeğin dışında kalıyor, ve o sıkıldığında, enaz ücret değerinin üç katını kazanmakta olan büyük çoğunluğun ücreti de aşağıya çekilmiş oluyor. Amaç, bugünkü otoriter yönetimin başlangıç evresinde, 1960'ların ortasında getirilene benzer bir diğer ücret sıkma uygulaması; ki bu kez daha yıpratıcı olacak, çünkü en düşük ücretler 20 yıl boyunca erozyondan hiçbir zaman yakasını kurtaramamıştır. Dahası, bugünkü uzatılmış daralma, çalışanların ailelerinin bir üyesini daha işe göndermekle, yine de gerçek ücretlerindeki düşüşü önleyemeyecekleri anlamına gelmektedir.

Nüfus çoğunluğunun satın alma gücünün aşağıya çekilmesiyle ne elde ediliyor? Mali giderlerin artması ile birlikte, toplam maliyetler içinde ücretlerin payı sürekli düştüğü için, ücretlerdeki artışın üretim maliyetlerini artmaya zorladığını iddia etmek saçmalıktır. Dolayısıyla gerçek amaç, daralmayı derinleştirmek, ekonomiyi daha düşük bir dışalım düzeyine uyarlamak; alacaklılarının istekleri yerine gelsin diye, bu birkaç yıl içinde ekonomiyi, sürekli yükselen ticaret fazlası sağlamaya uygun bir duruma getirmektir.

Ne Yapılabilir?

«Trenin tekerleklerini son hızla giderken değiştir.» Bu eski özdeyiş, tekno-otoriter sistemin yerleştirdiği bunalımda Brezilya'yı kurtarmaya çalışan politik güçlerin önündeki güçlüğü çok güzel ifade ediyor. Denetim araçları bozuk durumda; oysa akışı değiştirmeden önce, bunların onarılmalarını bekleyecek zamanı yok Brezilya'nın. Hepsinden de önemlisi, Brezilya'nın hareket özgürlüğünü yeniden ele geçirmesi, ve kendi yazgısının tam sorumluluğunu üstlenmesidir. Ekonomik sistem içinde işbirliği denetim araçlarının etkisine bağlıdır. Bütünün tutarlığını sağlayan düzenleyici mekanizmalar da aynı oranda gerekli olduğundan, yalnızca pazar canlılığı bu işbirliğini yaratmaya yetmemektedir. Sistemin merkezinde, ekonomik güçleri hükümsüz bırakan politik denetim bulunmaktadır.

Brezilya'nın IMF'le imzaladığı anlaşmalar, Brezilya'lı yetkililerin ekonomik sorunlarda hareket özgürlüğünü önemli ölçüde kısıtlamaktadır. Eğer Brezilya özel alacaklılarıyla görüşmelerinde, egemen bir ülkenin haklarına yeniden sahip olmak istiyorsa, bu bağları kırmak Brezilya'nın kesinlikle atması gereken ilk adımdır. IMF'le büyük bankalar arasındaki ortakyaşarlık ilişkisi, özel yabancı kuruluşların kendi ekonomi-politikamızın yönünü etkileyen belirsiz bir durum yaratmıştır.

Hareket özgürlüğümüzü ele geçirmek, diğer ülkelerle olan ilişkilerimizin bozulması olarak görülmemelidir. Bu, daha önce üstlendiğimiz bağlantıların feshedilmesi sorunu değil, ancak dış anlaşmaları-

mızı yerine getirme zorunluluğuyla ekonomik toparlanmayı uzlaştırabilme sorunudur. Yurtiçi ekonominin genişlemesinden ayrı tutulamayacak olan dışsatımlarımızın yükselmesi, bölgesel bir daralmaya da dayandırılamaz.

Alacaklılarımızla görüşmelere oturmada en akıllıca yaklaşım benzer durumlarda olan diğer Üçüncü Dünya ülkeleriyle belirli ana ilkelerde görüş birliği tekeline dayandırmak olur. Kayıpların adil bir şekilde bölüştürülmesi ve sağlıklı bir uluslararası işbirliğine dönülebilmesi için hazırlanacak zemin, alacaklılarımıza yeniden toplu görüşmeleri kabul ettirmenin en kestirme yolu olacaktır. Başlıca endüstri ülkeleri bu yönde ilk adımı atmakta isteksiz görünüyorlar; ya bu adımı atacak politik istemden yoksunlar ya da bunalımın gerçek niteliğinin şimdiye değin farkına varamadılar. Bu görüşmeler nasıl yapılırsa yapılsın, borç ödemesinin ekonominin soluğunu kesmesine izin vermemeli ve öteki Üçüncü Dünya ülkeleriyle ticaretimizde, geleneksel finansman şekillerinden kurtulmak için büyük çaba gösterilmelidir. Uluslararası mali pazarda bizi bekleyen uzun süreli bir mali perhize hazırlıklı olmamız gerekiyor. Bu da bizi, bugün büyük ölçüde dışarıdan sağlanmış kaynak finansmanına bağlı olan maliye sistemini yeniden kurmaya itecektir.

Politika araçlarımızı yeniden yapılandırmak kesinlikle en ivedi görevimizdir. Mali sistemin aşırı açılıp genişlemesi, para yetkililerinin hareket özgürlüğünün büyük bir bölümünü alıp götürmüş bulunuyor. İç kamu borcunu döndürmek için onlar da büyük ölçüde mali pazara bağımlı olduklarından, yarı sakat bir duruma getirildiler. Hazine tahvillerinin indekslemesini dolara bağladıkları için ve dış borç sağlanması işiyle fazlaca ilgili olduklarından, borsa alanında biraz daha başarılılar. Çaresizliklerine ek olarak; para bütçesinin şişmesi maliye gelirlerinin önemini azalttı.

Amaçlarımızın ne olması gerektiği yeterince açıktır:

Parasal ve mali devrelerde denetimi yeniden ele geçirmek- bu da, merkez bankasının kendi sorumluluğunda olan mali araçları etkili bir şekilde yönetme, ekonomik sistemin likiditesini denetleme ve faiz oranlarını yürütme görevlerini yeniden üstlenmesi demektir;

Bundan böyle özel kesimin soluğunu kesmemesi için, kamu kesimine başka finansman olanakları sağlamak bu da, tasarruf hızını etkili bir biçimde arttıran maliye yeniliklerini gerektirir ve toplum tarafından desteklenebilecek kurumlara verilen iç kamu borçlarının konsolide edilmesini sağlayacaktır; ve

Cruzeiro'yu ekonominin başvurulacak tek parası durumuna getirmek.

Politika oluşturma araçları üzerinde bir kez denetim kazanıldı mı, yatırımları ve kamu harcamalarını artık yeni bir doğrultuda yönlendirmek olası olur. Şu anda yatırımlar çok düşük düzeydedir. Bu durum, koşmaya başladığında, parkurun ayaklarına ters yönde, kendisinden çok daha hızla akıp gittiğini gören bir koşucunun durumu-

nu andırıyor. Yatırım girişimleri, genelleşmiş kargaşanın doğurduğu düşük verim düzeyi tarafından silip süpürülmektedir. Altta yatan sorun yatırımlar düzeyi değil, bu yatırımlar arasında koordinasyon eksikliğidir. Değişik zaman dilimlerinde kimi yatırımların durdurulması, kiminin yeniden kurulması; kimi yatırımları, işlevlerini değiştirmek için yeniden düzenlemek ve kimini de yalnızca büyütmek gerekmektedir.

Gerekli olan şey yapılara yeniden biçim verilmesi; kaynakların mutlak olarak yetersiz kullanımına yol açacağından basit pazar mantığı yetmemektedir. Yalnızca ayrıntı ile hesaplanmış genel bir yaklaşım, eldeki geliştirilecek kaynakların kullanımına daha etkili yollar sağlayabilir. Verimlilik artarsa, o zaman tasarruf hızını da artırmak olası olur. Bu ikinci amaç ancak, kalkınma modeli tasarrufun çok küçük bir payının üretken olmayan faaliyetlere gitmesini sağlayacak bir şekle göre değiştirilirse başarıya ulaşabilecektir. Eğer tasarruf hızı ilerlemezse, enflasyonist baskılar yoğunlaşır ve kalkınmanın toplumsal maliyeti artmayı sürdürür.

Şimdiki toplumsal olmayan kalkınma modeli ile dışardan getirilen kısıtlamaların biraraya gelişi, büyüme oranlarını sınırlayan dış ve iç dengesizlikleri yaratıyor. Böyle bir kalkınma modelinde, ancak tüketimin daha az seçkin modellerine doğru bir değişiklik, olumsuz dünya koşullarında bir büyüme hızı sağlayabilir.

Özetlersek, yapılması gereken şey, ülkenin hareket özgürlüğünü ele geçirmek, ekonomi-politika araçlarını yeniden yapılandırmak, yatırımları yeniden yönlendirmek, ve kalkınma modelini değiştirmektir. Önümüzdeki görev son derece karışık; yine de ülkemizde varolan teknik becerinin kullanılmasıyla bu da başarılabilir. Herşeye karşın bu ancak, Brezilya halkı, eğer bugünkü durgunluğun üstesinden gelebilmenin tek yolu olarak politik gücü oluşturursa gerçekleşebilecektir. Fakat daralma ve yoksulluğun alternatifi olmadığı da söylenmemelidir. İnsanlar her ne kadar içinde doğdukları koşulları kendileri seçmiyorlarsa da, kendilerine sunulan tercihler karşısında yaptıkları seçimlerden sorumludurlar.

Türkçesi: **Ali ŞORA**

BELGE YAYINLARI

Gramsci
HAPİSHANE DEFTERLERİ

Mussolini, 1926'dan 1937'ye dek hapiste tuttuğu Gramsci için «bu beynin çalışmasını yirmi yıl durdurmalıyız» demişti. Ama onbir yıllık cezaevi yaşamında bu büyük beynin işlemesi durmadı. 32 parçadan oluşan *Quaderni dal Carcere* / Hapishane Defterleri böyle oluştu.

* * *

B. J. Odeh
LÜBNAN'DA İÇ SAVAŞ

Lübnan'daki gelişmeler dünya basınının manşetlerinden inmiyor. Halen Amerika'da ders vermekte olan Filistin kökenli B. J. Odeh tarafından kaleme alınan çalışma, bu karmaşık çatışmayı yaratan çok boyutlu etmenleri irdeliyor Lübnan bilmecesine ışık tutarak, son zamanların en karmaşık ve yoğun çatışmasının dinamiklerinin kavranmasını sağlıyor.

* * *

Perry Anderson
TARİHSEL MATERYALİZMİN İZİNDE

1970'lerin ortalarından bu yana solun entellektüel coğrafyasında belli başlı hangi değişiklikler meydana geldi? Bunların muhasebesi yapıldığında, bir bütün olarak toplumcu kültürde bir gerilemeye mi, yoksa bir özgürleşmeye mi tanık oluyoruz? *Tarihsel Materyalizmin İzinde* bu dönemde Marksist düşüncenin evriminde ortaya çıkan bazı paradoksları gözden geçiriyor.

* * *

Domitila
KONUŞMAK İSTİYORUM

«*Konuşmak İstiyorum*, 1980 başlarından beri artık darbeciler zincirini hepten kırmanın sancılarını yaşayan ve batı yarımküresinde Haiti'den sonra en fakir ülke olan *Bolivya*'nın acılarını hissetmek için vazgeçilmez bir kaynak.»

Jülide Ergüder / Yeni Gündem

* * *

Sabiha Sertel
ROMAN GİBİ
(Çıkıyor)

BELGE YAYINLARI:
Atasaray İşhanı No: 406, Nuruosmaniye cad. Cağaloğlu/İST.
Dağıtım: İstanbul CEMMAY, SAY, ÖZGÜR / Ankara ADAŞ

haberde sınırın ötesi...

2000

İKİBİN'E DOĞRU

Haftalık Haber Dergisi

HER PAZAR BAYİLERDE

2000 Başmusahip Sokak. Talas Han No:16 Kat
Tel: 526 42 93 - 511 54 71

Dünün ve Bugünün Defterleri

Dünya Sorunları Dizisi

I. ULUSLARARASILAŞMA VE YENİ İŞBÖLÜMÜ

- *Dünya Piyasası, Uluslararası İşbölümü ve Ulusal Yeniden Üretim / Fransa'da Yeni Uluslararasılaşma Kuramları*
  Marcel Bühler
- *Monetarizm ve Üçüncü Dünya Sanayileşmesi*
  Alain Lipietz
- *"Çevre Devleti", Uluslararası İşbölümünde Süreklilik ve Değişme*
  James Petras
- *Uluslararası İşbölümü Çerçevesinde Tayvan'ın "Ekonomik Mucizesi"nin Boyutları*
  Sam Wynn

II. BATI AVRUPA SOLU

- *Batı Avrupa'da Solun Durumu*
  Eric J. Hobsbawm
- *Güney Avrupa Sosyalizminin Yükselişi ve Çöküşü*
  James Petras

III. DETANT SONRASI SOVYETLER

- *Sovyetler Birliği: Detanta Ne Oldu?*
  Jonathan Steele
- *"Başka Yol Yok"/Sovyetler Birliği'nin Sorunları ve Gelişimi*
  SOST

IV. LATİN AMERİKA

- *Latin Amerika Demokrasisinin Doğuş Sancıları*
  Göran Therborn
- *Brezilya'nın Kurtarılması, Daralmanın Yıkılması*
  Celso Furtado

alan yayıncılık